יהדות ברוסיה הסובייטית

לקורות רדיפות הדת

מאת

א. א. גרשוני

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

מוסד הרב קוק • ירושלים תשכ״א

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

C

כל הזכויות שמורות למוסד הרב קוק
Copyright by Mossad Harav Kook

דפוס קרית נוער ירושלים
Printed in Israel

תוכן העניינים

הקדמה ז

היהדות בפרוס המהפכה הקומוניסטית ט

מצב היהודים בימי המהפכה והרדיפות על הדת יב

הקומוניזם והחוק הקומוניסטי ביחסו אל הדת טו

הקומיסריון היהודי וחיסול המוסדות הציבוריים והקהילות יז

חיסול המפלגות והמוסדות היהודיים באוקראינה כ

משפטים ציבוריים נגד הדת ומוסדותיה בשנת 1921 כג

המשפט על הדת היהודית בקיוב כד

המשפט על החדר בקיוב כו

תוכן המשפט. נאומו של הקטיגור לוומן. נאומו של הסניגור וולפסון. נאומו של הסניגור הרב מדליה

המשפט על הישיבה בעיר רוסטוב לז

נאומו של הרב משה רוזנבלום. נאומו השני של הרב משה רוזנבלום. ויכוחים פומביים

חיסול החדרים והישיבות בדרך אדמיניסטרטיבית מז

על חיסול החדרים והישיבות. דמותו של חדר חשאי במינסק

חיסול בתי הכנסת נו

החוק הסובייטי. מלואים לפרשת המאבק על בתי הכנסת. שנת 1925. המאבק בין הקהילה הדתית והיבסקציה באודיסה. שנת 1926. החרמת ביהכנ"ס ע"ש ברודסקי בקיוב בראי העתונות הסובייטית. 1929. הקהילה היהודית במוזיר. החרמת בתי כנסיות ותגובת הדתיים

הרדיפות על הרבנים והמשרתים בקודש סו

מהות ההשמצה. עלילות. ההשתדלות עבור רבני מינסק. נגישות. כבוד הרבנות

מלחמה במצוות הדת עד

מצב השחיטה הכשירה. חותם ברית קודש. השבת והחגים. מפעולות היבסקציה בימי החגים. המאבק על שמירת השבת והחגים. "סדר" ליל פסח במינסק בשנת 1930. בעיית מצות לפסח. מקוואות

חילול הקודש צג

תשמישי קדושה. בתי הקברות.

היבסקציה צה

מוצאה וסמכויותיה. היבסקציה ודאגתה להמוני היהודים. העבודה התרבותית בין ההמונים וזיקתם אל היבסקציה. התרבות היבסקית ומהותה. היבסקציה והדור היהודי הצעיר. חיסול היבסקציה. היבסקציה והקומוניסטים הרוסים

נסיונות לשבור את הדת מבפנים קו

בית כנסת חי. בוגדים. המשפחה היהודית. בת קמה באמה. נישואי תערובת

החיים הפנימיים קטו

החיים הרוחניים והציבוריים. בתי כנסת. קהילות דתיות. אספת רבנים ברוסיה הסוביטית. מתוך העתונות. הרבי מליובאוויטש על אספת קורוסטין. נסיון לכינוס הקהילות הדתיות. השבת בעיירה היהודית. יצירה תורנית ברוסיה הסוביטית. שאלות תורניות ברוסיה הסוביטית. דברי מחשבה דתיים. דרשנות. דברי דפוס דתיים בס. ס. ס. ר. ארגון הצעירים הדתיים "תפארת בחורים"

הישיבות ברוסיה בגלוי ובסתר קלד

ישיבת נובארודוק. ישיבת קיוב. הפקר עלי אדמות. ישיבת מינסק. ישיבות אחרות נוסח ישיבות לימא. ישיבת ליובאוויטש. תקופת הנדודים והסבל. קורות המחלקה של ישיבת ליובאוויטש בעיר ויטבסק. ממזימות השלטון הסוביטי לחיסול הישיבות. בית מדרש לרבנים

חינוך הבנות קנד

הרבי מליובאוויטש קנו

התמנותו לרבי ועבודתו הארגונית. ארגון. היקף עבודתו וממדיה. הפעולות להפצת ידיעת התורה בין ההמונים. הפעולות להפצת תורת החסידות. הדפסת ספרי קודש. תעסוקה לשומרי שבת. דרכי התעמולה של הרבי. שיחותיו עם חסידיו. מאמריו בתורת החסידות. מכתביו. הבילושים והרדיפות על הרבי מצד הג. פ. או. והיבסקציה. פרשת המאסר. במשרד הג. פ. או. בכלא שפלירקא. חוקי בית הסוהר. משטר בית הסוהר. היחס אל האסירים והצינוק. הרבי מכריז על שביתת רעב. הרבי בפני החקירה. הפעולות למען הצלת הרבי. בין חקירה לחקירה. גורמי חוץ יפנים. חמש שנים לאיי סולובקי. שלש שנים לעיר קוסטרומה. גירושו בעיר קוסטרומה ושחרורו. מצבו של הרבי לאחר שחרורו. ההשתדלות ליציאתו של הרבי מרוסיה. הרבי מקבל היתר יציאה מרוסיה

הקו החדש בשנת 1929 רח

הוראות חדשות נגד העדות הדתיות. עם המעבר לקו החדש. יחס השלטון הסוביטי אל הדת היהודית ודעת הקהל היהודית העולמית

נספחים רטו

מזכרונותיו של וולפסון. מזכרונותיו של הרב ר. מ. בארישנסקי. קטעים ממכתבי האדמו"ר מליובאוויטש לאמריקה

הקדמה

שני מאורעות טרגיים הטביעו את חותמם על ההיסטוריה היהודית בדורנו: א. חיסולה הפיסי של יהדות אירופה על ידי הנאצים. ב. חיסולה הרוחני של יהדות רוסיה על ידי הקומוניסטים. לאסון הראשון כבר אנו מעמידים יד ו ש ם וקבענו את השם "שואה". לאסון השני אין לא יד ולא שם, וטוב כך כי עדיין אנו מקווים ומאמינים שלא נסתם הגולל על היהדות הרוסית, וכי ביום מן הימים עוד תשוב אל חיק האומה. אולם תקוה זו אינה צריכה לטשטש את העובדה, כי חלקים גדולים מיהדות זו נתלשו לגמרי מגופנו ומה שנותר אינו קיים עוד כחטיבה אורגאנית, כיהדות חיה ופועלת. חובתנו היא לספר לדורות על חורבן זה שעולל לנו המשטר הקומוניסטי הרודני. חורבן יהדות רוסיה וסכנת טמיעתה המוחלטת, הם בראש וראשונה תוצאה מחיסולם של החיים הדתיים־מסורתיים אצל השכבות העממיות ביהדות הרוסית על ידי הקומוניזם. קורות רדיפות הדת היהודית על ידי הקומוניזם, הן גם קורות חיסול הקבוץ היהודי ברוסיה הסובייטית.

למרבה הצער לא נכתב עד היום הזה אף ספר אחד על נושא זה. למעלה מארבעים שנות רדיפות הדת היהודית ברוסיה כבר חלפו, והיהדות הדתית בעולם כולו לא נחלצה למשימה להנציח את זכר המאבק, שהתנהל על ידי חלק מיהדות זו, על קדושת הדת. כי אכן, היה מאבק קשה והיו גבורים שנפלו והוציאו נשמתם בבתי הסוהר ובערבות סיביריה. נאמני היהדות סבלו על נאמנותם לקדשי האומה והמשיכו בדרכם בתנאי פחד וטירור קשים ביותר.

בעוד שהתנועה הציונית ידעה להנציח את מאבקה במחתרת הסובייטית (שמונה ספרים על נושא זה ידועים לכותב שורות אלה) ולספר על המרטירולוגיה למען האידיאל הציוני, לא השכילה היהדות הדתית לעשות דבר זה. כל פרשת המאבק הדתי ברוסיה הסובייטית עלולה לשקוע בתהום הנשיה, אם לא ייעשה מאמץ בדורנו זה לכנס את החומר שעדיין ניתן לכנוס מפי עדי ראיה החיים עדיין אתנו, ביניהם גם עסקנים פעילים שעמדו בגופם ונפשם במערכה זו. יהיה בזה משום עוול היסטורי כלפי הקדושים שמסרו את נפשם במלחמה על קדשי הדת, אם לא ננציח את זכר המאבק הזה. יהיה בזה גם משום השפלת כבוד היהדות הדתית אם לא תוכל להוכיח, כי בשעת מבחן גורלי ליהדות עמד בה הכוח הנפשי לגייס מבין שורותיה לוחמים אמיצים, שנשאו את קדושת האמונה במסירות נפש, במובן המדויק והאכזרי של מלים אלו.

חדור הרגשה זו ניגש המחבר לכתיבת ספר זה, שהשקיע בו עמל של שנים, כשרק ברכתם של יחידים מלווה אותו בדרכו הקשה.

אין ספר זה בבחינת מחקר היסטורי עיוני להסברת הגורמים לשקיעת הדת. הוא בא רק להקים זכר למאבק. על כן הוא מכיל רק חומר עובדתי ודוקומנטרי.

מגמתו של המחבר היתה לתת ספר קריאה לציבור הרחב, משום כך נתן את דעתו לשוות לו צורה של ספור חי ומושך על ידי פרוט עובדות וציון אישים ולא על דרך הרצאה סכימטית.

מקורות הספר הם או אלה שבכתב מאת חוקרים והיסטוריונים מוסמכים או שבעל־פה: עדויותיהם של אנשים מהימנים ביותר, ביניהם גם עסקנים פעילים ביהדות רוסיה הדתית הנמצאים אתנו בארץ. רבים מהם הביעו את רצונם שלא להזכיר את שמם ולכן באו הדברים בעלום שם. זהו לגבי עיקרי דברים. בתיאור המעשים לפרטיהם לא נמנעתי מלהשתמש במקורות משניים כגון פרסומי העתונות בארץ ובחוץ לארץ.

אף כי אין אדם מעיד על עצמו, ברצוני להגיד, כי השתדלתי להיות אובייקטיבי בספור המאורעות, ככל שאפשר לאדם להיות אובייקטיבי בכלל. כל חומר מוסמך שניתן לי מצד זה או אחר מצא את מקומו בספר, ללא משוא פנים למישהו. אם למרות זה יתכן ומתבלטת בספר קבוצה מסוימת, הרי זה שלפי מיטב ידיעתי ומצפוני אמנם היא בלטה במציאות. יותר מזה, השתדלתי להיות נאמן למציאות גם ביחס לרודפי היהדות, לא הכנסתי לספר חומר שפורסם על תעלוליהם של הייבסקים אשר במידה הידוע לי יש בו הגזמה.

ספר זה מקיף את תקופת השנים 1917—1930 בלבד. קביעת מסגרת כרונולוגית זו לתיאור פרשת רדיפות הדת היהודית ברוסיה, אינה שרירותית, אלא מסתמכת על העובדה ששנים אלה מהוות שלב ראשון בפרשה זו. הנימוקים המפורטים לזה ימצא הקורא בראשיתו של הספר. לתיאור הפרשה משנת 1930 ואילך ראוי להקדיש ספר מיוחד.

אין המחבר משלה עצמו, כי בספר רב היקף כזה לא יימצאו אי־אלה משגים, אולם בטוחני כי ציבור הקוראים ידע להעריך מפעל ראשון במינו בחקר פרשה זו. הערכה ראשונה שניתנה לספר בעודנו בכתב־יד, צויינה בפרס שהוענק למחבר בתחרות ספרותית שנערכה מטעם ההנהלה הישראלית של הקונגרס היהודי העולמי.

ובסיום אתן שבח והודיה לחי העולמים שנתן לי כוח להתגבר על כל המכשולים בדרכי הקשה ורבת הסבל לכתיבת ספר זה. תודתי מקרב לב נתונה לאלה שעודדוני ואפשרו לי את כתיבת הספר: בראש וראשונה להרב הגאון פאר הדור ר' שלמה יוסף זוין שליט"א, למר שניאור זלמן שזר, לפרופ' א. טרטקובר, להרב ש. ישראלי, לסופר מ. שנפלד שעבר על כתב היד והעיר את הערותיו המאלפות, לסופר א. קריב, למר צנציפר על החומר שהמציא לי ולכל אלה שמסרו לי חומר לפרשה ואי אפשר לפרטם כי רבים הם.

א. א. ג.

היהדות בפרוס המהפכה הקומוניסטית

בפברואר 1917 מוגר ברוסיה המשטר הצארי הרקוב. הוקמה ממשלה זמנית בראשותו של קרנסקי, והוכרז על משטר דימוקרטי במדינה.

מהפכת פברואר שבישרה שמש אביב לכל עמי רוסיה, גדל ערכה ביותר בשביל היהודים, שסבלו כל כך הרבה מהמשטר הצארי במשך מאות בשנים. משטר זה עודד עוד בשנותיו האחרונות עלילות דם ומשפט ביליס וגם פרעות ביהודים. בין לילה הקיץ הקץ על כל זה. ליהודים הוענקו זכויות שוות עם כל האזרחים, כיחידים וגם כבני אומה מיוחדת. לפי פקודת הממשלה הזמנית מיום 4 באפריל 1917 ניתנו ליהודי רוסיה כל הזכויות האזרחיות, המדיניות והלאומיות. גדולה היתה הצפיה בקרב כל חוגי היהדות מקצה אל קצה, שתקופה חדשה נפתחת לפניהם, מלאת זוהר ואור. דם חדש הוזרם בעורקי היהדות, תסיסה גדולה התעוררה לכינון חייה מחדש במדינה הדימוקרטית.

ארגונים ומפלגות צצו ועלו, כשכל אחד שואף להשמיע את דברו בעיצוב פני החיים היהודיים החדשים.

נוסדו ועדים בפטרוגרד (לנינגרד) ובערי המדינה להכנת הכינוס של כל יהודי רוסיה, שנועד למלא תפקיד של אספה מכוננת לעניני היהודים, עוד לפני כינוס האספה המכוננת של כל המדינה.

בפרק זמן זה נתעוררה גם היהדות הדתית לפעילות מדינית מוגברת, מתוך שאיפה לארגן את החיים היהודיים המחודשים במדינה הדימוקרטית — על יסודות דתיים.

ב־16 באפריל 1917 נתכנסה במוסקבה אספת יסוד של חוג "מסורת וחרות", הקרוב ברוחו ל"מזרחי". מראשי המדברים באספה זו היה הרב ד"ר מ. נורוך (כעת בארץ ישראל). התכנית הכילה תביעה לאוטונומיה לאומית מושתתת על יסודות דתיים ודימוקרטיים. תקציבי המוסדות היהודיים ינתנו על ידי הממשלה והעיריות. בשאלת ארץ־ישראל נדרשה תמיכה מלאה בשאיפות הלאומיות לחיים עצמאיים על בסיס דתי־לאומי.

כעבור שלושה חדשים נתכנסה ועידה של באי־כוח ארגונים דתיים מקומיים, כחמשים במספר, שקמו בערי המדינה השונות: "מסורת וחרות", "נצח ישראל", "כנסת ישראל", "שומרי תורה", "עדת ישראל", "אגודת ישראל" ועוד. 80 צירים השתתפו בועידה, רובם רבנים. ביניהם ידועי שם: הרב אברהם דוב שפירא

מקובנה, הרב ר' איצילה מפוניבז', הרב יצחק קוסובסקי, הרב שפירא מבוברויסק ועוד. כפי הנראה מהרכב הועידה ובעיקר מראשיה — היא היתה קרובה ברוחה לאגודת ישראל. במרכז הועידה עמדה בעית החינוך הדתי וארגונו מחדש. התכוננו לועידה יהודית כל־רוסית, והיהדות הדתית הופיעה ברשימות משלה.

גם באוקראינה קמו ארגונים דתיים רבים בשמות שונים: "אחדות ישראל", "עדת ישראל", "נצח ישראל", "עדת ישורון", "מסורת וחרות", "שומרי תורה", "אגודת ישראל". כל אלה נתכנסו יחד לועידה אחת בקיוב בתמוז תרע"ח (1918). השתתפו 120 צירים. לנשיאות נבחרו הגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי מוילנא, הרב אהרונסון מקיוב, הרב מנחם מנדל חן מניז'ין הי"ד ועוד.

הועידה החליטה, כי ההסתדרות המאחדת את כל האגודות הדתיות באוקראינה תקרא בשם "אחדות". מטרתה: "לפתור את כל שאלות חיי עמנו ברוח התורה הכתובה והמסורה". האגודה "אחדות" מקפת את כל האגודות שנוסדו באוקראינה, העומדות על בסיס היהדות המסורתית, ללא הבדל השם שבו נקראו. כל אגודה עובדת במקומה על פי התקנות שלה, אבל היא נחשבת לחלק מן הכלל כולו, וכל חבר בה נחשב ממילא לחבר של ההסתדרות הכללית. בכדי להגשים את יעודה מציבה "אחדות" לפניה את התפקידים הבאים: לימוד התורה וקיומה תופסים מקום בראש העבודה של ההסתדרות "אחדות". בשטח המדיני היא עומדת על הדרישה לאוטונומיה אישית לאומית בשביל היהדות בכל מקומות פזוריה. האוטונומיה חייבת לחול על שטחי העניינים הדתיים, הכלכליים, התרבותיים והמדיניים. "ישוב ארצנו הקדושה על פי התורה היא אחת החובות הקדושות המוטלות עלינו. ההסתדרות 'אחדות' עוסקת בהחזקת הישוב הישן והחדש תחת דגלה המיוחד". בעבודה הארץ־ישראלית נכללת גם תמיכה בישיבות ות"ת וגם החזקת פועלים ובעלי מלאכה בארץ־ישראל.

בשאלת החינוך הוצע בועידה: הקמת מוסדות חינוך חדשים ברוח התורה והמסורה, בכדי לחשל את הדור הצעיר ולחסן אותו מפני השפעות זרות.

באופן מיוחד הודגש בועידה הצורך בספרות דתית ועתונות דתית. הוצע להקים קרן מיוחדת לספרות ולהטיל על הועד המרכזי לפתח פעולה מו"לית רחבה, לרכוש בית־דפוס משוכלל ולאפשר לסופרים דתיים לפרסם את ספריהם בהוצאת המרכז.

הישיבה בחרה בועד מרכזי ומתוכו הורכבה נשיאות: הרב אהרונסון יו"ר. הרב מ. מ. חן ומרדכי הורנשטיין סגני יו"ר. חברי הועד הפועל: הרב זוין (כעת בירושלים, עורך האנציקלופדיה התלמודית), הרב שליטא וי. מיזיל. בהתאם להחלטת הועידה החל להופיע בקיוב בעריכת הרב ש. י. זוין עתון, ששמו היה כשם ההסתדרות, "אחדות". רק שני גליונות בלבד ראו אור.

מפלגה דתית זו, שגורלה היה כגורלן של כל המפלגות תחת השלטון הסובייטי, יש לראות בה (לפי המונחים שלנו) מעין מיזוג של אגו"י ומזרחי. היתה בעלת משקל בציבוריות היהודית באוקראינה ועוד יותר מזה בבילורוסיה (מינסק). בבחירות

לכנסיה הכל־רוסית חל פילוג, כי הזרם החסידי עזב את "אחדות" בגלל התנגדותו לסעיפים פשרניים ודגל בשם "שלומי אמוני ישראל".

סיכויים מזהירים נשקפו ליהדות הדתית ברוסיה הדימוקרטית. אולם עד מהרה הקיץ הקץ על השלטון הדימוקרטי במדינה, ואתו יחד על כל התקוות שנארגו מסביבו. משטר זה לא האריך ימים למעלה משמונה חדשים. בנובמבר 1917 תפסו הבולשביקים את השלטון בידם והכריזו על משטר של דיקטטורה במדינה. לגבי היהדות היתה משמעותה של דיקטטורה זו — הרס וכליה. בפרקים הבאים יסופר במפורט, כיצד חוסלה היהדות בהדרגה צעד אחרי צעד. אולם תחילה מן הראוי למסור סקירה קצרה, לפחות, על מצבם של המוני היהודים במציאות הסוביטית החדשה. דבר זה יבהיר בפנינו גם את מצבה הנפשי של היהדות בעת שנכנסה למאבק גורלי על רוחה ונשמתה.

מצב היהודים בימי המהפכה והרדיפות על הדת

בסוף שנת 1917 עבר השלטון במדינה לידי המפלגה הקומוניסטית, והמלחמה בדת נמצאה בתכנית היסוד של המפלגה השלטת. אולם עברו עוד מספר שנים עד שהחלו בביצוע התכנית הזאת.

עם התבססותו הסופית של השלטון הסוביטי במדינת רוסיה, בראשית שנות העשרים, פתח השלטון הקומוניסטי בהתקפה על הדת היהודית, באמצעות היבסקציה (הסיעה היהודית בתוך המפלגה הקומוניסטית הכללית). ההתקפה על הדת מצאה את יהדות רוסיה כשהיא שבורה ורצוצה, שותתת דם. קדמו לה מלחמת העולם הראשונה, שאדמת רוסיה שימשה לה שדה מערכה ובעקבותיה באו הרס ודלדול באופן כללי, ובפרט להמוני היהודים. עם תפיסת השלטון על ידי הקומוניסטים והפסקת המלחמה כלפי השונא מבחוץ, התחוללה מלחמת אזרחים בפנים המדינה ומאבק על השלטון בה.

מלחמה זו הקיפה את רוסיה המרכזית וגם את האזורים הכפופים לה. על רקעה צצו ועלו כנופיות פורעים ביהודים, טובחי אדם. בעיקר באוקראינה, ובמדה מסויימת גם בבילורוסיה.

באותה עונה וזמן קצר לאחריה חלה תקופת הקומוניזם הצבאי, ששאף להכניס את החיים הכלכליים של המדינה האדירה במסגרת השלטון והפיקוח הקומוניסטי, החל ממפעלי התעשיה הגדולים ביותר וכלה בתוצרת חוט ושרוך־נעל. תהליך זה חייב היה להתפתח במהירות הבזק ובאמצעים חריפים ותקיפים של שלטון הזוועה, בעזרת הועדה המיוחדת לעונשים ("צייקה"), אח"כ ג. פ. או. המבנה הכלכלי המיוחד של יהודי תחום המושב (לשעבר), שהתבסס על מסחר, מלאכה זעירה ופרנסות ארעיות ובלתי פרודוקטיביות, זועזע ביסודו. מצבם של המוני היהודים בתקופה זו (1918־1921) מסתכם במלים הבאות: פרעות, רעב ומגפות, החרמות והפקעות; נשילת הבסיס הכלכלי של רוב הישוב היהודי.

סחר הברחה נשאר כמקור פרנסה דל ורב־סכנות לשלושת רבעי הישוב היהודי (לשצינסקי). גם המצב הכלכלי במדינה כולה היה איום והיא הגיעה לעברי פי תהום. החיים הכלכליים במדינה שותקו. משנת 1921 ואילך חל שיפור במצב. המלחמה מבחוץ נסתיימה בהסכמי שלום עם המדינות השכנות. היריבים בפנים המדינה הושמדו. במלחמה הכלכלית של השלטון נגד האזרחים הוכרח השלטון לסגת זמנית. הקו התוקפני הנמרץ הוחלש. בשנת 1922 הוכרז רשמית על מדיניות כלכלית חדשה

("נאפ"). הממשלה ויתרה באופן חלקי על המונופול הממשלתי. הותר לאכרים לשווק באופן חפשי את התוצרת החקלאית שלהם. הותר גם המסחר הזעיר בעיר. אבל בתנאי פיקוח ממשלתי חמור ועומס מסים כבדים, בכדי לשוב ולחסלו כעבור זמן.

תנאי החיים במדינה שופרו אמנם, אבל המוני היהודים המשיכו לראות את הקרקע נשמטת מתחת רגליהם. למרות ההקלה, היה הלחץ של המסים כבד מדי. על המעמד הבינוני והסוחרים הזעירים נגזרה כליה. לפי המיון המעמדי, ראתה הממשלה את השכבה הזו כמשתייכת למעמד הבורגני.

יושב ראש הקומיסריון לעניני היהודים אז, ש. דימנשטיין, הגדיר את מעמדם של המוני היהודים בנוסחה הבאה: "יש להם כיס פרוליטרי ופסיכולוגיה בורגנית". למעשה נהג השלטון עם המוני היהודים לפי ה"פסיכולוגיה" שלהם ולא לפי "הכיס". מבחינה חברתית הוצא דינם לכליה יחד עם המעמד הבורגני. אף כי להלכה הודה השלטון, כי מצבם של היהודים מהוה בעיה מיוחדת במינה.

כל תקופת שנות העשרים נמשך מאבקם הנואש של המוני היהודים להחזיק מעמד כלכלי מצד אחד, ומאידך: להסתגל אל המציאות החדשה של הכלכלה הסובייטית. חלק לא גדול מהישוב היהודי הופך לפרוליטרי, חלק גדול יותר פונה לפקידות. נעשית גם התחלה של התישבות חקלאית.

בשנים האחרונות של שנות העשרים, עם עליתו של סטאלין לדרגת שליט יחיד, מתחסל ה"נאֶפ" סופית, והמדינה עוברת שוב לכלכלה סוציאליסטית בעיר ובכפר. המוני היהודים מנושלים שוב מעמדותיהם. המצוקה במדינה כולה הולכת וגוברת. התוצאות אינן מאחרות לבוא: בשנים הראשונות של שנות השלושים מקבלת המדינה שוב את דמותה מתקופת הקומוניזם הצבאי: רעב ומגפות. בשנים אלה נמלטים המוני היהודים אל הערים הגדולות. העיירה היהודית, ששימשה מבחינה כלכלית כמתווכת בין העיר התעשיתית ובין הכפר החקלאי — לא נשאר לה מקום עם חיסולו המוחלט של ה"נאֶפ".

משנת השלושים ואילך הולכת העיירה היהודית ונחרבת, היא מתרוקנת מתושביה היהודים. על המוני המהגרים בערים הגדולות, הרוסיות, עובר תהליך רב־סבל של קשיי הסתגלות והתאחזות בסביבה החדשה. מהגרים מבוהלים אלה, בשאיפתם להתאקלם עד מהרה בסביבה החדשה, מקוצר רוח וחיים קשים, משתדלים למחוק מעליהם כל סימן היכר יהודי, מתוך מגמה כפולה: א. מפחד השלטון הסובייטי, העוין את היהדות. ב. מפחד הסביבה הרוסית העוינת את היהודים.

תאור מצבם הכלכלי של המוני היהודים בעקבות המהפכה הכלכלית במדינה מסביר כמה דברים:

א. המלחמה נגד הדת מתחילה בשעה שהמוני היהודים לא היו מוכשרים מבחינה נפשית לנהל מאבק למען הדת, עקב הנסיבות שקדמו והתנאים הקיימים.

ב. אם בכל זאת התנהל מאבק כזה מצד חלק מסויים של הישוב היהודי, הרי יש לראותו כביטוי של גבורה עילאית.

ג. המערכה העיקרית נגד היהדות המסורתית, כציבור חי, התנהלה עד שנות

השלושים. בזמן שעוד התקיימה העיירה היהודית, חוט השדרה של ישוב יהודי מלוכד.

קורות רדיפות היהדות בעודנה נשענת על ציבור רחב, מקיפות איפוא את פרק זמן שלטון הקומוניזם עד שנות השלושים.

משנת השלושים ואילך, עם התפוררות הישוב היהודי המלוכד מצד אחד, והתגברות הרדיפות מצד שני — מהווים דברי ימי הרדיפות והמאבק על הדת לא קורות של הישוב היהודי, אלא קורות של שארית הפליטה, שנלחמה בעוז ובחרף־נפש וקשרה את גורלה עם הדת עד הסוף, לחיים ולמות.

הפרקים הבאים מוקדשים לתאור קורות הרדיפות עד שנות השלושים.

תאור זה מתחלק לשלושה חלקי יסוד:

א. המטרות שאליהן כיוונו הרדיפות — מוסדות ציבוריים, חינוכיים ודתיים; הקהילות, בתי־ספר וישיבות, בתי כנסת, רבנות. מצוות הפרט: שבת, מילה וכו'.

ב. באיזה דרכים חוסלו אלה? תעמולה אנטי־דתית, אמצעים אדמיניסטרטיביים, שלילת זכויות אזרח, עונשים פליליים, מאסר וגירוש.

ג. מבצעי הרדיפות ברחוב היהודי — היבסקציה, היא הסיעה הקומוניסטית היהודית בתוך המפלגה הקומוניסטית הכללית. אנשיה שימשו גם כמנהלי תעמולה וגם בתפקיד מלשינים על היהדות הדתית. הם היו גם הזרוע המבצעת של השלטון ברחוב היהודי ועוד הרעו לעשות הרבה יותר ממה שהשלטון דרש.

מבין הקומוניסטים היהודים הוקם גם גוף בעל סמכות אדמיניסטרטיבית, "הקומיסריון לענייני היהודים".

הקומוניזם והחוק הקומוניסטי ביחסו אל הדת

עמדתו הרשמית של הקומוניזם, בתורת שיטה ומפלגה, ביחס לדת, היא שלילית בהחלט: "הדת היא יצירת הבורגנות כדי לנצל את הפועלים", "הדת היא קונטר־רבולוציה, סם המות בשביל העם". הקומוניזם כמפלגה מצהיר בגלוי, שהוא נלחם בדת ושואף לעקור אותה מן השורש. דבר זה הוא עיקר מעיקרי היסוד של התורה הקומוניסטית, כפי שניתנה ממרכס. אולם בהגיע הקומוניזם לשלטון, לא יכול היה להרשות לעצמו לקבוע את ההנחות האמורות כבסיס לחוק ממשלתי רשמי ביחס אל הדת. דרך זו היתה צריכה להעמיד את השלטון, עם ראשיתו, במלחמה גלויה עם ההמונים של כל עמי רוסיה, שהיו דתיים רובם ככולם, פרט לקבוצת אינטלגנציה מסוימת, זרה ומתנכרת לרוח ההמונים, שהיתה חדורה מרוח המרכסיזם הכופרני. השלטון הקומוניסטי נאלץ איפוא לרסן את עצמו ולעלות על דרך הצביעות.

החוק היסודי בחוקה הסוביטית ביחס אל הדת מנוסח בצורה צנועה ביותר. סעיף 4 בחוקת ר.ס.פ.ס.ר. מהשנים הראשונות אומר: "כדי להבטיח בשביל העמלים חופש המצפון למעשה, נפרדת הכנסיה מן המלוכה". בפירוש הניתן לחוק זה מוסבר, שההפרדה בין הכנסיה והמלוכה קיימת גם בכמה מדינות בורגניות, אולם — מוסיף הפירוש — כאן יש להפרדה זו משמעות רחבה יותר: הממשלה משאירה לעצמה סמכויות נרחבות בפיקוח על הכנסיה. היא אינה מסתפקת בסקולריזציה של הרכוש השייך לכנסיה, אלא שוללת מהכנסיה בכלל זכות של בעלות על כל רכוש שהוא. היא שוללת מהכנסיה ומכל אגודה דתית זכות של אישיות משפטית וכו'. גם הפירוש הנרחב לחוק ההפרדה אינו מבטא את עמדתה האמתית של הממשלה הקומוניסטית כלפי הדת. שום מקור ממשלתי רשמי אינו מגלה אותה, והיא באה לידי ביטוי רק בדרך הביצוע בחיים הלכה למעשה.

כל דרכו של השלטון כלפי הדת למעשה מותנית ע"י השקפתה של המפלגה הקומוניסטית על הדת כעל קונטר־רבולוציה. החוק הכתוב והרשמי על היחס העקרוני והכללי אל הדת — יותר משיש בו קו־מנחה, יש בו משום צביעות.

קובעים יותר הם הסעיפים הקונקריטיים של החוק ביחס לפרטים מסוימים כגון: בתי־היראה, החינוך הדתי, פעילי הדת, וכו'. סעיפים אלה יבוארו בע"ה כל אחד ואחד בפרק המיוחד לו. כאן נוסיף רק מלים אחדות, שעם כל האמור אין לזלזל כלל בערכה של צביעות זו — כגורם מרסן להתקפותיהם של הקומוניסטים על הדת. כהוכחה לכך תשמש העובדה הבאה: בחוקה הראשונה של ר.ס.פ.ס.ר. שנתקבלה ב־10

ביולי 1918, נמצא סעיף המבטיח חרות גמורה לתעמולה אנטי־דתית ודתית כאחת. סעיף זה בקויו היסודיים הוכלל אחרי־כן בחוקת ברית־המועצות משנת 1923. לא ידוע לנו במה התבטאה זכות זו לתעמולה דתית, מלבד מקרים אלה: כשארגנו הקומוניסטים ויכוחים על הדת, היו הם עצמם מזמינים נציגים דתיים להשתתף בויכוח, וניתנה להם הרשות להגן על דעותיהם. במקרה שהללו לא היו מעונינים בהופעה פומבית של נציגות דתית, לא קרה שאנשי הדת יביעו את דעותיהם בפומבי, בעל פה או בכתב, מלבד בינם לבין עצמם, בין כתלי בתי־היראה של המאמינים.

אף על פי כן אנו רואים בסוף שנות העשרים, עם פתיחת תכנית החומש והקולק־טיביזציה של החקלאות, כשניסה השלטון להכות את הדת מכה ניצחת, בתורת הכנה לקו התוקפני החדש בשטח הכלכלי, נתפרסם ב־22 במאי 1929 גילוי־דעת חדש על עמדת השלטון כלפי הדת, המכיל שינוי זה: במקום הערובה לתעמולה אנטי־דתית ודתית כאחת — מכריזה הממשלה על "חופש הפולחן הדתי וחופש התעמולה האנטי־דתית". החוק הרשמי מביע בזה, כי ניתנה רשות לתעמולת התקפה נגד הדת, אבל נמנע מהדתיים להגן על דעותיהם בפומבי. נוסח החוק משנת 1929 נשנה בסעיף על הפולחן הדתי, שהוכנס לתוך החוקה הסובייטית משנת 1936.

הצורך בשינוי פורמלי בחוק מצד השלטון, בשעה שניגש להתקפה בלתי מרוסנת על הדת — מוכיח, כי החוקה הראשונה שימשה גורם מרסן, אף שהזכויות הפורמליות לתעמולה דתית לא בוצעו למעשה אלא במקרים יוצאים מן הכלל, שהוזכרו קודם. מהסקירה האמורה יוצא, כי היחס של הקומוניזם אל הדת ברוסיה התבטא בשתי צורות: יחס של שלטון אדמיניסטרטיבי ויחס של מפלגה. בתורת שלטון היו לקומוניזם נורמות כל־שהן ביחס לאזרחים הדתיים, מסגרת חוקית מסוימת, שהגבילה את הרשות בגבולות מסוימים. לעומת זאת, המפלגה, כגוף לוחם, בעטה בפשרות וויתורים והיתה בלתי מרוסנת במלחמתה נגד הדת. מבין הקומוניסטים נוסדה "ליגה אתיאיסטית לוחמת". הליגה הזאת עסקה בתעמולה נגד הדת ובהשמצות פרועות כלפי אנשי הדת, בסגנון גדוש חירופים וגידופים ועלילות פראיות.

הרעה היתה נעוצה בעובדה שקומוניסטים אלה היו צריכים לשמש גם כמבצעי החוק האדמיניסטרטיבי. "הגנב נתמנה לתפקיד של שומר". מובן מאליו שהחוק — גם הסובייטי — נעשה פלסתר בידי הממונים על ביצועו. עובדה זו של כפילות ביחס אל הדת, עוברת כחוט השני בקורותיה של הדת ברוסיה הקומוניסטית. ענינו הוא: קורותיה של הדת היהודית תחת שלטון הקומוניזם ברוסיה. עלינו לראות, מי מילא את שני התפקידים האמורים: התפקיד האדמיניסטרטיבי והתפקיד המפלגתי ברחוב היהודי. היו אלה הקומיסריון לעניני היהודים והיבסקציה. בראשונה הוקם הקומיסריון האמור, ועליו הוטל למלא את שני התפקידים האמורים.

הקומיסריון היהודי וחיסול המוסדות הציבוריים והקהילות

בשנת 1918 הוקם הקומיסריון לענינים יהודיים לאומיים. משמעותו המלאה של המושג "ענינים יהודיים לאומיים" לא הוגדרה. אבל במקום זה הוגדרה בצורה ברורה המטרה של הקומיסריון, והיא: "היות והיהודים מפגרים מאחרי המהפכה ועדיין לא תפסו את מלוא מובנה, יש צורך דחוף להחדיר בין היהודים עמדה ידידותית כלפי המהפכה", או הגדרה דומה לזו. התפקידים הם שניים: 1. תעמולה רחבה; 2. שלטון הפרוליטריון ברחוב היהודי. התפקידים הלאומיים המיוחדים של היהודים הוזנחו לגמרי.

בכל זאת לא יכול היה הקומיסריון לעצום עין מן המוסדות הציבוריים היהודיים שכבר התקיימו. מהם מוסדות בעלי אופי סוציאלי מובהק, כמו בתי זקנים, בתי יתומים, בתי חולים, ומהם מוסדות חינוכיים, כמו בתי־ספר, גני ילדים וספריות. מוסדות אלה היוו בעיה בפני הקומיסריון היהודי. לבטל אותם מיד היה בלתי אפשרי בזמן ההוא. להעלים עין מקיומם? הרי זה בניגוד לשלטון הפרוליטריון ברחוב היהודי. הוחלט להעמיד את המוסדות תחת פיקוח. כל פעולות המוסדות, והפעולות הכספיות בכלל זה, נרשמו אצל הקומיסריון המחוזי. בהוראות של הקומיסריון נאמר, שהאדמיניסטרציה של הקומיסריון תקבל לידה את המוסדות. מבלי להפסיק את פעולותיהם הרגילות. כנראה, לא רצו לבטל תיכף ומיד את פעולות הקהילות. הקומיסריונים המחוזיים נדרשו לשים עין מיוחדת על בתי־הספר, לעזור לעמלים לתפוס עמדות במוסדות הסוציאליים: מושבי זקנים, בתי חולים וכו', לשוות לכל זה גוון של ביטוח סוציאלי. בסוף הגיע הקומיסריון למסקנה, שמבנה הקהילה כגוף נבחר מצד העדה, הוא בלתי מעשי כעת, וצריכים לחדש את ארגונה על בסיס של שלטון העמלים והעניים. שללו את זכותה של הקהילה הנבחרת לבעלות על המוסדות הציבוריים. גם הקומיסריון עצמו לא זכה לבעלות מלאה עליהם.

לפי רצונם של השלטונות הכלליים סונפו עד מהרה המחלקות השונות של המיעוטים הלאומיים, אל המשרדים הממשלתיים הכלליים. באופן כזה סונפה מחלקת ההשכלה היהודית אל משרדי החינוך הכללי. כמו כן מחלקת הביטוח הסוציאלי היהודי, אל המשרד לביטוח הסוציאלי הכללי. במקום קומיסריון יהודי מיוחד ועצמאי, הוקמה פקידות מיוחדת בשביל היהודים, בתוך משרדי הממשלה. דבר זה, כפי הנראה, היה למורת רוחו של הקומיסריון היהודי, ועל רקע זה נתעוררו חיכוכים בינו ובין המשרד הכללי.

הנה עובדה אחת מעניינת ומאלפת, בעיר ויטבסק בעלת 60 אלף היהודים. כשקיבל הקומיסריון המחוזי את הפיקוח על מושבי זקנים ובתי חולים מידי הקומיסריון היהודי, הונהג בהם הנוהג הכללי של כל המוסדות מסוג זה. יצא מזה, שמנות הבשר שהוקצבו להם היו כמעט אך ורק בשר חזיר. הזקנים נמנעו לגמרי מאכילה, בגלל מצב הכשרות, הם רעבו והרבה מהם מתו. הקומיסריון היהודי העלה את הענין לבירור, וטען שאין זה מן ההגיון להתחיל בשיטה זו עם אנשים זקנים, וביקש מהקומיסריון הכללי לחלק לזקנים, בשר כשר. אבל הקומיסר הכללי (אגב, גם הוא יהודי ולפנים ציוני) סירב למלא בקשה זו של הקומיסריון היהודי. המצב נשאר לבלי נשוא. רק ביוני 1919, כשביקר בויטבסק יו"ר הועד הפועל של ס.ס.ס.ר., קאלינין, בא שינוי. הענין בא על תיקונו, האחראי לפשע, ראש המחלקה לביטוח סוציאלי, בא על עונשו, על שגרם לערער את אמונם של ההמונים בקומוניזם. העובדה המסופרת לא באה ללמד על יהדותו של הקומיסריון היהודי. גם הוא דן בזה מנקודת־מבט קומוניסטית בלבד, לא מטעמים אנושיים־מוסריים ובודאי, לא מטעמים יהדותיים. אבל היא באה ללמד על השתלטות הקומוניסטים על החיים היהודיים.

פיזור הקהילות

כעבור זמן קצר התקדם הקומיסריון בדרכו ל"שלטון הפרוליטריון ברחוב היהודי". באוקטובר 1918 החליטה הועדה של הקומיסריון, על חיסולן המוחלט של הקהילות. הנה החלטת הועדה:

"הועדה הזאת מצהירה שאין מקום עוד בחיינו למוסדות היהודיים שניהלו עד עכשיו את ענייניהם, או לקהילות שנציגיהן נבחרו ע"י בחירות חשאיות. בתקופת המאבק הקשה אין שום מקום לפשרות עם הבורגנים. כל מיני סוכנויות ומוסדות כאלה, מזיקים לאינטרסים של המוני היהודים. הם רוצים לשיר להם "שיר ערש" על פרינציפים של דימוקרטיה. אחרי נצחונו של הפרוליטריון במהפכת אוקטובר, מקבלים העמלים היהודים את כל השלטון לידיהם, ומצהירים על שלטון הדיקטטורה ברחוב היהודי.

קריאתנו לכל העמלים היהודים, להתאגד מסביב לקומיסריון ולהבטיח את הדיקטטורה הזו.

הועדה מיפה את כוחו של הקומיסריון לעניינים יהודיים, לנקוט בצעדים הדרושים לביטול כל המוסדות הבורגנים באופן שיטתי".

אמנם החוק על ביטול הקהילות לא הוצע עד אפריל 1919, וביצועו הושהה עד יוני 1919. כנראה גרמו לזה סיבות אובייקטיביות טכניות. היו מקרים של ביטול קהילות בשנת 1918, עוד לפני הצעת החוק.

ב־19 ביוני 1919, נתפרסמה בעתון הממשלתי הרוסי ("איזבסטיה"), ההחלטה על ביטול הקהילות היהודיות והחרמת כספן ורכושן לטובת הקומיסריונים המקומיים. הפקודה מאושרת ע"י י. סטאלין, שכיהן אז כקומיסר לעניני הלאומים. נוסח הפקודה:

החלטת הקומיסריון לעניני היהודים על סגירת הלשכה המרכזית של הקהילות היהודיות.

הקומיסריון המרכזי לעניינים הלאומיים היהודיים, בהכירו את פעולתה של הלשכה המרכזית של הקהילות היהודיות, וכמו כן את פעולתן של הקהילות היהודיות, מגיע למסקנה:

1. כי הקהילות היהודיות והלשכה המרכזית, מרכזות בתוכן יריבים מושבעים לאינטרסים של מעמד הפועלים היהודי ולנצחונותיה של מהפכת אוקטובר.
2. כי הקהילות האמורות והלשכה מנהלות מדיניות מזיקה, מכוונת לטמטם את הכרתם המעמדית של המוני הפועלים היהודיים.
3. כי הקהילות נוטלות לעצמן את ההוצאה לפועל של התפקידים הממלכתיים, כמו תפקידים תרבותיים וסוציאליים, ונותנות, במקרה הראשון, חינוך מזיק לדור היהודי, הגדל ברוח אנטי־פרוליטרית.

על כן מחליט הקומיסריון המרכזי לעניינים יהודיים לאומיים: לסגור לחלוטין את הלשכה המרכזית של הקהילות היהודיות. כמו כן את כל הקהילות וסניפיהן הנמצאות בשטח הטריטוריה של ר.ס.פ.ס.ר. הכספים והרכוש נמסרים לידי הקומיסריונים היהודיים המקומיים.

הפקודה הזאת נכנסת לתוקפה, מרגע פרסומה באחד העתונים הסוביטיים הרשמיים.

במקום ממלא מקום הקומיסר חבר הקולגיום — ס. אגורסקי

אני מאשר את הפקודה הזאת — הקומיסר העממי לעניינים לאומיים, י. סטאַלין

חיסול המפלגות והמוסדות היהודיים באוקראינה

הקהילות במוסקבה ובלנינגרד נסגרו בקיץ 1919, וכן נסגר הועד המרכזי של הקהילות ברוסיה, שנמצא בעיר מוסקבה. עם כל זה עדיין לא ניהלו הקומיסריון היהודי והיבסקציה, את המאבק שלהם בצורה כל כך חריפה, כמשנת 1920 ואילך.

הרחוב היהודי ברוסיה המרכזית — בלי רוסיה הלבנה, שטרם עברה כולה לרשות הסוביטים — לא שימש כר נרחב לפעילות קומוניסטית יהודית מיוחדת.

שונה מזה היה המצב באוקראינה. פה מצאו להם הקומוניסטים היהודים שדה פעולה נרחב נגד הציבוריות היהודית ומוסדותיה, למרות המצב הקריטי בו נמצאה אז הממשלה הסוביטית באוקראינה, בשנת 1919, בחודש מאי, פרצה מרידה בצבא הדרום בראשות האטאמאן גריגורייב. יחד עם זה התפשט גל של התמרדויות האכרים בכפרים, נגד הבולשביקים. בחדשים אלה — מאי־יולי — התחילה גם ההתקפה של דניקין וצבאו, שנע לעבר קיוב, ובסוף אוגוסט כבש אותה. בשביל יהדות אוקראינה היו חדשים אלה הרי אסונות ביותר. מאות פוגרומים ושחיטות. חייהם של המוני היהודים, התנהלו באוירת הטרור.

בפרק זמן זה מצאו הקומוניסטים היהודים את השעה כשרה לפתוח במאבק חריף נגד שאירית החיים הציבוריים היהודיים, שנמצאו בלאו־הכי במצב של גסיסה.

ההתקפה הראשונה התחילה נגד הקהילה מצד ארגון שנקרא בשם "המועצה של הפועלים היהודים", שהיה נתון לחסותו של המנהיג הקומוניסטי מ. ראפס (בונדאי לשעבר). באפריל 1919 נסגרה הקהילה. עובדה זו לא השאירה רושם רב, מכיון שגם קודם לכן היתה הקהילה כמעט משותקת כליל. רושם רב עורר חיסולו של הועד המרכזי לעזרה לנפגעי הפוגרומים, שנשארו לזמן מסוים בלי כל עזרה. לא הועילו מחאותיהם של עסקנים מסוימים, שקיומו של מוסד זה מוצדק לא בזכות של חופש פוליטי כל שהוא, אלא בזכותו של יהודי אחד לרחם על אחיו הסובל — הועד חוסל.

בקיץ 1919 הוקמה ע"י משרד הפנים בקיוב, "ועדת חיסול לענינים יהודיים". זו צריכה היתה לשמש ועדת חיסול מרכזית של המפלגות והחברות היהודיות. הרוח החיה בועדה זו היה מ. ראפס (הוא עצמו חוסל כעבור שנים).

ב־12 ביולי נתפרסמה בעתון "הדגל הקומוניסטי" פקודת משרד הפנים בענין זה. אנו מביאים כאן את הנוסח המלא של מסמך זה:

אל מחלקות ההנהלה של הועד הפועל שבערי הפלך והמחוז על סגירת החברות

והמוסדות, מפלגתיים, כלכליים ותרבותיים, של הציונות הבורגנית והיהדות הקלריקלית. בהביאנו לתשומת־לב את התנגדותן של המפלגות הציוניות והקלריקליות, להוראותיה של הממשלה הסובייטית, והאוריינטציה שלהן לנצחונו של האימפריליזם הבינלאומי על ממשלת הסובייטים; בהכירנו שפעולותיהן של המפלגות הללו אינן בהתאם למטרותיה של הממשלה, ומזיקות לכח ההגנה והגיוס שלה, וגם לענינם של הפועלים היהודים והשכבות העניות — מציע משרד הפנים, לפי המלצתה של ועדת החיסול לענינים יהודיים שעל יד משרד הפנים, ובהסכמתה של המחלקה היהודית שליד הועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית באוקראינה, והועד הראשי של "הברית הקומוניסטית" — לכל מחלקות ההנהלה:

1. להפסיק תיכף את פעולתם של הועדים, המרכזיים והמקומיים, של המפלגה הציונית והסיעות שלה, המופיעות בשמות: "מזרחי", "צעירי ציון", "דרור", וכמו כן המפלגה הקלריקלית "אחדות", וכן את "המזכירות היהודית הלאומית". לקבל חתימה מחייבת מאת פעילי הארגונים הללו, שפעולת החברות והמוסדות של ארגונים אלה תופסק לגמרי, להזהיר אותם, שאם לא ישמעו לפקודות אלו, יימסרו המנהיגים שלהם למשפט של בית־הדין המהפכני.
2. בעזרתם של הארגונים המקומיים והקבוצות של המפלגות הקומוניסטיות האוקראינית ו"הברית הקומוניסטית", יש לבדוק את הרשימה של החברות והמוסדות היהודיים, הן אלה שכבר נרשמו והן עלה שעוד לא עשו את זה, לסגור מיד את אלה מהם, הן תרבותיים והן כלכליים, המנהלים מדיניות מפלגתית ציונית או קלריקלית. את המוסדות המשתייכים להם יש למסור לרשותה של ועדת החיסול לענינים יהודיים. את החברה "תרבות" ואת הוצאת הספרים לסגור.
3. את רכושם של החברות והמוסדות שחוסלו, יש למסור על ידי ועדות החיסול המקומיות, למחלקות המתאימות של "הועד הפועל". את הכספים יש להכניס על חשבון ועדת החיסול המרכזית שעל יד משרד הפנים.
4. יש לערוך מיד בקורת בכל בתי־הדפוס היהודים, של הוצאות ספרים הציוניות והקלירקליות, ולהפסיק את עבודתם. את הארכיונים של החברות הציוניות והקלריקליות יש לחתום ולהעביר לקיוב, אל ועדת החיסול המרכזית לענינים יהודיים, על יד מחלקת ההנהלה המקומית במשרד הפנים.
5. לשלוח מברק דחוף, אם כל הנ"ל בוצע.

ממלא מקום של הקומיסר לענינים פנימיים — וולאסנקו
יושב ראש ועדת החיסול לענינים יהודיים — טשארני (מיכאיל)
חברי הועדה — ראפס, פרנקל

יחד עם החוזר האמור, נתפרסמה באותו עתון פקודה של ועדת החיסול לענינים יהודים, על יד המחלקה המקומית של משרד הפנים, בה מוזמנים, על סמך החוזר

האמור, כל חברי הועדים, ההנהלה והמזכירים להופיע בבית הדין המהפכני, בכדי לחתום שם. מי שלא יופיע, ייאסר וינתן למשפט בית־הדין הנ"ל. יחד עם זה ניתנת רשימה מלאה של החברות העומדות להתחסל: 1. הועד של המפלגה הציונית; 2. סיעת "צעירי ציון"; 3. ארגון "דרור"; 4. "אחדות"; 5. ההנהלה של המועדון הציוני; 6. חברת "תרבות"; 7. חברה למדעי היהדות; 8. חברת "מגן דוד אדום"; 9. המכונה בשם "המזכירות היהודית הלאומית"; 10. כל חברי ועד הקהילה הקיובית וההנהלה; 11. הנהלת "חברא קדישא"; 12. הועד לעזרה לנפגעי המלחמה; 13. הועד לעזרה לנפגעי הפרעות; 14. ההנהלה של האיגוד המקצועי של סופרים ואמנים; 15. ההנהלה של החברה "עזרה".

בעתון אחר (רוסי) נתפרסמה פקודת הועד הפועל הקיובי על חיסול חברות ומוסדות כלליים, וביניהם גם כמה חברות יהודיות שלא הוזכרו ברשימה האמורה. היינו: "החברה לעזרה לעבודה היהודית בפלשתינה". "החברה לסיפוק הצרכים הדתיים של הישוב היהודי בקיוב" ויחד עם זה (בכוונה) — "חברה לגידול כלבים מהגזע הטוב".

לכל אלה שהופיעו, נמסרה לחתימה הצהרה מודפסת ובה נאמר:

ה צ ה ר ה

אני החתום מטה, חבר (לחברה זו וזו) מצהיר בפני ועדת החיסול לענינים יהודים שעל יד מחלקת ההנהלה במשרד הפנים:

א. שהודיעו לי שהופסקה לגמרי פעולתה של (שם החברה).

ב. שאני מתחייב למסור לועדת החיסול את כל הענינים והארכיונים של המוסד האמור.

ג. שלא אנהל שום פעולה של המוסד המחוסל בין בצורה גלויה ובין בצורה חשאית, בעד עבירה על החתימה הזו, אני צריך להמסר למשפט בית־הדין המהפכני.

(חתימה מלאה) (כתובת מלאה)

קיוב 13 ביולי 1919

מיד אחרי החיסול בקיוב, שהיתה המרכז של הממשלה הסוביטית האוקראינית, התחילה פעולת החיסול בערי השדה של אוקראינה ("אין דער תקופה פון רעוואלוציע" עמוד 311—326).

חיסול מוסדות זקנים בויטבסק (רוסיה הלבנה).

2 13

הקומיסריון הפלכי לענינים יהודים בויטבסק מצוה לסגור את החברה לתמיכה בזקנים עניים יהודים, עבור אי־פעילותה. הרכוש המשתייך לחברה, נכסי דלא ניידי וכספים, להחרים ולהוציאו למטרות ציבוריות אחרות.

הפקודה הזאת נכנסת לתוקפה מיום פרסומה.

קומיסר ס. אגורסקי

כן הוחרם הרכוש של החברא קדישא בעיר זו.

("אקטאבער אין וויים־רוסלאנד", עמוד 305).

משפטים ציבוריים נגד הדת ומוסדותיה בשנת 1921

כפי שצוין קודם, התחילה ההתקפה המרוכזת על הדת היהודית ונאמניה, רק משנות העשרים ואילך. גרמו לכך סיבות אובייקטיביות והן: המצב במדינה, מלחמת האזרחים באוקראינה, ומלחמת הרוסים עם הפולנים בבילורוסיה. שנית, היבסקציה עצמה נוסדה רק בשנת 1919. בתקופת השנים הראשונות עד שנת 1920, חוסלו, באופן אדמיניסטרטיבי, המפלגות הדתיות, החברות, ומוסדות הקהילה, על ידי השלטון הקומוניסטי, באמצעות הקומיסריון היהודי, הגוף בעל סמכות מדינית ושלטון ברחוב היהודי.

מהתחלת שנות העשרים, התחילה היבסקציה לפעול. בראשית דרכה לא העיזה עוד היבסקציה להשתמש בכוח ברוטלי של שלטון מדכא בלבד. היא זקוקה היתה להעמיד פנים כאילו יש לה תומכים בין ההמון. לשם זה היה דרוש ליצור "דעת קהל" מתאימה. צריך היה להראות כי נצחונה על היריב הוא נצחון אידיאולוגי, ולאחר מכן מותר לה להשתמש גם בכוח האגרוף של השלטון.

אמצעי תעמולה רגילים, כמו מאמרים בעתונות או נאומים בעל־פה, לא יכלו לספק את הצורך הזה. למטרה זו ביימה היבסקציה "משפטים ציבוריים" נגד מוסדות הדת: החדר והישיבה, נגד מצוות מסוימות ונגד האמונה בכלל. משפטים ציבוריים אלה היו מלאים סילופים, שקרים ועלילות. לפעמים היו מוזמנים נציגים דתיים להשתתף בויכוח. במקרים אלה קופחו זכויותיו של הצד הדתי, כצד שוה בויכוח, בכדי להבטיח את ה"נצחון". לפעמים היו מופיעים כנציגים מצד הדתיים סוכנים קומוניסטיים, ששיחקו את התפקיד של נציג דתי מתוכח ומנוצח בסוף. משפטים אלה היו נפוצים במחצית הראשונה של שנות העשרים.

מהחומר שבידינו נביא פה משפטים אחדים, המשקפים את דרכה של היבסקציה בתעמולה ובסילופים, את הצביעות שלה במשחק ה"ויכוח" התמים. משפטים אלה הם שלב כרונולוגי ראשון במלחמתה של היבסקציה נגד היהדות, ומבחינה זו יש להם ערך היסטורי רב.

המשפט על הדת היהודית בקיוב

בשנת 1921 ערכו היבסקים משפט על הדת, בעיר קיוב. בתור מועד מתאים למשפט כזה בחרו היבסקים את יום ראש השנה. ימים אחדים לפני כן פרסמו העתונים הסוביטיים בעיר, מודעות בשם היבסקציה, בהן מוזמנים "החברים הקומוניסטים היהודים והמוני הפועלים היהודים הבלתי־מפלגתיים וגם סתם יהודים לבוא אל המשפט".

המשפט נערך באולם הגדול של בית המשפט המחוזי לשעבר, ברחוב ולאדימיר — אותו אולם שלפני כעשר שנים נערך בו המשפט המפורסם על בייליס... האולם היה מלא פועלים יהודים.

שעה שלוש אחרי הצהרים, השופטים נכנסים לאולם. אחרי שעה קלה מכריז יושב־ראש המשפט, הקומוניסט היהודי ורסין: הישיבה של המשפט נגד הדת היהודית נפתחה. המשפט מתנהל בשפת אידיש. חבר השופטים מורכב משלושה אנשים.

לפני השופטים מופיעה "הנאשמת" הראשונה, אשה לבושה בלבוש צנוע של יהודיה זקנה מדור העבר, לראשה פאה נכרית. היושב־ראש פונה אליה בשאלה, בנעימה עוקצנית: מדוע את מחבלת בילדיך במסרך אותם לישיבות ולחדרים, מקום בו מפטמים את מוחם בשטויות, מטמטמים את הכרתם על ידי הדת היהודית ובדיות קונטר־רבולוציוניות אחרות, למה אין את מוסרת את ילדיך לבתי ספר קומוניסטיים, מקום שהתלמידים מתחנכים בו ברוח קומוניסטית ומשתחררים ממשפטים קדומים, כמו דת ולאומיות? ה"נאשמת" עונה בלעג: "מה אתם חושבים, חברים שופטים, שמוצאי מהמעמד השפל, כגון: חייטים, סנדלרים וכדומה? חלילה! מוצאי מרבנים, שוחטים, חזנים ו"כלי קודש" אחרים. אינני יכולה להרעיל את ילדי בתורה הקומוניסטית שלכם". היושב־ראש מציע להוציא מהאולם את הקונטר־רבולוציונית המתחצפת.

מכניסים לאולם בית־המשפט — "רב", בעל זקן ופאות, שטריימיל חבוש לראשו, לבוש ארוכות. על שאלתו של היושב־ראש, מדוע הוא, הרב, מיסד ישיבות, בתי־מדרש, חדרים, מקום שמרעילים את הנוער היהודי בשטויות הדת ושובוניזם לאומי, עונה הרב, שהוא עושה את זה בכוונה תחילה, כדי שהעניים וההמון השפל ישקעו בבערות, יסתפקו במועט וישארו נכנעים לאדוניהם הבורגנים.

— מה כתוב בגמרא שלכם? — שואל היושב־ראש. — בתלמוד כתוב — עונה

הרב — הלל אומר טוב שבגויים, את הטוב שבגויים תהרוג... לשמע מלים אלה קם רעש בין הקהל. אחד השומעים, בשם מץ, נרתח מדברי ה"רב", אינו מבליג ופורץ בצעקה: באיזו צורה אתה מעיז לדבר על הלל הזקן, שלפניו כורע ברך כל העולם הנאור, סמל האהבה וההומניות, המוצאות את ביטוין במאמריו המפוזרים בתלמוד. הרי דבריך הם דברי בורות וחילול השם (מחיאות כפים רועשות באולם). — אני מצוה! — צועק היושב־ראש המרוגז — לאסור את עז־הפנים הזה המפריע לסדרי המשפט! מוציאים אותו מן האולם. מיד אחרי זה פונה היושב־ראש באזהרה, מי שיהין למחוא כפים, יאסר ויבוא על עונשו.

אחרי ה"רב" מופיע בפני השופטים ה"נאשם" השלישי — בורגני, יהודון בעל כרס, לבוש בגדי פאר ומקושט בזהב ויהלומים. ה"בורגני" מצהיר שהבורגנות היהודית מעונינת בקיומה ושגשוגה של הדת ומוסדותיה, כדי לשעבד את המוני היהודים, לשלול מהם את הרצון למאבק נגד לוחציהם, להשתחרר מעולם.

אחרי שמיעת דברי ה"עדות" (כולם קומוניסטים מחופשים) מופיע הקטיגור בנאום, בו הוא מסביר, שהדת היהודית ככל הדתות, היא מכשיר של לחץ כלכלי ושנאת עמים, בידי המעמדות העשירים, המוסדות הדתיים והלאומיים משמשים למטרה זו. על כן שואף הפרוליטריון לחסל את הדת על כל מוסדותיה. הקטיגור דורש משפט מות על הדת היהודית (התרגשות באולם).

את רשות הדיבור מבקש העסקן היהודי מר משה רוזנבלט, הנמצא בין הנאספים. מכיון שמשפט זה הוא גם ויכוח, נותן לו היושב־ראש את רשות הדיבור. והוא אומר: אתם השופטים האדומים, כלום לא למדתם וכלום לא שכחתם, לפני עשר שנים החייתה ה"מאה השחורה" של הצאר את המפלצת של ימי הבינים — את עלילת הדם — והושיבה על ספסל הנאשמים את הקרבן האומלל של היהדות המשוללת זכויות — בייליס. השופטים השחורים השמיצו את הדת היהודית, את התלמוד, וכל אשר בשם יהודי יכונה. עכשיו חוזרים אתם, השופטים האדומים, על אותן העלילות על הדת היהודית, על קניני היהדות, כשונאי ישראל אמתיים וכאנטישמים מובהקים.

הקהל עונה לנאום זה במחיאות כפים סוערות. היושב־ראש נותן פקודה לאסור את רוזנבלט. השופטים עוזבים את האולם ונכנסים לחדר שני ל"התיעצות". כעבור כמה דקות הם חוזרים לאולם, כשדומית מות משתררת באולם. הם מכריזים את החלטתם על משפט מות על הדת היהודית. התרגשות רבה ניכרת בין הקהל. היושב־ראש נועל את הישיבה.

המוני היהודים לא נבהלו, כנראה, מאימת המשפט. בשבת־שובה, יום כפור וסוכות היו בתי הכנסיות מלאים מתפללים. זה שנים רבות לא הצטופפו בבתי הכנסיות מתפללים כה רבים כמו באותה השנה, אחרי המשפט על הדת.

("אין דער תקופה פון דער רעוואלוציע" עמוד 385).

המשפט על החדר בויטבסק

ויטבסק עיר בעלת אוכלוסיה יהודית גדולה. המוני היהודים בעיר זו היו חדורים יראת־שמים וחסידות שרשית. ויטבסק היהודית נמצאה תחת השפעת החסידות עוד מימי הצדיק ר׳ מנחם מנדל מויטבסק, תלמידו של המגיד ממזריטש זצ״ל. לאחר נסיעתו של ר׳ מנחם מנדל לארץ ישראל, פרש את השפעתו על העיר והסביבה האדמו״ר בעל התניא זצ״ל. מאז שימשה עיר זו מרכז לחסידות חב״ד. רבניה וגם המוניה היו חדורים ברוח זו. דורות אחרי דורות חינכו יהודים אלה את בניהם בחדרים ובישיבות, ליראת שמים ולחסידות אמתית. תוצאותיה של מסורת זו בעיר בלטו היטב, משהועמדו יהודים אלה במבחן המאבק עם היבסקציה. תהיה לנו ההזדמנות להווכח בפרק זה ובפרקים הבאים, באיזו מסירות נפש יוצאת מן הכלל, נלחמו יהודים אלה על יהדותם, עד שעוררה אפילו את התפעלותם של אנשי היבסקציה. החומר שבידינו על עובדות אלה, שאוב כולו מתוך רשימותיהם של היבסקים, המציינים מתוך התפעלות ומרירות של שנאה כבושה, באיזה מאבק קשה היה עליהם לעמוד במלחמתם עם המונים אלה.

רגיל הדבר, במקום האור שם החושך, ודוקא בעיר זו נמצאו יבסקים פעילים ביותר. היבסקציה בעיר זו ראתה את עצמה, כחלוץ העובר לפני מחנה היבסקים ברוסיה כולה. הם היו הראשונים, שיצאו למאבק פעיל נגד החדרים והישיבות. המשפט על החדר בויטבסק הוא מן הראשונים, ואולי גם הראשון מסוג זה. מצטיין הוא גם בהיקפו, ומה שחשוב לנו במיוחד — בגודל קידוש־השם שקידשו המוני יהודים, במלחמתם נגד עורכי המשפט היבסקים.

נעבור להרצאת הפרשה. בדצמבר 1920 הוקמה על־ידי הקומיסריון היהודי בעיר ויטבסק, ועדה מיוחדת, שתפקידה היה לערוך חקירה על החדרים שבעיר זו, בתורת הכנה לביום משפט על החדר. היו ביניהם גם אחדים שאמרו, כי אין צורך וטעם במשפט ציבורי, יש לסגור את החדרים בדרך אדמיניסטרטיבית וחסל. אבל הרוב הכריע כי לפני כן, רצוי לערוך משפט. לשם כך הוקמה הועדה האמורה על־ידי הקומיסריון היהודי, בשיתוף פעולה עם מחלקת־החינוך היהודית שבעיר.

בראשית ינואר 1921 הודיעו מודעות בעיר על עריכת המשפט על החדר ב־8 בינואר, בבנין התיאטרון ״רקורד״. הכניסה לא היתה חפשית. 400 כרטיסים חולקו על ידי היבסקים. מהם 250 כרטיסים לאנשי שלומם ו־150 כרטיסים נשלחו ל״ועד בתי הכנסת״, שהוזמן להשתתף במשפט ולשלוח את נציגיו בתורת סניגורים של

הדת. הועד של בתי הכנסת, בתשובתו ליבסקים כמזמינים, השיב, כי באופן רשמי אין הועד מקבל את ההזמנה, מכיון שהוא מוכן להכיר רק בויכוח, אבל לא במשפט על החדר. אולם כאנשים פרטיים יבואו להשתתף במשפט, וכך הוסכם. למרות רצונו הסכים הועד גם לחלוקה בלתי צודקת של כרטיסי הכניסה, 150 כרטיסים בלבד לדתיים, בעיר שרובה ככולה יהודים דתיים, בעוד שהיבסקים יחד עם אנשי שלומם, מנו לכל היותר אחוזים אחדים. דבר זה נעשה במגמה בולטת להבטיח את ה"נצחון" על־ידי רוב משתתפים באולם. לתאור אותו הערב, בו היה צריך להתקיים המשפט, נמסור את הדיבור לאחד מראשי היבסקים, מנהל הקומיסריון היהודי בעיר ויטבסק, ל. אברם. הוא מספר ברשימתו:

"המשפט היה צריך להתחיל ב־7 בערב. אבל ב־4 כבר הצטופף על־יד התיאטרון, המון שמנה אלף איש. משהגעתי בשש וחצי אל התיאטרון, מצאתי ברחוב על יד התיאטרון, קהל גדול מחמשת עד עשרת אלפים איש, שצרחו כולם, שלא ירשו לשפוט את החדר, שיחריבו את הבנין וכדומה".

"בעמל רב עלה בידי להכנס אל הבנין, שהיה מלא עד מחנק. כדאי לציין עובדות אחדות: בשעת הרעש והמהומה, שקמו בתוך התיאטרון ומחוצה לו ברחוב, הופיעו משלחות אחדות בשם 10 אלפים יהודים, שביקשו לתת להם להכנס לאולם, או לדחות את המשפט. אם לא — יחריבו את הבנין. מששאלנו את המשלחות, מי שלח אותן? ענו, שבבתי־הכנסת של זהאריץ וזארעטשי נמצאים אותם אלפי יהודים, המחכים לתשובה. מובן, שאיומיהן של המשלחות לא הפחידו אותנו. ידענו שחברת מריחי־טבק זו אינה מסוגלת להתנגשות דמים. אבל ראינו שתוך מהומה זו, צריחות וצעקות, לא תהיה אפשרות לנהל את המשפט. מלבד זה, משום־מה כבה החשמל באותו ערב בבנין התיאטרון... המהומה והאפילה אילצו אותנו לדחות את המשפט".

"באפילה שהשתררה בתיאטרון, לא יכלה קבוצת החברים שלנו להתלכד. זמן רב חיפשנו איש את רעהו, עד שבסוף נשארתי יחד עם החבר חראפקוסקי, שלובי זרוע יצאנו שנינו מהאולם. הקהל ברחוב היה רב מאד. בלטו לפי חזותם חנונים ואנשי בית הכנסת, הם, נשיהם ובניהם. כשיצאנו אל הרחוב שמענו צריחה נוראה של אלפי אנשים: "יחי החדר!" והמון עונה "הידד". בכל זאת לא היינו המומים, אבל הבינונו שמתוך המון מרוגז זה לא נצא במהלומות בלבד".

"הצפיפות היתה מרובה מאד וגם האפלה. החלטנו שנינו להתערב בין ההמון ולהסתלק. רק צעדנו כמה צעדים, הקיפו אותנו יהודים בעלי גופים, כשהם מניפים את אגרופיהם מול פנינו, מתוך איומים להרביץ בנו. הם גם לא הכירו, מי אני ומי חראפקוסקי. שתו עלי באגרופיהם בצעקה: "חראפקוסקי, את החדרים תסגור? אנחנו נעצום לך את עיניך, נשבור את עצמותיך!", מהעבר השני שמעתי צריחות: "הנה הוא זה, הקומיסר היהודי, הבחור השחור, הגבוה, זהו אברם — הרביצו, למה אתם שותקים?" בינתים נעלם ממני חראפקוסקי. צעדתי לבדי הלאה. אחרי צועדים קבוצות יהודים הצועקים: "יחי החדר! הידד!" ומאיימים באגרופיהם".

"אינני יודע במה היה הענין מסתיים, אבל הרגשתי ש"יכבדו" אותי. והנה פתאום הגיעה קבוצת נוער של פועלים, שחילצה אותי מתוך השרשרת שהתקיפתני. הוציאו אותי בכוח מידי היהודים שרצו לקרעני כדג. הכניסו אותי לבית קרוב אחד (מועדון נוער), שם נשארתי זמן רב, עד שחלפה המהומה".

"מתוך סיפוריהם הבנתי, שהועד הוא ששיסה בנו את ההמונים, וגם שלח כנופיות בעלי אגרוף לרסק את עצמותיהם של אלה, שיופיעו נגד החדר. אחדים מהקוראים יכולים לחשוד אותי ואת חברי בפחדנות, כאילו ברחתי והתחבאתי, אבל אין זה נכון. בפרט שהשלטון היה בידינו. מספיק היה איום בנשק, וכל 10 אלפי היהודים מריחי הטבק, היו נעלמים על נשיהם וילדיהם. אבל אילו היינו עושים את זה ומפזרים את ההפגנה בכוח, היה מתקבל הרושם, כאילו הממשלה הסובייטית עורכת פוגרום ביהודים דתיים. בזה, כפי הנראה, רצו יהודים אלה, "כלי הקודש". טוב עשינו, שלא השתמשנו בכוח. למחרת היתה העיר נסערת. בעתונות ניתנה ההסברה שלנו לכל מה שהתרחש. אנו מפרסמים עלון מיוחד "המאבק נגד החדר". סכנה היתה צפויה ללכת ברחוב בלי נשק, ובמיוחד בערב, מכל עבר הצביעו עלינו".

"עריכת המשפט נקבעה מחדש ל־12 בינואר. ההתעניינות במשפט גדלה מאד. את המשפט העברנו לבנין אחר. הפעם גייסנו כוחות מעולים לשמירה בתוך הבנין ומחוצה לו. משמר של 40 איש הקיף את הבנין מסביב. הכניסה נבדקה בזהירות. כל כרטיס צריך היה להיות חתום בחתימת הקומיסריון. שוב נעשו נסיונות להתנגשות. אבל אלה שניסו זאת הובלו מיד למקום המתאים... לימים אחדים, עבור ההפרעה למשפט".

זהו תאורה של ההכנה למשפט, כתוב בידי יבסקי, תאור נאמן ממי שלא היה מעונין לגמרי לספר בשבחם של יהודים דתיים, המשקף בצורה ברורה, מה היתה דעת הקהל בויטבסק, איזה מאבק נואש ניהלו יהודים אלה למען החדר, אבל ללא הועיל: המשפט נתקיים תוך שימוש בכוח פיזי של שלטון עריץ. כוח זה היה מגוייס מחוץ לאולם המשפט. נראה, מה התרחש באולם המשפט עצמו, באיזה אופן נחלו היבסקים את ה"נצחון" במשפט, כלום בעזרת הוכחות הגיוניות או על ידי גורם אחר? נראה את הרכב המשתתפים הפעילים במשפט: חבר השופטים, הקטיגורים והסניגורים, העדים, האקספרטים. נגד החדר הופיעו נציגי שתי מפלגות: הקומוניסטים וה"בונד" (עוד התקיים אז).

חבר השופטים ארבעה אנשים — קומוניסטים ובונדאים.
קטיגורים ארבעה אנשים־קומוניסטים.
סניגורים שלושה בלבד.
עדים מטעם הקטיגוריה — חמישה.
עדים מטעם הסניגוריה — ארבעה.
אקספרטים ארבעה. ביניהם אקספרט רפואי אחד.

מבין שלושה המטפלים בעצם הבעיה:
לצד הקטיגוריה — שנים, לצד הסניגוריה — אחד.

על תמונה זו יש להוסיף, כי ביימו כל מיני פרובוקציות, שהסניגור וולפסון גינה אותן בנאומו (ראה להלן), אלא שהיושב־ראש אוסר עליו לדבר על פרובוקציה ואף להזכיר מלה זו.

תוכן המשפט

באופן רשמי צריך היה הויכוח להצטמצם במסגרת פדגוגית בלבד, ז"א שהויכוח אינו על דת ואמונה, אלא על החדר בתורת מוסד חינוכי, מבחינה פדגוגית והיגיינית.

למעשה היתה כוונתם של היבסקים לנצל את המשפט לתעמולה אנטי־דתית מובהקת. דבר זה נתברר עד מהרה במהלך המשפט. הטענות שהושמעו נגד החדר במסגרת התכנית הקבועה היו, כי לא המלמדים ולא תכנית הלימודים בחדר, מספקים את דרישות הפדגוגיה המודרנית. מקום נרחב הוקדש לתאורו של המלמד כבטלן, כלא יוצלח וגם כאכזר איום. הם הסתמכו על סיפוריהם של מנדלי ושלום עליכם, שבהם ניתנה תמונה שחורה של המלמד והחדר. נוסף עליהם גם תאוריו של סמולנסקין ב"התועה בדרכי החיים", אחד מגדולי המסלפים של דמות היהדות והחסידות. מבחינה היגיינית טענו, כי אין החדר מספק את דרישות הסניטריה וההיגיינה. עדי הקטיגוריה השלימו את תאורו של החדר גם מתוך מראה עיניהם בעת עריכת החקירה בחדרים, קודם המשפט. על סמך טענות אלו דורשת הקטיגוריה לסגור את החדר לחלוטין. האקספרט הרפואי קובע, כי החדר במצבו כעת אינו מספק את דרישות ההיגיינה מכל הבחינות: הן ההיגיינה הפיסית והן ההיגיינה הפסיכית. אולם כאדם נויטרלי הוא מוסיף הערות אחדות: הדרך להשוות את החדר עם בתי הספר אצל עמים אחרים בשטח זה, אינה אובייקטיבית לגמרי. אם נלך בדרך זו ונשוה את בתי־הספר הסוביטיים שלנו עם בתי־הספר באמריקה, יתברר, כי בתי־הספר הסוביטיים מפגרים מאד בשטח ההיגיינה. אולם הסיבה היא — המצב האובייקטיבי: הדוחק בבנינים מתאימים. אף ביחס אל החדר ניתן לומר: סיפוק הדרישות המודרניות למוסד חינוכי, הוא מתפקידו של ארגון ופיקוח ציבורי או ממשלתי. לחדר לא היה עד עכשיו כל פיקוח ציבורי. יש לשוות לחדר מעמד בדרגה של בתי־ספר סוביטיים העומדים תחת פיקוח ממשלתי.

החדר במצבו כעת הוא מפגר גם כלפי בתי־הספר הסוביטיים בשטח הדרישות של ההיגיינה. אולם אם הממשלה אינה פוסלת את החדר מבחינה פוליטית־חברתית, יכולה היא להעמיד את החדר תחת פיקוחה ולהכניס בו את כל השיפורים הדרושים מבחינת ההיגיינה הפיסית והפסיכית. אין הליקויים בחדר נובעים מעצם תוכנו ומהותו, אלא מחוסר רגלמנטציה וארגון מפקח, ודבר זה יכול לבוא על תיקונו אם הממשלה מעונינת בזה. הסיכום: בעית החדר ומהותו אינה סאניטארית־היגיינית, אלא בעיה מדינית־חברתית: האם החדר הוא מסוכן מבחינה מדינית וחברתית או לא? הפתרון לזה חורג מסמכותי בתור אקספרט רפואי בלבד. הערותיו של האקספרט, שהצטיינו באובייקטיביות ובהגיון מוצק, אכזבו את היבסקים באופן קשה. בגלל זה הוכתם על ידם בתואר "ציוני לשעבר". אותה תשובה ניתנה מצד הסניגוריה כלפי הטענות מבחינת הדרישות הפדגוגיות: אם החדר אינו עומד עדיין על הרמה הדרושה בשטח זה, הרי כשיועמד תחת חסותה ופיקוחה של

רשות ממשלתית או ציבורית — אפשר יהיה להעמיד אותו על רמה מתאימה לכל הדרישות הפדגוגיות. אחד הסניגורים הצביע על ה"חדר מתוקן" שנמצא בעיר ויטבסק ושאל את העדים, חברי ועדת החקירה: האם לא ניכרת שם רמה פדגוגית? העדים הכחישו את זה. ההצבעה על ה"חדר מתוקן", שהיה מפורסם בציבור כבעל רמה פדגוגית (למרות שהתנגדו לו מבחינה אחרת), היה לה משקל רב כהוכחה בולטת לשקרים של היבסקציה, בתאורי הזוועה שלהם על המלמד האכזרי ועוד בדותות כאלה.

במהלך הויכוח הלכה והתבלטה המגמה האנטי־דתית של משפט זה. הושמעו טענות על הפרשיות הנקראות ולא מתורגמות, שיש בהן כאילו פגיעה בצניעות. על זה ענה העד מטעם הסניגוריה, שיוצאי החדר — למרות זה — עולים בהרבה בצניעותם על אלה שלא למדו בחדר. הושמעו טענות, על שובוניזם לאומי בתורה כמו "לנכרי תשיך" וכדומה. הסניגור הראה בו במקום בספר שפורסם על משפט ביליס, שאלה הן טענותיהן של ה"מאה השחורה" בעלילת הדם על ביליס, והפנה את הקטיגור לקרוא בספר זה את תשובתו של הרב מוא"ה על הטענות האמורות.

בהמשך המשפט התחילו היבסקים להשמיע טענות אנטי־דתיות, שאין להן כל מגע עם שאלת החינוך והחדר, כמו ערעוריהם של "בעלי בקורת המקרא" וכו', הסניגוריה העירה, כי טענות אלו חורגות מהמסגרת של ויכוח על החדר. אם לויכוח על הדת, יש לערוך אותו באופן מיוחד.

טענה זו של הסניגוריה על המסגרת הקבועה של הויכוח, לא מנעה בעד היבסקים להשמיע במשפט את כל דברי הבלע שלהם מהלקסיקון הקומוניסטי, על הדת המשרתת את הבורגנות, כי החדר נחוץ לבורגנות כדי לטמטם את הכרתם של ההמונים וכו'. בכדי להשלים את תאור המשפט ולהראות את מידת האובייקטי־ביות של השופטים היבסקים, כדאי להזכיר גם שתי טענות שהושמעו על ידי הקטיגורים, אמנם לא בבת אחת, אבל אנחנו נציג אותן זו על יד זו כדי להבליטן.

א. למה קיבלו הרבנים את פני הקיסר ניקולאי בספר תורה? הסניגור ענה בפשטות: מתוך יראה. לפי דעת המאשימים, זוהי הוכחה מספקת, שהרבנים הם אוהדי המשטר המלוכני של הצאר.

ב. למה אתם ממשיכים להחזיק את החדר בשעה שהממשלה הסוביטית אסרה את לימוד הדת בגיל למטה מ־18? על זה ענתה הסניגוריה: נגד טענת כוח אין מה לענות ואין מה להתוכח.

מסרנו פה בקוים כלליים את תוכן המשפט ואת הטענות והתשובות של שני הצדדים, במידה שהן משקפות את מהותו של הויכוח המשונה הזה. החומר לקוח כולו מתוך הדו"ח של היבסקציה על אותו משפט. ואם בכל זאת כלולים כאן דברים אחדים שלא לטובת היבסקציה, הרי נראה ברור, כי למרות כל הסילופים לא יכלה היבסקציה אז, בזמנה ובמקומה, להסתיר את הכל מעיני הציבור.

להלן אנו מוסרים נאומים אחדים מהמשפט הזה.

נאום אחד מהמאשימים, ושמו לוומן, הנראה כמסכם את הויכוח בגילוי־לב, בהצהירו ברורות, כי את החדר יש לסגור מפני שהוא מוסד דתי, גם לאחר כל

השיפורים שיוכנסו בו, בעוד שחבריו הקטיגורים מסתתרים מאחורי טענות על פדגוגיה והיגיינה, ושני נאומים של הסניגוריה.

נאומו של הקטיגור לוומן

"שופטים־חברים נכבדים! הרשוני קודם כל להגיד כמה מלים על המשפט עצמו, איך נולד משפט זה. כאן שאל אותנו הסניגור, מה נתפסנו פתאום לחדר? אבל אין זה לגמרי פתאום, כפי שחושב הסניגור, שאלת בית־הספר היא אחד הסעיפים העיקריים בתכנית שלנו. זה מכבר היא נמצאת על סדר היום. נכון יותר להאשים אותנו על שאחרנו בזה, אבל אותו איחור מתבאר קודם כל בכך שהיינו עסוקים עד כה בחזית החיצונית נגד הקונטר־רבולוציה הגלויה. רק עכשיו, משהשתחררנו מעט מעול המלחמה, ואנו עוברים לבנין החיים התקינים, טבעי הוא ששאלה חשובה כל כך, כשאלת החינוך של הדור הצעיר, אי אפשר לדחותה עוד".

"המציאות החיה אינה נותנת לנו להשאר גם להבא סבילים בשאלה זו. אנו נתקלים על כל צעד בתוצאות עגומות לאין מספר של חינוך החדר, וקרבנותיה של שיטה זו מגלים לפנינו את הפרספקטיבה של העתיד. דוגמה חיה לתוצאות אלה ראינו במשפט הזה. עברו לעינינו העדים מוליטשין ומינץ, שהוכיחו "עצמאות שכלית" להפליא: כל מה שכתוב בתורה זהו קדוש, ואחריהם האקספרט של הסניגוריה ה' מלמד, שהדגיש באופן נמרץ את העצמאות השכלית של חינוך החדר. אבל במשך שעות ארוכות השתמש רק בציטטות, ציטטות ושוב ציטטות, מכל הדורות ומכל השפות. הוא גילה בקיאות נפלאה, זכרון על־טבעי, אבל לדאבוננו... מעט מאד עצמאות שכלית ורעיונות, אם לא נביא בחשבון את הסתמכותו על תיאוריות שהוא עצמו אינו מאמין בהן, אבל מיתודה זו של הוכחות משטות שאין מאמינים בהן, יש לזקוף על חשבון ה"חריפות" המפורסמת, לה מתחנכים בחדר. לפי דעתו של ה' מלמד אין זו ירושת החדר, ירושה המכבידה בעולה ואינה מאפשרת לאיש מוכשר להיות כזה כפי שהוא ראוי להיות. הנכם רואים, חברים, שאי אפשר לדחות את שאלת החדר להבא".

"אני אדבר על החדר מבחינת מוסד דתי, מבלי לנגוע בצד הפדגוגי והסאניטארי־היגייני. אילו היינו מסלקים את כל הליקויים האלה והיינו מכניסים בו את כל השיפורים — ישאר החדר לפי מהותו מוסד דתי, שאין לו זכות קיום, וראוי לחסלו. מה זה בית־ספר דתי? זהו מוסד המחנך את הילד ברוח הדת, האמונה, אמונות תפלות וכו', כי כל הדתות מלאות אמונות תפלות ברוחות, שדים, עולם הבא, גיהנום וכו' וכו'. אלו נולדו במוחו של האדם הקדמוני כתוצאה מפחדו מפני תופעות הטבע הבלתי מובנות לו (רעם, ברק), והפכו למכשיר בידי כת מסוימת שיצרה מהאמונה רשת של חוקים: מצוות ועבירות וכדומה. במהלך ההיסטוריה הפכו חוקים אלה בידי המעמדות השליטים, למכשיר של ניצול ההמונים. בזמן האחרון היא מנוצלת על־ידי הבורגנות, בכדי לטמטם את הכרתו של מעמד הפועלים".

"רוצים להוכיח לנו שהחדר מחנך את הילדים ברוח המוסר של התורה. מהו מוסר זה, שמלפני אלפי שנים? דוגמאות ממוסר זה שמענו פה, כמו "לנכרי תשיך", או הסיפור שיעקב קיבל את הברכות במרמה, מאת אביו העיוור. או כיצד יוסף פותר את החלום לפרעה ומיעץ לו איך לשעבד את האכרים ולקחת מהם את אדמתם. שום היסטוריון לא היה מתאר את זה בשלוה כזו, כפי שמתארת זאת התורה (הקולקטיביזציה היא יותר טובה?). זהו המוסר שמלפני אלפי שנים, שאנו צריכים לחנך לאורו את ילדינו במאה העשרים. אל תהיו צבועים, והגידו כמו שאומר העד מינץ: "אם זה כתוב בתורה, הרי זה קדוש וכך צריך להיות", ולמה לכם לדבר על מוסר?".

"נכון, יש בתורה סיפורים יפים, וגם אנו נספר אותם לילדים יהודים בבית־הספר הסובייטי. אבל קודם כל בשפת אידיש, ושנית, אלה המתאימים לילדים, תוך משמעות היסטורית, כפי שקוראים את סיפורי הומירוס, אבל לא כקדושים. מה נותנת האמונה לילדים? היא מטמטמת את הכרתו, מצמצמת את אופקו ועושה אותו תלוי בחסד עליון, באלקים, היא הופכת אותו לפסיבי, בלי מרץ, מבלי שיוכל אחר כך להתגבר על מכשולים בחיים. בגלל זה מסוכנת היא הדת בשביל מעמד הפועלים. מובן, שהילד הוא שדה פעולה מתאים ביותר לתעמולה דתית. על כן הם נאבקים כל כך קשה להשפעה על הילד. השפעתם של "כלי הקודש" על ההמונים הולכת ונחשלת, והחדר הוא הנשק האחרון בידיהם. אמרו כאן מנקודת מבט ציונית, שאין מלחמת מעמדות אצל היהודים — שלום ושלוה, אין ניצול. האקספרט ה' מלמד היה מוכרח לענות על שאלתי, כי יש עשירים יהודים, פועלים יהודים ויש גם שביתות, כמו אצל אומות העולם, וגם הפועל, העד מינץ, הודה בזה. אבל בזה נעוצה מהותה הבורגנית של הסניגוריה הבורגנית, הרוצה לשכנע את הפועלים, כאילו אין מלחמת מעמדות קיימת, וגם אין צורך בה. בזה אנו רואים, כי הבורגנות היהודית קרובה אל הבורגנות של כל האומות. הפועל היהודי שניהל תמיד מאבק נגד "כלי הקודש", רבנים, שוחטים, חזנים וכו', ינהל גם בעתיד את המאבק ויוציא את הילד היהודי מתחת השפעתם הממיתה. אומרים, כי החדר שומר על הקיום הלאומי של היהודים, אין זה נכון, התפתחותה של האומה היהודית היא, ההתפתחות של הפועלים היהודים, ההולכים יד ביד עם המהפכה. התרבות הלאומית היהודית תהיה, התרבות הפרוליטרית. החדר מחניק את התרבות הזאת, והוא גורם נזק בל ישוער להתפתחותו של הפועל היהודי. לבסוף, כמה מלים על התנועה שקמה מסביב למשפט זה".

"קמה תנועה המונית, "כלי הקודש" רוצים לארגן מרד נגד הגזירה הקומוניסטית. הסניגורים אומרים אמנם, שהם אינם נציגים רשמיים של הועד, אבל אנו יודעים היטב מי ביים את תנועת המרד של ההמונים נגד המשפט. מי מפיץ את השקרים ואת הרכילות עלינו. אנו מבינים היטב בשביל מה הוציא ה' וולפסון ספר על הבמה וצעק, "הנה לכם המשפט על ביליס והנה תשובתו של מזא"ה", ההמצאות שלכם לא תעזורנה לכם. התנועה של ההמונים תיהפך

לתנועה נגדכם. אחרי נאומו של חבר חראפקוסקי חלו כמה זקנים מעגמת נפש: חיללו את האלים ואת הקדושה. זה היה הרושם של הנאום. אנו מכניסים אור לרחוב היהודי, ולא תועיל הצביעות הדתית שלכם. ההמון ילך מכם, החיים הם לצדו. אנו הקומוניסטים הנאבקים על התפתחות בריאה של הפועל, דורשים לחסל את החדר, להוציא את ההמון לדרך של יצירה. האיומים שלכם לא יפחידו אותנו, העתיד הוא על צדנו, בשביל ילדינו הבונים את החברה החדשה. אנו נחריב את העיפוש הישן, וקודם כל את החדר. אנו עוסקים כעת בעבודת ההרס, אבל תוך זה אנו בונים את העולם החדש. נחסל את החדר, וניצור את בית־הספר הסוביטי".

מסרנו את נאומו המלא של הקטיגור היבסקי. נביא עכשיו שני נאומים של הסניגוריה, כפי שהדו"ח היבסקי מוסר אותם. אין כל ספק שהם נמסרו בצורה מסולפת, ולפנינו רק קטעים מהנאומים, ולא הנאומים עצמם.

נאומי הקטיגורים תופסים בדו"ח מקום נרחב פי כמה וכמה מנאומי הסניגורים. ברור, שהיו אלה אנשים פקחים וידעו לנכון כי יש להם מה להגיד על הבמה הציבורית. אין זה מתקבל על הדעת, כי רק כדי להשמיע מלים ספורות במשך של חמש דקות, הופיעו אלה בפני הציבור *.

נאומו של הסניגור וולפסון (לפי המקור היבסקי)

"אני מופיע כאן בתורת סניגור של החדר. אני הוא הקליריקל, הישועי, המחבל בנפשות ילדים".

"הושמעה פה בקורת על התורה, חירפו את הדת ואת החדר בכל מיני גידופים וביטויים. אבל המאשימים לא אמרו, איזו אומה יהודית תהיה זאת בלי החדר? המאשים קרסינסקי ביקש פה שיראו לו את האלקים, אבל על זאת היא גאוותנו, שאת האלקים שלנו אי אפשר לצמצם בכיס. אלקינו הוא — "כי לא יראני האדם".

"הזכירו פה לגנאי שנשאנו ספרי תורה לקראת ניקולאי (בעת קבלת הפנים). אבל זה רוצים לשכוח, שמתנות כאלה נשאנו, כדי להוריד אנשים מהתליה. החנפנו למלך, אולי כן, אבל עשינו זאת כדי שבנינו הצעירים (הריבולוציונרים היהודים), לא יאבדו בידי התלייניס".

"נעשו פה נסיונות של פרובוקציה. היושב ראש (מפסיק את הנאום), אני דורש לא להשתמש פה בביטויים כאלה ולא לדבר על פרובוקציה. הסניגור: אני חוזר בי על הביטוי פרובוקציה".

"אחד הקטיגורים אמר פה, שהמטאטא של המהפכה הפרוליטרית יטאטא את החדר. אבל אני אריך להגיד כאן את האימרה הידועה: "אין לדעת את מי יטאטא המטאטא קודם".

* ואכן יש בידינו כיום מקור שני על המשפט הזה, הם זכרונותיו של הסניגור וולפסון, שנתפרסמו בספר "ויטבסק" ושם מובא נאומו המלא של וולפסון עצמו. עיין בנספחות.

"מאשימים אותנו בקונטר־רבולוציה. אבל אני יכול להשבע, שאין אף יהודי אחד שהוא נגד המהפכה כשלעצמה. אתה מר לוומן עזבת את הרחוב היהודי מיד לאחר המהפכה ואינך יודע כבר, כמה צרות ועינויים סבלה האומה היהודית. היית קרוב פעם לא רק לתרבות היהודית, אלא גם למדת להכיר את החיים הכלכליים של היהודים. ועכשיו הנך רוצה להכחיש את הכל. הייתי מתבייש לשאת את השם יהודי, אלמלי היה נכון כל מה שאתם מדברים וכותבים על החדר. זאת היא דלטוריה. ברחוב היהודי קיימות שתי מפלגות — ה"בונד" והסקציה של ר.ק.פ. וקיימת אחדות ביניהן בשטח השנאה לדת, ועל זה כואב הלב".

"הערכתי פעם את הנוער היהודי, אבל עכשיו התאכזבתי ממנו. תקותי היא זאת, שתגיע תקופה של "ושבו בנים לגבולם". הקימו פה רעש מסביב לחדר, אבל אתם, המאשימים, הנכם שוכחים, שהנכם מנהלים פה ענין רע. אם האנטישמים יחפשו פעם חומר לעלילות על היהודים, ימצאו להם חומר מן המוכן — במשפט על החדר. הרבה דם יהודי נשפך בגלל השימוש לרעה בפסוק זה שאתם מנצלים כאן, "לנכרי תשיך". הושמעו פה זלזולים לאין שעור על המלמדים, אבל מי זה אמר, שכל המלמדים הם מטיפוסו של ברל ווידובוס? תארתם פה קוים שליליים של המלמד, לפי סיפוריהם של מנדלי ושלום עליכם וכו', אבל מדוע שכחתם על סיפורו של י. ל. פרץ "יוחנן המלמד", בו מתגלית לפנינו נשמה זכה, מלאה אהבה לכל נברא".

"אתם בעצמכם למדתם בחדר, ואני אומר בגלוי: כל מה שדובר כאן על החדר, הרי זה שקר. אין אנו מאמינים באוטוריטה, ואין אנו מאמינים לכם. אנו משוכנעים, שרק החדר הוא היסוד לחיים יהודיים מלאים. למרות שלמדנו בחדרים, שלא הצטיינו בנקיונם, נשארה מהותנו נקיה ואיתנה. אנו אומרים עוד הפעם: איננו מאמינים לכם. אין אנו רוצים שאתם תבחרו לנו סיפורים בשביל ילדינו. העם בעצמו יבחר את הסיפורים, ובשביל העם קדוש הוא, כל מה שכתוב בתורה. אני פונה אליכם, מורים נכבדים, אתם יורשי התנ"ך: למדו אותו באופן הטוב ביותר, אבל בתנאי אחד — מ"בראשית" עד "לעיני כל ישראל".

"אני מסיים את נאומי ואומר: תפקיד גדול קיבלתם על עצמכם, רב מכוחכם, ואם בעוד מועד לא תחזרו בכם, תבינו את זה במאוחר יותר. אבל אז, יהיה מאוחר מדי".

למקרא המשפטים האחרונים של נאום זה, שהושמע בשנת 1921, אנו מעלים על דעתנו, כי שלושים שנה לאחר מכן, התקיימו הדברים כדברי נבואה: המטאטא של הקומוניזם טאטא את היבסקים לבלי השאיר מהם שריד. כמה מהם ודאי התחרטו על מעשיהם, אבל כבר היה מאוחר מדי.

נאומו של הסניגור הרב מדליה •

"בפעם ראשונה קורה דבר כזה, שרב יצטרך להופיע בכדי ללמד זכות על החדר, בפני קהל יהודי. גם ברוסיה הסוביטית לא נשמע עוד כדבר הזה. גם זה קורה לראשונה, שיערך ויכוח, ברם, הוא מתקיים בין שני צדדים בלתי שוים. והחשבון הוא פשוט: צד אחד עולה על השני, ובמה? בזה שהשלטון בידו. בתקופת ימי הביניים נערכו ויכוחים בעלי ערך דתי רב על צורת פרשנות המקרא, וניתנו תשובות ברורות בשטח זה. ספרים מיוחדים, כמו "כנסת ישראל" ועוד, מספרים לנו על ויכוחים שנערכו בין נציגי הדת היהודית, ובין נציגי דתות אחרות".

"אומרים לנו פה שנערך משפט פוליטי על החדר. ננית, שדבר זה נעשה לצרכי תעמולה. ידעו השופטים שמשפט חמור עומד בפניהם. תפקיד גדול מדי לקחו שופטים אלה על עצמם, להוציא פסק דין על החדר ועל התורה. הושמעו כאן דיבורים על מגרעות החדר והתורה. אבל יהודים, אל תשכחו שהתורה והחדר הם העמודים, שעליהם מתקיימת היהדות. כל היהודים יודעים, שהתורה הקדושה היא מן השמים, התורה היא מן השמים! (הנואם נתפס לאכסטזה דתית, דופק ברגליו ובידיו על העמוד כשהוא חוזר כמה פעמים: "התורה הקדושה מן השמים". היושב ראש מפסיקו: ה' סניגור, אני מבקש להרגע, איש אינו רודף כאן את הדת ואת התורה, ברוסיה הסוביטית הוכרז על חופש המצפון והדת. ואין לך סיבה לצעוק, שרודפים את התורה)".

"על התורה מסרו טובי האומה את נפשם, יהודים! התורה היא מן השמים! אבותיכם מסרו את נפשם והלכו לכבשנים, על קידוש השם".

"הנכם חושבים, שאם אתם תחתמו על פסק דין נגד החדר והתורה, בטלה חלילה התורה, לא! התורה מתקיימת ותתקיים. במלחמה הקרבנו קרבנות לא פחות מאחרים, ובנפול יהודי בקרב, היה מוציא את נשמתו בקריאת "שמע ישראל", ואלה היו בעד החדר. באיזה רגש של צדק אתם באים לשפוט את החדר?".

"השמצתם פה את המלמדים. אבל, הרבה מאלה הנוכחים פה יודעים, שהיו להם מלמדים טובים. אלה היושבים (השופטים) כאן, כשיבינו פעם שאפשר להיות יהודי דתי וגם קומוניסט ישר, יבינו גם את העוול שגרמו פה. אתם השופטים חייבים להבין, שמן הראוי כי ידיכם תזדעזענה לפני שתחתמו על פסק־הדין נגד החדר. עליכם לפחד מאלקים, מאלקי ישראל, אנו מקוים, שה' יעזור לנו, ואנחנו נבנה את החדר כרצון השם".

מתוך קריאת הנאום, מורגש שהוא סולף ביותר: אין קשר בין המשפטים, ואין רעיון אחד ראוי לשמו, בעוד שהרב היה מפורסם כפיקח, ומחשובי הרבנים במדינת רוסיה.

עם גמר הויכוח והנאומים — מוסר הדו"ח — יוצאים השופטים "להתיעצות".

• רב העיר ויטבסק, ולאחר מכן — רבה של מוסקבה. בשנת 1938 נאסר ועקבותיו נעלמו.

הוכרזה הפסקה ל־40 דקה. אחרי התיעצות של שעה נכנסים השופטים עייפים. ניכר, שהם "עמלו קשה" על פסק־הדין.

אחר כך הוקרא פסק־הדין. בו סוכמו כל דברי ההשמצה על החדר, על הדת והאמונה, כמשרתות את האינטרסים של הבורגנים המנצלים. פסק־הדין מסיים בסעיף 6 מהחוקה הסובייטית, האוסר כל לימודי דת לתלמידים בגיל למטה מ־18 שנה. המסקנה: לסגור באופן דחוף את כל החדרים.

עם סיום הדו"ח על המשפט, נציין את המחאות של הסניגוריה, המוזכרות בדו"ח, נגד הניהול המסלף של המשפט בידי היבסקים:

א. צריך היה להתקיים ויכוח על החדר, ולא משפט על החדר.

ב. הכניסה לא היתה חפשית בפני הדתיים.

ג. מספר הקטיגורים עולה בהרבה על מספר הסניגורים.

ד. היושב ראש אוסר למחות נגד פרובוקציות המתקיימות במשפט.

ה. מחאה על שהוקרא כתב האשמה לפני שנסתיימה חקירת העדים (היושב ראש עונה: המשפט המהפכני אינו כפוף לנוהל של המשפט הישן).

ו. על שהעתונות היומית מוסרת על מהלך המשפט — שנמשך כשבוע — בצורה מסולפת מאד (היושב ראש עונה: אין זה שייך לנו, העתונות חפשית לכתוב כרצונה).

בעקבות המשפט על החדר בויטבסק ערכו היבסקים ברחבי רוסיה משפטים דומים על החדר והישיבות. ולא רק ברוסיה, אלא גם מחוצה לה: בוארשה ארגן ה"בונד" משפט על החדר. בתורת מאשימים הופיעו, מיכאלוף ואורליך (האחרון מת בכלא הסובייטי כעבור עשרים שנה).

המשפט על הישיבה בעיר רוסטוב

בחורף תרפ"א (1921) נערך בעיר רוסטוב ע"נ דון, משפט על הישיבה, מטעם היבסקים. העיר רוסטוב, בעלת אוכלוסיה יהודית לא גדולה, שימשה בתקופה זו מרכז יהודי חשוב, באשר האדמו"ר מלובאביץ, ר' יוסף יצחק זצ"ל, שכן אז בעיר זו, ומשם קיים קשרים עם חסידיו המפוזרים ברחבי רוסיה, וניהל פעולה ענפה להרבצת תורה וחסידות. ברוסטוב נמצאה אז גם ישיבת לובאביץ, בתנאים של סבל ומצוקה, בעקבות המלחמה והרעב. שהו שם אז, גם המוני פליטים יהודים. היבסקציה ראתה צורך להתחיל בפעולה בעיר זו.

כדרכה בתקופה ההיא, התחיל הדבר במשפט ראוה. הוזמנו גם נציגים מטעם היהדות הדתית, והם נענו להזמנה להופיע בתור סניגורים של הישיבה. הסניגוריה לא היתה בעלת אופי אחיד: סניגור אחד היה "הרב מטעם" לשעבר, אשר — אם כי הגן על זכות קיומה של הישיבה — דרש בכל זאת, ריפורמה בישיבה. הסניגור השני, הרב משה רוזנבלום, חסיד חב"ד, הופיע במשפט בהסכמתו של הרבי מלובאביץ זצ"ל. הופיעו עוד עדים נוספים.

העתון הרוסי הסוביטי, המופיע ברוסטוב בשם "הדרום הסוביטי", מתאר את המשפט על הישיבה שבעיר, שנמשך שמונה ימים, בלשון שכזו:

"הפועלים היהודים שהם המשתתפים החיוניים במהפכה, נתקלו בדרך עבודתם להרמת קרן ההמונים וליצירת תרבות פרוליטרית בשפתם, בישיבה, שהיא כ"גוב אריות", הטורפת ושודדת את הגבורים הלוחמים. הם מסרו את הישיבה לדין, אשר משך אליו תשומת לב השדרות הרחבות ביותר מקרב העובדים, ואשר זעזע גם את חבורת בעלי־הבתים והקליריקלים הריאקציונים הרעים".

"בני הישיבה, הסוחרים וכו' הסתערו על הקלוב (מועדון) "האינטרנציונל השלישי", מקום המשפט, בקריאת סיסמה: "מלחמה בעד הדת". לקלוב הורשו להכנס אמנם, רק הפועלים האמתיים וחברי המפלגות הסוציאליסטיות. כתב האשמה נערך ע"י המחלקה הקומוניסטית היהודית. בו הוכחה ההשפעה המזיקה, הקליריקלית והראקציונית, אשר לישיבה ברחוב היהודי, המקלקלת את בני הנעורים, ונוטעת בם יחס של שנאה להשכלה הסוביטית, וביחוד לרעיונות המהפכה, והופכת אותם לבטלנים ונרפים וכו'".

"היושב־ראש היה, החבר גרוטר. הקטיגורים: יבלנסקי, שפראך ואושיין.

הקטיגורים גילו את כל הרקבון והחושך השוררים בכתלי הישיבה, במשך מאת השנים האחרונות. השפעתה המחבלת על ההמון הבלתי מפותח ביותר, את תפקידה במלחמה החצופה שמנהלת הבורגנות היהודית נגד תנועת הפועלים, את חוסר ההכשרה וחוסר ההבנה שהיא מגלה כלפי הרפובליקה הסובייטית, אשר בה חייבים הכל לעבוד וללמוד ברוח הסובייטים".

"סניגורי הישיבה היו, הרבנים ברמן וגולדברג ומנהלי הישיבה. הם טענו, כי הם הידידים האמתיים של הפרוליטריון, ובכל מאמציהם השתדלו להוכיח, כי הישיבה היא כמעט אסכולה ל... קומוניזם, הם פרטו ביותר על המיתרים האחרונים של הדתיות הקיימת עוד בחלק השמרני של ההמונים, והעמידו פנים, כי יש כאן רדיפה דתית".

"המשתתפים בויכוחים, פועלים צעירים וזקנים, ענו למשמרים כהוגן, וביטאו את כל מרי־נפשם נגד השלטון שחבורת "כלי הקודש" קיימה בידה עליהם בעבר".

"הקטיגורים, בשעת נאומם האחרון, הסירו לחלוטין את המסוה מעל פני הסניגורים של הישיבות, והוכיחום על דעותיהם המוסוות, המתנגדות למהפכה".

"השופטים החליטו, אחרי משא ומתן קצר, כי הישיבה אשמה בכל החטאים המפורטים בכתב האשמה, ופקדו לסגרה. מאחר שבאולם נתאסף המון רב של פועלים וחיילים מן הצבא האדום, נתבקש ההמון הזה לחוות את אישורו על פסק־הדין הזה, אשר נתקבל בתור פסק־דין יחיד וצודק, במחיאת כפיים סוערות" (התנגדו לו 25 איש).

"באופן זה — מסיים העתון — ניגש הפרוליטריון היהודי ברוסטוב, להנהיג את הדיקטטורה שלו, במקצוע ההשכלה". (הארץ כ"ג תמוז תרפ"א)

להלן אנו מוסרים את נאומו של הרב רוזנבלום, במשפט זה. יש ערך היסטורי רב לחומר על המשפטים, מפני שהוא מסייע בידינו להכיר את האוירה ששררה ברחוב היהודי ברוסיה בתקופה ההיא; את דרכה של היבסקציה, ואת דרך המאבק שניהלה נגדה היהדות הדתית, בתקיפות ובכבוד עצמי, הראוי לציון. ערך מיוחד יש לנאום זה שלפנינו, מאחר שהוא לא עבר את הצנזורה היבסקית, והגיע לידינו מתוך כתב־יד מעזבונו של המנוח. הנאום הוא אפוא, עדות מלאה ונאמנה להופעתו של נציג דתי נגד היבסקים. סגנונו העממי של נואם זה מוסיף לו ערך ומשקל. מתוך הנאום נכיר גם, את טענותיהם של היבסקים במשפט זה, כי חומר מיוחד על זה, אין בידינו.

נאומו של הרב משה רוזנבלום

"אליבא דאמת יש צורך להפנות את הדיבורים אל השופטים בלבד. הרי הם הם שיכריעו, ולא קהל הנאספים... יתכן מאד, שהשופטים יבינו אז את הענין באור אחר לגמרי, אבל, מכיון שאף על פי כן הוזמן פה קהל שומעים, בהכרח לחשוב, שקליטת הדיבורים על־ידי הקהל תביא תועלת גם לשופטים".

"הרי שמענו קודם מהנואמים־הקטיגורים, שאין השלטון הסובייטי עושה שום דבר, שאין בו מן התועלת. בשם עקרון זה הם מאשימים את הישיבה

שאין היא מביאה כל תועלת. ובכן, הזמנת הקהל ודאי נעשתה לשם תועלת... אני מפנה אפוא את דברי, אל הקהל הנכבד:

אחים ואחיות!

"ממחיאת כפים שלכם, בהם קיבלתם את דברי הנואמים הקודמים (המאשימים) אני מבין, שהאזנתם היטב לנאומים שהושמעו. אין צורך — אם כן — לחזור על כל אחת מהאשמות, שבפי כל אחד מהקטיגורים. אסתפק בהשמעת דברי בלבד. רק אבקש מכם, אחים ואחיות, להקדיש תשומת־לב לדברי, כדרך שנהגתם לגבי נאומי הקטיגורים".

"במדרש (בראשית רבה) המשילו משל יפה מאד: אדם אחד ביקש לגרש את אשתו (לפנים, מותר היה לגרש אשה בעל־כרחה), הצטייד האיש בגט ושם אותו בכיסו, בא אל ביתו והעמיד פנים כאילו לבו שלם עם אשתו ופונה אליה באמרו: "הגישי לי בבקשה כוס קפה", מיהרה האשה והגישה לו כוס קפה עם חלב. המשקה היה חם מדי, הגיש האיש את הכוס לפיו והחזירה לשולחן בחרון אף כשהוא פורץ בצעקה: ביקשתי קפה בלי חלב שאינו רותח, את יודעת שהחלב מזיק לי ואינני אוהב משקה חם. מיד הוציא את הגט מחיקו, זרק אליה ואמר: שוב אין את אשתי ואני אינני בעלך, גמרנו. השיבה לו האשה: הלא לא ידעת מראש איזה קפה אגיש לך, ובכל זאת הכנת לך את שטר הגט, משמע שהחלטת לגרשני בין כך ובין כך, למה לך לחפש אמתלות ועלילות, אם החלב אינו רצוי לך, אפשר למזוג לך כוס אחרת בלי חלב, אם המשקה חם, אפשר לצנן אותו, אבל לאמיתו של דבר כבר מוכן הגט, והכל ללא הועיל".

"במשפט על הישיבה חוזר ונשנה מעין המעשה המסופר. אבקש תשומת לבכם לדברים הבאים: שמעתי פעם מבדחן אחד פירוש ב"איזהו מקומן". מי שהתפלל פעם מכיר את המשנה הזאת (באולם זה נמצאות גם נשים שהתפללו), המשנה אומרת: "זבחי שלמי צבור ואשמות". בימי הביניים, כשהאינקביזיציה רדפה את הציבור היהודי בשחיטות וזביחות, מצאה "אשמות" במה להצדיק את הזביחות, אשמות אלו הן אשם "גזילות": היהודים הם גזלנים, הגוזלים מהאכר את כל רכושו. נוסף לזה היה קורה, שהפריצים הפולנים היו מוסרים את הכנסיות של האכרים הפרבוסלבים בחכירה ליהודים, ובכן, היו היהודים גובים לעצמם את מעות הקודש של הכנסיות, וזה פירוש המשנה "אשם מעילות" — מעילה בקודש. היה גם קיים חוק, האוסר על היהודים להעסיק שפחות נוצריות, וזהו "אשם שפחה". ועוד פשע: היהודי אינו שותה ייגו של גוי, ולא זה בלבד אלא אם גוי נגע ביין, הרי נאסר היין על היהודי, וזה נקרא "אשם נזיר". נזיר נקרא, זה שאינו שותה יין. גם זאת היא אשמתו של היהודי. אבל יש ונמצא יהודי שאין בו אף אחת מהאשמות הנזכרות: איננו מנצל את הגוי ואין לו מגע עם הכנסיה וגם שותה ייגו של גוי, במה מאשימים אותו? — קוראים לו סתם "יהודי מצורע", וזהו "אשם מצורע", הנך מצורע ללא כל טענות. ואם המעט לכם כל זאת, עמוס כל יהודי חטא קדום:

אבותיו תלו פעם את ה"אל" של הגויים, את המשיח, וזהו "אשם תלוי".

"כפי ששמעתם פה, ההאשמות על הישיבות הן מסוג זה: מנהיגי הישיבות הם בורגנים, המנצלים את הפועלים. בחורי הישיבה הם ספסרים, שהוא "אשם גזלות", ראשי הישיבות לוקחים את כספי הישיבה בשביל עצמם, וזהו "אשם מעילות", ואם אין חומר להאשים הרי סתם "יהודי מצורע". מן הסתם, בחורי הישיבה הם פרזיטים, משוגעים, מעופשים, בטלנים, בעלי חטוטרה, סרוחים (יסלח לי הקהל על ביטויים אלה, זוהי שפת הנואם שפראך). ראו נא בכמה שמות הוכתרו בחורי הישיבה. והאשמה הגדולה ביותר היא — "אשם תלוי". הישיבות הלשינו על הרבולוציונרים בפני המלכות ומסרו אותם לתליה. והרבנים בעיר פלונית יצאו בספרי תורה לקבל את פני הקיסר ניקולאי; השמעתם על מה יש להעניש את הישיבה שבעיר רוסטוב?".

"המשילו משל: פגש הזאב בכבשה הקטנה על יד המעין הזך, והתאוה לטרוף אותה, כפי הרגלו וטבעו. ברם, רצה גם להעמיד פני צדיק. "הנך כאן — הרעים הזאב בקולו עליה — לפני שנה צרמת לי את האוזן". הכבשה: "מה אתה שח ידידי הזאב, לפני שנה עוד טרם הייתי בעולם". הזאב: "אם לא היית זאת את, אמך היא שפשעה פשע זה". הכבשה: "אבל אמי לא היתה אף פעם ביער". הזאב: "אם כן עשתה זאת הסבתא שלך, ובכלל למה את מלכלכת את המעין הזך ברגליך?". הכבשה: "היתכן, שאני ברגלי הקטנות אלכלך את המעין הגדול, ראה כמה קטונתי!". הזאב: "האם עוד תוסיפי להרבות דברים, מנוולת שכמותך, כבר מאז היית לי לזרא". ובדברו, טרף הזאב את הכבשה".

"טענותיהם של משמיצי הישיבה מזכירות את המשלים שסיפרנו קודם: הם טוענים, בחורי הישיבה מביאים נזק לחברה, הם יכולים להדביק חלילה את ההמונים באידיאות שלהם, בלאומיות, בבורגנות. בכוח השפעתם על ההמונים הם מפריעים לבנות את הקומוניזם, ובאותו הזמן הם גם מספרים, שבחורי הישיבה נראים כמשוגעים בעיני ההמון, מעופשים וסרוחים. נשאלת השאלה: אם כן מה הסכנה הנשקפת מהאידיאות שלהם? האם שמעתם פעם שהשגעון הוא אידיאה מידבקת? טענותיהם מזכירות לי את נאומיהם של משקוב ופורישקביטש (אנטישמים מפורסמים), שאסור להעניק ליהודים זכויות אזרח, פן יחריבו את המולדת, ובאותו הזמן היו טוענים על היהודים, מה שהנואמים פה מספרים על בחורי הישיבה. האם יש הגיון בדברים אלה? אלא ש"השנאה מקלקלת את השורה", והם עצמם אינם שומעים מה שהם אומרים, ואינם מרגישים בסתירות שבדבריהם".

"קין עשה חלוקה בינו לבין הבל. את האדמה לקח לעצמו, ולהבל נתן את הצאן. כשחרה אפו על הבל, אמר לו: קח את צאנך ועוף באויר. "הכיצד? — שואל הבל — הלא נתת לי זכות לחיות עם צאני, ואיפה אחזיק את הצאן אם לא על האדמה?" קין צוחק: האדמה היא שלי, ורוצח את הבל בידיו".

"השופטים אומרים ברורות, שהממשלה הסוביטית הפרידה בין הדת והמדינה,

ובתורת נפרדת יש לה זכות קיום, ובאותו הזמן הם סוגרים את הישיבות, מקור חיי הדת. הנכם אומרים, שעם הדת עצמה אין לכם כל עסק. אבל כיצד תתקיים? האם תוציאו את האויר מהבית ותגידו לנמצאים בבית: יש לכם הזכות לחיות. האם אינכם יודעים שהתורה היא אוירה של הדת? אבל זו היא באמת מגמתכם: לחסל את לימוד התורה, ועל ידי זה — את הדת בכלל. אין אתם מקוריים בשיטתכם. אחז, המלך הרשע, כבר ביקש לבטל את לימוד התורה, כאמצעי לביטול הדת בכלל: "אם אין גדיים אין תישים", אבל דבר זה לא עלה בידו".

"יהודים, הרשוני לשאול אתכם שאלה קטנה וענו לי עליה. האם אינכם יודעים, השמעתם מאבותיכם, שיהודים משתמשים בדם נוצרי לפסח? כולכם יודעים בבירור, שזו היא עלילה בלבד. והנה לפני שנים מועטות נאשם פה, ברוסיה, היהודי ביילים, ברצח נער נוצרי על מנת להקיז את דמו למצות. היה משפט, הובאו גמרות וספרים אחרים, ואחד בשם פראנייטיס לקט ציטטות, המוכיחות, שאכן משתמשים יהודים בדם נוצרי. הקטיגורים הביאו עובדות והעמידו עדים. חרב חדה היתה מונחת על צוארו של כלל ישראל. אמנם נסתיים הענין בלא כלום, אבל אילו חלילה היה המשפט נגמר לחובה, כלום לא הייתם סוברים שזאת היא עלילת שקר מיסודה? אף בענין זה: ההשמצות ששמעתם כולכם באולם זה על התלמוד, הן מאותו הסוג. הובאו ציטטות ועובדות, אבל כל אלה אינן יכולות להכחיש את העובדה ההיסטורית הברורה כאור היום, כי התלמוד הוא ששימש בשבילנו עמוד האש, שהאיר לנו את הדרך באפלה של שנות אלפים. אורו לא הועם, גם כיום, בשביל אלה הרוצים ויודעים להשתמש בו. הוא הדין גם בישיבות, כמו בעבר כן בהווה, הן מוציאות מבין כתליהן אנשים מוכשרים ביותר. גם הנואמים באולם זה, היו פעם, זמן־מה, בישיבה. התקפותיהם על הישיבה אינן נובעות ממצפון נקי, אלא משנאה אוכלת, שסיבתה ידועה להם, אבל אני לא אעמוד על כך פה...".

"כהוכחה להנחתי, משמשים הביטויים הגסים שהשמיעו כלפי הישיבה, שרק פה ולשון של שונא מוכשרים לבטאם. שונא הצמא לנקמה. הקטיגור טוען, שעכשיו חייבים לעבוד כולם. העולם עומד על העבודה, והישיבה מחזיקה עשרות אנשים שאינם עושים כלום. אני מסכים לדברי הקטיגור: כל אחד חייב לעבוד, אבל אני אומר, שלא לכולם ניתן לעבוד עבודה אחת. האנושות היא באמת גוף אחד, מורכב מהרבה אברים, לכל אבר תפקיד מיוחד: הרגלים להלוך, הידים לעבוד, לכתוב, לצייר, העיניים לראות, האזנים לשמוע. תארו לעצמכם, אילו התחילו הרגלים לטעון: אנו דורשות שכל האברים ישתתפו בעבודתנו, גם הם ילכו, גם הראש ילך. ואילו הידים טוענות: אין מחובתנו להגיש את הכף אל הפה ולעמול תמיד בשבילו, ואותו דבר גם האברים האחרים. מה היה קורה במצב כזה עם האדם? לא! כל האברים חייבים לעבוד, אבל לכל אחד עבודה מיוחדת: הראש אינו הולך, אינו מכה בפטיש — עבודתו היא, לחשוב. כמו שאין אתם יכולים לדרוש, שכל האנשים יהפכו לסנדלרים ולנגרים. אמנם, כולם צריכים לעבוד, אבל כל אחד עבודה מיוחדת לו. רק

באופן זה יכולה האנושות להתקיים ולהתקדם. אינכם יכולים להגיד שכולם יעבדו עבודה פיזית. טובת האנושות דורשת, שיהיו גם כאלה, שעבודתם היא לחשוב, להגות ולהבין".

"הנכם אומרים שאנו חיים עכשיו "חיי חופש וחרות". מילא, חופש לעשות מה שאנו רוצים, לא נועד, כנראה, בשבילנו. חופש לדבר מה שאנו רוצים גם כן לא ניתן בשבילנו. אבל האם אסור לנו לחשוב מה שאנו רוצים לחשוב?".

"כשאתם סוגרים את הישיבה, אינכם נותנים את האפשרות לחשוב ולהתבונן. מה רוצה הישיבה? שום דבר אחר, רק זה: לא לשכוח על השי"ת, ולהדבק בו על ידי תורתו. הישיבה צריכה להמשיך בקיומה. מכיון שהיא משמשת כיסוד לדת ואמונה. בה מטופחת התורה, נשמת האמונה. הישיבה קולטת בקרבה את אלה שיש להם זיקה נפשית לאלקות. אלה שרעיונות הישיבה זרים להם, יעזבו בעצמם את הישיבה, ויחפשו מוצא לכשרונותיהם באשר ימצאו. ביניהם גם הכשרון להתלוצץ...".

"אינני מסכים לדברי הסניגור הרבינר, הדורש לבצע ניתוח בגוף הישיבה, לכרות בסכין חדה את החיוני ביותר לגוף הישיבה. לא! אין הישיבה זקוקה לניתוח".

"צריכים לתת לבחורי הישיבה תזונה טובה, הלבשה טובה, אולמות מרווחים ומוארים, ואז תעלמנה החולשה והחוורות, ואולי גם יוכלו לעבוד קצת. המשל מספר, כי אשה כפרית הביאה לשוק תרנגול גדול וקיבלה במחירו רובל אחד. שמה אותו בכיסה והוא נגנב מיד. האשה הקימה יללה והתרנגול יושב לו מסתכל ותמה על הנעשה מסביבו: מה היא חכמתם של בני האדם, על מה היללה, על פיסת נייר? לא! טפשים הם בני האדם. שבע־רצון מיתרונו על בני האדם, התחיל התרנגול לנפנף בכנפיו מרוב התפעלות וכל התרנגולים בשוק, אחריו, התחילו אף הם לנפנף בכנפיהם: כן, כן, מה נואלו בני האדם... אבל אין התרנגול מבין ב"בני אדם". וככל שאין מבינים, בה במידה חושבים יותר, שהזולת אינו מבין. בואו וראה לכם בחורים בישיבת לובאביץ' השוהים בתפילתם 2 — 3 שעות מדי יום, ואתם ודאי תשאלו מה יש להאריך בתפילה כל כך? תדעו לכם, כי מי שאינו יודע — אינו מבין, ואין לו רשות לחוות דעה. הנכם אומרים, שלא תתנו לבחורי הישיבה כרטיסי מזון, ובכוח אתם רוצים להשיג את מטרתכם. בזה לא תצליחו".

"בסוף אומר לשופטים: עליכם לדעת את מי אתם שופטים, אמרו פה להזמין את בחורי הישיבה ולהושיב אותם על ספסל הנאשמים. לא! אין בחורי הישיבה הנשפטים כאן. חז"ל אומרים, כשנגלה ה' אל אברהם בחוליו, ישב אברהם וה' עמד, ביקש אברהם לעמוד, אמר לו הקב"ה, שב ואני אעמוד, גם אצל בניך עתיד אני לעמוד והם יושבים — בעדת הדיינים, שנאמר: "אלקים נצב בעדת א־ל". בכל משפט נמצא הקב"ה ועומד. אף כאן הוא נמצא ודאי, אלא שכאן הוא יושב, יושב על ספסל הנאשמים ונשפט יחד עם תורתו, יושב הוא ושותק. אבל מה נורא הוא זעמו בקומו...".

"אמרתם, שאתם רוצים לשפוט לפי האמת ולפי ההגיון. זכרו: לפניכם יושבת כאן אמכם הזקנה (הדת), בדבריכם אתם דוקרים לבה במדקרות חרב. תרעדנה ידיכם, השליכו את החרב! היא לא עשתה לכם כל רע".

"בעיר אחת היו שני בתי מלון. באחד מהם היו נותנים לכל אורח מיטה לפי מדתו. לגבה־קומה — מיטה ארוכה, לנמוך־קומה — מיטה קצרה. בשני היו כל המיטות במידה אחת. לגבוה — היו קוצצים את רגליו, לנמוך — מותחים את רגליו עד שנשאר בלי רוח חיים".

"אחי השופטים, תנו לכל אחד מיטה לפי מידתו. לדתיים— לפי דרכם. תנו להם ישיבות, והרבה ישיבות. על מה כאן הרעש? נמצאים פה לא מאות בחורי ישיבה אלא עשרות. ילמדו להם, יש צורך להבריא את גופם — תנו להם מצרכי אוכל, דירות, כולם יהיו שבעי רצון מכם, והקהל ימחא לכם כפיים באמת...".

נאומו השני של הרב משה רוזנבלום ביום המשפט

"רוב הנואמים כאן פתחו את נאומיהם במלים: "הבה ניגש לעצם הענין"; אני פותח במלים: "הבה נגמור, הבה נעזוב". אנו כבר עומדים בסוף המשפט ואנו עוזבים את האולם. אותו אולם, שכל כך הרבה שמענו בו חירופים וגידופים על התלמוד הקדוש, על חכמינו הקדושים ועלינו בעצמנו. אחרי כל זה אנו עוזבים את האולם בהחלטה אחת: שוב לא נוסיף לראות את פני האולם. אבל לפני שאנו עושים את זה הרשו לי, אחי ואחיותי, להרים את המסך שמאחוריו מסתתרים יריבינו. לקרוע את הצעיף שהם מתעטפים בו "כאשה צנועה", שכוונותיה אינן צנועות לגמרי".

"דברי יהיו קצרים, ואני סומך על הקהל באולם שכוונתו, מן הסתם, לברר את האמת, שהוא יבין את הדברים בכל משמעותם. ה"חסידל" שלי, רובין (הנואם היבסקי), אני מכנה אותו בשם "חסידל", מכיון שהוא מכנה אותי בשם "רבניו". אף שמעולם לא קיבלתי ממנו "פדיון" ולא ביקש ממני "תשובה", אף על פי כן, אני, בתורת רבי של ה"חסידל", אתן לו תשובה, כלומר: מענה על דבריו. הוא אומר שהמהפכה היא מטאטא המטאטא את הכל. אני שואל, האם המהפכה היא רוח קדים הנושבת בלי חשבון? בראש המהפכה עומדים בני אדם, ובני אדם מנהלים את ענייניהם בחשבון ובתבונה. הלא המהפכה איננה גולם. המהר"ל מפראג, מקובל ידוע, יצר פעם על־ידי שמות של קבלה, גולם — אדם מחומר וטיט. בכוח הדיבור לא חונן, אבל לעבוד יכול היה. מה שהיה עושה, היה עושה בכוח פרא. אם לא קבעו לו בדיוק מה לעשות, היה עושה מבלי להפסיק. פעם ציוה עליו המהר"ל לטאטא, אבל שכח להוסיף: את הרצפה. התחיל הגולם לזרוק, קודם את האשפה, וכשגמר, התחיל לזרוק את הכלים, את הרהיטים, כל מה שנמצא בבית. משבאה הרבנית וראתה את החורבן בבית, הקימה יללה. אבל הגולם עושה את שלו, בלי חשבון ובלי גבול. עד שהגיע המהר"ל ואמר לו: כוונתי היתה לרצפה בלבד, ואז נרגע הגולם. הנכם אומרים, שהמהפכה היא מטאטא, אבל אם אנשים בעלי תבונה מחזיקים

במטאטא זה, צריכים הם לדעת איך להשתמש בו. כמה ומה, צריכים לטאטא?".

"הנכם אומרים, שהמהפכה העניקה לכם חרות. אבל אתם צריכים לדעת, מה זו חרות וכיצד משתמשים בה? אחד הנואמים אמר כאן, שהתורה היא לא כשורה בגלל זה שמוזכרים בה עשיר ועני, והעשיר חייב לתת צדקה לעני! היתכן! אין עשיר ואין עני ואין צדקה! עכשיו כולם עובדים. בדבר זה אינכם מסכימים עם התורה, אבל בדבר אחר אתם מסכימים לתורה — לעונש מות. אלא שאין אתם פוסקים אותו בעוון זנות, בעד חילול שבת, לבן סורר ומורה, רק בעד החזקת דינר זהב, או רובל של כסף. העיקר — להמית! בזה אתם מסכימים לתורה. התורה מספרת על ישמעאל, שהיה רובה קשת, וגם אתם מחזיקים ברובה. על עשיו היא אומרת: "ועל חרבך תחיה" וגם אתם חיים על החרב".

(יותר לא נמצא בכתב היד).

ויכוחים פומביים

משפטים ציבוריים מבויימים או ויכוחים, היו תופעה מצויה במשך המחצית הראשונה של שנות העשרים. אבל במידה פחותה מזו של שנת 1921. הדבר מסתבר, כי ראשית, היבסקציה עצמה לא יחסה לכך שוב אותה החשיבות כמו בשנים הראשונות, אחרי שהציבור כבר נוכח לדעת את מהותה ודרכה להשתמש באלימות, באמצעים אדמיניסטרטיביים. שנית: הצד הדתי ברובו סירב להענות להזמנת היבסקציה. בין המסרבים גם רבנים גדולים, ומפורסמים כנואמים בחסד עליון. כמו: הרב מיליקובסקי, רבה של חרקוב, והרה"ג הדרשן המפורסם ר' שמעון משה דיסקין ז"ל, ועוד רבים כמותם. הנימוק היה פשוט: אין טעם להתווכח עם מי שמחזיק את השלטון בידו, בשעה שברור, שהוא מנצל את כוח שלטונו.

רבנים אמרו ליבסקים המזמינים, כי הדבר מזכיר להם את הזמנת הכמרים הנוצרים לרבנים להשתתף בויכוח, כשאימת השלטון על הרבנים לא לפגוע חלילה בכבוד התקיף. אבל יחד עם זה היו גם כאלה, שהשתתפו בויכוחים וזכו להצלחה. חומר דוקומנטרי על ויכוחים אלה אינו בידינו. אבל נציין פה מתוכחים אחדים, שהגיעו אלינו שמועות עליהם: הרה"ג גליקסברג, רבה של אודיסה, השתתף בויכוח וזכה בהצלחה. הרב החסיד ר' רפאל כהן הי"ד מעיר נעוול השתתף בויכוח דתי בהצלחה. מסופר, כי היבסקי המשמיץ לקח לנושא ההשמצה את מעשה דוד עם בת־שבע. הרב ענה לו: הנך רואה עד כמה גדולה נאמנותה של המסורת לאמת, שלא חיפתה ולא הסתירה דבר כזה. מכאן ראיה כי כל המסופר בכתבי הקודש אמת הוא.

הרב זליג מעיר אוסיפוביטש השתתף בויכוח בהצלחה.

המשפט הציבורי האחרון הידוע לנו, נערך בחורף תרפ"ח בעיר חרקוב. נושא המשפט: מצות מילה. מצד הדתיים נענו להשתתף בויכוח כמה אנשים, ביניהם גם בעלי מדע שרצו להוכיח את תועלתה של מצוה זו גם מבחינה רפואית. השתתף בויכוח גם מוהל מומחה. בנוכחותו של קהל רב התחיל הויכוח. ראשוני הנואמים

היו כרגיל המשמיצים. הם דיברו ארוכות ככל שהיה ברצונם לדבר. בינתיים עבר זמן והשעה כבר היתה מאוחרת בערב. מנהלי המשפט, היבסקים, הודיעו, כי בגלל השעה המאוחרת, הם מקציבים לאחרוני הנואמים (הדתיים) חמש דקות לכל נואם. הסניגורים המוזמנים לנאום עמדו מיד והודיעו, כי בתנאים כאלה אין הם מוכנים להופיע בפני הציבור. רק אחד מהם, המוהל, הודיע שהוא מנצל את זכותו לנאום במשך חמש דקות. אבל נושא דברו יהיה לא לפי התכנית הקבועה מראש. במקום זה הוא יספר סיפור קצר: האריה אמר פעם לתרנגול: "אטרוף אותך", "מדוע?" — שואל התרנגול — בשל מה מגיע לי כזאת?" האריה: "בגלל התנהגותך. לאחר שבעלת הבית גומרת לטאטא את הבית וצוברת את האשפה לפינה אתה מופיע וברגליך הנך שב ומפזר את האשפה". התרנגול: "אבל לפעמים משהו חשוב מתגלגל באשפה והודות לי מתגלה לעין". האריה שוב: "אטרוף אותך". התרנגול: "כל כך למה?" האריה: "בגלל צעקותיך באשמורת הבוקר, שהנך מפריע לאנשים לישון". "אבל הודות לקריאתי — אומר התרנגול — קמים אנשים לעבודתם". האריה: "אטרוף אותך". התרנגול: "מדוע, מה אתה רוצה ממני?" האריה: "מפני שאני חזק ואתה חלש". לנימוק זה לא נמצא תשובה בפי התרנגול. המוהל גמר את סיפורו ובין הציבור באולם עבר רחש, הקהל ביקש למחות נגד היבסקים, אבל סוכני השלטון (המחופשים) רמזו לציבור שירגע.

משנת 1921 עד 1928 עבר השלטון מרחק רב, לא היה מקום יותר למחאה ציבורית כבשנים הקודמות.

בתור מלואים לתאור אוירת הויכוחים ששררה ברחוב היהודי בשנות העשרים הראשונות, נביא פה את הרשימה הבאה של א' פירשטיין משנת 1921.

"מההוי בעיר סוביטית (באודיסה):

עובר אני ברחוב אצל בית יתומים. החלונות פתוחים, פעוטות צפופים יושבים עליהם, רעש.

פתאום שומע אני קולות אחדים קוראים אלי: — דוד! הי! דוד, היש אלקים אם אין? עמדתי נבוך לרגע ולא ידעתי מה לענות להם.

אחד מהם השתמש במבוכתי ואמר לחברו: רואה אתה? רואה אתה? הוא אומר שאין אלקים.

שקר! הוא אומר שיש.

שקר! — אומר הראשון ופונה אלי שנית — אמת? אין אלקים!

סקרנות אחזתני, ביקשתי לדעת מה מקור הויכוח.

נעניתי בראשי ואמרתי: יש אלקים. — אַהַא — פיזז השני בנצחון — אַהַא, יש אלקים!

משראה הראשון שנוצח, אמר: גם הוא אינו יודע, אין אלקים. המורה מטיבה לדעת ממנו.

— המורה יודעת — ענה השני — ואבי מטיב לדעת יותר מן המורה ואבי אומר שיש אלקים.

— אם כן — אמר הראשון וירד מן החלון בכעס — אם כן אלך ואספר למורה! אלך ואספר לה — אומר ופוסע פסיעות אחדות. אחר־כך פונה אחורנית ומוסיף: אספר למורה ואתה לא תאכל היום ארוחת ערב! השני נבהל קצת, פניו חורו, הוא מביט אחר רעהו ההולך, וכשהלה נעלם מעיניו, הוא פונה אל ילדה קטנה שעל ידו, מנענע בכתפיו ואומר בשוויון רוח: ילך ויספר, אינני מתירא. בין כה וכה מחר יהיה יום כפור, והיום בערב אסור לאכול, ילך ויספר. אמת דבורה שיש אלקים! (הארץ כ"ה אב תרפ"א).

גם הקטנים התוכחו וגם פה מלווה הויכוח באיום יבסקי.

חיסול החדרים והישיבות בדרך אדמיניסטרטיבית

בפרקים הקודמים ניתן לקורא מושג ברור על מהותם ותוכנם של המשפטים הציבוריים שהיוו שלב ראשון במלחמתה של היבסקציה נגד החדרים והישיבות.

השלב השני היה סגירת החדרים באופן אדמיניסטרטיבי. לתאור פרשה זו מוקדש הפרק שלפנינו. אנו חושבים שהמקור המוסמך ביותר לעדות משמשים המקורות היבסקים. נביא בזה מסמכים ותעודות אחדות של היבסקציה האופיניים ביותר. מהן יקבל הקורא תמונה ברורה על פרשת חורבן החינוך הדתי בקרב יהדות רוסיה.

התעודות ניתנות לפי סדר כרונולוגי:

החוק הסוביטי על הוראה לימודי הדת נתפרסם לראשונה בהודעה הבאה:

החלטת הועדה הממשלתית להשכלה

(איזבסטיה ספטמבר 1918) מס׳ 191

הועדה הממשלתית בישיבתה מ־24 באוגוסט 1918 בדיוניה על הודעתם של חברי "ברית הקדושה הרוסית" החליטה בהתאם לסעיפים: 38, 34, 35 להגשמת הפקודה מ־24 בינואר על הפרדת הדת מהמדינה:

1. לאלה שטרם הגיעו לגיל 18 **נאסרים בהחלט כל מוסדות הוראה דתיים.**

החלטה זו נכנסה לאחר מכן כסעיף מיוחד בחוקה הסוביטית. הוראה ממשלתית מתירה את הלימוד בבית, בתנאי שלא ישתתפו בו יותר משלושה ילדים.

חוזר מס׳ 7 של המחלקה היהודית המרכזית על ידי הקומיסריון להשכלה (2 בדצמבר 1920)

לכל מחלקות ההשכלה והמפקחים

על חיסול החדרים והישיבות

המחלקה היהודית להשכלה, בהסתמך על החלטת הכינוס של עסקני החינוך היהודים ברוסיה וכן על הידיעות מערי השדה, החליטה להתחיל בפעולה נמרצת נגד החדרים והישיבות.

במאבק יש להתחיל מיד, למרות שבשעה זו עדיין אין בידינו מקומות לימוד בשביל כל הילדים בבתי הספר הסוביטיים. הילדים צריכים להשתחרר מיד מה"תפיסה" הנוראה, מדמורליזציה רוחנית וירידה פיזית.

מחלקות ההשכלה בערי השדה צריכות לראות כתפקיד ראשון במעלה את פעולת החיסול של החדרים והישיבות.

פעולה זו כוללת:

1. תעמולה והסברה. התעמולה צריכה להתנהל בעיקר בין הנוער. לפעולה זו צריך להחלץ הנוער הקומוניסטי, שייצור מסביב לשאלת החדר אוירה של מאבק מהפכני, לעומת אוירת בית־המדרש הקלירי־קלית, השוררת ברחוב היהודי. צריך גם לערוך כינוסים ואספות הורים, מקום שיוסבר להם על השפעתם המזיקה של החדרים והישיבות, וערכו של החינוך הסוציאליסטי החדש בבית־הספר הסובייטי. יש לנהל את המאבק בעתונות בצורה חיה, עריכת משפטים וצורות תעמולה אחרות. מחוץ לזה, על מחלקות ההשכלה לנהל פעולות הכנה לקראת שנת הלימודים החדשה, בכדי לאפשר קליטת ילדי החדרים שנסגרו, ולפתוח בשבילם בתי־ספר. צריכה להערך חקירה יסודית על ילדי החדרים והישיבות (מספר, גיל, מוצא סוציאלי). במיוחד נדרשת חקירה, מאיזו שכבות סוציאליות באים הילדים אל החדרים, על איזה אמצעים כספיים מתקיי־מים החדרים. בקשר עם זה יש לקבוע מה מספר בתי־הספר החדשים הדרושים. לעבודה זו חייבים להרתם ארגוני הנוער הקומוניסטי.

מנהל המחלקה היהודית להשכלה
מ. לויטן
מזכיר ל. שנקר

קטע מהחלטת מחלקת ההשכלה של פלך ויטבסק מ־21 בדצמבר 1920 מס׳ 213 סעיף 11:

בגלל פעולתם המזיקה של מוסדות ההוראה הדתיים (חדרים וישיבות) מוקמת על יד מחלקת ההשכלה היהודית ועדה למלחמה בחדרים בהרכב הבא:

ח׳ לוינטוב בתורת יושב ראש הקומיסריון היהודי.
ח׳ דוורצקי מברית הנוער הקומוניסטי.
עסקני החינוך החברים: הדס, ז׳זשיו, בזנסיק.

המוזכרים למעלה משתחררים מעבודתם לשבוע ימים והוטל עליהם:

1. לחקור ביסודיות את כל החדרים שבעיר ויטבסק.
2. לערוך תכנית פעולה נרחבת של תעמולה נגד החדרים בעל־פה ובכתב.
3. לעבד תכנית חנוכית בשביל ילדי החדר, ברוח בית־הספר הסובייטי.

מנהל המחלקה היהודית להשכלה של פלך ויטבסק
י. כינששין

מאשר: מנהל מחלקת ההשכלה של פלך ויטבסק
ז. כראפקובסקי

על המאבק נגד החדרים והישיבות
החלטה שנתקבלה בכינוס של עסקני החינוך במינסק
ספטמבר 1921

המאבק נגד הקלירקליות, בעד הסיקולריזציה של החיים, המהוה את אחד היסודות העיקריים של המהפכה להריסת יסודות החיים הישנים וחידוש פני החיים, מקבל משמעות מיוחדת בסביבה היהודית, מקום שהתנאים ההיסטוריים במשך שנות אלפים יצרו מזיגה מיוחדת בין היסוד הדתי ובין היסוד הלאומי. הדת חדרה בכל אורח החיים היהודיים, בית המדרש הפך למרכז החיים הציבוריים והלאומיים המיוחדים בבדידותם.

הקומוניזציה האיטית של הפרוליטריון היהודי, כניסתו המאוחרת למהפכת הפרוליטריון בתורת שותף פעיל, הביאו לידי כך, שהממשלה הסובייטית בזמן הראשון, בגישתה המיוחדת אל האומה היהודית, כאל אומה נרדפת תמול שלשום, מתוך רגש של השתתפות ואהדה מובנת, לא פגעה במוסדות היהודיים, מכיון שלא יכלה למצוא לה עזרה מפרוליטריון מאורגן ובעל הכרה. בסביבה היהודית נוצר מצב זה, כי בפעולת הריסת הדת בכלל, כמעט שלא נגעה בבנין הקלירקליות היהודית.

בתי־הספר הדתיים חוסלו אצל כל הלאומים, אבל החדר ממשיך להתקיים באופן ליגלי ומהוה תופעה המונית. סמינרים דתיים הפכו למוסדות השכלה חילוניים. אבל הישיבה מתקיימת ולפעמים גם מקבלת תמיכה מהממשלה. בשום מסגד אין אפשרות לנהל תעמולה נגד הממשלה הסובייטית, אבל בבית־המדרש נואם הרב נאומים שחורים נגד בית־הספר הסובייטי ואוסר למסור את הילדים לבית־ספר זה. אורח־החיים של המוני הפועלים היהודים עוד חדור במידה רבה מיסודות הדת. הנסיונות הקשים שהמלחמה האימפריאליסטית ומלחמת האזרחים המיטו על המוני היהודים: גירושים, פרעות, שוד מהכנופיות של הקונטררבו־לוציה ואחרי זה החורבן הכלכלי, שהשפיע במיוחד על הסביבה היהודית, — הביאו את המונים אלה למצב של יאוש וצפיה לרחמי שמים.

יחד עם התהליך של שחרור רוחני, יחד עם התהוותן של שכבות פועלים יהודים, הבונים את חייהם על יסודות חדשים, יחד עם גויעת צורות החיים הישנות, בהשפעת המהפכה — אפשר לקבוע כי בין ההמונים המפגרים עוד מחזיקה הקלירקליות מעמד איתן ומהוה בסיס מוצק להשפעת הבורגנות. זו שנפתחו לה אופקים חדשים עכשיו עם מדיניותה הכלכלית החדשה של הממשלה. הקהילה היהודית מנוצלת על ידי פרנסי הקהל למטרות מעמדיות, על עסקני התרבות היהודים מוטלת החובה הגדולה לגשת במרץ למאבק נגד שלטון החושך. לא רק לשם מתן הסברה להמונים, כי אם גם משום שרק על חורבן החדר, יקום וייבנה בית־הספר החילוני הקומוניסטי היהודי.

המאבק נגד הקלירקליות בסביבה היהודית, צריך לעבור משלב של אספות, משפטים פוליטיים מקריים ומליצות בעתונות, לתכנית של אמצעים מעשיים שתוגשם בעקביות יסודית. קודם כל יש להגשים בסביבה היהודית את העקרון היסודי של המדיניות הסובייטית ביחס לדת — הפרדת בית־הספר מהכנסיה. החדרים והישיבות צריכים להעקר משרשם מתוך החיים היהודיים.

עוד בשנת הלימודים הנוכחית חייבת להערך בכל מושב יהודי פעולה

ציבורית נגד החדר. לפעולה זו צריכים להתגייס כל ארגוני הפועלים שבעיר — המפלגה, האיגוד ההסתדרותי, הנוער הקומוניסטי, אגודת הנשים. יש לארגן על יד מחלקת ההשכלה ועדה מיוחדת לחיסול החדרים והישיבות.

הפעולות כוללות:

1. חקירת החדרים במקום. יש לקבוע את מספר ילדי החדר, משלוח ידם של ההורים והכתובת שלהם. האם הילדים מבקרים בחדר וגם בבית־הספר הסובייטי או רק בחדר בלבד? צריך גם לקבוע מי הוא המלמד, הגיל שלו, השכלתו וכדי. במיוחד חשוב לברר, כמה שכר־לימוד הוא מקבל ובאיזו צורה? החקירה צריכה להיות קשורה ברשימת חובה של המלמדים.
2. אם החדר יש לו בנין משלו ורהיטים, צריך הוא להחשב ככל בית־ספר העובר לרשות מחלקת ההשכלה וזקוק לריפורמה. יש לקבל כעקרון שאת ילדי החדר חייבים להכניס לגני הילדים ולבתי הספר הסובייטיים. יש להשתדל ככל האפשר להכניס את הילדים באופן אינדיבידואלי בבתי־הספר הסמוכים. עד כמה שזה דרוש יש לארגן אותם גם בקבוצות מיוחדות בבתי־הספר הקיימים וגם לפתוח בתי־ספר חדשים.
3. עם זה יש לנהל פעולה אינדיבידואלית ביחס לכל ילד מילדי החדר: ביקור בבית ההורים, אספות הורים, פניה אל בית־החרושת, מקום עבודתו של האב, לאיגוד המקצועי שלו, אספת עובדי בית־החרושת או המשרד, מקום בו הוא עובד. בה יוקראו שמות ההורים מרשימת הילדים המבקרים בחדר, בה תועמד הבעיה באופן קונקריטי ותתקבל החלטה המחייבת אותו להעביר את ילדיו מהחדר אל בית־הספר הסובייטי.
4. לאחר שחדר מסוים ישאר בלי ילדים, כתוצאה מהפעולות האמורות, יתמנה אחד מגרי החצר (של החדר) או מהשכונה, שעליו תוטל החובה לשים עין שהחדר לא יקום מחדש.
5. יש גם לברר את הרכב המלמדים, בכדי לנצל את אלה שאפשר, לעבודה תרבותית.
6. עד שהמאמץ האמור (סגירת החדרים) לא יוכתר בהצלחה צריכים לשמור בכל חומר הדין על הכללים הבאים:

א. כל המלמדים מוצאים מאיגוד המורים (לפעמים הם מצליחים לחדור לאיגוד בתורת מורים פרטיים).

ב. יש לבדוק את השתייכותו לצבא (חובת גיוס) של כל אחד מהמלמדים.

ג. אלה מהמלמדים התופסים יחד עם זה משרה סובייטית, יוטל עליהם או לעזוב את החדר או לעזוב את המשרה.

ד. העבודה בתורת מלמד, בשום פנים אינה פוטרת אותו מחובת עבודה (חובת העבודה על כל אזרח).

ה. העתונות המקומית צריכה להקדיש למאבק זה מקום נרחב על ידי מאמרים רציניים ואינפורמציה רחבה.

פעולה מיוחדת צריכה להתנהל נגד הישיבות.
תפקיד מרכזי צריך לתפוס הנוער הקומוניסטי.

1. צריכים לערוך חקירה על הישיבות בכל מקום, המוצא והמצב הסוציאלי של כל בחור ישיבה.
2. צריכה להתנהל פעולה אינדיבידואלית בין בחורי הישיבה, עם כל אחד לחוד. על פי רוב, אלה הם ילדי עניים, הבאים אל הישיבה בשביל התמיכה הדלה, הניתנת להם מהבורגנות כשכר בעד ניצולם. זהו תפקיד רציני להוציא אותם מרשת הפילנטרופיה הקליריקלית, לסדר אותם בעבודה, בבית־ספר מקצועי, במוסדות השכלה. כל זה הנו תפקיד דחוף המוטל על הנוער הקומוניסטי. מחלקות ההשכלה חייבות לעזור בכל האמצעים לפעולה זו, ולהקדיש לה תקציב.
3. כל הישיבות, מקום שלומדים נערים למטה מגיל 18, נסגרות על סמך החוק.
4. ישיבות אלו שלומדים בהן בחורים למעלה מגיל 18 חייבת ההנהלה המקומית לערוך בקורת קפדנית שלא יולמדו בהן למודים כלליים. בין בחורי הישיבה יש לנהל תעמולה אנטי־דתית אינטנסיבית, למשוך אותם לעבודה פרודוקטיבית. אסור שלימודם בישיבה יעניק להם זכות לקבלת מנת מזון, לשחרר אותם מחובת גיוס וחובת עבודה.
5. הועד הפועל צריך להטיל איסור על כל המוסדות הסוביטיים. לעזור במישרין או בעקיפין לישיבה או לחדר כגון: קבלת תאורה חשמלית, הסקה, רשיונות לקבלת דירה, רשיונות נסיעה וכו' וכו'. אי־הקפדה על איסור זה מן הראוי שתענש בתוקף. כל קומוניסט, כל עסקן תרבותי חייב לרשום עובדות מעין אלו ולמסור למוסד המתאים.
6. יש לשים קץ ליחס הפושר אל הדת ואל אורח־החיים הדתי המורגש מאד בבית־הספר הכללי וגם היהודי. החגים הדתיים צריכים לשמש הזדמנות לשיחות על נושאים תרבותיים היסטוריים, להסביר את המשפטים הקדומים על הדת ואת המנהגים הדתיים מנקודת מבט המטריאליזם ההיסטורי. להרגיל את הילדים להתיחס בבקורת שלילית אל המנהגים הדתיים בבית. מובן שדבר זה צריך להעשות בטקט פדגוגי בלי רגשנות מיותרת ובלי חפזון, בהתחשב עם רגשות הילדים. אבל בשום פנים אין לתרץ בזה את האדישות כלפי הדת, את השתיקה המוסכמת, ולפעמים גם השתתפות פעילה באורח־החיים הדתי, עובדות המורגשות לעתים קרובות בבית־הספר וגם ב"בתי הילד".
7. התעמולה האנטי־דתית צריכה לתפוס מקום חשוב בעבודתם של מוסדות ההשכלה למבוגרים: מועדונים, ספריות, בתי־ספר של ערב, מחלקות התרבות של ההסתדרות, ועדות התרבות של בתי החרושת. כל חג דתי, נשואין דתיים, המתקיימים על ידי חבר המועדון, תלמיד בית־ספר של ערב, מאפיה של מצות המוקמת על ידי הנהלה של איגוד מקצועי, כל זה

צריך לשמש נושא לשיחות, משפטים ציבוריים, רשימות בעתונות, שיבהירו את הקשר שבין הדת עם משטר המעמדות והניצול.

8. אפשר גם לערוך משפט על אותה סקציה שאינה רודפת את החדרים.
9. המרכז צריך להכין באופן דחוף ספרות מתאימה בשביל התעמולן האנטי־דתי, עלונים לחגים, לפי הדוגמה של כתב העת הרוסי "המהפכה והכנסיה". החברים שיש להם ידיעה בספרות הדתית חייבים להתגייס לתעמולה האנטי־דתית, יש גם לארגן קבוצות מיוחדות למטרה זו על יד הקורסים המפלגתיים.
10. למטרה זו צריכים לרתום גם את האמנות. להכריז פרס התחרות על כתיבת מחזה אנטי־דתי, ליצור מודעות קיר מתאימות, הקראות אמנותיות מרשימות פרץ, המתאימות לזה.
11. הדוגמה של המשפט על הרב מעיר מינסק צריכה לקנות פרסום מתאים. משפטים מעין אלה יש להם חשיבות רבה בשביל התעמולה האנטי־דתית.
12. צריכים גם לעניין את הפועלים הלא־יהודים במצב עבודתה של התעמולה האנטי־דתית אצלנו. הארגונים המפלגתיים והממשלתיים צריכים לקבל מושג ברור עד כמה עוד מפגרת הסביבה היהודית בשטח הדתי. פעולת ההרס המהפכנית שהוגשמה בסביבה הרוסית עוד לא הוגשמה בסביבה היהודית ועד כמה שהעובדות, כגון החזרת בית־הכנסת הכורלי שוב לידי המתפללים, מגבירות את כוחה של הריאקציה היהודית.

הכינוס מתחייב בכל הכוחות לבצע את ההצעות המעשיות.

מסמך מפורט זה מהווה בשבילנו תעודה היסטורית חשובה ביותר על דרכה של היבסקציה בכללה, פרטיה ופרטי פרטיה, בפעולת החיסול של החדרים והישיבות. במרכזה נמצאות הועדות לחקירת החדרים ולחיסולן בדרך אדמיניסטרטיבית. כאמצעי־עזר לשם כך שימשו גם גילוי שמות ההורים והמלמדים. על ההורים של ילדי החדר הופעל לחץ מיוחד ממקום עבודתם, שיפסיקו לשלוח את ילדיהם ללימוד תורה. על המלמדים הופעל לחץ באמצעים אחרים. ביניהם גם מלשינות על חובת גיוסו לצבא... כל יבסקי נקרא להגיש עזרה לועדות אלה, ע"י גילוי החדרים והודעה עליהם "למוסד המתאים"... מסביב לפעולות אלו — עשרות פרטים בדרכי המלחמה נגד החדרים.

שנות 1922—1923 ברחוב היהודי עומדות בסימן הועדות "לחיסול החדרים" שנוסדו בכל עיר ועיירה יהודית, ע"י סניפי הקומיסריון היהודי ולשכות היבסקציה למקומותיהם. ועדות אלו השפיעו על השלטונות המקומיים ונעזרו בהם לסגירת החדרים בלווית משפטים. אבל אין אלה משפטים אידיאלוגיים, לפי הדוגמה שתוארה בפרק הקודם, כי אם משפטים ממש על המלמדים ומתן עונשים פליליים על חטאם. במקרים מסויימים נפטר המלמד בחתימת ידו שמכאן ולהבא לא יעסוק בעבודה חינוכית.

במשך שתי השנים האמורות נסגרו בכל ישובי היהודים, המפוזרים ברחבי רוסיה

הגדולה — חדרים לאלפים. כפי שצוין במסמך האמור וגם לפי הודעת העתונות היבסקית מערי השדה — נשארו הרבה מילדי החדרים בלי מקומות קליטה בבתי־הספר הסוביטיים. ואף על פי כן נסגרו החדרים. המשך החינוך הדתי מכאן ואילך התקיים באמצעות חדרים שירדו למחתרת, או ע"י לימוד בכיתות בנות שלושה תלמידים ושיעורים פרטיים בבתי הילדים. לפי עדות מוסמכת התקיימו בהרבה ערים חדרים מאורגנים במחתרת. נציין פה כמה ערים כאלה, שלמדו בהן ילדים למאות בתנאי מחתרת: נוול החסידית, מינסק, שלמדו בה בשנות תרפ"ה־ז כשבע מאות ילד במפוזר. החדרים מצאו להם מקום בבתים פרטיים, הבטוחים יותר מעין היבסקציה. את הפעולה ניהל ועד מיוחד בהרכב: ר' ברוך זלדוביץ, ר' דוד שחור, ר' יצחק הלפרין. תמכו בהם הרבנים והעסקנים הרב איזיק רומנובר, ר' משה גורדון, ר' משה דינין (כעת בארץ ישראל), ר' שמחה בורגמן, ר' אברהם פינס, הרב אברהם ברוך פוזנר הי"ד. בעיר זלובין עסק בעבודת החינוך הרב משה אקסלרוד. הוא עשה נסיון מקורי: יסד בית־ספר לתורה ומלאכה. מחצית היום למדו מקצוע ומחציתו — תורה. והוא הגיש בקשה לקבלת רשיון לבית־ספר זה. ההנחה היתה, כי השלטונות יתמכו גם הם בטיפוס בית־ספר כזה. אבל נתגלה לו, כי בישיבה מטעם השלטונות היבסקיים שבעיר דובר על נקיטת אמצעים נגדו והוא הוריד את בקשתו מעל שולחן הדיונים והודיע, כי הוא חוזר בו. למעשה התקיימו חדרים בעיר זו במשך שנים רבות.

חדרים במחתרת נמצאו גם בהרבה ערים אחרות, אם כי במידה פחותה מהאמור. נזכיר גם את העיר פעריסלוו שלמדו בה בשנות תרפ"ה־ז יותר ממאה ילד במפוזר. המנצח על החזקת החדר היה סנדלר אחד ירא שמים מיוחד במינו — ר' עוזה קרוטש.

הצורה האחרת להמשך החינוך הדתי, כאמור, היתה ע"י חלוקת הכוחות לשלושה שלושה תלמידים, הילדים אמנם ביקרו בבית־הספר הסוביטי מפני ההכרח, אבל יחד עם זה למדו גם בחדר האמור, או באשמורת הבוקר לפני ביה"ס או בערב.

הלימוד בכיתה בת שלושה תלמידים מותר גם לפי החוק הסוביטי, אלא שעינם של היבסקים היתה צרה גם בזה. העתון "עמעס" כותב: "בימים הראשונים להנתן הפקודה שררה ברחוב היהודי התרגשות גדולה. אבל ההתרגשות שככה במהרה, הבורגנים היהודים התחילו לחפש דרך להערמה, התחילה הפרדת החדר לכיתות קטנות לשם יצירת שיעורים פרטיים".

בהרבה עיירות התעלמו היבסקים מהיתר חוקי וליגלי זה, כאילו אין חוק המתיר את הדבר. למניעת ההשתוללות היבסקית הזאת, פעל בסביבתו רב העיר נובוזיבקוב, הרב זוין (כעת בירושלים, עורך האינציקלופדיה התלמודית), שהעתיק את החוק המתיר, בקונסולטציה יורידית רשמית, בטפסים רבים והפיצו בעיירות רבות בסביבה, בכדי שיגן עליהם בפני היבסקים המתעלמים מהיתר זה. בדרך זו היו אמנם מגניבים עוד ילדים באמתלה זו או אחרת.

בעיירה קלימוביץ מצאו היבסקים בעת הערב שמונה ילדים בבית־הכנסת. רשמו את כתובותיהם. ולמשפט הוזמנו ההורים והילדים הקטנים בני העשר. לפני ההופעה למשפט שיננו ההורים לילדיהם להכחיש את הכל ולומר שנמצאו בבית־הכנסת רק למטרת משחק בצוותא. אולם בהופיעם למשפט איים השופט, כשאקדוחו בידו, על

הילד בונין שיודה על האמת. הילד לא עמד בו כוח וסיפר דברים כהוויתם. אביו נקנס בחמשים רובל, שלא היה בידו לשלמם, הוא נאלץ למכור את מכונת התפירה שלו, בכדי לשלם את הקנס.

כתב קומוניסטי מעיירה יהודית מאמצע שנות העשרים מתאר את המצב של החינוך הדתי בעיירה בצורה הבאה: "החדרים כבר חוסלו. אבל המלמדים הולכים לבתים ושם הם נותנים לילדים שיעורים בלימודי התורה. מפחד השלטונות הולך המלמד יחד עם אשתו. הוא נכנס לבית ללמד את השיעור ואשתו נשארת על המשמר לפני הבית, שמא יופיע פתאום שוטר, ותזהיר את בעלה בעוד מועד. ברחוב יודעים כבר מה פשר עמידתה ברחוב של אשת המלמד. ילד החומד לו לצון, אומר לאשה שהנה הוא הולך להודיע למשטרה על הפשע, ומיד בורחים המלמד ואשתו, כשבידיהם גם ספרי הקודש, לקול צחוקם של הקונדסים. כך הופך המלמד ללעג ולקלס בעיני הצעירים". הכתב מוסיף, כי משכורתו של המלמד תמורת שיעורי הבית היא דלה ביותר, מפאת עניותם של יהודי העיירה, שאין ביכולתם לשלם הרבה. בסופו של דבר נאלץ הלז לעזוב את עבודתו המסוכנת, שאינה משביעה אותו לחם.

לעומת זה אנו מוצאים ידיעה אחרת מעודדת ביותר: מקור רשמי יבסקי מוסר, כי בשנת 1929 נערך בעיר ויטבסק והמחוז מחקר סטטיסטי על השתייכותם הדתית של הילדים. נתברר כי תשעה אחוזים מבין הילדים הם דתיים. ראויים לציון בזה שני דברים:

א. השנה היא סוף שנות העשרים, כשכבר התקרבה תקופת האימים של חיסול שרידי הדת ובכל זאת נמצא אחוז גדול כזה של ילדים דתיים בעיר גדולה כויטבסק, וגם נוסף לזה מחוז ויטבסק המונה הרבה הרבה יהודים.

ב. נעלה מעל כל ספק, שילדים במספר העולה פי כמה וכמה על אחוז זה העלימו את דתיותם, מפחד השלטונות. מתקבל אם כן חשבון אחר לגמרי על אחוז הילדים הדתיים באזור ויטבסק.

בסיכום מצב החינוך הדתי יש לקבוע, כי מספר הילדים המקבלים חינוך יהודי, הלך וירד משנה לשנה, לאחר חיסולם של החדרים. הגורמים לכך הם: א. היבסקציה שלא הסתפקה בסגירת החדרים ורדפה את החינוך הדתי גם בצורתו הליגלית לפי החוק. ב. עניותם של ההורים שלא יכלו להחזיק מורה פרטי לילדיהם. ג. היאוש הגדול שתקף את ההמונים, אזלת יד וחוסר ישע, בלי קרן אור של תקוה, כי אמנם ישארו בני הדור הצעיר קשורים ליהדות לכשיגדלו תחת שלטון הקומוניזם. ההנחה המקובלת בין ההמון היתה, כי המערכה על הדור הצעיר היא אבודה בין כה וכה. במוקדם או במאוחר, הם יעזבו את היהדות. מילא דור הזקנים צריך לבלות את שארית שנותיו לפי דרכו והרגלו, הדור בגיל העמידה — יתנהג לו כל אחד לפי תנאיו המיוחדים לו, אבל הדור הצעיר הוא אבוד ליהדות, אין טעם להאבק במסירות־נפש, בשעה שהסוף הפטלי ברור הוא. יאוש זה הלך והתגבר משנה לשנה בעומק וברוחב. ד. את הגורם האחרון, היוותה, מהתחלת שנות השלושים ואילך, הגירת ההמונים מהעיירה אל הערים הגדולות הרוסיות והטמיעה הכרוכה בה.

מאבקו של חלק מצומצם מהאוכלוסיה היהודית על נפש הבנים בשנות העשרים —

הוא שהשאיר שריד ליהדות רוסיה גם כעת, שלושים וחמש שנים אחרי חיסולם של החדרים. אם יש עוד עשרות אלפים יהודים ברוסיה, הקשורים אל היהדות בצורה כלשהי, אם על ידי ביקור בבית־הכנסת בחגים, או ע"י אמירת קדיש וכו' ואלה הם לאו דוקא זקנים, הרי זה בא רק הודות למאבק ההוא, שניהלו אבותיהם על נפשם בשנות העשרים.

על הישיבות במחתרת יבוא בע"ה פרק מיוחד.

דמותו של חדר חשאי במינסק בשנת 1930

בשנת 1930 ביקר הסופר העברי דניאל פרסקי בכמה מערי רוסיה, ובתוכן גם בעיר מולדתו מינסק. הוא מספר:

"במינסק חשקה נפשי לראות את ה'חדרים' החשאיים. מפי נשים זקנות נודע לי, כי בפרוזדור של אחד מבתי־הכנסת במורד העיר שוכן השמש והוא מלמד תינוקות קטנים תורה בסתר. באתי אל החצר הידועה לי מימי ילדותי, התבוננתי בזהירות דרך החלון והנה סביב לשולחן יושבים ששה ילדים. השמש מבאר לפניהם פרשה בחומש. הלימוד בחשק והתעניינות. שמחתי כי זכיתי סוף סוף למצוא את מבוקשי. פתחתי את הדלת והנה חדר ריק לפני. השמש יושב ומתקין טלאי בבגדו. משמאל בחדר שני קטן, שוכבת במיטה השמשית, חובקת עולל ונאנחת. איזה מכשף הפריח את התלמידים אל כל הרוחות. פניתי אל השמש ושאלתיו אם כאן חדר? — חס ושלום — ענני מפחד ורוטט — מי צריך עכשיו לחדר. ובכלל אסור לטפל בענינים כאלה. לאחר שנכנסתי עמו בשיחה ארוכה, התעורר בצעקה: הלא בן רבקה אתה, ידעתיך בהיותך ילד והיית בא הנה להתפלל. מה שלום דניאל?

על ידי איזה סימן נתגלו כל ששה התינוקות, שהתמחו כבר במלאכת המחבואים. השמש הראה לי, כי זה הסתתר בלול שמתחת לתנור וזה מאחורי התנור וזה בתוך חבילה של סמרטוטים. כולם רגילים בכך. תוך כדי לימוד אם ישמעו הד עקבותיו של אדם, מיד יעלמו ואינם. ואשתו דרכה להטמין את החומשים והסידורים מתחת למראשותיה. היא מתחילה: כך לומדים עכשיו תורה ברוסיה החפשית.

לעיני למדו שיעור לדוגמה, הכל בנוסח הישן: אחד מקרא ואחד תרגום לאידית מלה במלה.

תלמידים אחדים כבר נשפטו על פשע הדת, ובכל זאת יוסיפו ללמוד מתוך אמונה. הם נשבעים לי, כי יקריבו את חייהם לשם היהדות" ("כתובים" עמ' ז־ח).

חיסול בתי הכנסת

החוק הסוביטי *

העקרון שהונה ביסוד החוק הסוביטי ביחס לבתי־היראה של הדתיים, הוא זה: אין לאיגוד הדתי: כנסיה וכו', זכות של אישיות משפטית. הנחה זו שוללת מהאיגוד הדתי את הזכות לבעלות מוחלטת על כל רכוש.

הרשות לאנשי הדת להמשיך להשתמש בבתי־היראה שברשותם, דרשה הסדר חוקי חדש. אנו מביאים פה את הסעיפים העיקריים של חוק זה, בניסוח חפשי.

1. הוראה ממשלתית מ־24 באוגוסט 1918, קובעת: כל בתי־היראה של כל הדתות עוברים לרשותה של מועצת הפועלים והאיכרים (הסוביט) המקומית.
2. המועצה האמורה מוסרת אותם לידי אלה המבקשים להשתמש בהם לצרכי תפילה, לפי חוזה.

מספר האנשים החותמים על החוזה נקבע על ידי המועצה המקומית הנ"ל. אבל בכל אופן — לא פחות מעשרים איש.

3. החוזה מפרט את הבנין הנמסר ואת הרכוש הנמצא בו. החותמים אחראים לבנין ולרכוש ומתחייבים לשמור עליהם כעל נכס ממשלתי שהופקד בידיהם.
4. בחוזה סעיפים מיוחדים שהחותמים מתחייבים להשתמש בבתים אלה רק לצרכי דת, לא לנהל בהם כל פעולה פוליטית. שום תעמולה נגד הממשלה ונגד השלטונות המקומיים.

עבירה על תנאי זה, גוררת אחריה עונש חמור.

5. כל אחד מהחותמים חפשי לחזור בו מחתימתו.
6. החוזה נערך בשלושה העתקים. אחד בידי המתפללים, השני נשאר בידי המועצה, השלישי נשלח אל הקומיסריון להשכלה.

משמעותו של החוק בכללו למעשה, היא הגבלת זכויותיהם של המתפללים על בתי־היראה.

הסעיף הקובע כי מועצת הפועלים והאיכרים היא בעלת הרכוש הדתי, פותח פתח לפועלים לדרוש מאת המועצה שלהם, כי ימסרו להם את הבנינים לצרכים ציבוריים, תרבותיים. החובה להחתמה של כמה עשרות אנשים על החוזה כתנאי השלטון הקומוניסטי, העוין את אנשי הדת, גרמה לזה, שהרבה אנשים דתיים יסרבו לתת את חתימתם, שמא יתנקם בהם הדבר ביום מן הימים.

* הפרדת הכנסיה מהמלוכה עמ' 160.

קבלת האחריות על שלמות הבנין והרכוש נתנה עילה לשלטון המקומי לבטל את החוזה אם ירצה בזה, בטענה, כי השמירה על הבנין והרכוש אינה כשורה. הסעיפים האוסרים על המתפללים לנהל פעולה או תעמולה פוליטית בבתי־היראה, קובעים בעקיפין, כי נאמנותם של המתפללים למשטר, עומדת בסימן שאלה. ההעתק השלישי של החוזה, הנשלח אל הקומיסריון להשכלה יש לו משמעות של סמכות מיוחדת הניתנת לקומיסריון להשכלה לניצול בתי־היראה לצרכיו.

הסברה מוקדמת זו על החוק הסובייטי, תבהיר לקורא את פרשת חיסול בתי־הכנסת, כפי שהתרחשה למעשה. נביא גם את המסמך הבא.

חוזר מס׳ 12:

מאת המחלקה היהודית של הקומיסריון לענינים לאומיים לכל מחלקות ההשכלה היהודיות, מחלקות לענינים לאומיים על יד הועד הפועל, לכל מחלקות ר. ק. פ וק. פ. או.

על סמך סעיף 6 של ההוראה לחיסול האנאלפבתיות (הבורות) בין ההמונים, ניתנה הרשות למחלקות ההשכלה של הקומיסריון, לנצל למטרה זו בתים ציבוריים כמו כנסיות, מועדונים, גם בתים פרטיים, מקומות מתאימים בבתי־חרושת וכו׳.

באופן זה קיימת אפשרות לנצל למטרה זו גם את בתי־המדרש.

הדוחק הגדול בדירות מונע את הרחבת רשת בתי־הספר והקורסים לחיסול הבורות בין ההמונים. לכן אנו מציעים לכם בשיתוף עם הפיקוח של מחלקת ההשכלה, למצוא את האמצעים המתאימים לתנאים המקומיים, בכדי להגשים בחיים את התפקיד האמור. יחד עם זה תקחו בחשבון את הצורך בפעולת הסברה מוקדמת שתהיה לה משמעות רבה למאבק הכללי נגד האמונות התפלות של הדת והקלריקליות. כל יום ה־30 לחודש הודיעו לנו על כל מה שנעשה על ידכם בשטח זה.

מנהל המחלקה היהודית של הקומיסריון העממי לענינים לאומיים
א. מרזשין
מנהל המחלקה היהודית על יד הקומיסריון להשכלה
מ. לויטן

קריאה זו של הקומיסריון היהודי אל עסקני ההשכלה היהודים ואל עסקני המפלגה הקומוניסטית, על "יצירת" אמצעים של "צורך" בבנינים של בתי־כנסת לחיסול הבורות בין היהודים, ושתהיה לה "גם משמעות במאבק הכללי נגד הדת", שימש אות ליבסקים להתחיל בפעולה נגד בתי־הכנסיות, ע"י תואנות שונות וצרכים מדומים. בתקופה הראשונה דרש דבר זה נימוק, פחות או יותר משכנע. לשם עשית רושם של צורך ממשי, היתה היבסקציה זקוקה לביים אסיפות פועלים יהודים, הדורשים את בית־הכנסת לצורך ציבורי, או בעזרת מחלקת ההשכלה הדורשת את הבנין, שנהנתה מזכויות־יתר לרכישת בנינים בשבילה. היהדות הדתית מצדה ניהלה מאבק קשה נגד היבסקים. באופן רגיל היה האמצעי לזה — פניה אל השלטונות בבקשה ומחאה נגד תעלולי היבסקים ע"י הפרכת צרכיהם המדומים והוכחת השקרים שלה. ה"גוי" נדרש

להיות שופט צדק בין שני הצדדים המתדיינים: היהודי הדתי והיהודי היבסקי, בין שהגוי קיבל את טענותיו של הצד הדתי ובין שלא קיבל אותן, אבל הוקעת השקרים הערמומיים של היבסקים בפני הגוי הרוסי לא הוסיף כבוד ליבסקים בעיני הרוסים. ועל דבר זה, על חוצפתם של הדתיים להבזות אותם בעיני הרוסים, היתה חמתם בוערת כאש. נביא פה עובדות אחדות בתורת דוגמה למאבק זה. מהן גם נלמד אל ממדי החיסול של בתי־הכנסת, כבר בשנים הראשונות לשנות העשרים.

בשנת 1923, התחילה קבוצת קומוניסטים במוסקבה להשתדל אצל הסוביט למסור את בית־הכנסת הגדול שבמוסקבה, רחוב מארוסייקה, סימטה ספאסוגנוליצ'יסקה מס' 8 למטרת "צורך" תרבותי. הוגש תזכיר מאת המתפללים אל הקומיסריון למשפטים שבו אנו קוראים (על פי ראזסביט מס' 33—35 אוגוסט—ספטמבר 1923):

אין שום ספק שאותם שמונה האנשים המשתדלים לפני הסוביט במוסקבה שימסרו להם את בית־הכנסת לשם מועדון, הציגו לפניהם את המטרה לא להשיג סיפוק לשעשועיהם, אלא לגזול מאלפי מאמינים את האפשרות לספק את צרכיהם הדתיים. בקיפוח אפשרות הפולחן, יראו יהודי מוסקבה לא רק הגבלה רצינית, אלא גם גזירה על דת ישראל. הרוב הגדול של המאמינים יראה בזה אסון גדול. הקיפוח הזה יזכיר להם בלהות נוראות מימים עברו. הוא נוגד ניגוד מוחלט לחוקת ר. ס. פ. ס. ר ולכל משפטיה; חוקת ר. ס. פ. ס. ר מבטיחה לכל האזרחים את חופש האמונה והפולחן (סעיף 13) והפקודה על הפרדת הכנסיה מן המלוכה (ספר התקנות לשנת 1918 סעיף 263) אוסרת יצירת חוקים מקומיים להגבלת חופש הדעות. לפיכך אנו בטוחים בטחון גמור, שהקומיסריון למשפטים שחובתו היא לשמור על החוקים, ימסור את החלטתו לנשיאות הסוביט במוסקבה, שסגירת בית־הכנסת במוסקבה מתנגדת לחופש הדעות והפולחן שעליו הוכרז בחוקה. יחד עם זה אנו רואים חובה לעצמנו, בשעה שאנו מגינים על בית־הכנסת שלנו, להפנות את תשומת לבו של השלטון על העובדה, שבזמן האחרון הולכים ונסגרים בתי־כנסיות על פי פקודותיהם של האיספולקומים למקומותיהם. לקהילת מוסקבה מגיעות מערי השדה המון בקשות להגן על בתי־הכנסיות מפני הרדיפות בזדון מצד הרשות המקומית. ידוע לנו שנסגרו בתי־כנסיות בויטבסק, מינסק, סמולנסק, הומל, קיוב, נובוזיבקוב, קונוטופ, לזייב, אוריול, חרקוב, אודיסה, טאגאנרוג, בוברויסק, ריציצה, סימפירופולמובפאטוריה, אַלושטה, בורזולה, ברץ, ויאטקה, סימיונובקה, קלימוב, ועוד ערים אחרות. אנחנו שליחי הקהילה היהודית ובית־הכנסת במוסקבה, החלטנו להרים את קולנו כדי להגן על דת ישראל. אנו מודיעים ביושר ובגלוי שרגשות מיליוני מאמינים נפגעו מפני שבקהילות הדתיות שבפדרציה הסובייטית קמו לתחיה רוחות מימים עברו, כשמלכים וקיסרים, אפיפיורים והגמונים היו גוזרים רדיפות על דתנו העתיקה...

לפיכך אנו מקוים שהקומיסריון למשפטים:

1. יעיר את נשיאות הסוביט במוסקבה שאסור להחרים את בית־הכנסת היחיד במוסקבה ולקפח על ידי זה למעשה את אפשרותם של הרבה אלפי מאמינים במוסקבה לערוך את פולחנם.

2. יסביר לכל האיספולקומים בערי המחוז ובערי הפלך שסגירת בתי־הכנסיות מתנגדת לחוקים הקיימים ושהיא פוגעת בחופש הדעות המוכרז על ידי חוקתה של הס. פ. ס. ר.
3. יציע לפני ה"ויציק" שיבטל את כל הפקודות הגוזרות מטעם האיספולקומים למקומותיהם על הרבה בתי־כנסיות ושיחליט על פתיחתם התכופה של בתי־הכנסת הסגורים ועל החזרתם למאמינים.

כך כתבו הגבאים במוסקבה בשנת 1923, ואמנם בית־הכנסת נשאר בידי המתפללים, אבל לא בהשפעתו של התזכיר בלבד. היו בזה עוד גורמים שונים: שמועות שונות היו נפוצות במוסקבה, על נימוקי הממשלה בהשארת בית־הכנסת הגדול במוסקבה. גירסה אחת: שביקורו של הרב מזא"ה אצל דזרזינסקי ראש הג. פ. או. השפיע בכיוון זה. נוסחה אחרת: שהתערבותו של קאלינין יו"ר ה"וצ'יק" היא שהשפיעה. והנימוקים היו כמה:

א. בית־הכנסת הוא צורך הכרחי בשביל הדור הקשיש. ב. סגירת בית־הכנסת הגדול בעיר הבירה תעשה רושם רע ביותר בחוץ־לארץ. ג. תיירים מחו"ל מבקרים תכופות במוסקבה ובשבילם הכרחי הוא להשאיר בית־כנסת זה. וכך נשאר בית־כנסת זה עד היום הזה, כשהוא משמש מגדל אור באפלה של יהדות רוסיה, זכר ושריד של תפארתה מימי קדם.

מכל ההסברים יחד אנו למדים, כי השארת בית־כנסת על כנו, לאחר שהתנכלו לקחתו — היתה תופעה בלתי רגילה. אף על פי כן היתה עצם האפשרות של פניה למוסדות מרכזיים גורם מרסן במידה מסוימת. ויהודים מערי השדה השתמשו באמצעי זה של הגשת בקשות ומחאות. ודאי לא בסגנון תקיף כזה של גבאי בית־הכנסת הגדול שבעיר מוסקבה. זה יכלו להרשות לעצמם עסקנים יהודיים במוסקבה בלבד בשנת 1923, שהיו בה אישים בעלי שם עולמי, כמו הרב מזא"ה, וגם בהתחשב עם זה, שיחס השלטון בעיר הבירה אל האזרחים הוא יותר מנומס מאשר במקומות אחרים.

יצוין גם המקרה שבעיר סמולנסק החזירה הממשלה את בית־הכנסת הכורלי, לאחר שהיבסקציה החרימה אותו. היבסקציה רגזה מאד, היא ראתה בזה עלבון קשה ומכה לפרסטיז'ה שלה. היא טענה שעובדה כגון זו משפיעה קשה על הפועלים.

בערים אחדות קרו מקרים של התנגשות דמים בין המתפללים ובין היבסקים על רקע חיסול בתי־הכנסת. בידינו חומר דוקומנטרי על התנגשות כזאת בעיר ויטבסק, מתוך סיפורו של היבסקי, הגיבור הראשי במלחמה נגד הדת בעיר זו. אנו רואים בו תמונה מחרידה על הרשע היבסקי מצד אחד וגבורה נפלאה של קידוש־השם מצד שני. הנה העובדה:

בחורף 1921 הגיעה בקשה מאת מחלקת ההשכלה היהודית בעיר ויטבסק אל הקומיסריון היהודי שבעיר ז. תוכנה: להרשות לה לנצל בתי־כנסת אחדים בשביל בתי־הספר שלה ועוד מוסדות השכלה. בגלל משבר הדירות בעיר — אומרת הבקשה — יש לעשות צעד זה, מכיון שאין מוצא אחר. מחלקת ההשכלה אין לה מקום מגורים בשביל ילדי בית־הספר העניים הסובלים מקור נורא בדירות הוריהם שאינן מוסקות. על מחלקת ההשכלה החובה להמציא מחסה לילדים מסכנים אלה. הקומיסריון

היהודי הזמין אליו את נציגי "ועד בתי־הכנסת" והציע בפניהם את הבקשה האמורה, בהצביעו יחד עם זה שבעיר נמצאים הרבה בתי־כנסת, זאת ועוד, בתי־הכנסת מנוצלים גם על ידי חדרים וישיבות, ובזמן המלחמה נוצלו הרבה בתי־כנסת כמקומות מגורים בשביל פליטי המלחמה.

הקומיסריון הצביע גם על החלטת הממשלה המתירה לנצל את בתי־היראה לטובת מוסדות ההשכלה. ועד בתי־הכנסת הצהיר, שהוא לא יתן את בתי־הכנסת, אבל הוא מתחייב להמציא חמישה בנינים שיספקו את צרכיה של מחלקת ההשכלה. הקומיסריון קיבל הצעה זו לתשומת־לב והשיב לועד שיתיעץ בדבר. אחרי ההתיעצות מחליט הקומיסריון "לותר" ולהסכים להנחה זו. אין הקומיסריון עומד על כך, שיש להמציא לו דוקא בתי־כנסת. כך נמסר לנציגי הועד, אבל הוטל על הועד שכל שבועיים עליו להמציא דירה אחת עד שימלא את כל התחייבותו. עבר זמן והועד לא מילא אחרי ההתחייבות (יתכן שכל הויתור היה רק מדומה והקומיסריון פסל את הבנינים שהומצאו, כבלתי מתאימים). הקומיסריון ידע שהועד גם לא ימלא אחרי ההתחייבות. (מנין ?)

הוחלט לגשת לפעולה, להחרים את בתי־הכנסת הדרושים. בחשבון באו חמישה בתי־כנסת שרוכזו בחצר אחת, "חצר בתי הכנסת" (רח' וולדרסקי 15). ועדה מיוחדת שהורכבה מנציגי הקומיסריון היהודי ומחלקת ההשכלה היהודית ביקרה בבתי־הכנסת האמורים ומצאה אותם כמתאימים לצרכיה של מחלקת ההשכלה. ההצעה להחרים את בתי־הכנסת אושרה על ידי הועד הפועל. לאחר זה נמסרה ההחלטה לועד בתי־הכנסת והוצע לו שבמשך שלושה ימים עליו לפנות את בתי־הכנסת. הועד הצהיר באופן חד־משמעי שהוא מסרב למלא אחרי הפקודה ואז ניתנה לו אזהרה שניה ושני ימים נוספים לפינוי הבנינים. לאחר שהועד סירב שנית למלא אחרי הפקודה, הוקמה ועדה מורכבת מנציגי הקומיסריון להשכלה והמשטרה, בראשותו של מנהל הלשכה הפלכית של המחלקה היהודית ר. ק. פ. (יבסקציה). הועדה רשמה את כל הרכוש של בתי־הכנסת. חלק מהכלים המתאימים למחלקת ההשכלה הושאר בשבילה, והיתר שלא התאים — הוצע לועד. הועד סירב לעשות גם את זה. לא היתה ברירה, אלא שהקומיסריון עצמו יפנה מבתי־הכנסת את הספרים, ספרי התורה ואת המתפללים עצמם.

המלאכה לא היתה קלה כל עיקר, העיר נסערה כולה נגד היבסקים. כפי שמסר הכותב היבסקי, הצליחה התעמולה הדתית לחדור גם לתוך שכבות הפועלים. משלחות שונות החלו להופיע בזו אחרי זו מחוגים שונים. התקיימו אסיפות ומחאות. הסערה היתה גדולה כל כך, עד שגם רבים מבין שורות היבסקציה נרתעו והתחילו מהססים אם כדאי כל הדבר. רק התקיפים ביותר ובראשם כותב המאורע, ל. אברם הכריעו לעשות את הצעד הנועז, מבלי לשים לב למה שיקרה.

היהודים הדתיים בראשות הועד קבעו להם ישיבה בבתי־הכנסת מאשמורת הבוקר עד שעה מאוחרת בלילה. שם נערכו התפילות וגם אסיפות ומחאות נגד הקומיסריון וחבריו. מאין ברירה חתם הקומיסריון את בתי־הכנסת בשעה מסוימת ואת המפתחות השאיר אצלו.

אז התאספו יהודים אלה כשהם עטופי טליתות בחצר בתי־הכנסת ולא עזבו את החצר מהבוקר עד הערב. משנוכח הקומיסריון שמהיחס ה"פרלמנטרי" שלו לא ישיג מאומה, גייס הקומיסריון קבוצה של 15 איש לפנות את החצר בכוח, להוציא משם את המתפללים עטופי הטליתות ואת הספרים. אחד מהקבוצה היה מצויד בנשק. מיד כשהופיעה קבוצה זו בחצר והציעה לדתיים לצאת, התנפל עליה ההמון הנרגז, ידו בה אבנים, רגבי אדמה ובוץ. באופן מיוחד היתה ההתנפלות מכוונת על זה המצויד בנשק במטרה להוציא מידו את הרובה. הקבוצה לא יכלה לעמוד מול התקפת ההמון, היא נאלצה לסגת וחזרה אל הקומיסריון בידים ריקות.

באותו היום אסור היה לקומוניסט יהודי להיראות ברחוב, מיד היו מתנפלים עליו באבנים ובוץ, בחירופים ואיומים. חמתו של ההמון עלתה משעה לשעה. הקומיסריון בהסכמת ועד הפועל הפלכי הביא יחידה צבאית של חיל פרשים שכללה עשרים איש והם פינו את החצר בכוח וגם פיזרו את ההמון מהרחוב. גם להם לא עלה הדבר בקלות. במיוחד הצטיין בעקשנותו גבאי אחד מבית־הכנסת שנאבק קשה וצעק: "תמות נפשי עם פלשתים". אבל גם הוא הוצא מהחצר. סוף סוף פונה חצר בתי־הכנסת.

הכותב מספר שלאחר המאורע התפשטו בעיר "שמועות שקר", כי אנשי יחידת הרוכבים היכו קשה את היהודים, בהשמיעם בהזדמנות זו קריאות אנטישמיות, קרעו את ספרי התורה והטילו אותם לארץ. ועוד שמועות רבות מעין אלה.

בויים משפט על הקומיסריון ונשלחה הזמנה לועד בתי־הכנסת להשתתף במשפט, אבל הוא לא קיבל את ההזמנה. המשפט נערך בלעדיו. בסוף "מצאו" השופטים שהקומיסריון צדק במעשיו, בגלל המחסור בדירות.

בבניני בתי־הכנסת נוסדה אוניברסיטה קומוניסטית יהודית (לא שוכנו בהם ילדים עניים, כמה בולטת הצביעות!), הדתיים עוד המשיכו במאבק, נשלחו מחאות ומשלחות לממשלה הכל־רוסית, אל קאלינין, סטאלין וגם אל לנין בעצמו. אבל כל זה לא הועיל. הבנינים נשארו בידי היבסקציה.

ידועה לנו גם עובדה כזו של תגרות־ידים בהגנה על בתי־כנסת בעיר מינסק. היבסקים ביקשו להחרים את בית־הכנסת החב"די היחידי בעיר זו, התלקחה תגרת־ידים קשה בין המתפללים ובין היבסקציה. בין הנאבקים נמצא גם הרב אברהם ברוך פוזנר הי"ד, זה שמת בגולת סיביר כעבור כמה שנים.

נביא עוד מקרה אחד של מאבק למען בית־כנסת. מקרה מזעזע ביותר:

בעיר פולטבה בשנת 1928 קראה היבסקציה את הפועלים לאסיפה. האסיפה החליטה שבית־הכנסת דרוש לפועלים. ובכן, "דרשו הפועלים" שימסרו להם את בית־הכנסת להפכו למועדון. ואם הפועלים דורשים הרי הצדק הוא אתם והיהודים המתפללים בבית־הכנסת עשרות בשנים אין להם מה להגיד, עליהם להיפרד מבית־הכנסת. אבל הימים האלה הם ימי ערב ראש השנה ויום כיפור, איפה ימצאו המתפללים מקום תפילה להם, כשלא נשאר לכך זמן? פתחו בתחנונים ובקשות לדחות את הגזירה עד לאחרי החגים. מה האסון אם יחכו "הפועלים" עוד זמן מה? אבל התחנונים לא הועילו. היבסקציה אטמה את אוזניה. הלא כל כוונתה למנוע את היהודים מלהתפלל. נקראה

אסיפה חשאית מאת מתפללי בית־הכנסת, והוחלט לפנות בבקשה אל הממשלה האוקראינית, היושבת בחרקוב, על דחיית הביצוע של סגירת בית־הכנסת עד לאחרי החגים. בו במקום נכתב גליון הבקשה והמתפללים חתמו עליו. הבקשה צריכה להימסר לידי יושב ראש הועד הפועל — פטרובסקי, והתפקיד להתראות עם פטרובסקי הוטל על השוחט המכובד ר׳ שמואל דוברוסקין. היו סיכויים שבקשה זו תתמלא על ידי פטרובסקי, למרות אי רצונם של היבסקים. יותר מדי בלטה לעין האכזריות שבסירוב לדחות את הביצוע למשך זמן.

ובכן, נוסע ר׳ שמואל השוחט לחרקוב בשליחות הנ״ל. אבל באסיפה החשאית נמצא גם סוכן של היבסקציה, והוא מסר ליבסקים את הסוד על שליחותו של ר׳ שמואל אל פטרובסקי. היבסקים מצאו עצה כיצד למנוע את הפגישה של השוחט עם פטרובסקי. ר׳ שמואל נסע לחרקוב. ברדתו מהרכבת ניגשה אליו אשה אחת ושפכה לפניו את מר לבה: גם היא נסעה ברכבת זו ובדרך נגנבו ממנה כל חפציה, והיא נשארה ללא פרוטה. על כן היא מבקשת ממנו שישתדל בשבילה במקום זה לאסוף איזה סכום כסף ההכרחי לה. ר׳ שמואל עונה לה כי הוא זר בעיר זו, ולצערו אין הוא יכול למלא אחרי בקשתה. אבל הוא מצדו יתרום את עזרתו באיזה מספר רובלים. ובדברו את דבריו הוציא את ארנקו לתת לה את נדבתו — ״לא ידידי, לא דיברנו על שכר זה״. ״מה את מדברת? אינני מבין את דיבורך!״ — אומר לה ר׳ שמואל. ״מה אינך מבין?״ — הרימה האשה קול צעקה — ״לא על שכר זה דובר בינינו״...

צעקותיה של האשה עוררו את תשומת לבם של האנשים שנתקהלו מסביב לראות במחזה: כיצד תובעת מופקרת מהרחוב מיהודי בעל זקן ופאות את שכרה...

מיד מופיעים שוטרים המזמינים את שני בעלי הדין למשטרה לבירור. בו במקום נמצא ״במקרה״ גם צלם המצלם מחזה מענין זה. ר׳ שמואל ואשת־חיל זו מובאים למשטרה. שם שומעים ורושמים את טענתה של התובעת, ״דרך אגב״ עורכים השוטרים גם חיפוש בבגדיו של ר׳ שמואל, והנה נמצא בחיקו גם גליון הבקשה המופנית אל פטרובסקי. ״יפה מאד — אומרים לו במשטרה — מתברר שאתה גם רב ועסקן דתי ויחד עם זה הנך גוזל את שכרה הדל של הזונה העניה!״. הגליון האמור הוחרם ממנו. מודיעים לו שיערכו עליו משפט פומבי. בעתון מפרסמים את המאורע של הרב עם הזונה יחד עם התצלום המענין. ר׳ שמואל חזר בלי הגליון לעירו, מבלי שיפגש עם פטרובסקי, כשהוא כולו מלא בושה וכלימה מהפרסום הרב שזכה לו...

בית־הכנסת הוחרם מיד. ככה ״סידרו״ היבסקים את השוחט ר׳ שמואל. בשליחותם נסעה מופקרת זאת מפולטבה עד חרקוב ושם ביימה את המחזה. מאורע זה נתפרסם אחרי כן בחוברת בשם ״הרב והזונה״. נציין אגב, שאותו ר׳ שמואל נאסר בשנת 1937, ומאז נעלמו עקבותיו. הי״ד. כבוד לזכרו!

בעלילות שפלות ונבזות כאלו השיגו היבסקים את מטרתם. ללא נקיפת מצפון אנושי כלשהו, התיחסו היבסקים אל היריב האידיאולוגי, הדתי, כאל יצור שדמו וכבודו הם הפקר גמור. כמקרה יוצא מהכלל אנו מוצאים דברי הערכה כלפי היריב הדתי, אצל הקומוניסטית הקנאית אסתר פרומקין (בונדאית לשעבר, חוסלה ע״י

הקומוניסטים). בסיפורה על מלחמתם של יהודי ויטבסק בחצר בית־הכנסת עם היבסקים (מובא למעלה) היא אומרת:

"יש לציין, כי שום מפלגה סוציאליסטית יהודית, בין 'הבונד" ובין 'המאוחדים', לא נלחמה בעוז ובמסירות־נפש לדעותיה ולהשקפותיה כדרך שנלחמו יהודים עוטפי טליתות אלה".

כל זה, דרך אגב. נחזור לסיכום פרשת "חיסול בתי־הכנסת". ראינו את הדרכים והאמצעים שבהם השתמשה היבסקציה להחרמת בתי־הכנסת. נוסף על זה גם את העלילות שבתי־הכנסת משמשים מקום לתעמולה קונטררבולוציונית ועוד זאת: בתי הכנסת משמשים מקום לספסרים להחביא את סחורותיהם המוברחות ואת הזהב שלהם.

עם כל האמור יש לקבוע, כי בשנות העשרים היתה עדיין נורמה של חוקיות מסוימת בסדר החרמת בית־הכנסת ולו גם למראית עין. היה צורך בנימוק לשם מה דרוש להם בית־כנסת זה, מי דורש אותו וכו'. היה משא ומתן בין היבסקציה והדתיים. במקומות שונים השתמשו בדרכים שונות, לדוגמה: בעיירה סנובסק ביקשו היבסקים את הדתיים למסור לידם בית־כנסת אחד מתוך שלושה בתי־הכנסת הנמצאים בעיירה מרצונם הטוב. כתמורה הם מבטיחים חגיגית, כי לא יגעו לרעה בשני בתי־הכנסת הנשארים.

דבר זה עורר עיון אם מותר לעשות זאת על פי ההלכה? שאלה זו נשלחה אל הגאון הרוגוצ'ובי בעיר דוינסק והוא פסק לאיסור, ובית־הכנסת לא נמסר ליבסקים.

כזה היה המצב במשך שנות העשרים. ברוב רובן של הערים והעיירות, עוד התקיימו בתי־כנסת לפליטה. משנות השלושים ואילך, עם המעבר למדיניות הסטאלינית החדשה של הקולקטיביזציה ותכנית החומש, עם שינוי הקו המדיני ביחס לדת — הפכה כל הצביעות הפורמלית הקודמת לדבר נטול ערך כלשהו והחרימו את בתי־הכנסת בלי טענות ומענות. ברוב העיירות הקטנות לא נשאר אף בית־כנסת אחד לפליטה. מהרבה עיירות נשלחים מאות ספרי תורה לבתי־הכנסת ששרדו בערים.

מלואים לפרשת המאבק על בתי הכנסת

שנת 1925. המאבק בין הקהילה הדתית והיבסקציה באודיסה.

בעיר אודיסה הוחרם בית־הכנסת הראשי הנקרא בשם "בית הכנסת הברודי". פאר בתי־הכנסת ברוסיה כולה. המאורע צויין בעיר כמאורע חגיגי. הונפו דגלים בעיר ונקראה הפגנה כאות לשמחה ותמיכה בצעד זה של הקומוניסטים. הקהילה הדתית נאבקה קשה והשתדלה אצל הממשלה האוקראינית להחזרת בית־הכנסת. מאמציה הוכתרו בהצלחה. הממשלה האוקראינית החליטה להחזיר את בית־הכנסת לקהילה הדתית. אולם הקומוניסטים סירבו להיכנע והגישו ערעור לשלטון הכל־רוסי: "האיס־פולקום" (הועד המוציא לפועל). ב־9 באפריל התקיימה ישיבת ה"איספולקום" והושמעו טענותיהם של שני הצדדים: משלחת מטעם הקהילה הדתית באודיסה ומשלחת קומוניסטית מטעם "הפועלים" היהודים באודיסה. הראשונה הוכיחה, כי בית־הכנסת הברודי הוא המרכז הדתי של יהודי אודיסה. המשלחת השניה קבעה, כי בית־הכנסת זה משרת רק שכבה דקה של האריסטוקרטיה היהודית הבורגנית, וכי המוני הפועלים

היהודים בעיר אודיסה זקוקים לבנין שישמש מועדון מרכזי בשביל צרכי התרבות היהודית בעיר.

ההכרעה נפלה לטובת הקומוניסטים ובית־הכנסת הוחרם (לפי ראזסביט 1925).

שנת 1926. החרמת בית הכנסת ע"ש ברודסקי בקיוב בראי העתונות הסובייטית.

כתב העתון "קראסניה גאזיטה" מעיר קיוב מספר, כיצד הפך בית־הכנסת של ברודסקי למועדון.

"אחרי המהפכה החל בית־הכנסת, שרבים היו מבקריו בעבר, להתרוקן. המשיכו להתפלל בבית־הכנסת של הסוחרים — הנפמאנים. כאן התנהלו דיונים כיצד לסחור יותר, כיצד להתחמק מתשלום מסים ועוד ענינים אחרים של הסוחרים בדומה לזה. פתאום התחילה לרחף סכנה על השוק הזה. לקוסטארים (בעלי המלאכה) של העיר קיוב נחוץ מועדון. הנהלת העיר לא יכלה לספק את דרישתם זו. כתוצאה מזה הגישו הקוסטארים, בתמיכת הפועלים, מכתב בקשה חתום ע"י אלפים, אל העיריה שתמסור להם את בית־הכנסת ע"ש ברודסקי לצורך מועדון. באותו יום שהנהלת העיר דנה בדבר בקשה זו, הפגינו לפני בנין העיריה ועל רחבת הכבר מול בית־הכנסת. אחרי שהושמעו גם הטענות הנגדיות של נציגי הקהילה הדתית, החליטה הנהלת העיר להענות להשתדלות הקוסטארים. כתשובה להחלטה זו פרצה שירת האינטרנציונל עד שנזדעזעו כתלי בנין העיריה. השירה הושמעה מפי אלפי הקוסטארים העומדים ברחוב, שחיכו לתשובה.

כעבור שלושה שבועות, בימי החגים היהודיים, התקיים טקס החרמת בית־הכנסת. ביום זה היו כל הרחובות בסביבת בית־הכנסת צפופים מהמוני אנשים. דגלים אדומים התנופפו מעל לראשי המון הקוסטארים, שבאו הנה לראות בהתקפה אחרונה על מבצר — שאמנם נתערער — החושך והתרמית של המוני יהודים".

בהחלטת מועצת העיריה נאמר: מסירת בית־הכנסת לפועלים אינה מהווה פעולת רדיפה על הדת. היא נובעת מהצורך לספק את צרכי התרבות של הפועלים היהודים. בשביל צרכי הפולחן הדתי ישנם הרבה בתי־כנסת אחרים (ראזסביט 40 1926).

1929. הקהילה היהודית במוזיר

מכתב פרטי

...מכל "הישיבות", בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, "תלמוד תורה" וכו' לא נשאר היום זכר. הכל הוחרם, רק האביונים נשארו... השבוע נטלו ממנו את שני בתי־הכנסת האחרונים והפכו אותם לקלובים: את בית־הכנסת הגדול תפארת העיר ואת בית־הכנסת הארנוסטייפולי... גדול כאבנו, אך גדולה מזו חרפתנו, כי ידי מי היו במעל הזה? הלא בנינו ובנותינו — פיוניירים, ייבסקים, קומוניסטים, קומסומולים... אין מקום להניח את ספרי התורה שהוצאו מבתי־הכנסת. שמונה ספרי תורה וספרים למאות מתגלגלים ואין מקום קבוע להם. הקהילה עייפה ושרויה ביגון. הכל בוכים על מזלם שהגיעו לכך לראות בעיניהם את החורבן הנורא הזה (הארץ 22 למאי 1929).

החרמת בתי כנסיות ותגובת הדתיים

אף כי החרמת בתי כנסיות ובתי מדרשות ברוסיה הסוביטית הוא מן המעשים בכל יום והיהודים מקבלים עליהם את רוע הגזירה בשתיקה, אך עוד יש כמה עיירות שהיהודים אינם יכולים עוד להשלים עם הגורל המר.

העתונות הסוביטיים מתארים את המחזה בעיר זעמבין (פ. מינסק), איך שהקומוניסטים המקומיים קראו לאסיפה שבה דנו על ההצעה לקחת את בית־המדרש ולהפכו לקלוב קומוניסטי. בשעת האסיפה — מספרים העתונים — התפרצה חבורה של יהודים והרב בראשם וצעקו בקול: "את בית־המדרש לא נמסור לידכם, גם אם תהרגו אותנו". הקומוניסטים קראו למשטרה וזו פיזרה את היהודים. וששה מהם (הרב בתוכם) נמסרו לדין בעוון קונטרבולוציוני. העתון היבסקי "אוקטובר" היוצא במינסק דורש להטיל עונש חמור על המורדים האלה (הארץ 28 למאי 1929).

בסוף שנות העשרים הפכו זכויות קניני הדת להפקר בעיני ההמון האנטי־דתי ברחוב, כאילו הם נמצאים מחוץ לחסותו של החוק. עד כדי כך שאנשים פרטיים העיזו לרכוש לעצמם בתי־כנסת ולגרש משם את המתפללים מבלי אישור רשמי כלשהו. דוגמה אופיינית לזה הוא המקרה הבא בעיר מינסק: שני בתי מלאכה שתופיים חיפשו להם בנינים מתאימים עבורם. תפסו להם הפועלים שני בתי־כנסת והכניסו בהם את מכונות היצור שלהם.

מועצת העיריה התערבה בענין והכירה בזכותם של המתפללים לבעלות על בתי־הכנסת. הפועלים ערכו הפגנת מחאה נגד החלטת העיריה בדרשם את בתי־הכנסת לעצמם. הנהלת העיריה התכנסה לישיבה מיוחדת לדון בענין. בסוף הוחלט לגנות את התנהגותם השרירותית של החוטפים. אבל יחד עם זה נמסר להם בית־כנסת אחד (ראזסביט 15 1929).

הרדיפות על הרבנים והמשרתים בקודש

החוק הסוביטי.

חוקת ר.ס.פ.ס.ר. סעיף 69 קובעת:

נזירים ומשרתים בקודש של פולחן דתי מכל דת שהיא, שאומנותם בכך, אינם בוחרים ואינם נבחרים ("הפרדת הדת מהמלוכה" עמ' 282).

בתקופת המהפכה הקומוניסטית, מלפני כארבעים שנה, היתה הרבנות הנציגות העליונה של העם כלפי פנים וכלפי חוץ. למרותה נשמעו רובם של המוני היהודים. בכל עיירה יהודית נמצא רב, בערים הגדולות — כמה רבנים.

משהתחילה היבסקציה לשלוט ברחוב היהודי, ראתה כאחד מתפקידיה העיקריים, לחסל את הרבנות ויחד עמה את כל המשרתים בקודש: שוחטים, מוהלים, חזנים וכו'.

אמצעי הרדיפות של היבסקציה נגד הרבנות בשיתוף פעולה עם השלטונות היו רבים ומגוונים: השמצת הנציגות הדתית ("כלי קודש", "קליריקלים" בשפת היבסקציה). ב) שלילת זכויות. ג) הטלת מסים כבדים. ד) האשמה בקונטרבולוציה או בעבירות פליליות שונות. השתמשו בכל האמצעים יחד. אבל בתקופות שונות הוטל הדגש על אמצעי זה או אחר.

בהתחלת שנות העשרים היתה ההשמצה הנשק העיקרי, אם גם לא היחידי. בסוף שנות העשרים היו אמצעים אחרים יותר בשימוש. במידה שהקו המדיני הכללי הלך והחריף, הלכו והחמירו האמצעים נגד הנציגות הדתית. בהתחלת שנות העשרים עוד לא בא בחשבון חיסול אדמיניסטרטיבי של הנציגות הדתית, ואין צורך לומר חיסול פיזי. לכן תפסה ההשמצה את המקום העיקרי. אופי ההשמצה היה מכוון נגד מוסד הרבנות בכלל, יותר מאשר השמצה אישית נגד רב זה או אחר. המטרה היתה להשניא את הרבנים על ההמונים, שהם עצמם לא ישאירו מקום בשביל רבנים. בשנים שלאחר־מכן חל המעבר לאמצעים אדמיניסטרטיביים והדומה להם. כזה היה המהלך של הכיוון הכללי במלחמה נגד הנציגות הדתית. נעבור כעת לתאור מפורט של השלבים השונים:

מהות ההשמצה

הרבנים לא גונו בתורת בטלנים הרחוקים מהויות העולם. להיפך, הם תוארו כערו־מים, חרוצים וזריזים. סגנון התעמולה נגד הרבנים, תואם לקו התעמולה של הקומוניזם הרוסי נגד הכמורה הרוסית, שהיתה נתמכת ותומכת של המשטר הצארי הפיאודלי.

מה הכמורה קשורה עם המשטר הישן המלוכני, הפיאודלי, הקפיטליסטי, אף הרבנות כך. דבר זה לא נתקבל על דעת היהודי בן העיירה. אין צורך לומר שלא האמין כי אמנם קשורים היו הרבנים עם המשטר של ניקולאי יחד שמו (ביטוי רגיל אז בין היהודים), אבל גם לא הבין מה טיבה של השתייכותו המעמדית הקפיטליסטית של הרב בעיירה הקטנה? ומה מקום בכלל למלחמת המעמדות בעיירה היהודית, כשאין מעביד ועובד יהודי? אבל היבסקציה התאימה מושגים אלה אל מושגיו של היהודי בן העיירה הקטנה. ה"גביר" היושב ב"מזרח" זהו המעמד הקפיטליסטי וההמון מאחורי ה"בימה" בבית־המדרש, זהו מעמד העמלים. לפי מושגים קרתניים אלה, אפשר היה ליבסקציה להראות לפשוטי ההמונים, כי הרב נמנה על המעמד הקפיטליסטי ונמצא בשורה אחת עם ה"גביר". ובכן, יסודה של ההשמצה — הרב משתייך לקפיטליזם, הרב אוהב בצע ורודף שלמונים. בדין התורה בין עשיר ועני, הרב מזכה את העשיר ומחייב את העני. כל זה מסופר על סמך "עובדות". אבל לא רק בין אדם לחבירו, כי אם גם בשאלות כשר וטרף אותו הדבר: לעשיר — הרב מתיר ולעני — אוסר. ידיעה מעיירה זעמבין מוסרת: כי הרב הכשיר חצי בהמה וחציה הטריף, וכיצד? לזה ששיחד את הרב אמר לו: כשר, ולשני שלא עשה זאת אמר: טרף. ב"עובדות" מעין אלה היו מפטמים את יהודי העיירה שנים על שנים. מצד שני, כאמור, היתה התעמולה מקבלת אופי של פוליטיקה גבוהה. הרבנים התפללו בשביל ניקולאי תפילת "מי שברך", קידמו את פניו בספר תורה. היה צורך לשוות להשמצה גם אופי פוליטי אקטואלי.

בסוף שנות העשרים, כשהחריף המאבק נגד טרוצקי, הפכו הרבנים לתומכיו של טרוצקי. הנה מה שכתוב שחור על גבי לבן, מלה במלה בחוברת יבסקית ("די רבנים אין דינסט פון פינאנץ קאפיטאל"): "כנופית הקלריקלים פנתה אל טרוצקי ואמרה: כיון שלקוי אתה, אחינו אתה". לאחר שהממשלה החליטה להקים במזרח הרחוק ישוב יהודי מאוכלס בבירובידז'ן מנימוקים פנימיים שלה: ביצור הספר והפרחת השממה, והמוני היהודים לא נענו לתביעה לנסוע למקום שלא דרכה בו רגל אדם, וגם אלה שנענו חזרו מחוסר תנאי קיום אנושיים, כותבים היבסקים כי הרבנים מנהלים תעמולת חבלה, בכדי להפריע לבניה, אבל זה לא יעזור להם: "הממשלה החליטה ליצור את כל התנאים הדרושים והבניה תתקדם בקצב מזורז למורת רוחם של הקלריקלים החבלנים". אלו הן דוגמאות, אחת מני אלף, של סגנון ההשמצה היבסקית במשך שנים רבות.

בסיכום הדברים על ההשמצה יש לציין, כי כל זמן שההשמצה לא היתה מכוונת באופן אישי נגד פלוני ואלמוני, לא סבלו הרבנים ממנה. המטרה של ההשמצה, כאמור, היתה מיועדת להמונים, להשניא את הרבנים בעיניהם. מטרה זו לא הושגה: הטון הזול של ההשמצה המלווה חירופים וגידופים, השקרים שבלטו לעין כל — דחו את ההמונים ממנה, יותר מאשר רכשו את לבם. באדם בעל הבנה כלשהיא עוררה תעמולה זו גועל נפש. במקום השפלת כבוד הרבנים, השפילו הם את כבוד עצמם בשקריהם ובתעלוליהם. אפשר לקבוע, כי תעמולה ענקית זו החטיאה את המטרה. הלא־דתיים לא היו זקוקים לה, הדתיים לא הושפעו ממנה.

המשולל

אחד הדברים שגרמו סבל רב לרבנים ומשרתים־בקודש אחרים היה ענין ה"משולל" (לישנץ), פירושה של מלה זו: אדם שאין לו זכות בחירה, לבחור ולהבחר כנציג להנהלה המקומית והמרכזית. הובא למעלה החוק הסובייטי, השולל מאת כל המשרתים בקודש, זכות בחירה. אילו היה הענין מסתכם בזה בלבד, לא היה גורם כל סבל, ובפרט במדינה של שלטון דיקטטורה, שכל ענין הבחירות אינו אלא הצגה בלבד. אבל למעשה היה הדבר רציני הרבה יותר מהאמור: "משולל" לא זו בלבד שאין לו זכות פוליטית, כי אם גם זכויות אלמנטריות נשללו ממנו: אין לו זכות למשרה או עבודה במשרד או בבית־חרושת ממשלתיים, אין לו זכות ללמוד בבי"ס גבוה, זכות לקופת־חולים, זכות לדור בדירה ממשלתית, זכות לקבלת פנקסי מזון, זכות לשרת בצבא האדום. אבל במקום זה עליו לעבוד עבודת כפיה מפרכת במשך זמן מסוים (שנים אחדות) לטובת המדינה. זכויות אלו משוללות לא ממנו בלבד, כי אם גם מבני־ביתו, הנמצאים אתו בצותא. בתקופת ה"נאפ" (המדיניות הכלכלית החדשה) עד שנת 1929, עדיין היה קיים מסחר חפשי (פחות או יותר), מקום עבודה פרטי, שוק חפשי, דירות פרטיות, אפשר היה גם ל"משולל" להתקיים, ללא חסדה של הממשלה. אבל עם חיסול ה"נאפ" והלאמת הדירות, נעשה מצבו של המשולל רציני ביותר, עד כדי שאלת קיום ממש. אין לו זכות לעבודה אצל הממשלה, אבל אין גם מקום עבודה פרטי, אין לו כרטיס מזון, אבל אין גם שוק חפשי. הוא מוכרח לקנות בשוק השחור במחירים פנטסטיים. בערים החלו להלאים את הדירות בהדרגה שכונה אחרי שכונה. המשולל שגר בדירה פרטית, משהופקעה הדירה מבעליה מגרשים אותו ממנה. הוא עובר לשכונה שניה, תוך כמה חדשים מלאימים את הדירות גם בשכונה הזאת ומגרשים אותו שוב מהדירה.

נוסף לסבלו החמרי של המשולל, היה גם סבל נפשי רב, והוא: משהרגישו בניו או בנותיו של המשולל, כי כשל כוח הסבל ואי אפשר להמשיך בחיים אלה, הם מחליטים ל"הכשיר" עצמם. במקרה זה עליהם לפרסם בעתון (המקומי), כי הם מנתקים את הקשר עם הוריהם, הנמצאים מחוץ לתחום המחנה הסובייטי.

כזה היה מצבם של הרבנים והשוחטים בסוף שנות העשרים. באותו זמן התחילו השלטונות להטיל מסים כבדים על הרבנים, כבדים מדי שאפשר יהיה לשלמם, כאמצעי לחץ שיעזבו את משרותיהם.

עלילות

עלילות על הרבנים והשוחטים באופן אישי, פליליות ופוליטיות, אנו מוצאים כבר בהתחלת שנות העשרים. לדוגמה נזכיר את המשפט על הרב בארישנסקי מהומל (זכרונותיו מצורפים לספר זה) בשנת 1922. בשנת 1924 התנהל משפט ראוה גדול בעיר מינסק על עשרה שוחטים שבעיר. הענין היה זה:

הופיע בעיר אדם אחד בשם דרפקין והתחיל לשחוט, למרות שאין לו "חזקה" בעיר. השוחטים כמובן התלוננו על שהוא גוזל את פרנסתם וגם לפי ההלכה אסור לו הדבר. נטפלו היבסקים לסכסוך זה בין השוחטים הותיקים והחדש והם ביימו משפט

ראוה גדול נגד השוחטים. איש מעולם התחתון, שהיה מפורסם בעיר בשם "מושקה" המן, בא ו"העיד" שהשוחטים שכרו אותו שהוא "יחסל" את השוחט החדש. ובכן, הואשמו השוחטים הדתיים במזימת רצח.

העתון "ראזסביט" (מס׳ 3 1925) מוסר על המקרה: לפי הידיעה בעתון "עמעס" מאת כתבו במינסק מצטיירת התמונה הבאה בענין דרויקין: שוחטי מינסק התארגנו באגודה אחת וקבעו את המחיר לשחיטת עוף 25 קופיקות בזמן שמחיר העוף כולו הוא לא יותר מ־25 קופיקות. באופן כזה נתעשרו השוחטים. דרויקין לא הצטרף לאיגוד השוחטים ושחט באופן עצמאי, בלקחו בעד שחיטת עוף לא יותר מ־5 קופיקות. רבני ושוחטי מינסק החליטו להפטר מהמתחרה המסוכן הזה ובמיוחד אחרי פרסום מאמרו בעתון "וועקער" בו הוא גילה את פרצופיהם. שלושה שוחטים הציעו למשה וינהויז, המפורסם במינסק בשם "מושקה המן", ראש הגנבים בעיר מינסק לשעבר וכעת מחזיק "בית זונות" "לסלק" את דרויקין. הם נתנו לו עבור זה דולרים אמריקניים שקיבלום, לנכון, מועד העזרה האמריקני. ראשי איגוד השוחטים: רפפורט, באירשנובסקי, זייצ׳יק נעצרו.

השוחט זייציק הודה בכל ושלח מכתב "חרטה" לעתון "וועקער".

לפני התחלת ביום המשפט הופיעה ידיעה, כי דרויקין נעלם באופן מסתורי. כחשוד בענין זה נעצר משה וינהויז. הוא "הודה", כי אחרי פרסום רשימותיו של דרויקין בעתון "וועקער" הוטל עליו התפקיד להרוג את דרויקין. אולם הוא סרב למלא את זה והזהיר את דרויקין שיתחבא למשך זמן בגלל הסכנה האורבת לו מצד השוחטים.

סיום המשפט נערך בישיבה של חבר השופטים במשך לילה שלם. המון רב הצטופף על יד בית־המשפט לשמוע את פסק הדין. ההחלטה — כל העצורים הוכרו כחייבים. זייצ׳יק נמצא אשם בפיתויו של מושקה המן לרצוח את דרויקין. פסק דינו — 8 שנים מאסר כלא. אולם מכיון שהרצח לא יצא לפועל, הוקל עונשו ל־3 שנים מאסר, רפפורט נענש ל־3 שנים מאסר, בארישנובסקי ל־2 שנים מאסר (ראזסביט, מס׳ 11 1925).

עם החרפת הקו, כפי שצוין, נעשו העלילות תופעה רגילה. נביא פה אחדות מהן לשם דוגמה: הרב מעיירה זעמבין הואשם בשנת 1929 באגירת מטבעות כסף (היתה שמועה ששטרות הכסף יוחלפו) והוגלה מעירו. בהאשמה זו עצמה הוגלה גם הרב זאקס מעיר אוזדה לכמה שנים גלות סיביר. בעיר חסלוויץ נאסר השוחט והוא גם הרב האחרון, ר׳ הערץ בכרך. באשמת שחיטה "שחורה" ועוד אשמות ישב בכלא רוסלאבל, משם הוגלה לסיביר בלי רשות להתכתב עם אשתו ובניו, ומאז נעלם. רב העיירה פאהאסט, הרב שחור, נאשם בגניבת שעון בית־הכנסת.

עלילות על רבנים בקונטרבולוציה, הרי זה דבר טבעי בהחלט, עם המצב שהשתרר בסוף שנות העשרים. מספיקה היתה עילה כלשהי והרב נאשם בפעילות קונטרבולוציונית. לדוגמה: קרה מקרה בעיירה אחת, וחגיגת שמחת תורה נערכה ברוב פאר, מבית־הכנסת יצאו יהודים לרקוד ברחוב, למעגל הריקודים נמשכו גם קומסומולצים (חברי הנוער הקומוניסטי) אחדים. דבר זה עורר את זעמם של

הקומוניסטים בעיירה. היתכן דבר כזה? הדתיים משפיעים על הנוער שלהם! החלו לערוך חקירה ו"נתברר", כי הרב מנהל פעולת תעמולה קונטררבולוציונית. גם נתברר פתאום כי כל העבודה המפלגתית, הקומוניסטית, בעיירה היא לא כשורה. וכל זה בעטיו של הרב המנהל פעולה חבלנית נגד הקומוניזם בעירו. נפתח עליו תיק משפטי והדבר עלול היה להגמר בצורה טרגית מאד, אלמלא המזל שנמצא לו "צד" בין השופטים והפרשה כולה חוסלה (כעת הוא בישראל). מאסרם של רבנים בהמון בשנות השלושים חורג ממסגרת עבודתנו זאת. כמו כן המאסרים בעוון החזקת ישיבות וכו'. מקומם בפרק על הישיבות.

נזכיר פה רק מקרים אחדים ממאסרם של רבנים בעוון קונטררבולוציה.

בשנת 1929 ביקר רב אמריקאי בשם גלאזר ברוסיה, שהה משך זמן במינסק. בחוזרו לחו"ל מסר את רשמיו על גויעת היהדות ברוסיה ועל רדיפת הדת שם. "דירות הרבנים מוחרמות, בתי־הכנסת הפכו למועדונים, בתי הקברות לגנים ציבוריים". זה גרם למאסר שלושים רבנים ועסקנים יהודים אחרים במינסק, כאילו בשליחותם מנהל הרב גלאזר תעמולה אנטיסובייטית בחו"ל.

בהודעה רשמית ממשלתית נאמר, כי נתגלה ארגון קונטררבולוציוני חשאי יהודי, חברי הארגון — רבנים. לפי הידיעה: "על סמך תעודות שנמצאו בארכיוני הבולשת הצארית הוכחה השתייכותם של הרבנים אל הבולשת הצארית. ארגון זה כאילו הוקם עוד מלפני המהפכה והמשיך לפעול עד עתה. מטרתו: התנגדות להחלטותיה של הממשלה הסובייטית, בחיפושים שנערכו בבתי־הכנסת נמצאו הרבה כסף וזהב במטבעות. נאסרו הרבנים: קירשטיין ועוד כמה אנשים המשתייכים לארגון (ראזסביט מס' 9 1930).

העתון "אוקטיאבר" פרסם את שמות הרבנים ששרתו בבולשת הצארית. המסמכים "נמצאו" על ידי האקדמיה הבילורוסית למדעים (ראזסביט מס' 19).

"הם נאשמו גם, כי באו במגע ומשא עם ארגונים יהודיים בחו"ל. הג. פ. או. אומרת, כי מצאו בעת החיפוש בבתי הרבנים מכתבים אל ארגוני חו"ל, בהם הם מספרים בגנותה של הממשלה הסובייטית ומבקשים להציל את היהדות הרוסית מכליה. לפי דברי הג. פ. או. מצאו בעת החיפוש בבתי־הכנסת הקטוגרף ותעודות המוכיחות, כי הקהילה היא הסתדרות קונטררבולוציונית העומדת בקשר עם הסתדרויות חו"ל. אחד הרבנים נאשם ביחוד בזה שקבל הוראות מאת הרבי מלובאביץ' מריגה; נמצא אצלו מכתב בכתב ידו של האדמו"ר, המצוה עליו לארגן חדרים וישיבות ולחזק את התורה והדת ברוסיה" ("התור" גל' יז, תר"ץ).

הקהילה המינסקאית נאשמת כמרכז של שרות מודיעין בשביל הבורגנות. (ראזסביט שם).

לפי עדותם של אנשי מינסק בתקופה ההיא עמדו הנאשמים בפני סכנת מות, ונשארו בחיים רק הודות להשתדלות פעולה מצד יהדות חו"ל. בעתונות אנו מוצאים את הפרטים הבאים:

ההשתדלות עבור רבני מינסק

"הרבנות בורשא קיבלה ידיעה, כי רבני מינסק האסורים נתונים בפני סכנת מות. משלחת רבנית ביקרה אצל הציר האמריקאי וביקשה ממנו להתערב בדבר. יחד עם זה נשלחו מברקים לאישים בעלי השפעה במדינות שונות להשתדל בדבר" (ראזסביט מס' 19 שם).

"שר הפנים הגרמני פנה אל הציר הרוסי קרסטינסקי בבקשה לטובת רבני מינסק האסורים" (שם מס' 12).

"ההשתדלויות לשחרור הרבנים נשאה פרי: יושב ראש הועדה לעניני חו"ל של הממשלה האמריקאית, הסינטור בורא הודיע, כי שר החוץ הסובייטי ליטבינוב מסר לו, כי רבני מינסק שוחררו" (ראזסביט שם).

בשנת 1929 נאסר בעיר לנינגרד הרב לזרוב, מהרבנים המפורסמים ברוסיה הסובייטית. אדם בעל מרץ ועסקן ציבורי ממדרגה ראשונה. היה מכובד בעיני כל החוגים היהודיים שבעיר, גם בחוגי האינטליגנציה. בפקחותו ובהופעתו המכובדת זכה להשפעה גם בין יהודים אלה. דבר זה לא מצא חן בעיני השלטון. השלטון ראה בעין רעה את עסקנותו הציבורית, אם כי פעילותו הדתית הצטמצמה במסגרת הליגליות הסובייטית. הוא לא התערב בעניני הישיבות הנמצאות במחתרת וכד', אלא מצא כר נרחב לעסקנות דתית בשטחים ליגליים. נציין לדוגמה את מפעלו הגדול בהספקת מצות ליהודי רוסיה לפסח 1929. הוא נפגש פעמים מספר עם יושב ראש ה"וצ'יק" קאלינין והשיג אצלו רשיון לאספקת מצות בשביל יהודי רוסיה מחוץ לארץ, על ידי חוגים יהודיים שהתגייסו למפעל זה והדבר יצא לפועל. פעילות זו, אף כי היתה ליגלית, היתה למורת רוחם של הקומוניסטים. יש להוסיף, כי מגמת הקומוניסטים במאסרו של הרב לזרוב, היתה להנחית מכה על הקהילה הדתית בלנינגרד, שעוד החזיקה מעמד מכובד, שלא בדומה לרוב רובן של הקהילות הדתיות ברוסיה שנמצאו במצב של גסיסה. בסוף שנת 1929 נאסר הרב לזרוב והוגלה לשלוש שנים. כעבור זמן זה, הוא אמנם חזר, אבל נשבר כולו באופן פיזי. הוא חלה ומת. זכרו לברכה.

סוג מיוחד של עלילות בתקופה זו היה, שכוהני הדת עוסקים בפעולת חתירה תחת הקוליקטיביזציה. בעיקר נאשמו בכך כוהני הדת הנוצרית הנמצאים בכפרים הרוסיים. הם כאילו מסיתים את האכרים להתנגד לקוליקטיביזציה. רבנים שבדרך כלל לא נמצאו בנקודות ישוב חקלאי, לא היה מקום להעליל עליהם עלילות מסוג זה. אבל מקום שהיתה אפשרות כזו נוצלה גם היא. הנה מקרה לדוגמה: רב המושבה החקלאית היהודית „ניי זלוטופול" נאשם ע"י קבוצת הממריצים לקוליקטיביזציה במושבות היהודיות, כי החביאו אצלו 100 פוד חטה ("ראזסביט" מס' 13 1930).

הקורא יבין מאליו, שמקרים אלה המוזכרים פה, הם אחדים מרבים כאלה ברוסיה הגדולה. הבאנו אותם בתור דוגמה בלבד, להראות, כי כבר אז בסוף שנות העשרים, החלו מאסרים של רבנים באשמת קונטרבולוציה. התוצאה מכל האמור עד כה, היתה, כי התחילה אז התפטרות המונית של רבנים. באופן מיוחד היתה ההתפטרות בעיירות

הקטנות, בהם נסתם הגולל על היהדות כציבור, בשנות 1929—1930. כדאי לציין פה את השינוי הגדול שחל במצב היהדות במשך שנה אחת בלבד:

עוד בשנת 1928, ידועים לנו מקרים של מינוי רבנים חדשים בעיירות קטנות ביותר, בעוד שבסוף שנת 1929, עם התחלת הקו הסטאליני התוקפני לקומוניזציה של המדינה, כבר היתה התפטרות של רבנים תופעה המונית.

ההתפטרות היתה צריכה להתקיים באופן פומבי, הרב מפרסם רשמית, כי הוא מתפטר מרבנותו. היו בין רבנים מפוטרים אלה שני סוגים: סוג אחד והוא המיעוט, אם כי התפטרו באופן רשמי, המשיכו לשרת את הקהילה בצורה שלא בלטה לעין ביותר, כמו פסקי הוראה באיסור והיתר. בסתר היו גם מקבלים תמיכה עלובה לקיומם. דבר זה אם חלילה נודע לשלטון, היה כרוך בתוצאות בלתי נעימות ביותר, ולכן היתה צריכה ההתרמה להשמר בסוד גמור, באופן שגם התורמים עצמם, לפחות רבים מהם, לא ידעו בשביל מי אוספים את הכסף, אוספים בשביל נצרכים. במלאכה הזאת, מלאכת ההתרמה, היו עוסקים גם נשים צדקניות. דבר זה אופשר רק לגבי רבנים זקנים בלבד, אלה שיש להם בנים מבוגרים העובדים ומשתכרים. במקרה זה, אפשר היה לרב זה לטעון כי בניו מפרנסים אותו. לרבנים צעירים שאין להם בנים עובדים, היה מן הנמנע להצביע על מקורות מחיתם, כל אזרח ברוסיה חייב להוכיח לשלטונות מה מקור פרנסתו. ובכן, רבנים אלה (האחרונים) היה עליהם: או לעזוב את עריהם, או להתחיל לעבוד באיזו מלאכה. וכן התמחו באיזו מלאכה שהיא ונעשו בעלי מלאכה. נציין לדוגמה שהרב הגאון מגדולי התורה ברוסיה ר' אברהם אליהו פלוסקין הפך למתקן נעלים.

צורת ההתפטרות: הרב מפרסם בעתון שהוא עוזב את הרבנות. במקרים אלה היתה המערכת של העתון היבסקי, מרשה לעצמה לנסח את מכתב ההתפטרות כרצונה, כפי הנראה לה, בהכניסה למכתב דברי זלזול וגנאי כלפי הדת. בתקופה זו קראו יהודים בעתונים הרבה מכתבים מסוג הבא: „הרב מעיר פלונית כותב: כשאין עדר אין צורך ברועה, רוב העיירה אינה דתית ועל כן מיותרת היא הרבנות". „השמש מעיר פלונית כותב: שוכנעתי עכשיו שחייתי כל ימי בטעות, הדת היא תרמית ושקר בלבד". „שוחט פלוני הביא את סכין השחיטה למערכת העתון ואמר דברי זלזול כאלה על הדת ועל מקצועו לשעבר".

כך חוסלה הרבנות ברוב העיירות היהודיות עם התחלת שנת השלושים. בערים עוד שרדו רבנים. נמצאו גם ערים בהם החזיקו רבנים אחדים מעמד בעיר אחת. בדרך כלל נעשה מצבם עלוב מאד. תנאי הקיום שלהם היו משפילים ביותר, כפי שצוין למעלה. בכמה ערים מצאו הרבנים מקלט (אחרי שגורשו מהדירות המולאמות) ב„עזרת הנשים" של בית הכנסת שנשאר לפליטה. מחיצה של וילאות משאירה מקום קטן לנשים הבאות להתפלל בשבת או בחג. מעבר זה של הוילאות — דירת הרב, היא מחולקת שוב במחיצות של וילאות. „המטבח" ה„בית" ו„חדר" הרב, שם עומדות אצטבאות עם ספרים צפופים. בחדר זה לומד הרב. „חדר" זה נועד גם לקבלת אורחים המבקרים אצל הרב. זה נשאר להם לרבני רוסיה השרידים מ„כתרה של תורה". כבוד ועושר לא היה להם וגם לא חשבו עליהם ולא שאפו להם. קניני עולם הזה

אלה לא היו במציאות ולא היה להם כל ערך בדמיון. לנגד עיניהם של שרידים אלה רק שני עולמות: עולם זה שמסביבם, עולם המשטר הרודני שחייהם בו תלויים בחוט השערה ומתקיימים רק בנס, ועולם אחר: עולמם הפנימי של תורה ויראת שמים, טהורה מכל פניות ונגיעות אישיות. ובלבם פנימה צער עמוק, צער מורשת הדורות על היהדות הגוועת לעיניהם מיום אל יום, צער על בניהם שאינם יכולים לבוא אחריהם כ"בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות". היש גם תקוה לצאת פעם מעמק הבכא, להיות יהודי בין יהודים חפשים מפחד ומורא? ה' הוא היודע!

נגישות

עובדי הדואר החליטו להפסיק את שרותיהם בשביל הרבנים ו"כלי קודש" הבאים בקשרים עם חו"ל: לא למסור להם מכתבים, מברק, המחאות כסף המגיעים אליהם מחו"ל, וכן הנשלחים מהם לחו"ל. כל אלה נשלחים חזרה למשלח כשעליהם כתובה מלה אחת נוספת — "בויקוט" ("ראזסביט" מס' 13 1930).

כבוד הרבנות

בשנת 1930 הפך הרב וכבודו הפקר בעיני השלטון וגם ברחוב. ד. פרסקי מוסר בשם הרב מעיירה אווזדה (פ' מינסק) שילדי הרחוב רצים אחרי הרבנים ומושכים באדרותיהם בצעקה: "אַ־הַא אין אלקים, אין אלקים" ("כתובים" ז־ח 1930).

מלחמה במצוות הדת

מצב השחיטה הכשרה

איסור רשמי על שחיטה כשרה לא היה, כשם שלא היה איסור כזה על רבנות. היחס אל השחיטה למעשה מתחלק לפי תקופות שונות. בתקופת הקומוניזם הצבאי נגרמו קשיים שונים לשחיטה. יהיו אשר יהיו הנימוקים, אבל העובדה היא שהיו קשיים כאלה. נביא פה מסמך המעיד על כך (מתורגם מרוסית):

פקודת הקומיסריון לתזונה של פלך פולטובה
מ־28 באפריל 1920, מס׳ 86:

בכדי לאפשר את ניצול הדם של הבהמות, הנשחטות לצורך בשר, נאסרת לחלוטין השחיטה על ידי חיתוך הצואר, המונעת את ניצול הדם לייצור צרכי מזון. להבא צריכה ההמתה להערך אך ורק לפי הוראת הרופא הוטרינרי.
ממלא־מקום יושב ראש של הקומיסריון הפלכי לתזונה (חתימה).

אחרי פרסום הפקודה הנ״ל, פנתה הקהילה היהודית של פולטובה, שלהלכה עוד התקיימה בעיר זו, אל המשרד האמור בבקשה לבטל את הפקודה הנ״ל:

״אל הקומיסריון לתזונה של פלך פולטובה
בעתון ״ריאדיאנסקא ולאדא״ נתפרסמה פקודה מס׳ 86 מאת הקומיסריון הפלכי לתזונה מ־28 באפריל שבה נאסרת שחיטת הבהמות על ידי חיתוך הצואר.

היות ואופן שחיטה זה נוהג רק אצל יהודים, יש לקהילה היהודית הפולטאבית הכבוד להצביע על הנקודות הבאות:

1. אופן שחיטה זה הוכתב לנו על ידי דתנו, כל שחיטה אחרת אסורה עלינו.
2. הפקודה הזאת מבטלת למעשה את אחת החרויות העיקריות שהממשלה הסוביטית הצהירה עליה — חופש המצפון.
3. למרות היוקר הגדול של הבשר, הרי הוא בהשואה למצרכי אוכל אחרים, המזין ביותר והנוח ביותר להשגת ידן של שכבות העם העניות.
4. בתקופה הנוכחית של מגפות נדרשת תשומת לב מיוחדת לתזונה. הפקודה האמורה שוללת מהמוני היהודים את אחד האמצעים לתזונה, דבר שיגרום להחלשת האורגניזם במאבקו עם המחלות המדבקות.

5. השכבות העשירות תוכלנה להשתמש גם בעופות והלא דתיים — בבשר של שחיטה אחרת.
6. באופן זה תפגע הפקודה בעיקר בהמוני העניים והעמלים.

בהביאה את כל זה בחשבון, מבקשת הקהילה לבטל את הפקודה מס׳ 86.

(חתימה)

(״אין דער תקופה פון רעוואלוציע״ 394—391)

בקשה זו של הקהילה לא זכתה לתשובה. כעבור זמן קצר אסרו השלטונות בכלל שחיטת בהמות על ידי אנשים פרטיים. בשר טריפה חולק על ידי הממשלה כמנת מזון קצובה. השחיטה הכשרה היתה בידי קצבים יהודים פרטיים. האיסור חל ממילא על כל השחיטה הכשרה. עם המעבר אל המדיניות הכלכלית החדשה (״נאפ״) כשהותר המסחר הפרטי, באה הרווחה גם לשחיטה זו. בתי מטבחיים כשרים נפתחו באין מפריע. מצב זה נמשך בכל תקופת קיום ה״נאפ״. עם חיסול ה״נאפ״ חזר המצב לקדמותו. בתי מטבחיים פרטיים לא התקיימו. ועל השוחט הדתי נאסרה דריסת הרגל לבית המטבחיים הממשלתי. באופן זה נתחסלה להלכה ולמעשה שחיטת בהמות כשרה. שונה היה המצב בשטח שחיטת עופות כשרה. זו התקיימה גם להבא. באזור אוקראינה היתה שחיטת העופות חוקית, במקומות אחרים נחשבה לבלתי חוקית, ובכל זאת לא היה נגרם לה קושי מיוחד.

מעמדו החוקי של השוחט היה דומה לזה של הרב. הוא היה ״משולל״. בעצם הרי הוא רק פועל ואף על פי כן נהגו בו כמשרת בקודש. באותו יחס נהגו גם כלפי שמש בית־הכנסת, הוא נחשב ל״משולל״. עובדה זו מתמיהה במקצת: הוראה ממשלתית מ־7 במאי 1925 (״איזבסטיה״ מס׳ 102) אומרת, כי אותם המשרתים־בקודש בדרגה נמוכה, יש לראותם כמנוצלים ולא כמנצלים ולכן אין לשלול מהם זכות בחירה. לפי זה ראוי היה שמש בית־הכנסת ליהנות מזכות בחירה. אבל למעשה לא כך היה דינו. יש יסוד להניח, כי הקולר תלוי בצואר היבסקים, שהיו מהדרים יותר מהחוק הרשמי. אותה תופעה ראינו גם בהוראת לימודי דת לשלושה ילדים, שהחוק הרשמי מתירה, והם נהגו לאסור. גם יתכן שהשלטון המקומי הכללי התעלם מהחוק. בכדי להכשיר את עצמם היו זקוקים להתפטר רשמית ממקצועם, להתחיל בעבודה ולהשיג תעודת אישור שהם עובדים.

חותם ברית קודש

מצות מילה הריהי יסוד היהדות, סימן היכר ליהודי באשר הוא יהודי. הכרה זו נחרתה בלב כל יהודי, אף אם איננו דתי. ולא יפלא שעל מצוה זו מסרו יהודים את נפשם יותר מעל כל מצוה אחרת. מה טיבן של הרדיפות על מצוה זו? בפרק זמן זה שאנו עוסקים בו יש מקום לשאול שאלה זו. הרי בשנות העשרים היתה עוד מסגרת כל שהיא גם לרדיפות. גם העלילה היתה לה מסגרת חוקית. ובכן המילה הלא היא ענין הקשור רק בפרט ולא בארגון או מוסד ציבורי כבית־כנסת, חדר או רבנות. אין החוק אוסר משהו על אדם דתי לקיים את מצוות דתו בינו לבין עצמו כרצונו. נשאלת איפוא השאלה האמורה, כיצד בוצעו הרדיפות על מצוה זו?

שתי תשובות לדבר: א) עלילה על המוהל: מיתה מקרית של תינוק רך היתה משמשת עילה לעלילה, כי המיתה נגרמה עקב המילה. במקרה זה נערך משפט על המוהל, והוא היה נדון לכמה שנות מאסר. משפט זה היה צריך לשמש משפט־ראוה כחומר לתעמולה נגד מצות מילה בכלל, הגורמת כאילו למיתת תינוקות. מטרה זו כיוונה את אופי המשפט. אין מוהל זה נשפט על שהוא באופן אישי אינו שולט במקצוע, כמו הרופא, למשל, שגרם לאסון ומובא למשפט, שההאשמה לא תהיה על השימוש ברפואה, אלא על שאדם זה לא התמחה, כפי הנראה, במקצועו. כאן המוהל נדון במשפט מסוג אחר: התביעה היא אל המוהל, מדוע אתה נוהג במנהג שהוא בעצם גורם למיתה. העובדה שעם שלם חי וקיים עם שמירת המצוה הזאת, אינה מוסמכת להפריך את הטענה הכוזבת של התעמולה האנטי־דתית. זה היה צד אחד של הרדיפות נגד מצות מילה — רדיפות המוהל. ב) הצורה השניה של רדיפות, היא המכוונת אל האב. אבל המדובר באב שהוא גם קומוניסט. בשבילו קובע חוק אחר, כי נוסף לחוק הסובייטי המחייב את כל אזרחי המדינה, יש עוד חוק המפלגה הקומוניסטית, המחייב את חברי המפלגה. במקרה זה, בא כוח התביעה הוא לא מוסד ממשלתי, אלא המוסד המפלגתי. האמצעים שבידי מוסד זה הם: גירוש מהמפלגה, והתוצאות הכרוכות בגירוש הם: שלילת כל הזכויות שנהנים מהן חברי המפלגה הקומוניסטית.

יחד עם זה באו בחשבון פיטורין מעבודה אחראית. עד כאן שלב ראשון. נוסף לכך שמו מושמץ ומוכתם והוא הופך למנודה, "לא יבוא בקהל".

יש להוסיף, כי באותה חומרה נהגו גם באיש שאינו מפלגתי באופן רשמי. אבל אם הוא תופס עמדה ציבורית אחראית ביותר דינו למעשה כאיש מפלגה ולפי זה הוא נדון. אם הממשלה נתנה את אמונה בו והפקידה בידו משרה אחראית, הרי זכות זו מטילה עליו גם חובה מפלגתית. גירוש מהמפלגה ופיטורין מעבודה אין זה דבר קל ערך. זה גובל עם שאלת קיום שם ברוסיה, שאחת היא המפלגה ואחד הוא המעביד. מי שהיה חבר המפלגה ואחרי כן גורש ממנה, מעלה על עצמו חשד: כלום הוא לויאלי כלפי השלטון. במקרה של חטא נוסף על הפשע הראשון, עלול הוא לסיים כקונטררבולוציונר וכו' וכו'. אחרי הסברה מוקדמת זו, יבין הקורא איזו סכנה המיט על עצמו אב זה, שהוא קומוניסט או "איש סובייטי", כשמל את בנו.

פרשת מסירות הנפש על מצוה מילה ברוסיה היא בעיקרה פרשת מסירות נפש של קומוניסטים יהודים או "אנשים סובייטיים", כלומר: אנשים תופסי עמדה חשובה.

אין אנו מעיזים לקבוע אחוזים סטטיסטיים, מה מספרם של אלה שהעמידו את עצמם בסכנה, אבל אנו קובעים בהחלטיות, שבתקופת שנות העשרים נמצאו קומוניסטים רבים שמלו את בניהם בסתר. ביניהם גם מנהיגים קומוניסטיים. העתונות היבסקית משנות העשרים מוסרת על מקרים רבים כאלה בערים שונות, לדוגמה:

ידיעה מעיר אודיסה מוסרת על כמה ממנהיגי הנוער הקומוניסטי (קומסומול) שמלו את בניהם. בין הנתבעים למשפט המפלגתי נמצאת המזכירה של התא המפלגתי במכון המקומי להשכלת העם. במשפט היא הצהירה בגלוי, כי היא מעדיפה לעזוב את המפלגה מאשר שלא למול את בנה. יתר שני הנאשמים, חברים בועדת הבקורת

של ארגון הנוער הקומוניסטי בעיר אודיסה, הסבירו שמצות מילה מצדיקה את עצמה מבחינה היגיינית ועל כן הם אינם מוצאים חטא בזה שמלו את בניהם. סטודנט של מחלקת הרפואה גורש מן האוניברסיטה על שמל את בנו.

המציאות הסוביטית האמורה, יצרה שיטה מסוימת של הסוואה. ומענין, שבערים שונות ורחוקות זו מזו היתה השיטה כמעט אחידה. בכדי למנוע מעשי תגמול מצד היבסקים והשלטונות כלפי אבות קומוניסטיים או סתם תופסי משרה ציבורית, היו נוהגים כדלהלן:

האב נוסע מביתו לימים מספר באיזה "שליחות". באותו פרק זמן בא המוהל ומל את התינוק. בשנים הראשונות לשנות העשרים, קרה מקרה כזה בעיר בוברויסק:

האב נסע, והתפקיד למסור את התינוק לידי המוהל הוטל על הסבתה שהיתה בבית. משחזר האב אחרי המעשה, הגיש תביעה משפטית על הסבתה על שמלה את בנו בלי רשותו והעמידה את חייו בסכנה. דבר זה נעשה, כמובן לקורא, לשם זהירות, שמא בכל זאת יתגלה הסוד. החשוב שבדבר היה זה: מה יעשו סוף סוף לזקנה. לפני המשפט היהודי שבעיר יהודית זו (היו בתקופה ההיא, בתי משפט יהודיים בערים יהודיות) הובאה הזקנה והשופטים טענו אליה, לפי תביעת האב, כיצד העיזה לסכן את חיי הילד בלי רשות האב? הזקנה פנתה אל השופטים היהודיים ושאלה אותם: האם אתם מוכנים להגיד שאינכם נמולים, לעיני הציבור...

במקומות אחרים לא היו מגישים תביעות נגד הסבתה. היו מסתפקים רק בהעדר האב מביתו והשיקול היה שאם במקרה יתגלה הדבר, יוכל האב לטעון שמלו את בנו מבלי ידיעתו. לאשה אין צפוי עונש חמור, אותה לא יפטרו מהעבודה שלה.

מענין המקרה שאירע באחת הערים: איש נ. ק. ו. ד. יהודי ביקש למול את ילדו הרך שנולד לו. השתדל האיש והצליח להשיג רשיון לנסוע לעיר אחרת, כדי לבצע איזו שליחות מטעם המשרד שלו. הוא התקשר עם המוהל וקבעו ביניהם, שמיד לכשיעזוב את העיר, ימול המוהל את התינוק, עד שבשובו משליחותו כבר יחזור התינוק לאיתנו. המוהל בא בשעה הקבועה, אבל מצא שהתינוק נחלש עקב שפעת קלה. ביצוע המילה נעשה בלתי אפשרי. הוסכם בבית עם המוהל שידחו את המילה לימים אחדים. ה"שליחות" של האב נקבעה לשבעה ימים, ואפילו אם ידחו את המילה לארבעה ימים נוספים, ישאר עוד זמן מספיק כדי לבצע את כל הדרוש לפני שובו של האב, וכך עשו; רק ביום החמישי מלו את התינוק. האב לא ידע דבר מכל הנעשה פה. לא עלה כלל על דעתו שעלול לחול שינוי כלשהו בתכנית המחושבת. הוא היה בטוח שהתינוק נמול ביום הראשון לנסיעתו ובידעו שכרגיל מחלים התינוק כמה ימים אחרי המילה — נמלך וסיים את שליחותו לפני המועד הקבוע וחזר לביתו.

ברדתו מן הרכבת לא פנה ישר לביתו, אלא הודיע תחילה למטה הג. פ. או. על שובו. אפשר שהתכוון להתפאר על זריזותו, שבמקום שבעה ימים הצליח לבצע את שליחותו בארבעה ימים.

בהיותו במצב רוח מרומם ביותר, הזמין שנים מחבריו בג. פ. או. לביתו על מנת לראות את האזרח החדש, וגם ללגום לגימה הגונה... לכבוד המאורע. הסתערותו עם חבריו על הבית חלה בדיוק ברגע בו סיים המוהל את עבודתו. סימני הפעולה

והמכשירים השונים היו עדיין בולטים לעין. במבט אחד אפשר היה לקבוע ברורות מה שהתרחש זה עתה.

כאן התברר לו לאב שנפל באופן איום בפח, ומיד פתח בהצגת קומדיה טראגית לפני שני אנשי הג. פ. או. הוא העמיד כביכול פנים מלאות חמת רצח. תפס את המוהל והתחיל לנענע אותו, כשהוא צורח בקולי־קולות: בריון פושע שכמותך, מה עשית? לכלא תושלך, אל הקיר תועמד! והדביק ללחיו שתי סטירות. הוא הוסיף לרתוח ולסעור, ושני חבריו לא יכלו כלל להרגיעו. הוא שיחק את "תפקידו" בצורה משכנעת ביותר. המוהל ספג את סטירותיו ושש להסתלק חיש מן המקום. ברם, רק הוא ידע את הטרגיקומדיה האמיתית במלא הקיפה. הוא הכיר את שני הג. פ. או. האחרים: הוא מל גם את בניהם הם... אך איש לא ידע דבר מרעהו, וכל אחד היה מתירא מפני רעהו. על המוהל היה אסור להוציא הגה מפיו.

לאחר שפשט המנהג האמור לערוך את ברית המילה בהעדר האב מהבית, חדל גם לשמש אמצעי בטוח ביותר. בידינו עדות על אמצעי זהירות נוסף להעדר מהבית: האב מפרסם בעתון לפני נסיעתו מביתו ידיעה ואזהרה: היות והוא עומד לעזוב את ביתו למשך זמן, הוא מזהיר בפומבי את בני משפחתו לבל ימולו את בנו בהעדרו. קרה המקרה ובני המשפחה מלו, למרות האזהרה, את התינוק והדבר נודע ברבים ונערך משפט על האב עצמו. לא נתנו אמון להצהרתו המוקדמת וראו בזה רק אחיזת עינים ורמאות (מפי הרב חיים סנדומירסקי).

במקרים מסוימים אירעו מקרים, שהאב התנגד בכנות לעריכת המילה, ובני המשפחה עשו זאת על דעת עצמם ונגד רצונו. ידיעה מוסרת:

"הרב מצ'רנוביל וחמישה יהודים אחרים נדונו במשפט השלטונות הסובייטיים להיכלא במאסר למשך ששה חדשים מפני שהכניסו בבריתו של אברהם אבינו את ילדו של אחד הקומוניסטים היהודים ללא הסכמת האב. זה האחרון לא נמצא בעיר בהוולד בנו. חמיו החרד על דת ניצל את העדר חתנו ומסר את נכדו למוֹל על פי דת ישראל. כששב האב מדרכו גירש את אשתו והלשין על המוהל וכל הקרואים בפני השלטונות. בית הדין דן אותם למאסר ששה חדשים. כעבור זמן מה נתפייס הבעל עם אשתו ולאות חרטה הביאה בעצמה את הילד למועדון הפועלים ואמרה: "הריני מקדישה את הילד למהפכה". ה"חברים" שינו את שם הילד וקראו לו שם אחד מגבורי המהפכה" ("העולם" 1 1924).

אחזו גם בשיטה שניה, פחות פופולרית מהראשונה, שהאב היה משיג אישור מהרופא האומר, כי בריאותו של ילד זה מחייבת לעשות לו ברית מילה. העתון "קומוניסט" החרקובי מתלונן על שקומוניסטים יהודים מלים את בניהם ומצדיקים עצמם באישור מאת רופא כירורגי על הכרח של ניתוח כזה בילד מבחינה בריאותית, או שהדבר נעשה "מבלי ידיעתם". למטרה זו הם נעדרים מהבית לזמן המילה. העתון דורש משפט מפלגתי על קומוניסטים אלה ("ראזסביט" 26 1925).

"עתון סוביטי במינסק מספר: מהמפלגה הקומוניסטית במינסק הוצא אחד בשם זוסמאנוביטש בעד התנהגות בלתי הוגנת. זוסמאנוביטש זה היה קומוניסט בעל הכרה וממושמע עד שנולד אצלו בן. משנולד לו בן לא רצה זוסמאנוביטש, שהוא יהודי,

שבנו ישאר גוי והחליט לערוך לו ברית מילה. מה עשה? הלך לו אל פרופ׳ אחד סוקולובסקי והשיג ממנו תעודה המאשרת, כי בנו חולה ונמצא בסכנה וכדי להציל את חייו יש הכרח להשתמש באמצעי של ברית מילה. הניתוח נערך. אבל ללא הצלחה בשביל זוסמאנוביטש האב; המפלגה לא נתנה אמון לאשורו של הפרופ׳ והוא הוצא מהמפלגה בעד התנהגות בלתי הוגנת״.

״כדאי לציין, שבפרק זמן זה התמחו הרבה רופאים יהודים במלאכת המילה. והורים העדיפו למול אצלם את ילדיהם מאשר אצל מוהלים רגילים. זה היה כדאי להם מכל הבחינות״ (ראזסביט 15 1929).

כל המסופר עד הנה, הם מקרים של מסירות נפש וגם מקרים טראגי־קומיים מבדחים. אבל גדול היה גם מספר ההורים שלא עמדו בנסיון למגינת לבם, עד שהתרגלו בדבר. במקרים אלה היו גם טרגדיות במשפחה: הסבא והסבתה הנמצאים בבית היו בוחלים באופן אינסטינקטיבי לקחת את הנכד ״הערל״ על זרועותיהם. המרירות שבדבר גדלה עוד ביותר שהם היו מוכרחים להבליג על רגשות הבחילה שלהם ולא לגלות אותם בפני בניהם, הורי הילד, שהם גם נותני לחמם לעת זקנתם. הם היו מוכרחים להראות אותות של חיבה לנכדם ״הערל״ ובלבם מהולים יחד רגש של בחילה עם רגש של רחמים על הרך הזה: מה פשעו ומה חטאו? מדוע לא יזכה לאהבה?

מסירותן של הסבתות למען יהדותם של הנכדים ראויה לציון מיוחד. הטראגיות שבחייהן אצל בניהן הסוביטיים היא פרשה של סבל במסגרת סבל היהדות הדתית ברוסיה הסוביטית. יצוין פה גם המקרה המחריד הבא:

לשוטר יהודי בעיר ויטבסק נולד בן. חייבים למול אותו. אבל שוטר זה, כרגיל, הוא חבר המפלגה ואי אפשר לו לעשות כזאת. ובכן מתגייסת הסבתה לשם מצוה זו. הסבתה שנמצאה במרחק של עשרות קלומטרים מעיר ויטבסק באה אל בנה השוטר והיא לוקחת את התינוק אליה בכדי למול אותו. שכרו עגלה מיוחדת להוליך את הסבתה ואת התינוק. בדרך רצח הגוי בעל העגלה את הסבתה ואת התינוק. היו לה כמה עשרות רובלים וגם בגדיה מצאו חן בעיני הרוצח והוא הרג שתי נפשות מתוך תאות השוד.

עברו כמה ימים ולא הגיעה ידיעה עליהם, נעצר הגוי והוא הודה ברצח שתי הנפשות. נערך משפט לפי תביעת השוטר. סניגורו של הגוי, בחפשו עילה במה להקל על עונשו של הרוצח, חקר את כל הענין והנה נודע לו מה היתה מטרת הנסיעה של הסבתה עם התינוק והוא נאחז באמתלה זו ומצא מקום להשמיץ את השוטר, שחטא נגד המפלגה ואגב זה מצא מקום להקל על הרוצח.

פסק דינו יצא לששה חדשי מאסר בעד רצח של שתי נפשות. השוטר, אבי הבן הנרצח ובן הזקנה הנרצחת, לא הבליג לנוכח העוול של המשפט ובו במקום, באולם המשפט, שלף את אקדוחו וירה ברוצח, שנהרג מיד, ופנה אל השופטים ואמר להם: ״בעד רצח של שתי נפשות מגיע לפי דבריכם ששה חדשים, מגיע לי לפי החשבון שלושה חדשים מאסר״. המקרה הזה מאלף מכמה בחינות (מפי ר׳ רפאל כהן).

השבת והחגים

חוקת העבודה הסוביטית משנת 1922, סעיף 109, אומרת:

יום המנוחה השבועי נקבע על ידי מחלקת העבודה בהסכם עם מועצת האיגוד המקצועי. אפשר לקבוע אותו ביום הראשון, או ביום אחר, בהתאם להרכב הלאומי הדתי של הפועלים במקום זה. ימי מנוחה אובליגטוריים הם: יום הראשון בינואר — תחילת השנה, וימים הקשורים בזכרונות תולדות תנועת הפועלים העולמית והמהפכה הקומוניסטית.

בחוקת העבודה האוקראינית אנו מוצאים: הימים הנקבעים כימי מנוחה הם: יום ראשון בשבוע וימי החגים הנוצריים.

לסעיף זה, מצורפים שתי הערות:

א. בתנאי שרוב הפועלים בבית־חרושת זה או במשק זה מסכימים לקבוע את ימי החגים הנוצריים כימי מנוחה בשבילם.

ב. בשביל התושבים הלא נוצרים, ניתנת אפשרות להכניס במקום זה חגים דתיים שלהם ויום מנוחה שבועי אחר ("הפרדת הכנסיה מהמלוכה" עמ' 58, 61, 62).

חוקת העבודה של הריפובליקות: טורקיסטן, אייזרביידזאן, האסיאתיות קובעות ליום המנוחה השבועי את יום השישי בהתאם לנוהג המוסלמי.

לפי האמור מכל זה, ובאופן מיוחד מההערה השניה לסעיף של חוקת העבודה האוקראינית, מתקבל, כי גם למיעוט היהודי במוסדות יהודיים, כמו בתי־ספר יהודיים וכו' ניתנה האפשרות החוקית לקבוע ליום המנוחה השבועי שלו את יום השבת היהודית. ודאי וודאי שדבר זה ניתן היה להעשות, בערים ובעיירות שרוב תושביהן, ואפילו כל תושביהן, הם יהודים. כמו העיירות היהודיות ברוסיה הלבנה וכן עיירות והלין. אבל הדבר לא נעשה. בהכרח עלינו להניח שזוהי אשמתם של הקומוניסטים היהודים, של היבסקים.

בידינו מסמך אחד הדורש את יום השבת ליום מנוחה יהודי. אבל התובעת היא הקהילה היהודית בעיר פולטבה. אנו מביאים אותו במלואו:

ועד הפועל של הקהילה הפולטבית,

הנהלת הקהילה הפולטבית, בהוודע לה על הצהרת הפקודה של הקומיסריון להשכלה מ־4 באפריל 1919, על הנהגת יום הראשון כיום מנוחת בתי־הספר היהודיים, במקום יום השבת, מוצאת, כי פקודה זו מחסלת: 1) את האוטונומיה הלאומית האישית. 2) את חופש המצפון. 3) נמצאת כעומדת בסתירה לעקרון ההגדרה העצמית הלאומית.

לכן היא מוחה נמרצות נגד רדיפה זו שהעם היהודי לא ידע ממנה גם בתקופה החשוכה של הריאקציה הרוסית.

הנהלת הקהילה ממלאה את ידי הועד הפועל של הקהילה למסור על החלטתה זו לשלטונות המקומיים ולדרוש שהפקודה המוצהרת תבוטל.

יושב־ראש (חתימה)

("אין דער תקופה פון רעוואלוציע" עמ' 393)

בקשה זו לא השיגה את מבוקשה.

בראשית שנת 1922 נדונה בעיית בחירת יום המנוחה בערים ועיירות של רוסיה. ה"עמעס" היבסקי ניהל תעמולה נגד הבחירה ביום השבת, והוא מקדם בברכה את הפועלים היבסקיים של העיר הומיל, מהראשונים שדחו את יום השבת, ובחרו ביום הראשון כיום מנוחה. גם בעיר אורשה נבחר יום הראשון ליום מנוחה. ועדת התרבות של העיר היהודית בוברויסק בחרה ביום השני ליום מנוחה.

המורים היהודים בעיר קאמיניץ־פודולסק החליטו במועצתם לסגור את בתי־הספר ביום הראשון ולנהל את הלימודים ביום השבת. מקצת מהמורים טענו אמנם, שהיום הראשון איננו לאמיתו של דבר יום מנוחה אזרחי בלבד, אלא יום חג דתי לנוצרים, שכן מעיד השם "וסקריסניה" ברוסית שפירושו "התחיה" — רמז לתחיתו של ישו לאחר מותו. ואם כך למה יוכרחו היהודים לנוח דוקא ביום הקדוש קדושה דתית לנוצרים ולא ביום הקדוש ליהודים?

אחדים מהמורים טענו שוב שבעיר מלאה יהודים כקאמיניץ־פודולסק, הרי יום השבת הוא בעצם יום מנוחה לאזרחים.

היו גם קומוניסטים שהודו בצדקת הדרישה לתת לילדי בתי־הספר לנוח ביום מנוחת הוריהם. אולם כשהגיע הדבר להצבעה נמצאו רוב הדעות על צד ההצעה — לקבוע את מנוחת יום הראשון ("העולם" מס' 6 1923).

גם באופן זה, המדובר הוא אך ורק במוסדות ציבוריים, שבהם קיימת רגלמנטציה כוללת. בנוגע לפרט לעצמו אין החוק מסדיר את זה, זהו תחומו הפרטי. אבל היבסקציה עברה כל גבול ונכנסה לתוך תחומם הפרטי של היהודים הדתיים. העליבה את רגשותיהם בצורה שקשה להעלות על הדעת לאדם שאינו יודע את הפרשה.

מפעולות היבסקציה בימי החגים

בימי החגים היו העתונים היבסקיים מפרסמים מאמרי תעמולה נגד החגים הדתיים. כל חג יש לו משמעות קונטריבולוציונית: המציאו אותם "כלי הקודש", הקליריקלים, הרבנים, בכדי לנצל את ההמונים. שיטה מיוחדת היתה להם להרגיז את הדתיים על ידי הפגנות אנטי דתיות, ובעיקר ביום הכיפורים: כשהיהודים עומדים בתפילותיהם ובכיותיהם, היו הם עורכים הפגנות מול בית הכנסת ומלגלגים על הבכיות האלו. נזכיר בזה דוגמאות אחדות של הפגנות כאלו, מתוך רשימות היבסקים:

ידיעה מעיר ויטבסק מוסרת: ב־22 בספטמבר 1920 חל יום כפור. ביזמת לשכת הסקציה היהודית של ר.ק.פ. (יבסקציה) נערך "יום־כפורניק" (יום־כפור־שלהכעיס) השתתפו בו כל החברים הקומוניסטים, חברי מפלגת "בונד", חברי "ברית הנוער הקומוניסטי", חברי "צעירי בונד" וגם פועלים בלתי מפלגתיים. כולם יחד עד כאלף איש בערך. בבוקר הם מתאספים ב"ככר החופש" בשעה שהיהודים הדתיים הולכים להתפלל לבתי המדרש ביום הקדוש, עומדים הם חמושים בקרדומים ומשורים על כתפיהם. התזמורת מתחילה לנגן, והתהלוכה מתחילה במצעד הפגנה לעבר בית־הכנסת הגדול. משם הם פונים אל היער לחטוב עצים בשביל מסילת הברזל. הפגנה זו היתה כפצצה שנפלה על ראש הקהילה היהודית בויטבסק, הם לא יכלו למחול ל"שקצים" על החוצפה שלהם, אבל מה יכלו לעשות? הם חרקו שן. "יום־כפורניק"

זה מצא פרסום בכל עיר ועיירה שברוסיה לעשות כמתכונתו ("דער מישפעט איבערן כיידער אין וויטעבסק").

ה"וועקער" המינסקאי מ־11 באוקטובר 1923 מספר בנחת רוח ובאריכות, כיצד חגגו בעיר בוריסוב את יום־כפור־שלהכעיס.

הכתב מתפאר, כי הקליריקלים שבעיר בוריסוב באו אשתקד על שכרם וישבו זמן לא מועט "בחדר מיוחד", אך זה לא מנע מהם מלשמש "קוזאקים של הקדוש ברוך הוא" גם השנה. לאחר שהוא מתאר את ההפגנה של הנוער עם כרוזים בנוסח הידוע ועם דגלים, הוא מסיים: "מבית המדרש בקע קהל ילדים, נשים זקנות וצעירות, יהודים זקנים והטילו מכל הבא לידם על המפגינים".

נקל להבין באיזו צורה התעללו המפגינים ברגשותיהם של יהודים אלה, עד כדי כך שיהודים זקנים יראי־שמים יצאו מגדרם לסקל באבנים ביום הכפורים.

"מכתב מעיר אודיסה שנתפרסם בעתון קישינובי רוסי מספר: הנה מה שקרה באודיסה ביום הכפורים שעבר. גם בשנה זו ערכו הקומוניסטים היהודים "משפט של יום הכפורים" (ברוסית: סוד נאד סודנים דניום) ה"אגיט פרופ" (זאת אומרת: המחלקה לאגיטציה ופרופוגנדה) בהילה למשפט זה את מבחר התעמולנים, שכבר "נתמחו" במלאכת "שבירת האלים". נתגייסו גם הקומסומולים (צעירי הקומוניסטים) שתפקידם היה להציג את הקהל "הממלא את בית המשפט מפה אל פה". טבלאות גדולות עם כתבות "משפט על יום הכפורים" הועמדו דוקא בשערי בתי הכנסיות, ולמרבה החוצפה הודיעו הטבלאות גם זאת, "שבבית־המשפט יהיה התמחוי פתוח כל הזמן והמאכלים ינתנו חנם אין כסף". אף על פי כן לא בא איש מלבד הקומסומולים ההם. לעומת זאת היו בתי־הכנסיות מלאים מפה לפה, גם בפנים וגם בחצרות. בראות זאת עורכי המשפט, החליטו להראות ליהודים "החשוכים" את "נחת ידם". אחרי הצהרים הוציאו מכוניות משא מקושטים בטבלאות ודגלים ובכל אחד כעשרים או שלושים "חברים". על הרוב עולי ימים. הללו נסעו על פני הרחובות וחדרו לתוך חצרות בית־הכנסת הגדולים ברחובות פושקין, רישליה, דימוסליניה, ואחרים. על הטבלאות היה כתוב לאמר: "הלאה חג הפראים!" "מות ליום הכפורים!". המכוניות התפרצו לתוך ההמון שמילא את חצרות בתי התפילה והקומסומולים פתחו בחירוף וגידוף כלפי הדת היהודית בכלל, ויום הכפורים בפרט, הרבנים "המחשיכים את לב העם, כדי לנצלו ולמוץ את דמו". פלוגת שוובבים פרצה לתוך בית־הכנסת הברודי ברחוב פושקין ותפסה את הבימה לפני ארון הקודש. בין המון המתפללים קמה בהלה, ביחוד בקרב הנשים שכמה מהן התעלפו מפחד. התחילה מנוסת בהלה מן הבית, אבל "החברים" שעמדו בשער היציאה עצרו כל כמה שיכלו והכריחו לשוב פנימה, "לשמוע את הנואם".

על הבמה עלו חצוף אחרי חצוף ו"דרשו", לא היו דברי חירוף וגידוף שלא נשמעו מפי הללו. וגם דברי איום ואזהרה כלפי "הקהל הקונטרבולוציוני". אחד מהם הגיע בדרשתו לידי התלהבות עד שהוציא פרוסת לחם מכיסו, לעסה ואמר: הנה ראו, אני אוכל ביום הכפורים שלכם ואינני מתייר.

בית הכנסת התרוקן, הפחד והבהלה עברו אל החוצות, היהודים הסתתרו בבתיהם,

רק בבית־הכנסת שברחוב מישצ׳יינסקי הגיע הדבר לידי התנגשות בין המתפללים והקומסומולים. אחדים מאלה האחרונים קיבלו מכות אנושות. אבל מיד באו צ׳קיסטים ותפסו את ראשי המורדים והושיבום במאסר. עדיין הם יושבים ומי יודע אחריתם״ (״העולם״ מס׳ 4 1923).

הנה מה שמספרת אסתר פרומקין (מי שהיתה בתחילתה בונדאית קנאית, אחר־כך קומוניסטית קנאית, וחייה נסתיימו בבית־סוהר סובייטי):

״מינסק, ליל כל נדרי, כל בתי המדרש מלאים יהודים, שקט ודממה ברחובות, אין נפש חיה ופתאום... קול המון נשמע מתוך הבית בו נמצא המועדון של הנוער הקומוניסטי. השאון הולך וקרב, הולך וקרב, הנה הוא ב״ככר החופש״, הנוער מפגין, הולכים אלפים של אנשים, בידיהם דגלים, פנסים דולקים. מעל לראשי המפגינים מתנוססות בובות עשויות קרטון: דמות של כומר ודמות של רב. הכומר והרב מתנשקים. הנוער הולך ושר: ״תשובה אחת בפינו על הכל, על הכל: הרבנים והכמרים — רדו, רדו״. שירה, צחוק, קולות קריאה פורצים לתוך בית־המדרש, בו עומדים אנשים ובוכים ומקוננים ויראים את ד׳״.

הפגנות כאלה בשנים ההן, היו נפוצות בהרבה ערים ועיירות יהודיות. בהרבה מקומות גררו אחריהן מכות דם, מאסרים ומשפטים, ולעתים קרובות ישיבה בבית־כלא או עבודת־כפיה. נוסף להפגנות ברחוב, היו נערכות חגיגות וסעודות בליל יום הכפורים בליווי תזמורת שהדיה נשמעים עד לבית־הכנסת הנמצא לא הרחק מהמועדון בעיירה. במקרים אלה היו מוזמנים פועלים להצהיר על עזיבתם את הדת מפני שהגיעו להכרה, ״כי הדת אינה אלא מכשיר בידי הקונטררבולוציה לניצול העמלים״. פועלים, פקידים, שלא השתתפו בחגיגות אלו, סימן שלבם אינו שלם עם משטר המהפכה, סימן שהם בבית־הכנסת. היו גם יהודים קלי־תנועה ובעלי כושר־הסתגלות, שהיו נחפזים לגמור את תפילת ליל יום כפור לפני הציבור ב״סלח נא טפש טפלות רשעי עמך״, והיו אצים רצים אל הנשף של מרשיעי־ברית היבסקים, להוכיח, שהם נוכחים בנשף האנטי־דתי, כדת וכדין של איש סובייטי. לאנשים קלי תנועה אלה, קל היה גם המעבר מהשתתפות עם החזן בתפילה הנוגה ״קולי שמע וראה דמע עיני״ עד להשתתפות בשירת ה״אינטרנציונל״. יש לקבוע, כי לא רבים היו מסוג זה וגם אלה עשו את שעשו מתוך אונס.

במקומות רבים היו מחלקים כרטיסי כניסה לתיאטרון חנם, בכדי למשוך את הקהל להצגה אנטי־דתית.

בעיר מינסק, ב״ימים הנוראים״ הופסק מאור החשמל בבית־הכנסת הגדול בשנת 1924 (״ראזסביט״ 43 1924).

נסיון מקורי ביותר למשוך את הדתיים אל המועדון בליל יום הכפורים אנו מוצאים ברשימה הבאה:

בעתון הרשמי (הרוסי) של הקומוניסטים באודיסה אנו מוצאים מאמר קטרוג כלפי ״הכופרים״ שלא הצליחו במלחמתם עם הדת ולא עלה בידם לעקור את ההרגשות הדתיות מלב ההמונים. וכך מספר בעל המאמר: הקלוב על שם רוזה לוקסנבורג (בית־הכנסת הברודי לשעבר) היה בליל יום הכפורים ריק מאדם והמאורות כבו בו,

בה בשעה שלא הרחק ממנו היה בית־הכנסת הגדול מלא מפה לפה, עד שלבית פנימה אי אפשר היה להדחק ולהכנס. אנשים למאות שלא היה בידם לשלם מחיר מקומות באולם המואר לתפארה, עמדו צפופים בחצר, יש להודות על האמת: בין הקהל נמצאו גם פועלים, גם פקידים. היו ביניהם שבאו לבקש "כפורים" וגם סתם סקרנים.

חצר בית־הכנסת נהפכה לקלוב של וויכוחים ובאי־כוח של כנופיות דתיות התאמצו להחזיר למוטב את "התועים". השער המוביל אל חצר הקלוב "רוזה לוקסנבורג", שבכל ערב היא מלאה המון אדם, היה הערב סגור, ובתוך הבית פנימה שררה הדממה.

עד כמה גבר מחנה הדתיים — מוסיף בעל המאמר — יש לראות ביחוד בימי החגים הדתיים ליהודים. הקומוניסט בעל המאמר שואל: מה עושים "הקלובים" "מפיצי התרבות" למען למשוך אליהם את לב הפרוליטארים? באותו ליל יום הכפורים הצצתי לתוך הקלובים המשמשים בעיקרם בתי ועד לפועלים יהודים ולא ראיתי שום פעולה כדי להלחם עם מחנה הדתיים המתעוררים והמתעודדים. לא הרצאה, לא ויכוח, לא הצגה מתאימה — אלא סינמה בלבד, ותו לא. רק קלוב אחד ע"ש יודלביץ היה יוצא מן הכלל. הנהלת הקלוב התאמצה למשוך את החברים הפועלים ולהביאם מבית־הכנסת, ואמנם העבודה לא היתה לשוא: אולם הקלוב באותו ערב היה מלא פועלים עם בני ביתם. מנהל הקלוב הראה לי בגאון: "ראה הנה באו גם זקנים וזקנות". אולם לא קשה היה למצוא את פתרון ההצלחה המיוחדת הזאת. די היה לעיין במודעה הגדולה במבוא הבית. באותיות גדולות מאירות עינים היה כתוב במודעה: הרצאה על הקונגרס הששי של הקומינטרן. המקהלה תנגן "כל נדרי". הנה כן — קובל בעל המאמר — מלה חדשה לפעולה בקרב ההמונים. אחרי ההרצאה על הקונגרס הששי של הקומינטרן, ישמיעו לא את המנון הפרוליטריון, לא נגינה מהפכנית, אלא — "כל נדרי". אין אנו דנים על כך מה משך יותר בערב הזה את הקהל הגדול לקלוב יודילביץ, אם ההרצאה על הקונגרס או מנגינת "כל נדרי". רק את זה אנו קובעים: כמה וכמה מאנשי הפועלים, שהקלוב הוציאן מכתלי בית־הכנסת, שפכו דמעות מתוך התרגשות דתית לשמע "כל נדרי" בקלוב פועלים.

תמונה דומה לזו היא תמונת הנשף היבסקי בליל פסח.

בשנת 1924, התחילו לארגן בליל פסח את ה"סדר האדום". במועדון הקומוניסטי היתה נערכת ברוב פאר סעודה חגיגית שהתבלטו בה חלות של חמץ. בפתיחה הושמעו נאומים אנטי־דתיים, ולאחר־מכן היתה נקראת בפני הקהל ה"הגדה האדומה" בניגון המסורתי של קריאת הגדה של פסח. התוכן של "הגדה" זו, היה כמובן של ה"שחרור" הסוציאלי שזכה לו הדור של המהפכה הקומוניסטית.

קטע מהגדה זו מתחיל בנוסח הבא: "לחם עוני אכלו אבותינו, מי שהיה עשיר היה לו הכל, ולעני היתה הזכות להיות נפוח מרעב. בשנה אחת היה העני עבד ולשנה האחרת נשתחרר בעולם הבא. כזה היה המצב בעבר, אבל עכשיו הוא אחר לגמרי. עבדים היינו לקפיטל עד שבאה מהפכת אוקטובר וגאלה אותנו ביד חזקה מארץ השעבוד. ואלמלא אוקטובר, הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לקפיטל".

בנוסח מעין זה ממשיכה ה"הגדה האדומה", בסוף היא גומרת: "השתא המהפכה היא רק כאן, לשנה הבאה — מהפכה עולמית".

באופן כזה היה הנוער מוזמן אל ה"סדר האדום". משולחן ההורים הדתי היו הצעירים הולכים ישר אל הסדר הקומוניסטי היבסקי. דמעות הרבה — לא דמעות אלא דם — הזילו יהודים על שולחנם בליל חג הפסח למראה עיניהם.

המאבק על שמירת השבת והחגים

כל המסופר עד הנה נסב על מעשי היבסקים ועל הדור הצעיר. נתבונן במצב ששרר בין המוני היהודים. כתב קומוניסטי מוסר מהמושבה החקלאית ניי־זלוטופול. באמצע שנות העשרים: יום ראשון נחשב יום המנוחה הרשמי, אולם למעשה נשמר גם יום השבת. התמונה היא כזאת: ביום השבת פתוחים כל המשרדים, אבל רוב התושבים אינם עובדים ביום זה. ההפך הוא ביום הראשון: המשרדים סגורים אבל רוב התושבים עובדים ביום זה. עדות זו על המצב במושבה חקלאית יהודית, היא אופינית ביותר. הטיפול היבסקי בישובים החקלאיים היהודיים היה מרובה מאשר בסתם עיירות, שרוב תושביהן היו סוחרים זעירים. ישוב חקלאי יהודי על טהרת הפרוליטריזציה וכו' היה האידיאל של הקומוניסטים היהודים. נקודות חקלאיות אלו שימשו דוגמה, כי אפשר להפוך את היהודי מסוחר לאכר. לנקודות חקלאיות אלו נטפלו היבסקים ביתר שאת וביתר מרץ, ואם בכל זאת לא עבדו רוב התושבים בשבת, למרות שהמשרדים היו פתוחים בשבת, הרי זה בא ללמד שבכל העיירות היהודיות, המושרשות יותר במסורת והווי יהודי, היתה שמירת השבת משופרת יותר.

בשנים הללו, זמן קיומו של ה"נאפ", היו רוב המוני היהודים עצמאיים ובלתי תלויים בבית־חרושת ממשלתי או משרד ממשלתי, ונקל היה להם לשמור על השבת למרות השתוללות היבסקציה ברחוב היהודי. אולם ככל שהלכה ונצטמקה העצמאות הכלכלית עם חיסול ה"נאפ" הלכה שמירת השבת ופחתה. יהודים היו נאלצים להכנס לבית־חרושת ממשלתי או אפילו לארטיל (התאחדות בעלי־מלאכה כקואופרטיב יצרני) ושם לא ניתן להם לשמור על השבת. מבחינה זו אפשר לקבוע שהדת היתה קשורה עם ה"נאפ" כפי שטענו היבסקים. אלא שקשר זה נעשה דוקא בעטיים של הקומוניסטים. היהודי־הדתי היה נמנע מלעבוד כפועל בית־חרושת. מכיון שלא ניתן לו שם לשמור על שבת וחג.

בשנים האחרונות לשנות העשרים ביטלה הממשלה באופן רשמי את יום הראשון כיום מנוחה. כל בית־חרושת או משרד היה רשאי לבחור לו יום מנוחה הרצוי לו, פרט ליום הראשון ולשבת. חוק זה בא במטרה להשכיח את זכר הדת. הסדר היה: השבוע הוא בן חמשה ימים — ארבעה ימים תעשה מלאכה וביום החמישי תשבות. יום חמישי זה נקבע בכל בית־חרושת כפי הרצוי לו. חלק אחד מהתושבים בוחר לו ביום זה למנוחה וחלק שני ביום אחר. נשללת אוירת המנוחה מהתושבים, שמקורה ביום מנוחה משותף לכולם. העבודה נמשכת בלי הפסקה. התושבים מתחילים לשכוח מתי חל יום ראשון או יום שבת. שם היום השבועי נעלם משפת בני האדם ברוסיה באותה תקופה, נשאר בשימוש רק התאריך החדשי: החמישי בחודש, העשירי, וכו'

וכו׳. אלה הם ימי המנוחה לפועלים אלה, לפועלים אחרים — תאריכים אחרים.

ילדים רבים מבני הדור הצעיר, לא ידעו בכלל שקיימת חלוקה של שבוע בן שבעה ימים. המצב הפסיכולוגי באוירה זו, לא ניתן לתאור פה. אבל העובדה היא שזה השפיע הרבה והשכיח לא את השם בלבד, כי אם גם את המציאות ואת המשמעות שיש ליום מסוג זה.

עקב הגורמים המציאותיים הריאליים והנפשיים, הפך חלול שבת וחג לתופעה המונית. אבל עוד נמשכה ההתלבטות, מה לעשות עם יום הכפורים? אשרי מי שנתמזל מזלו לקבל חום גבוה ביום זה ויכול לקבל אישור רפואי כי חולה הוא. היו גם מקרים של אמצעים מלאכותיים שנעשו לקבלת חום, וגם של חבלה גופנית כל שהיא, בכדי להשיג את השחרור לאותו יום. רבים מאד היו יוצאים לעבודה ביום קדוש, כשהם צמים כל היום. תפילתם ודמעותיהם בלבם השבור על חילול הקודש ועל גורלם המר: גורל אנוסים. במקרים אלה, האשה היא ההולכת להתפלל לבית־הכנסת. היא המתפללת בעד כל בני הבית: בעד בעלה הנמצא בעבודה, ובעד ילדיה הנמצאים בבית־הספר. היא השומרת על גחלת הדת שלא תכבה. בהזדמנות זו נציין, כי במחקר סטטיסטי שנערך ברוסיה על ההשתייכות לדת, נמצא אחוז הנשים המשתייכות לדת גדול מאשר אחוז הגברים. הסיבה, שגם הקומוניסטים מציינים אותה, היא, שהיא נמצאת יותר בבית, חפשית מלחץ השלטון.

נחזור לנושא ונציין בענין התפילה, כי היו "מנינים" מיוחדים מוקדמים לתפילה בהשכמה של העובדים בשבתות ובחגים. במקרים מסוימים גם "מנינים" המתפללים אחרי העבודה. שנים היו ממשיכים אנוסים אלה בדרך זו של שתי רשויות, קודש וחול מעורבים ביחד, עד שבסופו של דבר לא נשאר מהקודש כלום. הנסיון הוכיח כי רובם של אלה שהתחילו באונס גמרו באדישות. קשה מדי על האדם סבל השניות והכפילות, נאלץ הוא להכריע לצד אחד. במקרה זה — לצד המציאות הסובייטית הנוקשה.

אותו חלק שלא נכנע ולא הסכים לוותר על השבת והחגים סבל סבל רב. יהודים מסוג זה המשיכו לעסוק במסחר, למרות שהממשלה בסוף שנות העשרים חנקה את המסחר הפרטי. בעלי מקצוע: סנדלרים, חייטים וכו׳ השתדלו להמשיך כעובדים עצמאיים (קוסטארים) למרות שהממשלה הכריחה את בעלי המקצוע להתאחד בקבוצות קואופרטיביות יצרניות (ארטילים). אלה שהיו מוכרחים להכנס לארטיל, היו מנסים להתארגן יחד שומרי שבת בלבד, וארטיל זה היה שובת ממלאכה בשבת. מובן שדבר זה היה נשמר בסוד. משהיה נודע לאנשי השלטון, כי ארטיל זה שומר שבת, היו ממזגים אותו עם ארטיל שני שאינו שומר שבת. במקרים אחרים היה דוקא ההפך מהאמור. היו מתאחדים שומרי שבת עם מחללי שבת ומשחדים אותם שלא יגלו את שמירת השבת על ידי חבריהם לעבודה. באופן זה היה ידוע שהארטיל הזה הוא עובד בשבת. על יחידים שבו ששומרים את השבת לא היו יודעים ברחוב. פקידים שהיו עובדים במשרד ממשלתי, היו משתדלים בכל מיני אמצאות להתפנות ביום השבת. אי אפשר כאן לפרט את הדרכים שנוצלו למטרה זו, מספרן אלף. הפקידים שעבדו במשרד והיו מצליחים לשמור על השבת שנים על שנים, נשארו

בודדים במספרם, ביניהם אנשים היכולים לתפוס עמדה אחראית כתפקיד של ניהול ארטיל וכדו׳.

רבו מהם יהודים שחיפשו להם משלוח־יד שאינו קשור בעבודה סדירה ונתונה לפיקוח. בערים הקטנות לא היה מצוי מבחר של מלאכות כאלו. שם הפכו יהודים שומרי שבת לעגלונים. העגלון היה חפשי לבחור לו את יום השבת כרצונו. מלאכה אחרת היתה נפוצה — תפקיד שמירה. כל בית מלאכה וכיוצא, גם הקטן ביותר, יש לו שומר משלו. שומר אינו זקוק לעמל כפיים וגם לא לשאת נשק (על הרוב), ולכן הפך היהודי הדתי לשומר. עבודה זו בדרך כלל זמנה בלילה והיום לשינה. מלאכה זו יש לה יתרון נוסף מבחינה רוחנית, אפשר גם לנצל את הזמן הפנוי, אם אין תפקידו לשמור מבחוץ, אלא מבפנים, ועליו להשאר ער כל הלילה, הרי אפשר לו גם ללמוד בזמן זה. לפחות, להחזיק ספר. רבנים ובני תורה לשעבר, המשיכו ללמוד תורה על משמרתם בלילות ולא רק במשמרת ליל חמישי כנהוג בישיבות, אלא לילה לילה. לאיש ספר מובהק היתה מלאכה זו מתאימה מאד ונתנה לו סיפוק רב. אבל מבחינה חמרית היתה גרועה מאד: השמירה נחשבת ברוסיה כאחת מדרגות העבודה הנמוכות ביותר. משכורתו של השומר היא דלה למדי, עד כדי מחצה ואפילו שליש ממשכורת הגונה. כמובן שאדם בעל משפחה גדולה לא היה יכול להתקיים על משכורת זו.

בערים גדולות מצוי היה מבחר של מלאכות שאינן קשורות בחילול שבת גדול ביותר לעומת העיר הקטנה. כגון כל מיני סוכניות: סוכן גביית כספים, סוכן הפצת ספרים מטעם "אוגיז" וכו׳. עבודות אלו אינן נתונות לפיקוח ואדם יכול לבצע את עבודתו כרצונו. מלאכת הצילום אף היא היתה ממלאכות שומרי־שבת. כמו־כן ויותר מאלה היו שומרי שבת עוסקים בעבודות בית מכל הסוגים. הממשלה היתה מספקת חומר גולמי והעובדים מיצרים מוצרים בביתם. על אדם כזה מוטלת מכסה מסוימת אשר מחובתו לייצר, אבל ברשותו לעבוד אימתי שנוח לו. בשטחים מסוימים של התעשיה הקלה היתה נפוצה שיטת עבודה זו. בגלל חוסר דיור ומכונות, או מכשירי עבודה, שלממשלה היה קשה לספק אותם, היתה הממשלה מעונינת בדרך ייצור זו. הפועל יש לו מכונה או מכשיר עבודה משלו והוא עובד בדירתו הפרטית. על ידי כך חסכה הממשלה סכומים גדולים. מצד שני היו אנשים רבים (גם לא יהודים) מעונינים בזה מכמה בחינות: אנשי הבית יכולים לעזור בעבודה, העובד אינו משועבד דוגמת פועל בית־חרושת וכו׳. בשיטת העבודה הביתית לא היה מתגלה כי המועסקים שם שומרי שבת. בעיקר נפוצה הטויה והאריגה בין שומרי שבת. מלאכות אלו אינן דורשות מומחיות רבה וגם אנשי ספר לשעבר יכולים להתמחות בהן במשך תקופה קצרה בערך.

"סדר" ליל פסח במינסק בשנת 1930

תייר אמריקאי, יוצא מינסק לשעבר, ביקר במינסק בפסח שנת 1930. הוא מתאר את דמותו של הפסח שם במלים הבאות: "אמי ערכה סדר בשני לילות הפסח. אולם מי ישב לשולחן? רק היא ואני לבדנו. רק שנים. והיא בוכיה: לפנים היו כעשרים

נפש בנים ובנות ואב ושני פועלים מסובים לשולחן הסדר, אורה ושמחה. אולם עתה — אוי לה. איזו בדידות איזו עצבות.

אחי, שהיה לפנים עסקן ציוני ולמדן עברי, אפשר שבסתר לבו שומר הוא גם עתה את חמודותיו אלה, אולם בפועל ממש אסור לו להראות גם סימן מחטאיו הראשונים שמא תקופח פרנסתו וחרב המאסר תרחף מעל לראשו, כי בנפשו הוא. ובכן, זהיר אחי זהירות יתרה, והריהו עומד רועד מקור בפרוזדור הבית כל זמן שאני ואמי עוסקים בסדר, קוראים בהגדה ואוכלים מצה. רק כאשר גמרנו את הכל ופינינו את השולחן — נכנס אחי הביתה, הניח על השולחן ככר לחם והתערב עם ה"שונים" הקונטרריבולוציונרים. הבית לבש את צורתו החמוצה.

הוגד לי, שיש אנוסים כאלה השומרים על הלכות הסדר על כל פרטיו, אולם למטה מתחת לשולחן שמורה טבלת עץ עם סעודת חמץ. והיה בהשמע צעדי אדם על יד הבית, מיד יורידו את טבלת הסדר למטה ואת טבלת החמץ יניחו על גבי השולחן וזכו בעיני היבסקים המחמירים במלחמתם יותר מן הקומוניסטים הגויים ("כתובים" ז"ח).

נשלים את התיאור במצות לולב בחג הסוכות. בדרך כלל ניתן לומר, כי בשנות העשרים עוד נשמרה מצוה זו בערים. נמצא לולב אחד ואתרוג אחד בעיר ובהם קיימו כל יהודי העיר את המצוה הזו. מי שיש לו קרובים או מכירים בארץ ישראל או במקומות אחרים, הרי הם שלחו לו בעוד מועד את "ארבעת המינים". אבל מצד שני, ידועים מקרים שבדואר עיכבו את החבילה ולא נמסרה עד לאחר חג הסוכות לידי בעליה, מובן, שלפי החוק אסור היה לעשות זאת, אלא שהחוק עצמו לא היה לו תוקף לגבי קומוניסטים אלה, המהדרים יותר מהחוק, כפי שצוין דבר זה אצלנו כמה פעמים.

בעית מצות לפסח

בסוף שנות העשרים, עם הנהגת הקוליקטיביזציה בחקלאות וחיסול השוק החפשי, החל המחסור במדינה במצרכי מזון חיוניים ביותר. הממשלה הסובייטית הנהיגה שיטת קיצוב בחלוקת מזון לאוכלוסיה לפי פנקס לנפש, כולל גם חלוקת לחם. לא היתה אפשרות לקנות קמח בשוק וגם החנויות הממשלתיות לא חילקו קמח, אלא מנת לחם בלבד. כתוצאה מזה היה מן הנמנע להשיג קמח למצות ומצבם של שומרי הפסח היה בכל רע, הם עמדו בפני סכנת רעב במשך שמונת ימי החג. עסקני הקהילות היהודיות התחילו להשתדל אצל השלטונות הסובייטיים לחלוקת קמח למצות לוקוקים לזה.

ה"עמעס" המוסקבאי מספר, כי אל נשיא הממשלה הסובייטית באוקראינה פטרובסקי באות יום יום משלחות בבקשות, כי הממשלה תתן לאוכלוסים היהודים מצות לפסח. הרבנים — מספר אותו העתון — הציעו שהממשלה תתן רשיון לאסוף אספות בבתי־הכנסת ולערוך שם רשימות של היהודים הרוצים לאכול מצה בפסח.

להלן מספר ה"עמעס", כי בחרקוב נתקיימה אספה של רבנים ושם הוחלט לבטל להבא את ה"יבסקציה" ולפנות בכל הבקשות והדרישות ישר אל השלטון הסובייטי. אחד הרבנים — מוסיף ה"עמעס" — הציע באספה זו, שאם החנויות של הממשלה

יסרבו למכור קמח למצה, יש להכריז שביתת רעב לכל שמונת ימי הפסח ("הארץ" 1929).

בפרק זמן זה נחלצה גם היהדות העולמית להושטת יד עזרה ליהדות רוסיה. הוטל עליה תפקיד כפול: לפעול להשגת רשיון מאת הממשלה הסובייטית להכנסת מצות ליהודי רוסיה. שנית, למצוא את האמצעים הכספיים הדרושים לכך שעלו לסכומים ענקיים. העתונות היהודית מהתקופה ההיא מספרת על היקף הפעולה שנעשתה בקנה מדה ענקי.

בזה אנו נותנים מספר מסמכים מהעתונות על פעולה זו, מאחר שיש בהם ערך רב להזכרת נשכחות. יהדות גרמניה, צרפת, אמריקה וארץ ישראל השתתפו במפעל זה, כפי שמעידים המסמכים שלפנינו.

רשיון להכניס מצות לרוסיה.

בקשר עם פעולות הועד הברליני לספק מצות לאוכלוסים היהודים ברוסיה הסובייטית, הודיע הציר הסובייטי בברלין רשמית את הרב ד"ר מאיר הילדסהיימר חבר הועד הנזכר, כי הממשלה הסובייטית הסכימה להכניס למדינות הסובייטים 50 קרונות של מצות לפסח בשביל היהודים. הועד הברליני מקוה לספק בכמות זו מצות לעשרים אלף משפחות יהודיות ברוסיה ("הארץ" 14 למרץ 1929).

כרוז בעתון "ראזסביט":

עזרו ליהודי ס. ס. ס. ר. במשלוח מצות!

הרב ד"ר מ. ג. אייזנשטאט פונה בקריאה לבוא לעזרת היהודים הנצרכים ברוסיה הסובייטית ולספק להם מצות לחג הפסח הממשמש ובא. הממשלה הסובייטית נתנה את רשיונה לזה.

אחינו בני הדת היהודית בצרפת בראשותו של הרב הראשי לצרפת ישראל לוי, עושים כל מה שבידם להשגת האמצעים הדרושים לכך. גם ארגונים אחרים פועלים בכיוון זה. הקהילה היהודית הרוסית "אהל יעקב" מגלה פעילות מאומצת בשטח זה.

למטרה זו הורכב ועד מיוחד בהשתתפות הרב ד"ר אייזנשטאט, ה' א. י. דברי, מ. ד. קסינסקי, ג. ב. סלויזברג, ס. ג. פוליק. עד עתה נאספו 75.000 פרנק. הועד מקוה, כי בקרוב יגיע הסכום למאה אלף פרנק.

הרב ד"ר אייזנשטאט פונה אל המוני היהודים בבקשה למלא את חובתם הקדושה ולהכניס למטרה זו כפי כוחם ("ראזסביט" 11 1929).

"באמריקה התנהלה מערכה גדולה למטרה זו. עשרת אלפים פונט הראשונים ניתנו על ידי מנהל מאפית המצות מנישביץ ("ראזסביט" 15 שם).

כרוז מטעם הרבנים בארץ ישראל.

מצות ליהודי רוסיה

אל הקהל

קול זעקת אחינו היהודים שבמדינת רוסיה עולה לאזנינו ביותר בימים אלה

הקרובים לימי חג חרותנו. מנוחה לא נדע והשקט בל נוכל בהעלותנו על לב מצוקתם הכפולה של אחינו היקרים אלה בימי הפסח, אשר ירעבו ללחם ממש באין להם מצות כשרות לחג חרותנו. מתוך הכרת חובה קדושה ונמרצה לבוא לעזרת אחינו היקרים אלה, הננו קוראים אל כל בני קהילתנו הנכבדה לאמור: זכרו ופקדו את אחינו אלה בתרומותיכם לשם משלוח מצות מארץ ישראל לאחינו אלה המתמוגגים בענים ולחצם והנכספים לקיים מצות אכילת מצה בחג הפסח הקדוש הבעל"ט.

יחד כולנו נצרף את תרומותינו אל תרומת אחינו שבגולה, אל הועדים שנוסדו לשם זה בריגה ובברלין ותהיינה תרומותינו אלה למשיב נפש להמון אחינו שבמדינת רוסיה שבעזרתנו יחוגו כמונו את חג הפסח כהלכתו, ותהיינה תרומותינו גם מקור נחמה ועדוד לאחים נדכאים אלה אשר נפשם עורגת לארץ ישראל ולעזרת אחים בשעת צרתם זו.

התאמצו אחים יקרים ונכבדים למלאות חובת אחים לצרה בנדבה הגונה ונכבדה לפי מסת ידכם ונדבת לבכם, העשיר והעני איש איש לפי יכלתו לא ימנע מהשתתף בחובה דתית ולאומית זו.

את נדבותיכם הביאו אל משרד הרבנות הראשית פה כדי להגיען בזמן המוקדם לתעודתן. וד' אלקי ישראל ישלח את עזרתו מקודש וישיב בנים לגבולם ולחרותם ועינינו תחזינה בשוב ה' את שיבת ציון ובגאולתנו הקרובה והמלאה ויאמנו בימינו ולעינינו יעודי נביאינו לאמור: כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות.

הרבנים הראשיים למחוז יפו תל־אביב

("הארץ" 17 למרץ 1929).

עמדת העתונות הסובייטית לפרשת משלוח המצות ליהודי רוסיה, יש בה ענין רב. מתוכה יש לראות את הגישה הקומוניסטית לעקרון "חופש הדת" המוצהר בברית המועצות. אנו מוסרים מספר קטעים מתוך עתונות זו (כפי שהם נמסרים בעתונות חוץ לארץ).

השאלה בדבר הרשיון להכניס מצה מחוץ־לארץ בשביל היהודים ברוסיה עוררה ויכוחים עצומים בעתונות הסובייטית. העתון המוסקבאי "נאשא גאזיטא" לאחר שדן בחשיבות הפרינציפיונית של השאלה, בא לידי מסקנה, כי אף על פי כן יש להתיר בשעת הדחק. הרי זו שטות לאסור כניסת מצות ליהודים בשעה זו. שעה קשה לנו בהספקת לחם, כיון שכל ההוצאות משתלמות על ידי חוץ־לארץ, והממשלה הסובייטית אינה מפסידה אפילו פרוטה, ולא עוד שהיא מקבלת מכס במטבע זר של חוץ־לארץ הרי האימפורט הזה יקל מעט את המצב.

אולם העתון הזה מציע שהיהודים האוכלים מצה בפסח לא יוכלו להשתמש בפנקסיהם לשם קבלת לחם, ועל ידי כך יהיה חסכון של כמה מאות טון קמח.

כנגד זה יצא העתון "המחמיר" "טרוד" במאמר חריף, המותח ביקורת קשה על "ההשקפה החנונית" בשאלה חשובה זו. "טרוד" טוען, כי הרשיון להכניס מצה לברית הסובייטים הוא נגד כל הפרינציפים הקומוניסטיים. ולפיכך אסור לתת רשיון כזה, אם גם הממשלה תרויח הרבה על ידי כך ("הארץ" 1929).

"המערכה המתנהלת במערב אירופה, ארה"ב, וארץ־ישראל להספקת מצות ליהודי רוסיה לפסח 1929 עוררה תגובה חריפה מצד העתון היבסקי "עמעס". במאמר ראשי מ־3 באפריל הוא כותב, שהתעמולה המתנהלת מעל דפי העתונות האמריקאית "מארגן ז'ורנאל" ו"דער טאג" למען יסוד קרן עזרה למשלוח מצות ליהודי רוסיה, רק למראית עין יש בה מן הדאגה לצרכים הדתיים של יהודי רוסיה.

למעשה היא מכוונת נגד הממשלה הקומוניסטית. מקורה של תנועת התעמולה לא בחו"ל כי אם ברוסיה מהקהילות הדתיות במוסקבה ולנינגרד. ראשי הקהילות ברוידא וקלמס מספקים חומר ידיעות לדעת הציבור בחו"ל ומבאישים את ריחה של הממשלה הסובייטית". המאמר מסתיים: "יש לנו עסק עם הגשת עזרה שלא נדרשה, והיא מהווה התערבות בענייניה הפנימיים של רוסיה" ("ראזסביט" 15 1929).

בקיוב ערכה היבסקציה אספת מחאה נגד הכנסת מצה מחוץ־לארץ (שם 16).

עתון סובייטי על פרשת המצות:

בראשית החודש העבר (היינו מרץ) השתדלו כמה קהילות דתיות בברלין, ורשה, ריגה לפני הסוכנויות המסחריות והפוליטיות שלנו שיתירו להם להביא בשביל יהודי ס.ס.ס.ר 1500—1000 טון מצה. השאלה נפתרה כך: את המצה התירו להביא לס.ס.ס.ר בתנאי שישלמו בעד ההובלה על פי התעריף הקיים ודוקא במטבע זר. אחר־כך נתברר, כי המצה כלולה בסעיף של דברי מאפה יקרים ועל כן חל עליה תשלום מכס שני רובל הקילוגרם.

הקהילות היהודיות בחו"ל התחילו "תוקפים" את הסוכנויות המסחריות של הסובייטים בהשתדלות שיתירו להם להביא לס.ס.ס.ר במקום מצה אפויה קמח למצות שעליו חל מכס נמוך. הקומיסריון לענייני מסחר השיב את פניהם ריקם. אז החלו הרבנים להשתדל שיורידו את המכס מעל מצה, כי הסכום שנקבע, שני רובל לקילוגרם, פירושו בעצם, איסור ההבאה.

הקומיסריון לענייני מסחר, לא הסכים לזה. אז החלו הרבנים "להתקיף" בחו"ל. החבר שבצוב, מטעם הסוכנות המסחרית של ס.ס.ס.ר. בריגה, לא חיכה לפתרון השאלה במוסקבה וקיבל את הצעת הקהילה הריגאית להטיל על המצה מכס בשיעור 7 קופ' הקילו. בינתיים קיבל גם הקומיסריון לענייני המסחר מברק מאת הסוכנות המסחרית בברלין, כי יש הכרח להפחית את מס המכס.

מה מסתתר מאחורי זה? הקהילות הדתיות של היהודים בחו"ל חושבים, כי על ידי הבאת מצה לס.ס.ס.ר במכס נמוך יוכלו למכור אותה בגבולות ס.ס.ס.ר במחיר גבוה מאד, ועל ידי זה לבסס את המצב הכספי של הקהילות הדתיות בשטח ס.ס.ס.ר.

לפי החשבון הפשוט: 1000 טון מצה עולים לפי המחירים הקיימים בשוק קרוב ל־4 מיליון רובל. על ידי זה היו הקהילות הדתיות של היהודים מקבלים סיוע של 4 מיליון רובל, והפחתת המכס בנדון זה יש בה משום מתן סיוע לקהילות הדתיות.

העתון "פרבדה הקומסומולית" דורש בכל תוקף לא לתת כל הנחה בענין המצות. לפי דעת העתון יש לשאלה זו ערך לא רק כלכלי אלא גם פוליטי.

מקוואות

גזירת השלטון לא פסחה גם על שטח המקוואות. עוד לפני שגזרו השלטונות היה המצב בשטח זה מוזנח. בערים רבות באוקראינה נהרסו המקוואות בימי הפרעות, סמוך לשנות העשרים. לאחר־מכן התחילו הקומוניסטים לסגור את המקוואות. הנימוק הרשמי לסגירת המקוואות לא היה, כמובן, בגלל שהן משמשות לצורך דתי, אלא מטעמי בריאות והיגיינה. ועדה מטעם המחלקה העירונית להיגיינה היתה עורכת בדיקה במקום והיתה מוצאת שמצב הנקיון אינו משביע רצון, זה יכול לגרום למחלות וסכנה. על סמך זה היתה נסגרת המקוה. לא הועילו הבטחות שלהבא ישופר מצב הנקיון. המקוה היתה חייבת להצטיין בנקיונה והידורה ואז היתה לה זכות קיום. במקומות שנסגרה המקוה, אם נמצאו שם עסקנים פעילים היו בונים מקוה חשאית שדבר הימצאה נמסר בסוד לזקוקים לה. אם לא — היו הזקוקות למקוה והזהירות בטהרת המשפחה הישראלית נוסעות לעיר הקרובה, שיד הגזירה לא פגעה בה.

באמצע שנות העשרים, בעיר מוסקבה סודרו מקוואות, שהצטיינו ביופין ובנקיותן, זו היתה פעולתו של הרב יעקב זורוויצר, מטעם הרבי מליובאוויטש. עסק בשטח זה גם הרב משה אקסלרוד בסביבת העיר בוברויסק וגם במושבות היהודיות בפלך חרסון.

הרב מקובסקי מעיד על המצב באותו שטח בספרו "יחוה דעה": "תשובה זו כתבתי כאמור בשנת תרפ"ד אחרי המהומות והפרעות שהתחוללו באוקראינה רוסיא והיה הרס גדול ולאט־לאט נכנסו החיים בסדרים. ובין כה וכה וקהילות שלימות היו בלי בתי טבילה "וכיון דדש דש" ועוד מעט וח"ו היה נשכח שם כל הענין של טבילה, ואזרתי כגבר חלצי להעמיד הדבר על בסיס הראוי לו ולעשות ולהשתדל בדבר מקוואות (ומקוה באופן אחר אם לא כאמור למעלה בשום אופן אי־אפשר היה לעשות), ותו"ל, כי חפץ ד' בידי הצליח ובמשך זמן קצר נגמר מקוה יפה, כשר וטהור. ומצוה גוררת מצוה, כי מקוה זה אשר היה, נבנה במהירות כ"כ ובזריזות גדולה ונפלאה ועיר גדולה בת עשרת אלפים נפש מישראל שהיתה ארבעה שנים בלי בית־טבילה, שכולם כבר אמרו נואש, נבנה בה פתאום בית טבילה כשר, הביא על ידו התעוררות מרובה וכל הקהילות מסביב לעיר הזאת התקנאו בה והתחילו גם הם לבנות מקוואות ומאת ד' עברה רוח טהרה במחנה ישראל"... "ששאלת המקוואות היתה ג"כ משאלות היותר חריפות עפ"י תנאי החיים שמה. ואף כי אז עוד אפשר היה שם לבנות מקוה בקושיים גדולים וביסורים משונים. בכל זאת איזה אמתלא קלה מספקת היתה לדחות כל הענין שלא ליתן רשיון ואפילו לאסור מה שכבר בנוי. מובן, כי בדיני היגיינה ונקיון היינו צריכים להיות זהירים ביותר".

חילול הקודש

תשמישי קדושה

בכדי לעקור את הדת מן השורש, השתדלו הקומוניסטים לבער גם את תשמישי הקדושה.

"הממשלה הבילורוסית (רוסיה הלבנה) העניקה 60 אלף רובל לבית־החרושת לטליתות בעיר דוברובנה כדי שיעבור לייצר מוצרים מועילים בראשית שנות העשרים" (לפי "ראזסביט").

כשהיו מחרימים בתי כנסיות על סמך "דרישת הפועלים" היה מן הרגיל להחרים עם זה גם את הספרים שנמצאו בהם. אף כי באופן רשמי לא היתה למחרימים כל סמכות ביחס לספרים. במקומות שגבאי בתי־הכנסת היו תקיפים בדעתם וידעו לדרוש מהמחרימים אישור רשמי לזה, הוצאו הספרים מבית־הכנסת לפני שהוחרם. בכמה מקומות היתה הצלת הספרים נעשית בגנבה. על מקרה כזה בעיר לוחביץ מספר עד ראיה שהספרים הוצאו בחשאי מבית־הכנסת והובלו לבית הקברות לשם שמירתם (הרב א. י. דיסקין).

לפנינו מקרה אחר שבית־כנסת לא הוחרם אבל הספרים הוחרמו: "בעיירה אוסויט פלך פסקוב נכנסו אנשי המשטרה לבית־הכנסת והחרימו את כל הספרים שנמצאו בו. הנימוק: בית־הכנסת הוא מקום תפילה ולא מקום לימוד, אין איפוא מקום לספרים במוסד זה" ("העולם" 36 1928).

למה נוצלו הספרים המוחרמים? לנייר אריזה וכדומה. מגוילי ספרי התורה נעשו גם כן מוצרים שונים, ביניהם — תופים לקומסומולים.

היו מקרים שהספרים לא נוצלו לכל מטרה שימושית, הם עלו בלהבות אש במדורה הפגנתית, שנערכה בככר העיר בפני קהל צופים.

על מקרה כזה מעידים בפנינו בעיר מינסק. בעיר באחמוט (אוקראינה) נערכה שרפה של ספרי תורה שהוחרמו ("ראזסביט" 12 1930).

הספרים המוחרמים, בחלקם, גם נמסרו לשלטונות הסוביטיים והם מכרו אותם לחוץ לארץ במטבע זר. בשנת 1930 כשקופת הממשלה נידלדלה ביותר התנהלה הפעולה בעיקר בכיוון זה, להכניס כסף לאוצר הממשלה מדברים כגון אלה. התחילה אז מערכה על מסירת תשמישי קדושה: מנורות וכדו' לטובת הממשלה. העתונות היבסקית ניהלה תעמולה למסירת הטלית ותפילין לשם מכירתם לקרן הממשלה ("ראזסביט" 1930).

נציין אגב, שמתשמישי הקדושה היהודיים יכלה הממשלה הסובייטית להכניס מעט מאד לאוצרה. לעומת זה ובהבדל מזה — כנסיות הנוצרים הצטיינו בעשירות בכסף

וזהב. כל כנסיה היה לה פעמון זהב במגדלה ועוד מוצרים מזהב וכסף. בשנת 1930 בלט ביותר לעיני כל אזרחי רוסיה המחזה הברברי — הורדת פעמוני הזהב מראשי הכנסיות בעיר ובכפר.

"באוקראינה נאספו טליתות ותפילין ושאר תשמישי קדושה ונמכרו בגרוטאות לטובת קרן התעשיה. האוסף נעשה על ידי תינוקות ילדי ישראל, בידיהם נמסרה השליחות הזאת כדי "לחנכם במצוות". עובדה זו נקראת בשם "החזית נגד אלקים", בהודעה רשמית נאמר: השבוע האחרון בחזית נגד אלקים היה מוצלח מאד" ("התור" גליון טז־יז תר"ץ).

בתי־הקברות

חילול הקודש לא פסח גם על המתים. בערים רבות הוחרמו בתי הקברות והשטח נוצל למטרות שונות. עדי ראיה מספרים: באמצע שנות העשרים הוחרמו במינסק שני בתי־קברות לפי פקודת העיריה שהיבסקים שלטו בה. המצבות נותצו בחלקן ובחלקן נלקחו לחמרי בנין. באחד מהם, הנקרא בשם "בית העלמין הליחובי" נמצא גם קברו של הגאון בעל "סדר הדורות" ועל ידו קבר בנו הרב ר' משה. אלה הקברים זכו ליחס ליברלי ביותר. הם נשארו על תלם ולא נפגעו. הניתוק הרשמי לזה היה: יחס של כבוד להיסטוריון יהודי זה, למרות היותו רב, ובזכותו נשמר גם קבר בנו השוכן על ידו. במרכזו של הגן העירוני החדש, שנוסד בשטח בית־הקברות לשעבר, בלטה לעין־כל פינה אחת מוקפת גדר, קברי שני הרבנים אב ובן, בעל סדר הדורות זצ"ל ובנו.

בשנת 1928 הוחרם במינסק "בית־הקברות הוילנאי". השטח נמסר לרשותה של האוניברסיטה המינסקאית, כדי להרחיב את שטח הבנינים שלה. מספר של חמישה־עשר אלף קברים נמצא בבית קברות זה. ביניהם גאוני וגדולי מינסק. יהודי מינסק העבירו קברים רבים לבית הקברות החדש, ביניהם את קברי הגאונים ר' דוד טעבל מחבר ספרי "בית דוד" ו"נחלת דוד", ר' אברהם משכיל לאיתן, הרב ישעיהו הכהן יאלעש ועוד גדולים רבים. הרב ר' איזיק גולדברג נשא נאום נרגש, בו הוספדו מחדש הנפטרים והוריד דמעות על עלבון המתים והחיים. ידיעה זו עוררה אבל גם בין יהדות אמריקה. העתונות מוסרת: "בניו יורק התקיימו בימים אלה בכל בתי־הכנסיות הספדים על עצמות גדולי ישראל, שחוללו ברוסיה על ידי היבסקים, בהפכם כמה מבתי העלמין לגני טיול. אחרי התפילה אמר הקהל את התפילה שחיבר בעל "החפץ־חיים", לפני יום הכפורים כשנתקבלו מרוסיה הידיעות המרעישות על סגירת בתי הכנסיות ועל עינוי תינוקות של בית רבן בעוון לימוד תורה" ("הארץ" 1928).

באמצע שנות העשרים עמדו להחרים בעיר הומיל את בית־הקברות הישן, בו מצאו את מנוחתם גם רבנים וגדולים רבים, ביניהם: קברו של הרב הגאון החסיד ר' איזיק עפשטיין. הצד המעונין בדבר היה הצבא האדום, שהתחיל בהקמת מחנה צבאי בשטח בית־הקברות. ההשתדלות להצלת בית הקברות היתה צריכה להיות מופנית אל השלטונות הצבאיים. השתדל בזה בעיר מוסקבה הרב י. לנדוי (כעת בבני־ברק) הוא נתקבל על ידי מזכירו הראשון של טרוצקי, ששימש אז כשר הצי המלחמתי. הבקשה נתקבלה בחיוב במקרה זה.

היבסקציה

מוצאה וסמכויותיה

הקורא בספר זה נתקל על כל צעד ושעל ביבסקציה וחלקה בהרס הדת היהודית, ננסה, בפרק זה, לתת לקורא מושג עליה בשטחים שמחוץ ליחסה אל הדת. יש לדבר זה גם ערך אקטואלי, מכיון שבזמן האחרון מרבים לדבר בחוגים מסוימים על התרבות היהודית הסוביטית שחוסלה. נראה מה היה ערכה גם מבחינה לאומית חילונית.

יבסקציה היא הסיעה היהודית הקומוניסטית, במסגרת המפלגה הקומוניסטית הכללית. שנות לידתה הן השנים הראשונות אחרי המהפכה. עד למהפכה לא היה לקומוניזם דריסת רגל ברחוב היהודי. אם נמצאו קומוניסטים יהודים במספר מועט, הרי שטח עבודתם היה בקרב הקומוניזם הרוסי. אנשי השמאל היהודי מצאו את מסגרתם הארגונית במפלגת "בונד" ו"פועלי ציון שמאל". אחרי המהפכה, משראו אלה כי קרב קצם, התחילו נוהרים למחנה הקומוניסטי, אם בתור בודדים או בצורה המונית, כפי שקרה הדבר אצל ה"בונד", שנתפלג לאגף ימיני ואגף שמאלי שעבר אחר־כך אל הקומוניזם. מאלה הורכבה הסיעה היהודית הקומוניסטית. השנים הראשונות עוברות עליה בגיבוש פנימי של כל הארגונים והסיעות היהודיות לגוף אחד מוצק מבחינה ארגונית, שיהיה על טהרת הקומוניזם. כמו כן מתבררות בעיות מקומה וסמכויותיה של הסיעה היהודית במסגרת המפלגה הכללית. סבל הירושה האידיאולוגית של ה"בונד" שראה עצמו כנציגם של המוני היהודים, נתן את אותותיו גם בסיעה היהודית. כאילו היתה נטיה לדרוש בשביל הסיעה עצמאות וסמכות לדון ולטפל בבעיות היהודיות המיוחדות. אולם הקו שנתקבל בועידה השניה והשלישית בשנות 1920—1919 היה אחר: הסיעה היהודית היא רק בורג במכונה הקומוניסטית הגדולה, ובתור שכזה היא צריכה לפעול. אין הסיעה היהודית מהווה ארגון עצמאי בנוגע לענינים המתעוררים מתוך התנאים המיוחדים של חיי היהודים, תפקידה מוגבל להכנתן ועיבודן של הצעות מעשיות, הקשורות במפלגה והטעונות אישור ממנה. הסיעה מכוונת על ידי המפלגה הכללית ואחראית כלפיה. תפקידה לבצע את הוראות המפלגה בין ההמונים היהודיים. מי שמעונין לפעול במסגרת הסיעה חייב להיות חבר או מועמד לחברות, שהוכר על ידי המפלגה כראוי לתפקידו בסיעה היהודית. הסיעות היהודיות לא תוכרנה כנציגם היחיד של ההמון היהודי כמו שדרש ה"בונד". ועד המפלגה יוכל למנות ארגון נוסף — מחוץ לסיעה היהודית — לפתור בעיות יהודיות. דרכה של הסיעה וגם עצם קיומה תלויים בדעתה של המפלגה (לפי ספרו של שווארץ "היהודים בברית המועצות", הפרק על היבסקציה).

עד שנת 1924 היה קיים עוד הקומיסריון היהודי, שמתפקידו היה להוציא לפועל

את תפקידי המהפכה הקומוניסטית ברחוב היהודי, בשנת 1924 נתחסל הקומיסריון. מאז נשארה היבסקציה הארגון היחידי "הדואג" להמוני היהודים.

תפקידה הרשמי התמצה בשתי מטרות. מטרה אחת כלכלית־חברתית: להפוך את המוני היהודים מסוחרים לפועלים ואכרים. מטרה שניה תרבותית־חינוכית — להחדיר את רוח הקומוניזם ברחוב היהודי.

היבסקציה ודאגתה להמוני היהודים

על דאגתה של היבסקציה לחייהם של המוני היהודים אפשר לנו ללמוד מזה, שבזמן הפרעות ביהודים, שביצעו כנופיות מאורגנות על ידי "הלבנים", שעוד נמשכו בשנת 1922 ברוסיה הלבנה, התחילה להתארגן בעיירות היהודיות הגנה יהודית עצמאית נגד הפורעים והיבסקציה התנגדה להגנה זו. זו נראתה בעיניה כלאומיות יהודית, הפסולה מבחינה קומוניסטית ("ראזסביט" 99).

והנה הודאת בעל דין: באפריל 1924 התקיים כינוס יבסקי כל־רוסי. אחד מראשי היבסקציה, מרזשין, השמיע בקורת על פעולת היבסקציה, העוסקת רק בפוליטיקה ואינה מטפלת בצרכים הכלכליים של המוני היהודים, בהשאירה את זה לבורגנות היהודית ("ראזסביט" 16 1924).

אמנם אנו מוצאים גם שהיבסקציה היתה נחלצת לפעולה למען היהודים. זה היה קורה בשעה שהשלטון הסובייטי היה רוצה לזכות בהון זר על חשבון צרות היהודים. כך אנו מוצאים בשנת 1922 קול קורא מטעם היבסקציה אל יהודי ארצות־הברית ושאר ארצות, המעורר להשפיע על הממשלות שלהם לשלם פיצויים ליהודים נזוקי הפרעות, שהתחוללו באשמת ארצות־הברית ובנות בריתה. דרישות אלה תוגשנה לועידת גנואה על ידי המשלחת הרוסית לטובת יהדות רוסיה, וארגוני היהדות בחוץ־לארץ נקראים לתמוך בהן (לפי "ראזסביט" 1922).

מקרה שני, רב ממדים, כשהג'וינט היהודי האמריקאי התחיל להקציב הון תועפות לטובת העברת יהודים להתישבות חקלאית ברוסיה. השלטון הסובייטי הכשיר את הכסף של הקפיטליסטים היהודים והיבסקציה גם היא נרתמה לעגלה זו והסכימה לשבת על יד שולחן אחד עם הקפיטליסטים השנואים.

העבודה התרבותית בין ההמונים וזיקתם אל היבסקציה

העתון הוא המצרך התרבותי הראשון במעלה בשביל האדם מן השורה. אולם העתונים היבסקים לא נקראו על ידי ההמונים. בעתון "עמעס" משנת 1922 אנו מוצאים ידיעה זו: הממשלה הסובייטית החליטה להפסיק את הסיוע הממשלתי לעתונים מתוך ההנחה שהם יכולים להתקיים מכוח עצמם. היבסקים ביקשו שעליהם לא תחול פקודה זו, העתונות היהודית אינה יכולה להתקיים בכוחה היא — הודיעו — היות והבורגנות היהודית אינה קוראה את עתוני היבסקציה "והדיפרנציאציה המעמדית בין היהודים היא חלשה מאד". פירוש המלים האחרונות בלשון בני אדם פשוטה: לא רק הבורגנות היהודית, כי אם גם ההמונים אינם קוראים עתונים אלה.

התפוצה של כל העתונות היבסקית בשנת 1925 הגיעה לחמשה־עשר אלף גליונות

בלבד ("ראזסביט" 5 1925). לפי עדותו של הסופר חאנין היתה התפוצה בשנת 1928 19 אלף גליונות. כל זה בשעה שלא היו עתונים אחרים יהודיים ובין אוכלוסיה המונה מיליונים. סופר זה גם מעיד, כי היבסקציה שנואה על המוני היהודים לרבות אלה שאינם דתיים, בגלל התנהגותם הפרועה.

התרבות היבסקית ומהותה

מן המפורסמות הוא, כי במשטר הטוטליטרי אין התרבות נפרדת מהפוליטיקה. התרבות היא הפוליטיקה המופיעה במונחים אחרים.

מה היו העקרונות שהונחו ביסוד התרבות היהודית, שנוצרה על ידי אנשי היבסקציה? בהחלטת היבסקציה משנת 1921 נאמר, כי בין כל התפקידים המיוחדים לעבודת הסקציה בין המוני היהודים, תופסת הפעולה האנטי־דתית את המקום המרכזי ("פארט" מאטעריאלן עמ' 5). השנאה לדת היתה יסוד מרכזי גם ביצירות התרבות האמורה, נוסף לזה, שנאה ליהודי שהוחתם כמשתייך למעמד הבורגני. לעומת זה — אהבה לגוי בשם האחוה הבין־לאומית. עקרונות אלה באים לידי גילוי במדע, בספרות, בשירה, ובמחזה היבסקיים.

המדע ההיסטורי שאף לגלות, כי מלחמת מעמדות קיימת גם בין היהודים. עם שאין לו מבנה כלכלי עצמאי ובכל זאת התנהל מאבק בין "פני" הקהל וההמונים. הרבנים היו, כמובן, מצדדים בעשירים. למטרה זו הספיק להם מרץ לחפש בספרי שאלות ותשובות נדירים ביותר, בכדי למצוא ביסוס להנחה זו. בספר יקר המציאות, שאלות ותשובות מהרשד"ם, דן המחבר בשאלה: רוב מנין ורוב בנין מה עדיף? והוא מחליט שרוב בנין עדיף. ההיסטוריון היבסקי נותן פירוש לזה: רוב מנין — אלה הם המוני היהודים, רוב בנין — העשירים, והרב עומד לצדם של העשירים. עיקר מאמציהם של "אנשי מדע" אלה היה לנקר באשפה של ההיסטוריה היהודית ולדלות מתוכה כל מקרה מכוער וזה הוצג לראוה בפני קהל הקוראים כאופייני לכל ההיסטוריה היהודית כמהותה הפנימית. נביא לדוגמה שניה מתורת הלשון: הבלשן האידי א. זארצקי כותב בעתון "שטערן" בצער: בשפת אידיש בכלל ובשפת העתון בפרט נפרץ השימוש במלים וניבים הקשורים בדת, במיתוס, בפולחן כגון: "האלקים יודע", "ארוך כעוג מלך הבשן", "להכות על חטא". הוא יוצא בסיסמה "עקירת הדת מן הלשון" ומציע לסופרים היהודים הקומוניסטים להוציא מכלל שימוש את המלים והביטויים מסוג זה. כדוגמה לזה הוא מביא את העגלונים שעקרו מערך המלים העגלוני שלהם את "כל המימרות והמושגים הדתיים". לפני המהפכה היו בעלי העגלות מדברים בסוסיהם בלשון זו: "הסוס נפל כורעים" וכדומה מן הניבים הדתיים. ואילו עכשיו נשתנה סגנונם והם פוסקים פסוקם בלשון זו: "קרוא וכתוב יודע סוסי, את חוק ה'ליקבז' הוא מסיים אצלי" (ליקבז — ר"ת ליקבידציה של הבורות), או כך: "כשקניתיו לא היה סאזנאטעלנע (בעל הכרה) ואילו עכשיו בקי הוא בכל שבעים הפוליטיקות". לפי דוגמה זו הוא מציע לסופרים "לפרוק מעל האידיש את נטל ההעברעאעזם והדת, שנשתרש בה עמוק־עמוק במשך דורות רבים, ולעשותה "אפיקורסית" בריאה וראויה לשימוש קומוניסטי".

כך עסקה הבלשנות היבסקית לעקירת שרידי הדת והעברית משפת אידיש ("כתובים" ז־ח תר"ץ).

נציין בהזדמנות זו, כי בכינוס עסקני התרבות היהודית בחרקוב בשנת 1928 הוגשה הצעה לשם קידום האינטרנציונליזם להעביר את הכתיב של האידיש לאותיות לטיניות ככתיב בין־לאומי. אולם הכינוס דחה את ההצעה. הנימוק: כי עם שנוי הכתב תאבד אידיש את קוראיה ("העולם" 17 1928).

קו זה, שהובלט פה בדוגמאות אחדות, בשטחי המדע ההיסטורי והבלשני, עובר גם ביתר השטחים: ספרות, מחזה ושירה. המטרה בכל אלה: שנאה לכל סימן היכר יהודי מצד אחד והטפה להתבוללות מאידך. הסיפור או המחזה, כשהם באים לתאר את העבר היהודי, צריכים הם להראות את הטיפוס השלילי. אם התאור הוא מחיי ההווה, צריך הוא להראות את היהודי המעורה בחיי המציאות הסוביטית, כשהוא חי את חייו לא במסגרת יהודית נפרדת, אלא בהתחברותו עם הרוסי, חברו למעמד. כן מופיעים על היריעה "הכלי קודש" וה"נעפמאן" (הסוחר) שונאי המשטר הסוביטי בצבעים השחורים ביותר. דבר זה נשנה גם בשירה. ראויה לציון מיוחד העובדה: הצגות יהודיות בשפה הרוסית הוצגו לראוה בפני קהל צופים גם רוסים, כשהן מראות את הטיפוס היהודי השלילי שאהבת הבצע היא נשמת חייו. על ידו נמצא גם טיפוס יהודי אחר חדור רוח סוביטית. נקל להבין, כי הצופים הרוסים ראו בטיפוס הראשון את היהודי האמיתי ולא בשני.

אמרנו מקודם, כי ההמונים לא התענינו ביצירות התרבות היבסקית. כאן עלינו להוסיף שהיתה גם צורה יוצאת מן הכלל — ההצגה. היא משכה את ההמונים ועל ידה קלטו גם את התעמולה היבסקית. מה שלא ניתן להם לעשות על ידי עתון או ספר, הצליחו לעשות על ידי ההצגה בתיאטרון או בקולנוע.

היבסקציה והדור היהודי הצעיר

הרבה כוחות ומאמצים השקיעה היבסקציה בחינוך הדור היהודי הצעיר לקומוניזם. היא פתחה רשת של גני ילדים, בתי־ספר יסודיים, ארבעה בתי־ספר גבוהים. בשנת 1925 הוקמה במוסקבה, על יד האוניברסיטה, קתידרה לשפה היהודית ולהיסטוריה. אין לקבוע את מספר החניכים בכל רשת החינוך של היבסקציה. נמצאים מספרים סותרים זה את זה. המספר המקסימלי הנמצא לפנינו הוא זה: בשנת 1924 76,777 נפש. בשנת 1928 136,770 (לפי האינציקלופדיה האידישאית). ידיעה אחת ("ראזסביט") מוסרת, כי בשנת 1925 היוה מספר התלמידים היהודים בבתי־ספר של היבסקציה תשעה אחוזים מהמספר הכללי של ילדים יהודים ברוסיה הלבנה. ז"א במרכזו של הישוב היהודי הצפוף. בכל אופן, הרי זה מספר קטן ביותר לפי גודל האוכלוסיה היהודית ברוסיה (הגורמים יוסברו לנו בהמשך הדברים).

מה היה הצד היהודי בבית־ספר זה, מחוץ לשפת אידיש ומחוץ לתעמולה נגד הדת היהודית? בשני מקצועות־לימוד היה מקום לביטוי היחוד היהודי: בלימוד ספרות ובלימוד היסטוריה.

הנה מה שמספר הסופר היהודי נ. חאנין (בספרו "איך אין סאוועט רוסלאנד"):

בשטח הספרות בכריסטומטיות וספרי קריאה לילדים לא ניתנו נושאים שיש להם קשר עם חיי האומה היהודית. רוב ספרי הקריאה לילדים באידיש הם תרגומים משפות אחרות. התמונות והסיפורים לקוחים מחיי עמים אחרים. חאנין היה נוכח גם בשיעור לספרות על נושא יהודי. המורה הרצה על יצירותיו של הסופר "שלום־עליכם", ההדגשה היתה על הטיפוס השלילי "מנחם מנדל" המחפש לו פרנסות רוח, אינו רוצה לעבוד וחי על חשבון האכר הרוסי. המורה לא מצא צורך אפילו להסביר לתלמידים הצעירים את התנאים בהם חיו המוני היהודים בתקופת הצאריזם ואת ההגבלות שהטיל משטרו. באופן כזה חונכו הצעירים לשנאת יהודים.

לימוד ההיסטוריה אינו קיים כמקצוע, אבל מתנהלות שיחות על ידי המורה על נושאים היסטוריים. השיטה היא לא להתחיל מהתקופה הקדומה ולהגיע אחר־כך אל ההווה, כי אם להפך מתחילים מהתקופה הנוכחית ועוברים אל התקופה הקדומה. הסופר האמור ניסה לבחון את ידיעותיהם של התלמידים בהיסטוריה היהודית, ונוכח לדעת כי אין להם ידיעה על חיי היהודים מלפני מהפכת אוקטובר.

לפנינו עדות נוספת על הרצאה היסטורית בפני התלמידים, מענינת גם מבחינת המוסר שניתן לתלמידים החניכים. "הפרופסור לייקין מקאזאן מסר לסופרי העתונות באמריקה פרטים אחדים בדבר אופן החינוך שנותנים הקומוניסטים לילדי היהודים. הוא נכנס בבוגורודסק, על יד מוסקבה, לאחד מבתי־הספר, שם שמע מפי המורה על דבר יציאת מצרים ותפקידו של משה רבנו.

"בתחילה — דרש המורה — היה משה צעיר הגון מאד, הוא היה ריבולוציונר, משחרר את היהודים מעבודת מצרים והתנהג עם פרעה כפי שמתאים למהפכן, אולם אחר־כך הוא נמכר לבורגנים. זה אפשר להכיר מעשרת הדברות, מ"כבד את אביך ואת אמך", בשביל מה לכבד אותם? הרי הם קנאים, מורדי אור, תמכו במאה השחורה, בצאר הרוסי, ולמה לנו לכבד אותם, תעקרו אהבה זו של ההורים מן הלב וכו' בנוסח זה" ("התור" 33 1924).

בבתי־הספר הגבוהים היבסקיים למדו תורת שפת אידיש, ספרות אידיש והיסטוריה יהודית ממאות השנים האחרונות. על המגמה המדעית בלימודים דובר כבר מקודם.

ציינו כבר כי מספר החניכים ברשת החינוך של היבסקציה היה קטן מאד, לעומת האוכלוסיה היהודית ברוסיה. השאר קיבלו את חינוכם בבתי־הספר הכלליים הסוביטיים ואלה הקיפו את החלק הארי של הילדים היהודים. חלק לא גדול לא ביקר בכלל בבית־הספר הסוביטי, אלה הם בניה של היהדות הדתית הלוחמת, שנלחמה בחרף־נפש על נשמת בניה, מבלי לשים לב לגזירת המלכות הרשעה, ומה שחשוב עוד יותר — לשאלת העתיד בחיים של הבנים: מה יהיה משלח ידם לכשיגדלו במשטר הקומוניסטי, שאין בו מקום למסחר חפשי או הדומה. אלה העדיפו לחשוב על גורלם הרוחני של הבנים מאשר על קיומם הכלכלי. בנקודה זו מתגלית מסירות נפשם של ההורים הדתיים יותר מאשר באדישותם כלפי העונשים שעלול השלטון להטיל.

אבל, כאמור, חלק זה היה מיעוט, רוב ההורים שלחו את ילדיהם לבתי־הספר הכלליים. מדוע העדיפו את בית־הספר הכללי הסוביטי על בית־הספר האידישאי הסוביטי, בו שוררת שפת האם והלאום? התשובה על השאלה מחזירה אותנו שוב

לנקודה האמורה: גורל העתיד של הבנים. נשמע את הדברים מפי הסופר חאנין, המספר: בשנת 1928 למדו בבתי־ספר יהודיים כ־110 אלף ילדים. כל המקצועות נלמדים בשפת אידיש. באוקראינה לומדים בבתי־ספר אלה גם את השפה האוקראינית וגם את השפה הרוסית. ברוסיה הלבנה — את השפה הבילורוסית והשפה הרוסית.

משגמר הילד את בית־הספר היהודי ורוצה ללמוד באוניברסיטה רפואה, משפטים או הנדסה, צריך הוא לעבור בחינה מכל המקצועות שלמד — בשפה הרוסית דוקא. התוצאה מזה היא: הילדים אינם רוצים בבית־הספר היהודי. אבל הם אנוסים על ידי החוק, שהיה קיים בתקופה ההיא, המחייב את כל לאום ללמוד בבית־ספר משלו (אחר־כך נתבטל החוק), אבל הרבה מאד היו מערימים על החוק ("אידן אין סאוועט־רוסלאנד" עמ' 192). הרגש הלאומי לא עצר כוח לעמוד בנסיון של שאלת עתיד הבנים. יש להוסיף לזה, כי גם היבסקציה עצמה לא ראתה בקיום הלאומי אידיאל. האידיאל הוא: בין־לאומיות. בשביל מה איפוא להורים לקפח את עתיד בניהם ולמסור אותם לבית־הספר היבסקי?

חיסול היבסקציה

בשנת 1930 חוסלה היבסקציה רשמית על ידי השלטון הסובייטי. בזה עוד טרם בוטלה העבודה "התרבותית" באידיש בין האוכלוסיה היהודית. הידיעה מוסרת פרטים אלה: הוו. צ. ק. החליט לחסל את היבסקציה. מעכשיו תתנהל העבודה בין האוכלוסיה היהודית במישרין על ידי הוו. צ. ק. שמינה לזה אינסטרוקטור מיוחד. אינסטרוקטור זה לא תהיה לו הזכות להתערב בהחלטות הוו. צ. ק. ומועצת הקומיסרים, כשם שעשתה זאת היבסקציה, שיצגה כאילו את האינטרסים של האוכלוסיה היהודית ("ראזסביט" 8 1930).

קודם חוסלה הלשכה המרכזית של היבסקציה ולאחר מכן גם הלשכות המקומיות. הקומוניסטים היהודים הופכים לחברים רגילים של המפלגה הקומוניסטית הכללית. ה"עמעס" כותב על חיסול היבסקציה: היבסקציה נתחסלה, אולם העבודה היהודית לא נתחסלה. היא צריכה להסתגל אל התקופה הריקונסטרוקטיבית. העתון היהודי "אוקטיאבר" (מינסק) כותב: חיסול היבסקציה מהווה חלק מהריאורגניזציה הכללית של המפלגה הקומוניסטית. האוכלוסיה היהודית לא תסבול מזה. להיפך, בהמצאה במישרין תחת פיקוחה של המפלגה תשיג בנקל יותר את זכויותיה ("ראזסביט" 12 1930).

ההחלטה הרשמית על חיסול היבסקציה אומרת, כי קיום זה הוא אנאכרוניזם וסטיה מדרך המפלגה.

שאלת זכות קיומה של היבסקציה הועמדה בספק בעיני החוגים הקומוניסטיים הרשמיים כבר שנים מספר אחרי הקמתה. בשנת 1922 נדונה שאלה זו בפניהם אם לתת לה להמשיך בקיומה ("ראזסביט" 11 1922).

בועידה פנימית של היבסקציה בשנת 1927 נאבקו ביניהם שלושה כיוונים בשאלה זו: קבוצת אלטשולר־ראפס דרשה את ביטולה המוחלט של היבסקציה. הנימוק: עתיד היהודים ברוסיה היא התבוללות ואין לה איפוא זכות קיום. קבוצה שניה טענה,

כי לפי שעה יש לה עוד זכות קיום. שלישית דרשה לתת ליהודים אוטונומיה תרבותית. האחרונה יצגה את עסקני התרבות היהודית.

מהאמור יש לראות, כי כל משך קיומה של היבסקציה, התקיימה בחסד ולא בזכות.

היבסקציה והקומוניסטים הרוסים

במסגרת סקירתנו הקצרה על היבסקציה אנו רוצים גם לערוך השוואה בין הקומוניסטים היהודים ללא יהודים ביחסם אל הדת. נביא בזה מספר עובדות מעניינות ומתוכן תבוא המסקנה המבוקשת.

במסיבת קבלת פנים מצד נציגי הפרוליטריון היהודי לשר ההשכלה לונאצארסקי בעיר אודיסה בשנת 1919, עלה על דעתו של לונאצארסקי לגרום קורת רוח לבני שיחתו היהודים, וגילה להם, כי הוא יודע את השפה העברית ואף קורא את התנ"ך במקורו. המסובים היו נבוכים מן ההודעה הפשטנית הזאת של "הגוי", אך הלה חזר על דבריו שוב, מתוך רצונו הטוב לגרום נחת־רוח למארחיו.

אולם משום מה שתקו כולם, חייכו והוסיפו לשתוק, כאילו חסרה להם ברגע זה המלה הנכונה. עד שלבסוף אמרו בגמגום, שהתנ"ך הוא עכשיו קנינה של הבורגנות היהודית והציונית, אלה העבדים הנרצעים של האימפריאליסטים מארצות המערב. שר־ההשכלה של ברית־המועצות הביט עליהם בתמהון: מה? אתם הפועלים היהודים מסתלקים מהתנ"ך? "מנהיגי הפרוליטריון היהודי הקומוניסטי" מנמקים שוב את עמדתם בטעמים מעמדיים ואנטי־ציוניים, השר הוסיף לתמוה ופתאום הוא פולט: — אחים! אינני מבין! (ר' פייגנברג "הבעיה הלאומית בבריה"מ" עמ' 8).

הקומוניסטים הרוסים הרשו לעצמם להפיץ את ספריהם של הקלסיקאים הרוסים: דוסטוייבסקי, גוגל, טולסטוי, שהיו גם חדורים רוח דתית במידה רבה. בעוד שהיבסקים החרימו את כל הסופרים היהודים שמלפני המהפכה.

יתר על כן: הוצאות ספרים סובייטיות תרגמו לרוסית את ספריהם של הקלסיקאים היהודים בפני הקורא הרוסי, בעוד שהיבסקים הטילו חרם עליהם. הסופר האנין האמריקאי מספר על שיחה שניהל עם יבסקי אחד, מהגדולים שביניהם, ושאל אותו לפשר השוני שבגישה אל הסופרים היהודים שמלפני המהפכה מצד הקומוניסטים הרוסים לזו של הקומוניסטים היהודים, ענה לו הלה: לא איכפת לנו אם ההוצאה הממשלתית הסובייטית מגישה ספריהם של הסופרים היהודיים שמלפני המהפכה בפני הקורא הרוסי, "הטיפוסים" היהודיים המתוארים על ידם לא ישפיעו על הקורא הרוסי. אחרת לגמרי היא השפעתם של הסופרים הללו על הקורא היהודי. האידיאליזציה של "הטיפוס" החסידי על ידי פרץ או של בן הישיבה הריהי רעל לקורא היהודי. אין אנו יכולים להרשות דבר זה. חאנין לא הסתפק בתשובה זו והוסיף לשאול: האם אין להסביר את השוני שבין הקומוניסטים והיהודים בזה, שהקומוניסט היהודי רוצה להיות יותר אדוק מהאפיפיור הקומוניסטי? תתאר לעצמך — הוסיף — אילו היה לונאצ'ארסקי שר־ההשכלה הסובייטי מקבל את נקודת מבטך בשביל הספרות הרוסית, שמסוכנים בשבילה ספריהם של טורגנייב, אוספנסקי וצ'חוב והיה מחליט למחוק אותם מהספרות הרוסית, הספרות הרוסית היתה מתחילה

במקרה זה ממהפכת אוקטובר, מה היו אז פני הספרות הרוסית? על זה ענה לו הלה: הקוראים הרוסים הם תרבותיים יותר, הם בוגרי בתי־ספר עממיים, תיכוניים ואוניברסיטאות. ומעצמם ידעו להבחין בין טוב לרע; מה שאין כן הקורא היהודי, שאינו מפותח. אסור לתת לו לקורא ספרות אחרת, מחוץ לזו הכתובה על ידי סופרים חדורי השקפת עולם סוביטית ("סאוועט־רוסלנאד" עמ' 74).

דניאל פרסקי מספר: "בבית הנכות (מוזיאום) נגד הדת במוסקבה. החדרים מסודרים יפה. הנך רואה את כל תשמישי הקדושה של הנצרות בלי שום הגדשה והדגשה, עד שנדמה לך כי כאן בית־נכות בעד הדת. לאין הבדל נאספו בשקידה כל הכלים, הבגדים, הספרים, העתונים וכל סימני המנהגים, המסורת וההווי הנוצריים. אפשר להתבונן בחומר הזה מבחינה אובייקטיבית, הכל מדויק וישר.

סילוף עובדות עד לזוועה תמצא בחדר המוקדש לדת ישראל. היתה פה יד היבסקים המשתדלים להוכיח, כי אינם חשודים חלילה בנטיה קלה לעמם ולאמונתו (כמה מוצגים מזויפים אך גם ארבעה אלה מספיקים). דף מוגדל של "הגדה" תלוי על הקיר. תחת המלים: "שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם, תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ד'" — שרטוט אדום עבה ובולט מאד. למטה נדפס ברוסית ובאנגלית תרגום המלים האלה עם הערה צעקנית: "ראו נא כמה הרבנים מנהיגי ישראל והציונים משמידים את הפועלים ואת החפשים בדעות!". המדריכים עומדים ומסבירים עוד ביתר תבלין ומלח, באזני המוני מבקרים גדולים וקטנים, רוסים וזרים והרעל משתפך, משתפך.

ביקשתי לשאול: מדוע לא שרטטתם תחת המלים: "הגויים אשר לא ידעוך וממלכות אשר בשמך לא קראו"? וכי אין תפילה זו מכוונת לעובדי האלילים שלחמו מאז בישראל? והעיקר: מדוע לא הטעמתם את מקורה של הטרגדיה היהודית: "כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו"? אוי כמה אוכלים אתם זוללי היהדות את תולעת יעקב.

כמו כן ראיתי סדורים אחדים פתוחים ב"הנותן תשועה למלכים" עם הערה נצחנית: "הנה הוכחה חותכת, עד כמה נלחמה דת ישראל בעד המונרכיזם והצאריזם".

לפני עיני ספרי תורה וטסי לחם ומלח שהגישו רבנים ושליחי היהודים לצארים הרוסים בבקרם בקהילות ישראל, ושלט מכריז שוב: "הנה עדות נאמנה לברית אהבה בין יהדות וצאריזם".

עלי היה לעצור בכל כוח ברוחי הסוער ששאף להתפרץ בצווחה: "העיני אנשים תנקרו? הלא גם הנותן תשועה וגם קבלת הפנים לצארים ולמשרתיו נעשו מאונס ומכפיה. למרות גועל נפשם של היהודים. אם רק תרשו עכשיו הלא יסכימו היהודים להכניס בסדור הנותן תשועה בעד לנין וסטאלין, ישישו לצאת לקראת קברניטי הסוביט בלחם ומלח — ובלבד שתניחום לחיות כרוחם".

ומה תאמרו על "תעודה נגד דתית" כזו שלא בושו מלשימה לראווה בבית נכות — מלונת כלב מצופה כולה גוילי ספרי תורה, מעשי ידיהם של הפורעים המשתוללים באוקראינה..." ("כתובים" ז־ח 1930).

היחס אל יום השבת מצד הקומוניסטים היהודים. בעוד שהיבסקים בחרו תמיד ליום המנוחה שלהם איזה יום שהוא חוץ מיום השבת, נמצאו רוסים קומוניסטים שבחרו את יום המנוחה שלהם את היום המקודש לנוצרים — יום הראשון. אופייני לזה הוא המקרה הבא: בעיר חמלניק קבעה המועצה המקומית ליום המנוחה אובליגטורי את היום הראשון לשבוע. כל החנויות ובתי המלאכה מוכרחים לשבות ביום זה. הסוחרים היהודים מחו נגד זה בטענה, כי רוב סוחרי העיר הם יהודים ושומרי שבת. לשבות גם ביום הראשון הרי זה בשבילם דלדול נורא. מבית המשפט ניתנה הוראה למועצת העיר, למלא את דרישת היהודים אבל המועצה לא נכנעה להוראה זו וככה סגורות החנויות שני ימים — יום השבת ויום הראשון ("ראזסביט" 51 1926).

והנה עובדה אחרת ("הארץ" 17 לאוקטובר 1929).

"כידוע, נקבע יום הקוליקטיביזציה בברית־הסובייטים ליום 14 באוקטובר. לאחר שנודע, כי היום הזה חל ביום הכפורים, שלח הועד הפועל המרכזי של הסובייטים, בחתימתו של סמידוביטש, פקודה אל השלטונות בקרים ובאוקראינה לדחות את יום הקוליקטיביזציה ולקבוע יום אחר במקומו. האגרת שנשלחה אל הועד הפועל בקרים ואל ה"אוזט" (הועד להתישבות היהודית) אומרת, כי אם קיום יום הקוליקטיביזציה שנועד לארבעה עשר באוקטובר, פוגש מכשולים במושבות היהודיות, אין לו לועד הפועל המרכזי כלום נגד זה שידחו את יום הקוליקטיביזציה בשביל המושבות היהודיות למועד אחר.

בשיחה עם בא כוח יט"א אמר סמידוביטש, כי רצונו שהמתישבים היהודיים ישתתפו "ביום הקוליקטיביזציה" מרצונם הטוב ולא בעל כרחם. הן היום הזה נקבע לשם השבחת השיטות בחקלאות ולשם תעמולה לרעיון הקוליקטיביזציה ולהגדלת יבול השדה, ולפיכך הוצאה הפקודה לדחיית היום, כדי שהיהודים יוכלו להשתתף בעבודה ברצון וכדי להראות, כי הממשלה הסובייטית בקבעה את יום הקוליקטיביזציה ליום 14 באוקטובר, לא פעלה מתוך נטיה אנטי־דתית.

הפקודה של הועד הפועל המרכזי לדחות את יום הקוליקטיביזציה בשביל המתישבים היהודים, שלא יהיו מוכרחים לעבוד בשדה ביום הכפורים, נתקבלה בחוגים היהודיים במוסקבה בשמחה רבה. הכל רואים בפקודה זו מכה לתעמולה האנטי־דתית של היבסקציה. ה'עמעס' במאמר ראשי מגדף את בא כוח יט"א במוסקבה שהוא העיר את תשומת לב השלטונות לעובדה שיום הקוליקטיביזציה חל ביום הכפורים".

מכל העובדות שהובאו פה, יש לראות באופן ברור, כי קנאותם האנטי־דתית של הקומוניסטים היהודים היתה יותר מופרזת בהרבה מאשר אצל חבריהם הקומוניסטים הרוסיים. מעידה על זה גם הקומוניסטית היהודית המפורסמת אסתר פרומקין בחוברת "הלאה הרבנים" היא כותבת בגאון: "מתוך חוברת זו יראו וידעו החברים הרוסים, כי גם התעמולה נגד הדת וגם המלחמה בהשפעתם של כלי הקודש מתנהלת בסביבה היהודית במידה לא פחותה, אלא אדרבה ביתר עוז וביתר עקשנות, ובעיקר ביתר שיטתיות מאשר בסביבה הלא יהודית".

גם בעתונות הרוסית צוין דבר זה על ידי קומוניסט רוסי — סטיפאנוב. הוא כותב, כי היה מאושר אילו ראה, כי הקומוניסטים הרוסים פורצים לתוך הכנסיות בימי החגים הגדולים הקדושים, כדרך שהקומוניסטים היהודים עושים ביום הכפורים (לפי לשצ׳ינסקי).

נמצאנו למדים מכל העובדות המובאות בזה פרט היסטורי חשוב ביותר: חורבן הדת ברחוב היהודי היה גדול בהרבה מאשר חורבן הדת ברחוב הרוסי.

על מי יש להטיל את האחריות בעד הפשע הכפול הזה ברחוב היהודי, בעד התוספת לחורבן הכללי של הדת ברוסיה הקומוניסטית? בהשקפה ראשונה נראה, כי אשמה זו רובצת על הקומוניסטים היהודים בלבד, שהפריזו בקנאותם האנטי־דתית יותר מהקומוניסטים הרוסים. אבל האמת היא, לדעתנו, שגם השלטון הקומוניסטי הכללי אינו נקי מהרדיפות המיוחדות על הדת היהודית. מי זה שמסר את השליטה על הרחוב היהודי ליבסקציה המשתוללת, אם לא השלטון הקומוניסטי הכללי? נראה שבאופן כללי היה השלטון הקומוניסטי שבע־רצון ממלאכתם של היבסקים ברחוב היהודי ומשגמרו אלה את מלאכתם הפכו למיותרים בעיניו וחיסל אותם.

העובדות שקאלינין וסמידוביטש פעלו לפעמים נגד היבסקציה בענין החרמת בית־כנסת וכדומה, לא באו ללמד על הכלל כולו, אלא הן יוצאות מן הכלל, כשם שיוצאים מן הכלל בין הקומוניסטים היו קאלינין וסמידוביטש עצמם. הם היו יחידים בעלי מצפון אנושי בין הקומוניסטים מצמרת השלטון. לא יקופח גם זכרם הטוב.

כשהמדובר הוא ביוצאים מן הכלל, לא נחטא לאמת ונגיד שגם בין היבסקים היו יוצאים מן הכלל. בידנו עדויות על מקומות שהיבסקים לא הצטיינו שם בקנאותם ושם היה מצב היהדות יותר טוב (מפי הרב אקסלרוד). היו גם כאלה שעשו את מלאכתם השפלה מתוך אונס. היו מקרים שיבסקים מפורסמים הואשמו אחרי זמן בקיום הדת („ראזסביט״ 18 1927). העתון „קומסומולסקיה פרבדה״ מ־28 באפריל 1928 מספר על תעמולן אנטי־דתי אחד בעיר מינסק, שנאם שלוש שעות, חירף וגידף את הכמרים ויחד אתם את הרבנים. כעבור שעה אחרי הנאום החריף הזה, עברו כמה משומעי לקחו על יד ביתו ושמעו קול בכיתו של תינוק. פתחו את הדלת וראו מוהל עומד ועורך ברית מילה והנואם עומד על ידו („ראזסביט״ 28 1928). מקרה אחר מענין ביותר: בשנת השלושים כשהתגברו הרדיפות על הדת, הפך יהודי דתי לאנטי־דתי. באספה פומבית השמיץ את הדת בחריפות. בחג הסוכות פגש את שמש בית־הכנסת וביקשהו שיכניס לו את האתרוג והלולב לביתו בבוקר השכם דרך כניסה צדדית, בכדי שיוכל לקיים את המצוה (מפי הרב זיסלין). עם כל המספר בזה, הרי הכלל נשאר במקומו: היבסקציה הצטיינה בקנאותה האנטי־דתית לעומת הקומוניסטים ברחוב הלא־יהודי. במה מתבארת תופעה זו? אנו משאירים לקורא לתת את התשובה על השאלה הזו. נביא פה רק עובדה: משלחת יהודית מטעם הקהילה המוסקבאית ביקרה פעם אצל סמידוביטש הנזכר, בענין בתי־כנסת שהוחרמו. ה׳ סמידוביטש פנה אל המשלחת היהודית וביקש להסביר לו, מדוע הקומוניסטים היהודים להוטים יותר במלחמתם נגד הדת מחבריהם הקומוניסטים הרוסים? אחד ענה לו,

כי זה נובע מחוסר הרגלי נימוס ותרבות אצל השכבה היהודית ברוסיה. השני, עורך־דין אורינסון, ראה בתשובה זו עלבון ליהודים, ונתן לו הסבר אחר: היהודי מטבעו הוא בעל מזג סוער, כשהוא מאמין הוא מאמין בלהט, וכשהוא כופר הוא כופר בלהט (מפי הרב לנדוי).

בסיכום דברינו על היבסקציה נגיד: חלקה היה רב בחורבן היהדות ברוסיה, לא רק מבחינה דתית, כי אם גם מבחינה לאומית. וכך יכנס שמה להיסטוריה היהודית. היבסקים אמנם הומתו, אבל הם לא הפכו בשביל כך ל"קדושים". תהא מיתתם כפרה על כל עוונותיהם.

נסיונות לשבור את הדת מבפנים

בית כנסת חי

במלחמתו של השלטון הקומוניסטי נגד הדת, מענינת ביותר פרשה אחת, שלא הוסב אליה כל תשומת לב מצד הציבור. השלטון הקומוניסטי לא הסתפק בנגישות ורדיפות על הדת, הוא נקט גם באמצעי נוסף: חתירה תחת הדת מבפנים. דבר זה נעשה על ידי החדרת שאיפות לתקונים בדת במחנה הדתי, בכדי לערער את יציבותו הנפשית של מחנה המאמינים. נוסף לזה יביא דבר זה לקרע ופילוג במחנה הדתי והחלשת האוטוריטה הדתית. התוצאה מכל זה צריכה להיות: שבירת הדת מבפנים. סוכני הקומוניזם ידעו לנצל חוגים מסוימים או אפילו אישים בודדים שדבקותם בדת מעוררת היא מבחינה מסוימת. אלה קיבלו תמיכה חשאית, עידוד ועזרה לעלות על השטח עד שהיוו כוח בפנים המחנה הדתי ויצאו להלחם נגד הדת המסורתית בשם הדת הצרופה...

בכדי להבהיר את הפרשה הסתומה הזו, נחרוג ממסגרת הנושא שלנו — המאבק נגד הדת היהודית — ונראה את נסיון החתירה מצד הקומוניזם תחת הדת הנוצרית הפרבוסלבית, על ידי כך תינתן לנו אפשרות לבחון במקביל לזה נסיון זה כלפי הדת היהודית. בשנים הראשונות אחרי מהפכת אוקטובר קמה בדת הנוצרית־פרבוסלבית תנועה שנקראה בשם "הכנסיה החיה" או "המתחדשים". כיתה דתית שדגלה בחידוש פני הדת הפרבוסלבית בתוכן ובצורה. בין עקרונותיה — תמיכה בממשלה הסוביטית. נתפסו לכיתה זו קבוצת כמרים ובראשה הכומר וידינסקי. כמרים אלה ניכרו גם בחיצוניותם — הם הורידו מעליהם את הלבוש המסורתי המיוחד לכמרים. אלה התקוממו נגד האוטוריטה העל[1]ונה של הדת הפרבוסלבית — האפטריארך טיחון, שהיה שנוא ביותר על השלטון הסוביטי, עד שהושיבוהו במאסר כבר בשנים הראשונות של השלטון הסוביטי ולאחר מכן שוחרר. עכשיו נמצאו מתמרדים בו גם מבין הכמרים. עד מידי השפעתה של תנועה זו אין אנו יודעים בדיוק, אבל נראה הדבר שנמצאו לה תומכים במידה ניכרת, ומלחמה התנהלה בין תומכי ההתחדשות מיסודו של הכומר וידינסקי והשמרנים שומרי אמונים לאפטריארך טיחון. במאבק שבין הצדדים מצאה לה מקום גם נימה אנטישמית. מענין להביא את האפיזודה הבאה (מתוך העתון "פרבדה" לפי "ראזסביט" 34 1926).

"בעיר אודיסה פרצה התנגשות בין המוני מאמינים (שמרנים) עם הכמרים המתחדשים בעת עריכת התפילה על ידי המתחדשים בכנסיה הקאזאנית. בין ההמון הרב שנאסף, ברובם — נשים, נפוצה שמועה כאילו המתחדשים אינם אלא ז'ידים

(יהודים) מחופשים. התחילה תגרת ידים והרבה מהמתחדשים הוכו. הנשים צעקו, כי בכנסיה (המתחדשת) מתחבאים יהודים. הוצע להמון לבחור משלחת, שתחפש בכל הכנסיה אם נמצאים בה יהודים. משלחת של עשר נשים חיפשה ולא מצאה משהו חשוד. משהודיעה על תוצאות החיפוש, התחילו לחשוד בהן שהן עצמן משתייכות למתחדשים. הויכוח עבר משם לבתי־החרושת הסמוכים, אלה שהביעו דעתם כי אין ממש בשמועות אלו הוכו. כחמישה עשר איש הוכו. היה הכרח להזעיק את המשטרה וגם חיל רוכבים, בעצם, הם לא התערבו בויכוח, הכנסיה נחתמה".

ידוע לנו גם על התנגשויות ותגרות־ידים בין המתחדשים והשמרנים הפרבוסלבים בעיר קרמנצ'וג.

נסיון זה של חתירה מבפנים תחת הדת, נתגלה כעבור זמן גם במסגרת הדת היהודית בדמותו של "בית־כנסת חי" ("כנסיה חיה" אצל הפרבוסלבים) שקם בעיר פולטובה. הנה העובדה:

"בית־כנסת חי".

"כמעשה שעשו כמרים פרבוסלביים אחדים לפני כמה חדשים ביסדם כיתה דתית חדשה בשם "הכנסיה החיה", המודה בממשלה הסוביטית ונלחמת בכנסיה הפרבוסלבית שהאפטריארך טיחון עומד בראשה, עשתה עכשיו קבוצת יהודים שהגישה תזכיר לועד הפועל הסוביטי של פלך פולטובה בבקשה להרשות יסודה של כת דתית חדשה בשם "בית־הכנסת החי". בעלי התזכיר קוראים לעצמם "מאמינים" ומודיעים שהם מתכוננים להלחם "באמונותיו התפלות" ו"בערותו" של בית־הכנסת "המת" וגם אומרים לערוך ויכוחים פומביים עם החרדים היהודים. ה"מאמינים" מבקשים רשות לפתוח בית־כנסת משלהם.

העתונות הקומוניסטית היהודית מקדמת את הקבוצה הזאת בשמחה רבה, ומביעה את תקותה ש"בית־הכנסת החי" יסלול לקומוניסטים דרך אל ההמונים היהודים, ששום תעמולה קומוניסטית אינה שלטת בהם" ("העולם" 18 1924).

"בית־הכנסת החי" נפתח באחד במאי (חג הפועלים) במעמד כמה מאות סקרנים. הנואמים נסתייעו בפסוקים מן התורה, מן המדרש ו... מספרי לנין. כשעלה שם לנין על שפתם לא שכחו להגיד "עליו השלום" או "זכרונו לברכה". "הקומוניזם — זוהי תורת משה, שלנין תרגמה לשפת הבולשביקים", — הצהיר אחד מהם (שם 23 1924).

ידיעות מפורטות יותר על מגמתו של "בית־הכנסת החי" מוסרים לנו עדים מהימנים. העקרונות שלו היו:

א. שויון זכויות לנשים גם בתחום הדת, הגברים והנשים מעורבים יחד בבית־הכנסת וגם הנשים עולות לתורה יחד עם הגברים.

ב. הבלטת ערכו של הפועל וזכויותיו בחברה, גינוי הבורגנות בנאומים ודרשות.

ג. ביעור "אמונות תפלות".

ד. החדרת רוח האחוה הבין־לאומית, משום כך, אין לירוק באמירת "עלינו".

ה. יופי חיצוני צריך לשרור בבית־הכנסת.

מסופר שבבית־הכנסת זה היתה תלויה תמונתו של לנין, גם עתון קיר פרו־קומוניסטי.

בראש "בית־הכנסת החי" עמד אחד בשם רבינוב. אדם זה היה ריק מתורה והשכלה ושואף להתבלט בציבור, וכאן, נדמה היה לו, יצליח להשיג את שאיפתו.

ראינו בזה את הנסיון הקומוניסטי לחתירה תחת הדת מבפנים, בדת הפרבוסלבית וגם בדת היהודית. אולם שונות היו התוצאות בשתי אלה: בדת הפרבוסלבית זכתה כיתת המתחדשים להצלחה מסוימת ואילו בדת היהודית היה זה נסיון כושל. לא נמצאו לו תומכים ל"ביהכנ"ס החי". התקיים קיום עלוב במשך זמן עד שהתפורר מאליו.

ההופעה מתבארת בזה, שבדת הפרבוסלבית, נוסף לפעולתם החתרנית של סוכני הקומוניזם, היתה קיימת כנראה תסיסה פנימית לתקונים בדת בחוג מסוים. בכל אופן נראה שהעומד בראש קבוצת המתחדשים, הכומר וידינסקי, לא היה סוכן קומוניסטי פשוט, כי אם אדם בעל רוח והשכלה רחבה ביותר. מצד אחד לחם אמנם נגד ראש הכנסיה השמרנית — טיחון, אבל יחד עם זה הגן על הדת כלפי המרכסיזם הכפרני. לפרסום רב זכו אז ויכוחיו עם גדול הוגי הדעות של המרכסיזם הפילוסופי א. ו. לונאצ'ארסקי על הנושא "האם יש אלקים" ונחל נצחון מזהיר עליו בהוכחותיו על מציאות ה'. אדם מלומד זה ודאי ידע לבסס כראוי את רעיונותיו, לא כן העומד בראש "בית־הכנסת החי" רבינוב וחבריו. ערכם האינטלקטואלי היה אפס מוחלט. נעדרים מכל ידיעה לא יכלו למצוא תומכים לרעיונותיהם. זאת ועוד, היהדות הדתית היתה יותר איתנה ברוח אמונתה, מאשר מאמיני הדת הנוצרית־הפרבוסלבית. משום כך לא יכלו נסיונות החתירה למצוא קרקע פורה בשבילם. הם נכשלו.

הדברים שהוצעו פה על נסיונות התקונים בדת ברוסיה הסובייטית, שקיבלו את השראתם מאת סוכני הקומוניזם ועל ההבדל בין היהדות לנצרות, מוצאים להם אישור במאמר שנתפרסם בעתון הסובייטי הרשמי "איזבסטיה" משנת 1924 תחת הכותרת "התחדשות הכנסיה נמשכת: כעת — תופעה חדשה".

"הכנסיה החיה" הופיעה לא רק אצל הפרבוסלבים, כי אם גם אצל היהודים. בעיר פולטובה החליטה קבוצת יהודים מאמינים ליסד "בית־כנסת חי" בלי "אמונות תפלות" "וקרוב לרוח הזמן".

הקבוצה פנתה בבקשה לרשיון אל השלטון המקומי.

הקליריקליזם היהודי הוא העקשני ביותר והיציב ביותר. עד עכשיו לא עלה בידי מישהו לשבור אותו מבפנים. אולם, כנראה, המגפה האדומה (...) חודרת בסוף גם לתוכו. החלודה אוכלת גם את קיר הנחושת של הקלירקליזם היהודי.

עוד לא ידוע מה תהיה תכניתה של קבוצת "המתחדשים", האם הם יזהירים במצות מילה או שהם ישאירו זאת בשביל היהודים "הטיחונובים" (כינוי לשמרנות הפרבוסלבית של האפטריארך טיחון) בכל אופן, בקורות הריסת הדת (היהודית) הופיע גורם חדש ותקופה חדשה ("ראזסביט" 17 1924).

דבריו גלויי הלב של העתון הרשמי הסובייטי מראים לנו מי עומד מאחורי כיתות "דתיות" אלו. אנו רואים בזה גם קביעת עובדה חשובה מאד מבחינה היסטורית, כי היהדות היתה יותר איתנה ברוחה מאשר הנצרות, על כל פנים, בתקופה זו.

אנו מצדנו מוסיפים, כי תקות הקומוניסטים להריסת היהדות בדרך זו לא קמה ולא נהיתה. הנסיון נכשל באופן מחפיר.

נסיון מעין זה, אבל פחות נועז, נעשה גם בעיר מינסק, בתקופה זו בערך. שם נוסדה "קהילה אדומה", בראשותה עמד "רב אדום" שדרש בשבחו של הקומוניזם, והשלטון העניק לה זכויות יתר. גם היא לא מצאה לה תומכים והשפעתה היתה אפסית.

אחד הפעילים בקהילה זו היה שמש אחד שנקרא בשם השמש מסולומינקי. הוא שיתף פעולה עם העתון היבסקי במינסק, שהיה מפרסם מאמרים או ידיעות של השמש.

בקהילה האדומה נעשה השמש אדם מכובד ומפורסם. העתון הוציא לו מוניטין. בשכר זה הסכים לעשות שרות טוב לאדוניו הקומוניסטים.

למעשה לא יצא מכל הענין מאומה. היהדות לא ניזוקה מהשועלים הקטנים המחבלים בכרם ה'.

בוגדים

יחד עם המאמצים להקים במחנה הדתי תנועות מרי, ערכו הקומוניסטים ציד נפשות על חלשי האופי מבין המשרתים בקודש, להעביר אותם על דתם ודעתם ולנצל אותם לצרכי תעמולת הכפירה בין ההמונים הפשוטים ביותר.

רב אשר הקדיח תבשילו ברבים, בעברו למחנה הקומוניסטים, שימש בשבילם נשק תעמולתי חשוב, כדוגמה חיה וכהודאת בעל דין, כי הדת היא תרמית בלבד. בחקירה מדויקת ויסודית שנערכה על ידינו מחומר העתונות ומפי עדים היודעים היטב את המצב ברוסיה, העלינו מספר שמות של רבנים שמעלו בתפקידם או שעברו לגמרי לצד הקומוניסטים הכופרים, והטיפו לכפירה. יש לשים לב, כי העתונות לא היתה מזניחה את המקרה הקל ביותר בכגון זה, שלא לתת לו פרסום ולא לנצל אותו לצורך תעמולה. יש לראות איפוא את המספר הבא כמדויק.

למען האמת ההיסטורית אנו מפרסמים פה שמות אלה לדראון עולם. אין אנו רואים בדבר זה משום פגיעה בכבוד היהדות הדתית, אדרבה יש להתגאות על כך שבמצב של רדיפות ונגישות, שוחד ופיתוי, נמצאו רק יחידים ספורים שמעלו בקודש ממספר רב של רבני רוסיה (יותר מאלף לפי עדותו של הרב דיסקין).

רבנים שנשארו בתחום הדת ולא הורידו מעליהם את האיצטלה של הרבנות, אבל נתנו יד לקומוניסטים, שהכריזו מלחמה עד חרמה נגד הדת, אלה הם:

א. הרב מסלפינקה. "ה"עמעס" מודיע, כי הרב מסלפינקה הנמצא במינסק נשא הספד על קברו של אחד הקומוניסטים ואמר, כי ממשלת הסוביטים שואפת להרביץ בקרב היהודים מלאכה ודעת במקום עסקי רוח ותרמית. הרב ממינסק ערער על דברים אלה ולכן מתכונן הרב מסלפינקה להרצות בבית הועד לפועלים נגד הרבנים ונגד כל הכהונה הדתית היהודית" ("העולם" 27 1923).

עובדה זו מאושרת גם על ידי עדים, אלא שהם מוסיפים, כי אדם זה לא היה שפוי בדעתו לגמרי.

ב. העתון הקומוניסטי "די קומוניסטישע פאן" מספר, שהרב בבוהוסלב הוא קומוניסט נאמן, את דרשותיו הוא מסיים לא במלים "ובא לציון גואל" אלא "יחי הקומוניזם והדת הקדושה". שאר הרבנים נידוהו אבל הוא אינו משגיח בכך.

גם בעיירה אולינוב מנו עליהם הענייים רב "פרוליטרי" בתור מחאה נגד הרב

הבורגני ("העולם" 18 1924). המקור היחידי לעדות זו היא העתונות הקומוניסטית.

טיפוס מיוחד במינו, שזכה לפרסום רב באמצע שנות העשרים, היה הרב מסטרידורוגה הוא גם הרב "בקהילה האדומה" בעיר מינסק, נסע על פני ערי ועיירות רוסיה ודרש דרשות שריח קומוניסטי נדף מהן. היה מטיף להסתגלות אל המשטר הקיים, לא רק בשטח הכלכלה והמלאכה, כאילו אשמים היהודים שהפכו לעם של סוחרים ורוכלים, אלא גם בשטח חינוך הבנים. דבריו אלה היו מלווים באנחה כאילו "אי אפשר ללכת נגד החוק", אבל המסקנה היתה: למסור את הבנים לחינוך הסובייטי. בדרשותיו היה בא בעצם, להגן על האמונה, אבל גם בזה נתרשמו השומעים בכיוון ההפוך: טענתו היתה, כי אדם מוכרח להאמין במשהו. אבל דוקא ההכרח להאמין והנעימה בה נאמרו דבריו, דחו את השומע מאמונה שבמסורת במקום לקרבו אליה.

באורח חייו הפרטיים, פרץ גדר שגדרו ראשונים. לא נזהר בקלות כבחמורות שעה שהמשיך לשאת עליו את האיצטלה של רב בישראל. מה היה באמת? האם היה סוכן של הקומוניסטים או בעל שיטה משלו? אין בידנו לענות על זה באופן ברור. ידוע לנו רק שנזהרו ממנו וראו בו מלשין רגיל. לפי עדות אחת לא רצו לתת לו לדרוש בבית כנסת אחד בעיר נעוול והוא הראה שבידו רשיון מטעם הג. פ. או. לדרוש בבתי כנסת. לעומת זה מוסר מקור אחר, כי גם הוא עצמו נאסר פעם על ידי הג. פ.או. בכל אופן, פעולתו בשטח הדת היתה הרסנית, ובתור שכזה מקומו ברשימה זו, בין אלה שמעלו בקודש.

רבנים שעזבו את הרבנות ויצאו להילחם בגלוי נגד הדת ידועים לנו רק שנים. הראשון הרב מעיירה נייבוחוב. בעתון "וועקער" נתפרסם מכתבו של הרב מעיר נייביחוב (רוסיה הלבנה) מאנס. הוא מצהיר, כי הוא מוריד מעליו את התואר "רב" הנבזה, מכיון שהגיע לידי הכרה שהדת הנה השונא המושבע של ההמונים וביחוד הפועלים. זהו המקרה הראשון להצהרה מעין זו ("ראזסביט" 15 1925).

ידיעה שניה (שם) מוסרת, כי מאנס התחיל לנהל תעמולה אנטי־דתית בין יהודי רוסיה הלבנה. הוא מצהיר שהוא כופר בדת וקורא להמונים ללכת בעקבותיו.

רב שני שבגד בגלוי בדת ויצא להילחם נגדה, היה דוב מיאנוביץ. בהתחלת שנת 1930 כשגברו הרדיפות על הרבנים, מכר את נפשו לשטן והפך מנרדף לרודף הדת. עוד שבועים לפני שיצא לתרבות רעה ראוהו קונה ציצית לעצמו, אולם אחר כך הצהיר בגלוי שהוא עוזב את הדת ומתכונן ללחום בה. רב אחד ממכיריו, כתב לו מכתב מלא דם ודמע לבל יחלל שם שמים ברבים. אבל קיבל תשובה מלאה שנאה ארסית, בה הבטיח להחריב את היהדות... התחיל לנסוע על פני עיירות יהודיות ונואם נגד הדת. באחת מנסיעותיו נהרג בנפלו מהרכבת.

המשפחה היהודית

טרגדיות עמוקות התחוללו במשפחה היהודית על רקע דתי. בדרך כלל היו רוב המשפחות מפולגות, ההורים הם דתיים והבנים "קומסומולים".

הקרע במשפחה על רקע דתי, אם כי אינו מיוחד דוקא לרוסיה הקומוניסטית, אבל בה הוא קיבל צורה מיוחדת: לא היה כאן יחס של כבוד מינימלי כלפי ההורים

הדתיים משתי הבחינות: א) הגינות אנושית, שלא להעליב את רגשיו המקודשים של השני. ב) כיבוד הורים.

הקומוניזם הטיף לשנאה ובוז לדת ולאדם הדתי. שנית, חינך הקומוניזם את הדור הצעיר באופן מכוון לשנוא ולבזות את דור ההורים. הרגילו את הבנים לראות בהוריהם פראים, שרידי תרבות פראית, שנגזרה כליה עליהם ועל תרבותם.

לעתים קרובות מאד מררו הבנים את חיי הוריהם בהתנהגותם האנטי־דתית, הבלתי מרוסנת לעיניהם. מתוך איגואיזם מיוחד במינו, ראו הבנים את זכות החיים רק לעצמם, הם בעלי התרבות והקידמה הקומוניסטית, הבונים את עולם המחר. בזיקה המשפחתית אין שום ערך מוסרי. לא מגיעה להורים כל הכרת תודה עבור דאגתם לבניהם, עבור עמלם וסבלם הרב. ברוח פרוזיטית כזו חונכו הבנים על ידי המחנכים הקומוניסטים. הבנים לא שמו לב אל סבלם הנורא של ההורים ודאגתם לפרנסה תחת עול המשטר הסובייטי, הם ראו בכך דבר מחויב המציאות ועברו עליו לסדר היום. כתמורה נותן להם המשטר החדש אפשרות ללמוד ולהשתלם וזהו העיקר בעיניהם. משטר זה הוא ידידו של הדור הצעיר, בראשותו של לנין האהוב, ידיד הילדים ואחריו ממלא מקומו, סטאלין ידיד הילדים.

כזה היה הלך מחשבתו ורגשותיו של הנוער היהודי ברובו, בשנות העשרים (עד שבאה ההתפכחות).

בהרבה מקרים השלימו ההורים עם העובדה וראו את חייהם טפל שבטפל לגבי חיי בניהם ועתידם. אולם היו גם מקרים של התנגשויות וטרגדיות עמוקות על הרקע האמור. לא היה מן הנמנע שבנים אכלו חזיר על שולחן אביהם הכשר.

נביא בזה כמה עובדות טרגיות לדוגמה: "בעיר קרמנצ'וג איבד את עצמו לדעת יהודי דתי, שמו יהודה לייב, בגלל שבתו הפכה לקומוניסטית ומתנהגת באופן בלתי יהודי. בהלויתו הצילה המשטרה בכוח את בתו מידי המוני היהודים שרצו לעשות בה שפטים" ("ראזסביט" 13 1927).

סכסוך משפחתי על רקע דתי שנגמר בהתערבות היבסקציה וטיפול הג. פ. או.

"הדבר היה בשנת 1930. באחד הימים בא פתאום למעונו של ר' רפאל כהן ממוסקבה בן אחותו מויטבסק, נער בן 11 שנה. הנער סיפר לדוד, כי אמו, אלמנה עניה, אין לה במה לפרנסו, ועל כן רצונה למסרו לבית־הספר של היבסקציה, מקום שהתלמידים העניים מקבלים שם ארוחת צהרים. הנער סירב להיכנס לבית־ספר זה ולכן בא אל דודו למוסקבה. ר' רפאל כהן קיבלו בסבר פנים יפות. שכר לו מלמד וגם מזונות אצל אחד ממכיריו, והנער שבע רצון.

בינתיים התחילה אמו, שלא ידעה היכן נאבד בנה, לחפשו. במקרה נודע לאחותו השניה של ר' רפאל כהן, שנמצאה גם היא בויטבסק, כי הנער הוא במוסקבה. עמדה ונסעה למוסקבה, נטלה את הנער והחזירתו לאמו. כשחזר הנער לויטבסק ושח את כל המאורע, הגיעו הדברים ליבסקציה הויטבסקאית, שנזדעזעה לשמע אזניה: במטרפולין האדומה, במוסקבה עצמה עוד נמצאים מלמדי תינוקות? לא נתעצלו היבסקים וערכו לג. פ. או במוסקבה "נייר", כיד הריבולוציה הטובה עליהם, כך וכך, היתכן?...

לא עברו ימים מועטים ושני שושבינים באו אל ר' רפאל כהן והובילוהו לרחוב לוביאנקה אל הג. פ. או המרכזית. החקירה והדרישה התחילה בדברים צדדיים, לבל ירגיש הנאשם תיכף במה חושדים אותו. עד שסוף סוף הגיעו לפרשת בן האחות מויטבסק. שח להם ר' רפאל כהן את כל המאורע, מבלי הכחש דבר. וחוקר הדין שלחו מעל פניו, כסבור היה ששוחרר ללכת לביתו. אך בהגיעו לפתח היציאה הוברר טעותו. הובילוהו למרתף...

כעבור ימים אחדים הביאוהו שוב לפני החוקר. הלה הרבה עליו דברים: מי הם חברי הארגון העוסק ביסוד חדרים וישיבות חשאיות? ומי הם ששלמו את שכר הלימוד? וכך חזרו ונשנו החקירות והדרישות הללו עוד פעמים אחדות. החוקר בשלו, וכהן בשלו. שלושה חדשים התענה ר' רפאל במרתף הג. פ. או אחרי כן הודיעוהו שנגמר דינו, בעוון קונטרריבולוציה, לשלוש שנים גלות.

קודם נשלח כהן לסברדלובסק, אחרי כן לכפר בחבל אורל — ומשם לצפון הרחוק בערבות סיביריה.

במשך חדשיים בשנה שורר שם קיץ ובשאר ימות השנה — חורף קשה וקר. הכפר, מקום גלותו של כהן, רחוק מתחנת הרכבת 600 ק"מ. התחבורה עם הכפר היא רק באמצעות אניה, אבל האפשרות הזו קיימת כמובן רק בשני חדשי הקיץ אב ואלול. מתשרי עד אב קפוא הנחל, והכפר מנותק מן העולם. משך היום בחדשי החורף הוא שתי שעות: משעה 12 עד שעה 2, שאר כל העת — ליל הצפון של "וימש חושך" בצירוף קור עז. שלוש התפילות של שחרית, מנחה וערבית, הוצרך ר' רפאל כהן להתפלל כמעט רצופות זו אחרי זו.

שני עמים שוכנים באותו חבל הצפון: האוסטיאקים והסאמויידים. האוסטיאקים בונים להם בתים שעד מחצית קומתם הם בתוך האדמה, בשביל שהקור לא יחדור כל כך לתוכם. והסאמויידים שוכנים באהלים הבנויים מקרח ומעורות צבי. האוסטיאקים יודעים גם קצת רוסית. אפשר איפוא לבוא באיזה אופן בדברים עמהם. אבל הסאמויידים אינם יודעים מלבד שפתם שום שפה אחרת כלל. מזונם היחידי הוא דגים ובשר, דגים בלתי מבושלים ובשר צבי חי. שתייתם — דם של צבי. בגדיהם היחידים — עורות של צבי. שום צומח ושום בעל חי, מלבד הצבי, אין בכל החבל.

האניה האחרונה הבאה בסוף הקיץ, מביאה לכל התושבים לכל החורף הבא: לחם, קמח, סוכר, תה, טבק וכדומה. האניה הראשונה שבאה בתחילת הקיץ מביאה את הדואר של כל החורף שעבר. בשנים הראשונות שלאחר המהפכה, היתה הממשלה הסובייטית עסוקה בענייניה ולא הספיקה לטפל בחבלים הרחוקים והנידחים, הסאמויידים היו נתונים לגמרי מכל מדינה וזמן רב לא ידעו כי התקיימה ריבולוציה במדינה. עד שנת 1922, חמש שנים אחרי המהפכה, עוד התפללו התושבים במקום לשלומו של הצאר ניקולאי.

בסביבה כזאת ובתנאים כאלה ריצה ר' רפאל כהן את עוונו במשך זמן של קרוב לשלוש שנים" (רשימת הרב זוין מפי ר' רפאל כהן).

בת קמה באמה

ה"עמעס" המוסקבאי מספר: לפני בית הדין האידי מזינובייסק עמדה בימים אלה הרבנית של המושבה סאנאורוק שנתבעה על ידי בתה. כתב המשפט אומר, כי הרבנית שרה כהן גנבה מבית בתה רבקה את ילדה, בן ארבע שנים, ונגד רצון הוריו הכניסה אותו בבריתו של אברהם אבינו. לפני השופטים עוברת שורה שלמה של עדים. הרב הזקן טוען, כי הילד נולד בלי חופה וקדושין ואין הוא רוצה כלל לדעת עליו, "שולמאן" הוא ו"שולמאן" יהיה לכשיגדל (שולמאן זה שם חתנו הקומוניסט) ולפיכך נעשה הכל שלא בידיעתו.

בתו השניה של הרב, מלכה, ציונית נלהבת מספרת לפני בית הדין, כי היא לא יכלה לראות שבביתם יגדל "גוי" קטן... הרבנית הנאשמת טוענת כי בתה עצמה במכתב ביקשה אותה למול את ילדה. אלא שהמכתב אבד ממנה. אך הבת רבקה עומדת על דעתה, אמה עשתה מה שעשתה נגד רצונה. בית־הדין הטיל על הרבנית קנס בסכום מאה רובל וחמישה עשר רובל הוצאות המשפט ("הארץ" 8 לינואר 1929).

נסיים במקרה הבא, בו האב יבסקי והאם דתית ועקב זה נפל ילדם קרבן:

"במינסק יש קומוניסט יהודי מפורסם מריאסין שמו. הוא נודע בעיר ביחוד על ידי מלחמתו הנמרצה בדת היהודית. כל ההפגנות נגד הדת ביום הכפורים, בראש השנה ובחג הפסח, הוא היה מחוללן ומנהלן.

לעומת זה נוטה אשתו להלך רוח דתי וכנגד בעלה היתה מערימה לנהוג את הבית כמנהג ישראל. כשהגיע בנם לבר־מצוה, שלחה אותו אמו חרש אל מלמד ללמדו קריאת ההפטורה. כשנודע הדבר לאב יסר את הבן קשות וגזר עליו בכל חומר, לבל יהין ללכת לבית־הכנסת. גזירת אבא דכדכה אותו עד היסוד. צערו כרסם את לבו כל אותו היום ולא יכול היה להבליג עליו. עד שקם בנשף לילה, שעה שכל בני הבית היו שקועים בשנתם, והמית עצמו בירית אקדח שהוציא מכיס אביו. המעשה עשה רושם עז בכל העיר, אחרי ארונו של הנער הלכו עשרות אלפים אנשים. רבים מררו בבכי על מות הנער שאבד על קדושת הדת" ("העולם" 45 1923).

נישואי תערובת

המהפכה הביאה בעקבותיה התקרבות בין האוכלוסיה היהודית והרוסית. הרבה האמינו בתום לב, כי שנאת ישראל היא רק פרי המשטר הישן ועומדת לחלוף תחת משטר המהפכה שהכריזה על אחוות עמים. התוצאה היתה נשואי תערובת שהפכו לתופעה רגילה. ד"ר ל. שפירא בזכרונותיו ("בקלחת הרוסית" עמ' 142) משנות העשרים הראשונות כותב: "נשואי תערובת, שעד המהפכה היו בעיירות עוד קורעים עליהם 'קריעה' נהיו לחזיון יום־יומי. מענין שרוב מקרי הנשואין האלה היו בחוגי האינטלגנציה והבורגנות הזעירה ומיעוטם בשדרות בעלי המלאכה. איבן הרוסי המגושם, על פי רוב פקיד סוביטי או איש צבא מיוחס, היה מיסב לו בהרחבה בבית חותנו היהודי ומשתדל להסתיר את רגש האנטיפתיה הטבעית שלו מדור דורות לז'יד".

ראויה לציון העובדה המוזרה כאילו: בתקופה זו נתרבו מקרים של גירות. אף כאן הגורם היחידי היה: נישואין. הרבה בנות ישראל דרשו ממאהביהן הרוסים להתגייר בתור תנאי מוקדם לנישואיהם. ואף השיגו את מבוקשן.

ידיעה מוסרת, כי במוסקבה גייר הרב מזא"ה 367 רוסיות שנישאו ליהודים ("העולם" 1923). פירוש הדבר הוא כי גם הרבה בחורים יהודים ראו הכרח לעצמם שנשותיהם תהפכנה ליהודיות. בהרבה מקרים מסוג זה, נעשה הדבר בהתחשב בהורים דתיים שהרגישו את נישואי התערובת כאסון חיים בשבילם. במקום שהבנים השתתפו בצער ההורים, נמנעו נישואי התערובת. במקרה הגרוע, באה הגירות.

במידה שבני העיירה היהודית התחילו להתרכז בערים הגדולות הלכו ורבו גם נישואי התערובת. יושב ראש ה"וצ'יק" קאלינין, ישר הלב בין הקומוניסטים, בנאומו למען התישבות יהודית חקלאית מנמק את הצורך בשם קיום הלאום היהודי. בתוך דבריו הוא מספר: "כששאלונו באחד מבתי־החרושת במוסקבה, מדוע רבו כל כך היהודים במוסקבה — עניתי ואמרתי: אילו הייתי רב ליהודים, רב זקן ובעל השפעה, שלבו ונשמתו כואבים את כאב האומה היהודית, הייתי מטיל חרם על כל היהודים הבאים למוסקבה לתפוס משרות סוביטיות, משום שאבודים הם ליהודים לעולם. במוסקבה מתמזגים הדם היהודי והדם הרוסי והם אובדים ליהדות אם לא בדור השני, הרי בדור השלישי. רובם נעשים לרוסיפיקטורים גמורים".

על המספר המדויק של נישואי התערובת אנו מוצאים ידיעה אחת משנת 1926, לפיה שמונה וחצי אחוזים מכל הנישואין היהודים הם נישואי תערובת ("נפתולי דור" עמ' 336).

בעתון "העולם" 32 1928 אנו קוראים: "משלחת של פועלים המבקרת את המושבות היהודיות בחבל קריבורוג מציינת, כי היהודים והאכרים בסביבה חיים בשלום. המשלחת מוסיפה בשמחה, כי נישואי תערובת בין יהודים ונוצרים הם מקרה שכיח וכי אין המתישבים היהודים מונעים עצמם מנישואים אלה".

משמע שגם בהתישבות היהודית פגעה ההתבוללות, אבל אין ספק כי בערים הגדולות היו אלה תופעה שכיחה יותר.

החיים הפנימיים

החיים הרוחניים והציבוריים

מה היו פני החיים הרוחניים והציבוריים בתקופה זו שאנו עוסקים בה, במחנה היהדות הדתית?

לפני מתן תשובה על שאלה זו, יש לקבוע כי המדובר בפרקים אלה רק עד שנת 1929, שבה התחיל "הקו החדש" של הסתערות על שרידי החיים הישנים בכל השטחים. בפרקים הקודמים ניתן לנו לראות את פרשת הרדיפות על החיים הדתיים בכל גילוייהם. עכשיו עלינו לראות את פני החיים היהודיים מחוץ לרדיפות ובמקביל להן.

נגסה להסתמך על עדויותיהם של אנשים שונים הבאים מחוגים שונים. קודם: על הרוח הדתית בכלל. סופר יהודי אמריקאי, נ. חאנין (השתייך ל"בונד"), שביקר ברוסיה בשנת 1928 כותב: "הדת ברחוב היהודי כיום היא בהרבה יותר חזקה משהיתה בעבר. אמנם, ברחוב ובחיים הרשמיים היא אינה תופסת את המקום שהיה לה בעבר, אולם בין כתלי ביתו חדור היהודי מן השורה רוח דתית יותר חזקה משהיתה אופפת אותו לפני 25 שנה. החריבו את בית־הכנסת, החדר, אבל בזה לא החלישו אלא חיזקו את רוח הדת. רושם כזה עשו עלי עריה ועיירותיה של רוסיה" ("סאוועט רוסלאנד" עמ' 169).

הסופר אש מעיד בשנת 1928: השפעת הדת חזקה מאד בעיירות היהודיות. בבתי־הכנסת רבים המתפללים (לפי "העולם" גליון 26 1928).

הסופר ברייגין מעיד בשנת 1927: "עיר מינסק היא גם כיום יותר דתית מאשר וילנא".

בכינוס של היבסקציה במוסקבה בשנת 1927 מספרים הנואמים צימרינסקי, מזכיר הועד המרכזי של היבסקציה, ועורך ה"עמעס" ליטבאקוב, בהתמרמרות רבה על התגברות הדת בין המוני היהודים בזמן האחרון, לעומת ראשית שנות העשרים. ליטבאקוב מנסה להסביר תופעה מוזרה זו, לפי תורת מלחמת המעמדות של הדיאלקטיקה המרכסיסטית. אנו רואים איפוא, כי בד בבד עם הרדיפות על היהדות וניתוקו של רוב הדור הצעיר ממקורות היהדות, פועל גם תהליך נגדי של עמידה על ערכי הדת, ויתכן, גם התגברות של הרוח הדתית. יש להסביר הופעה זו בכך, כי בראשית שנות העשרים היתה היהדות מוכת תדהמה מהמצב הכללי הנורא ומהשתוללות היבסקציה וגזירות השלטון נגד הדת. עם השתפרות המצב הכלכלי

במדינה באה גם כעין התאוששות של היהדות הדתית והתמצאות במצב שמסביבה.

נראה עכשיו את גילויהם הציבוריים של הדת. קודם כל: הדמות המרכזית בחיים היהודיים הוא הרב, ערכו לא רק שלא ירד בעיני בני העדה, אלא גם עלה. מלבד התפקידים המקובלים של הרב — הוראת הלכה, לימוד ודרשה — נוספו לו עכשיו גם תפקידים חדשים. הרב היה העסקן האחראי לכל עניני הדת. במצב של פחד מהתנקמות הקומוניסטים לא נמצאו הרבה קופצים לעסקנות דתית ציבורית, והתפקיד של עסקנות נפל בחלקו של הרב. בין כה וכה הוא מופיע כלפי השלטון כבעל תפקיד דתי פעיל. לדוגמא: להחזקת בית־כנסת חייבים היה להגיש לשלטון את חתימותיהם של המתפללים, המבקשים לתת להם את בית־הכנסת לתפילה. דרושות היו עשרים חתימות (בזמן הראשון) או חמישים חתימות (בתקופה המאוחרת). היה צורך באחד אחראי, שיאסוף את החתימות וישדל את המתפללים לתת את חתימותיהם, למרות ההיסוסים שבזה. את התפקיד הזה מילא הרב. הוא הדין בשטחים אחרים: פיקוח על הכשרות, הדאגה לקיים מקוה כשרה, החזקת חדר לתינוקות של בית רבן, מקום שהיה.

בכינוס של היבסקציה האמור למעלה, מספר הנואם על השפעתו הגדולה של הרב בעיירה היהודית. הוא נותן להופעה זו את ההסבר הבא:

בשנות העשרים היו הרבה עיירות יהודיות מקבלות תמיכה ממוסדות עזרה מאמריקה. הכסף היה נשלח על שם הרב, ולפי השתדלותו. באופן כזה היתה דעתו של הרב מכריעה בחלוקת הכסף. הנזקקים לעזרה נופלים תחת השפעת הקליקריקליזם. ממשיך הוא לספר: בעיירה פריטש (רוסיה הלבנה) אין בית־מרחץ. את הכסף הדרוש לבנין בית־מרחץ אפשר להמציא מאמריקה (חלק מזה גם מהעיירה) אבל הרב הצהיר שאם לא ינתן רשיון לבנות גם מקוה — תשאר העיירה בלי בית־מרחץ. הנואם מאשים את הרב מפריטש שבגללו נשארים יהודי העיירה מזוהמים עד היום (רשיון למקוה אין באפשרות היבסקציה לתת). נמצאנו למדים מעדות זו על השפעת הרב בעיירה היהודית.

הלאה מסופר בנאום האמור, כי בעיירות היהודיות קיימת שורת מוסדות בלתי־ליגליים, דתיים וציבוריים, מהם חברות עזרה "גמילות חסדים", "לינת הצדק". הכספים באים מאמריקה ובחלקם גם מהעיירה, מתוספת של דמי שחיטה ואפיית מצות. בכספים אלה נתמכים בעלי־בתים "יורדים" וסתם עניים. מכיון שהכסף נמצא בידי הרב ותומכיו — מקבלים את התמיכה רק דתיים. בגלל זה מתגברת השפעת הדת בעיירה. הנואם טוען, כי יש להלחם נגד הקליריקלים גם בתוך מוסדות הצדקה והעזרה, להחדיר בהנהלת המוסדות — קומוניסטים.

בתי כנסת

עד שנת 1929 נמצאו בכל הערים והעיירות היהודיים בתי־כנסת. בעיר אחת במספר רב, בעיר שניה במספר פחות. אבל לא היתה שאלה של מקום לתפילה בשביל יהודי הרוצה להתפלל בציבור. בנאום הנזכר נאמר, כי בעיירה ינוביץ 80 אחוז מהפועלים מבקרים בבית־המדרש.

קהילות דתיות

לפי עדותם של הקומוניסטים גדל מספר הקהילות הדתיות בעשרה אחוזים בשנת 1925 ("ראזסביט" 32 1926).

לפי עדותו של הנואם היבסקי, בכינוס הנזכר למעלה, בנויאבר 1926, קיימות רשמית 1103 קהילות דתיות. מספר החברים 137,437. נקל להבין, שמספר זה כולל רק את המתפללים הרשומים. יש להוסיף על זה פי כמה מאלה שלא נרשמו. החומר לקוח מתוך ספר "די אל־פארבאנדישע ק. פ. און די אידישע מאסן" עמ' 58 ("ראזסביט" 2 1927).

מה היו שטחי הפעולה של הקהילה הדתית? אפיית מצות, החזקת בית־קברות, מקוואות, שחיטה. לזה יש להוסיף: עניני צדקה וחסד במקומות שהתקיימו מוסדות כאלה, שהיו בלתי מוכרים וקיומם בלתי ליגלי. הקהילה לא היתה מוכרת כגוף רשמי בעל סמכות להטיל מסים על הנזקקים לשרותי הקהילה. מימון ההוצאות הכספיות הדרושות בא ע"י הסדר פנימי ורצונם החפשי של אלה שהסכימו לשאת בעול הקהילה הדתית. אולם, לא כל הנהנים משרותי הקהילה הדתית נשאו בעולה. נביא רק דוגמה זו: גם הקומוניסטים היהודים בעיירה היהודית נהנו משרות הקהילה — להקבר בבית הקברות היהודי (נציין אגב, שקומוניסט אחד, שלום לוין שמו, יצא בהצעה בעתונות היבסקית להקמת בית קברות בנפרד מהדתיים בשביל קומוניסטים יהודים). מחוסר הכרה רשמית במוסד הקהילה, היא נמצאה במצוקה כספית ובמצב לא נוח ביותר של קיום בחסד.

אספת רבנים ברוסיה הסובייטית

את הביטוי הנהדר לרצון החיים של היהדות הדתית, אנו רואים בנסיון הנועז של אספת הרבנים ברוסיה בסוף שנת 1926 (תרפ"ז) בעיר קורוסטין (ווהלין). נמסר פה עליה לפי מקורות אחדים הנמצאים בידנו.

המצב הדתי דרש לכנס את העומדים בראש היהדות — הרבנים — ולהתיעץ על עניני הדת בינם לבין עצמם, ולבוא בדרישות מסוימות אל השלטון הסובייטי, במסגרת האפשרויות המצומצמות של חופש הדת היחסי, בתור נציגות ריפריזנטיבית של היהדות הדתית. אולם הסיכויים לקבלת רשיון לאספת רבנים כזו היו זעומים מאד.

דבר זה נתאפשר הודות ליזמתו וקשריו של העסקן הדתי מעיר קורוסטין, ר' זוסיה ויגרייזר. לפי החוק היה בסמכותו של שלטון אזורי להרשות אספת רבנים משטח האזור. ר' זוסיה היו לו קשרים עם שלטון זה והוא הצליח לקבל את הסכמת השלטון לכינוס.

צעד נועז של כינוס רבנים ברוסיה דרש התיעצות מוקדמת, אם כדאי הדבר, אם יביא תועלת או אולי חלילה הפסד? הרב שמואל קיפניס מעיר אוברוטש, שעסק בעניין הכינוס יחד עם העסקן ר' זוסיה ויגרייזר, הרבנים שלום הוכמן ויעקב לויצקי, נסע להתיעץ בדבר עם הרבי מליובאוויטש, מנהיגה הבלתי רשמי של יהדות רוסיה הדתית. הרבי הסכים לכינוס בכל לבו, והבטיח את עזרתו לאספת הרבנים הזו. גם נתן לרב קיפניס סכום כסף לצרכי ארגון הכינוס. הרב קיפניס חזר מהרבי ומסר לחבריו את דעתו של הרבי לנצל את ההזדמנות ולקבל את הרשיון לכינוס. הרשיון ניתן

לעריכת אספת רבנים מאזור קורוסטין וסביבתה הכוללת גם את ערי המחוזות ז׳יטומיר ושפטובקה.

סדר היום ותכנית האספה הותוו על ידי הרבי מליובאוויטש בשיחותיו עם הרב קיפניס. הוצעו לדיון: שאלת ארגון הקהילה — לבוא בדרישה אל השלטון הסובייטי להעניק הכרה רשמית בקהילה כגוף בעל סמכות להטלת מסים על הנזקקים לשרותי הקהילה. זה יחלץ אותה ממצוקתה הכספית, שנית, דרישה לליגליזציה של השחיטה אשר אמנם לא היתה אסורה רשמית, אולם לא היתה גם מותרת. בקשת היתר רשמי למקוואות, אפיית מצות, בתי קברות. כפי הנראה מהמקורות כללו ההצעות לסדר היום גם ענינים אחרים, אבל אושרו על ידי השלטון דיונים רק בשאלות הנזכרות. יומיים לפני התחלת האספה, נתקבלה הוראה מאת השלטונות להוריד מסדר הדיונים את שאלת הקהילות. ודאי הכריעה בזה יד היבסקציה שדעתה לא היתה נוחה מהאספה.

רשמית יכלו להשתתף בדיונים רק באי כוח גלילי קרוסטין, אבל ניתנה רשות להזמין אורחים מחוץ לרבני האזור המשתתפים בדיונים. אפשרות זו נוצלה באופן הנרחב ביותר. הרבי מליובאוויטש הזעיק במכתביו רבנים רבים מערי ועיירות רוסיה לבוא אל האספה ולו גם בתור אורחים בלבד. כך שנוכחו באספה זו 72 רבנים. עשרים וחמישה מהם בתור משתתפים והיתר בתור אורחים. הרבי מליובאוויטש עצמו לא הופיע לאספה. נוכחותו לא היתה רצויה מטעמי זהירות, אבל הוא שלח כמה נציגים משלו לאספה. נוכחו בה רבים מגדולי הרבנים ברוסיה.

העסקן ר׳ זוסיה ויגרייזר פנה אל הג. פ. או בשאלה: האם הכינוס הוא סגור או פתוח? תשובת הג. פ. או. היתה: אצלנו ברוסיה החפשית אין מה להסתיר, הכל צריך להיות גלוי לעין השמש. מסדרי הכינוס עצמם לא היו מרוצים ביותר מהפומביות, אך הברירה לא היתה בידם.

הרבנים קיפניס, לויצקי, הוכמן ואתם ועדת עסקנים מבעלי הבתים של העיר קורוסטין ניצחו על הכנת הכינוס. הוזמנו חדרים בבתים פרטיים לאכסון האורחים בעיר. גם העגלונים ידעו לקדם בסבר פנים יפות את האורחים הרבנים.

בעיר הכינוס ועירי הסביבה הורגש חג יהודי מיוחד במינו. בית־הכנסת הגדול שבו נערך הכינוס היה צר מלהכיל את מאות הנאספים שבאו לראות בפתיחתו. שוטרים עזרו לצירים להכנס לישיבה מרוב צפיפות. היה זה מחזה נהדר ומעמד יהודי גדול, בפרט ברוסיה הסובייטית.

הכינוס נפתח ביי״ז מרחשון תרפ״ז (אוקטובר 1926) ונמשך שלושה ימים רצופים. מזכירי הכינוס שמשו הרב ש. י. זוין והרב לוי גרוסמן ועליהם הוטל להגיש דו״ח לשלטון. אמנם נציגי השלטון ושליחי היבסקציה נוכחו בעצמם בכל ישיבות הכינוס והקשיבו לכל המדובר בכינוס. הדיבורים כללו גם שאלות בענינים שמחוץ לסדר היום על ידי זה שהעירימו על הסדר והבריחו דברים שצריכים היו להשמע. דבר זה הורגש על ידי המשקיפים היבסקים (מתוך רשימת הרב שינדרמן ב״ילקוט ווהלין״ ומפי הרב קיפניס).

מתוך העתונות

"אין לתאר את הרושם הגדול שעשתה ועידה זו על אוכלוסי היהודים ברוסיה. זו הפעם הראשונה שב"ארץ החופש" ניתנה הרשות לכינוס ועידה שעליה לטפל בעניני דת ואמונה. חושב אני שלא מן המותר יהיה למסור לקוראים העברים פרטים מהועידה החשובה הזו, שתשמש צעד ראשון לארגונה של היהדות ברוסיה הסוביטית.

אם גם שועידה זו היתה רק מקומית ובאופן רשמי יכלו להשתתף בה רק הרבנים מפלך ווהלין, בכל זאת עוררה את תשומת לבן של כל הקהילות היהודיות המפוזרות בכל קצווי רוסיה הסוביטית. התעניינות זו התבטאה גם במשלחות המיוחדות שנשלחו מאת הקהילות הכי רחוקות לקחת חלק בועידה ולברך אותה. כך למשל השתתפו בה ב"כ קהילות לנינגרד, אודיסה, קיוב, פולטובה, ניקולייב, קרמנצ'וג ועוד. הרבה עשרות טלגרמות ברכה נתקבלו מפני שלא היה לאל ידן של הקהילות להקציב סכומי כסף לצרכי נסיעות משלחות משלהן.

רושם מיוחד במינו עשתה טלגרמת הברכה של הרבי מליובאוויטש מלנינגרד. בטלגרמה זו הביע הרבי את בטחונו, כי היהדות בס. ס. ס. ר תתקיים לפי היסודות של התורה והאמונה ולא תסור אף כמלוא השערה מדרך המסורת הישראלית.

הרב גלוסקין ממינסק הריץ אל הועידה טלגרמה עברית וזו לשונה: "ברוכים הבאים בשם ד' הצלחה מתוקה ועבודה פוריה. שלום לרבותי וחברי". ביחוד רבתה השמחה בקרב אוכלוסי היהודים בקורוסטין, מקום הועידה. קבלת פנים נהדרה ביותר ערכה הקהילה המקומית וכל אחד מתושבי העיר השתדל להכניס לביתו את אחד מצירי הועידה. בכל ימי הועידה היתה מורגשת בעיר אוירת חג בכל. בית־הכנסת הגדול שבו התכנסה הועידה היה מלא עד אפס מקום. האנשים שבתו מעבודה והתעניינו רק בועידה ובתוצאותיה. גם מהערים הסמוכות באו הרבה יהודים להשתתף בישיבות. מחזה נהדר ביותר עשתה הישיבה הראשונה. ההתלהבות היתה גדולה במדה שאין לתאר. רבים ברכו "שהחיינו" ודמעות גיל נוצצו בעיניהם. את נאום הפתיחה נשא חבר הועדה המארגנת הרב לויצקי.

בנאום הפתיחה התעכב הנואם על מצבה הנוכחי של היהדות הרוסית, והביע את תודתו לממשלה הסוביטית על הרשותה לב"כ היהדות החרדית להתכנס, ואת תקותו, שגם להבא לא תעמיד הממשלה הסוביטית שום מעצורים על דרך העבודה לטובת עניני הדת שהורשו על ידי החוק.

אח"כ נבחרו לנשיאות פה אחד 7 צירים אלה: הרבנים לויצקי, קיפניס, טוורסקי, שפירא, הוכמן, ליברזון וה' ויגרייזר. עפ"י הצעת אחד הנאספים נבחר לנשיא הכבוד של הועידה הרבי מליובאוויטש, שניאורסון. החלטה זו עוררה התלהבות מרובה, ומודיעים לרבי היושב בלנינגרד על החלטתה זו של הועידה.

אחר הופיע על הבמה ל' רבינוביץ (איש יהודי) מי שהיה לפנים עורכו של "המליץ". ה' רבינוביץ מברך את הועידה בשם הקהילה הדתית בלנינגרד ומביע את תקותו, כי כל הקהילות הדתיות באוקראינה תקחנה למופת את קהילת לנינגרד, המחזיקה בבתי־כנסיות וביתר צרכי הדת, והמתעסקת ביותר בתפקידיה הדתיים.

אחר הרצה הרב זוין הרצאה מקיפה ע"ד הקהילות הדתיות.

בנאומו המפורט התעכב על כל התפקידים הרבים והאחראים המוטלים על הקהילות הדתיות בכלל וביחוד על אלו של רוסיה הסובייטית, שצריכות לעמוד בפרץ נגד תנועת עם הארצות ההולכת ומתגברת...

הנואם הראה בשורה שלמה של הוכחות, כי לא נכון הדבר שעם ישראל ברוסיה התרחק מדרכי אבותיו; להיפך, המוני העם התחילו מתגעגעים לחיים השקטים לפי רוח התורה ומסורת ישראל ומן הנחוץ להמציא להם את המורים והמדריכים הרצויים. אחר התעכב הנואם על המכשולים ואבני הנגף, שעדיין הם מצויים למכביר בדרך היהדות החרדית ברוסיה, שרק חזית מאוחדת ומאורגנת תוכל להתגבר עליהם.

אחרי ויכוחים ממושכים שעוררה הרצאתו של המרצה ומסירת דו"ח ממצב הקהילות הדתיות בערים שונות — נתקבלה שורה שלמה של החלטות נאותות שלכשתתגשמנה תשפרנה בהרבה את המצב הדתי של היהדות הרוסית.

הרב גרוסמן הרצה הרצאה מקיפה ע"ד המקוואות. הוא סיפר, כי הממשלה מעמידה מכשולים בדבר זה — אולם הביע את תקותו כי סוף סוף תשים לב לדרישותיהם הצודקות של ב"כ היהדות החרדית ותמלא אחריהן.

הועידה בחרה בועד פועל בן 9 חברים שעליו לנהל את העבודה ההסתדרותית ולהוציא לפועל את החלטות הועידה.

את נאום הנעילה נשא הרב זוין. כל הנאספים הקשיבו ברוב עיון לנאום הנעילה, ומתוך התלהבות יתירה.

הנואם עמד בנאומו על חשיבותה המרובה של ועידה זו, שמכאן נשמע בגאון ובעוז קבל עם קול היהדות החרדית ברוסיה הסובייטית העומדת על בסיס תורת ישראל וכל רוחות שבעולם לא יזיזו אותה ממקומה. הכרה זו תתן לנו — אמר הנואם בין יתר דבריו — את העוז להמשיך ברצינות בעבודתנו בעתיד ולהפיץ את רוח ישראל המסורתית בקרב כל חוגי היהודים ולקרב אלינו גם את אלה שבעקב תנאי החיים המיוחדים התרחקו מאתנו.

אחר התעכב הנואם על פעולות הועידה והביע את בטחונו, כי נשיאות הועידה תדע לעמוד על הגובה הראוי ותמלא באמונה ובמסירות את תפקידיה וגם הממשלה תשים לב לדרישותיהם הצודקות של אוכלוסי היהודים.

נאום נעילה חם נושא גם הרב גרוסמן. הנואם מודה בשם הצירים ליהודי קורוסטין שהראו יחס טוב יוצא מן הכלל לצירי הועידה, ומאחל ברכה לועד הפועל הנבחר. הרב גרוסמן גומר את נאומו בתפילה: "היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל".

ההתלהבות באולם הולכת וגדולה. היו"ר מכריז: "הועידה הראשונה של הרבנים ברוסיה הסובייטית נגמרה". אולם הצירים אינם עוזבים את האולם, נשמעים נגונים חסידיים שזה רבות בשנים לא נשמעו ברוסיה (מאמר ב"העולם" 51 1926).

הכינוס עבר בהתלהבות רבה. נתקבלו כמה החלטות והוגשו דרישות אל הממשלה הסובייטית. מאות יהודים מעיר קורוסטין והסביבה עזבו את עסקיהם למשך כמה ימים ובאו לראות את מחזה הכינוס. הדבר עורר רושם רב בכל הסביבה.

אולם מכל זה לא יצא מאומה. כבר בעת הכינוס נראו סימנים שהדבר כרוך בתוצאות בלתי נעימות. ביום האחרון עם השירים והריקודים מיהרו רבים מהאורחים להסתלק מהעיר.

אחרי הכינוס נערכו חקירות מאת השלטונות אצל רבים מצירי האספה. הוטחה בפניהם האשמה שהם רוצים להתערב בעניני השלטון במגמה קונטרריבולוציונית. הרב קיפניס נעצר והוחזק במאסר שלושה שבועות. הלך־הרוחות אצל רבני רוסיה נעשה יותר מדוכא אחרי הכינוס מאשר לפניו. הנגישות נעשו יותר קשות. נשאר להם לפעול בנפרד ובזהירות בעניני דת צנועים.

אולם הממשלה הסוביטית ניצלה בינתיים את המאורע של הכינוס ונתנה פרסום רב בחוץ־לארץ לאספה זו, בכדי להראות על חופש הדת ברוסיה.

העתונות היבסקית הקדישה מאמרי לעג וזעם לכינוס הרבנים. התקיפו במיוחד את הרבי מליובאוויטש שנבחר כנשיא הכבוד של האספה. מברק הברכה שלו לאספה נתפרסם בעתון היבסקי. בכינוס של היבסקציה הנזכר למעלה, שדובר בו על התגברות הפעילות במחנה הדתי, הובאה ההוכחה לכך מזה שהקהילות הדתיות שואפות להקים מחדש את ארגון הקהילה, באפשרות להטיל מס חובה על חברי הקהילה, שיוקח מדמי הבשר הכשר ונרות שבת. הן מנהלות תעמולה נגד בתי הספר הסוביטיים והגיעו גם לידי כך שכינסו אספת רבנים ונבחרה אקזקוטיבה (ועד הפועל). אנו רואים איפוא, כי כינוס זה עורר במיוחד את זעמה של היבסקציה.

הרבי מליובאוויטש על אספת קורוסטין

הרבי מליובאוויטש, אם כי פעל הרבה למען האספה והרושם היה כאילו הוא נלהב לרעיון האספה, הרי מתוך רשימת זכרונותיו רואים ברור, כי הוא לא האמין, כי הזמן מתאים לאספה כזו וכי ישנם סיכויים לתוצאות ממשיות מהאספה.

פעילותו הרבה למען האספה באה מתוך מחשבה, שאולי יהיה בזה משום קידוש השם והרמת רוחה של היהדות המדוכאת ששקעה ביאוש, ועניין זה עצמו ישמש מנוף למעשים, מחוץ להישגים כל שהם אצל הממשלה.

נוסף לזה שלח הרבי את נציגיו לאספה והוטל עליהם לנהל תעמולה בין הרבנים הנאספים על פעילות מוגברת למען היהדות. בשביל כל האמור — חשב הרבי — כדאי הדבר.

קשה לנו לברר, עד כמה נתאמתו תקוות אלו שתלה הרבי באספה. מבחינה היסטורית ודאי נודע ערך רב לאספה זו כעדות לרצון החיים שפעם עוד בלב נבחרי היהדות הדתית ברוסיה בשנים ההן.

נסיון לכינוס הקהילות הדתיות

בשנת 1927 נעשה נסיון לעריכת כינוס של הקהילות הדתיות ברוסיה. יוזמי הכינוס היו עסקני הקהילה הדתית בלנינגרד, המכונה בשם ליר"א (ראשי תבות ברוסית).

הקהילה הדתית בלנינגרד היתה הקהילה המאורגנת ביותר. בראשה עמדו עסקנים ותיקים מתקופת פטרבורג שנודעו בה לשם, כמו בארון דוד גינצבורג ואחרים. המסורת

של העסקנות הפטרבורגית נמשכה עוד בתקופה הסובייטית. עסקני לנינגרד היו ברובם חדורי רוח מודרנית בכיוון זה או אחר. הרבי מליובאוויטש השתדל להחדיר לקהילה זו את אנשיו, נכנסו להנהלתה ר' שמריהו מקלר והרב שמעון לזרוב ז"ל. אין בידנו חומר מפורט על מגמת הכינוס המיועד. נסתפק בזה הנמצא לפנינו מהעתונות ומעדויותיהם של כמה אנשים שהיו קרובים לענין.

ידיעה אחת מוסרת "לפי השתדלותה של הקהילה היהודית הדתית בעיר לנינגרד, נתנה הממשלה הסובייטית רשות לערוך בלנינגרד כינוס של הקהילות היהודיות הדתיות ברוסיה בימים 25—21 לחודש אוקטובר 1927, ישתתפו 179 צירים מטעם 110 קהילות ליגליות. על סדר היום: הסדר מכירת בשר כשר, מקוואות, בתי קברות, הקמת ישיבות, מצב הרבנים והחזנים, הצעת תכנית לאיחוד הקהילות הדתיות.

לא הוכנסו לסדר היום: שאלת ה"חדרים", הדפסת סידורים, שמירת השבת, מוסדות עזרה וצדקה, אלה נמחקו מסדר היום של הכינוס" ("ראזסביט" 24 1927).

ידיעה שניה: "הממשלה הרשתה לכנס בסוף אוקטובר שנה זו ועידה של הקהילות היהודיות ברוסיה. בועידה ישתתפו 179 צירים והיא תדון בשאלות שונות: בשר כשר, סידור ישיבות, ארגון רבנים וחזנים, איחודם של בתי־הכנסת, וסידור מועצה דתית עליונה" ("העולם" 24 1927).

על מהות הישיבות, הנזכרות בזה, שהכינוס עמד לדון בהן ולדרוש מהשלטונות הסובייטיים ליגליזציה בשבילן — מוסרים מקורות מהימנים, כי המדובר היה על הקמת סמינר דתי־פילוסופי להכשרת רבנים בשביל יהדות רוסיה. השלטונות הסובייטיים שהרשו לדון על נושא זה בכינוס, היה בדעתם גם לתת רשיון להקמת סמינר זה, אבל תנאי מוקדם לקבלת הרשיון היתה הדרישה לגלות את כל הישיבות הקיימות במחתרת. כפי המסתבר מהמסופר, לא דובר בזה על חיסול הישיבות, כי אם על מתן ליגליזציה להן, על סמך החוק הרשמי המתיר לימוד דת מגיל שמונה עשרה ומעלה.

נגד כינוס זה יצא הרבי מליובאוויטש באופן נמרץ ביותר. במכתביו אל הקהילות ועל ידי שליחיו דרש הרבי מאת הקהילות לא להשתתף בכינוס. הוא הודיע, כי התוצאות מכינוס זה תהיינה בבחינת תקיעת סכין בגבה של היהדות הדתית. היסוד לחששותיו של הרבי על הסכנה הנשקפת מהכינוס — מוסר מקור מוסמך (הרש"ש) — כי הסמינר המיועד יכשיר "רבנים מטעם", רבני ריפורמה. עסקני לנינגרד שהיו רחוקים מרוח דת מסורתית חרדית — חשב הרבי — ינסו להכניס רוח חדשה מודרנית באותו סמינר, וחניכי הסמינר, הרבנים המיועדים, ישמשו לשלטון כדוגמת "הכמרים המתחדשים" בדת הפרבוסלבית, שהשלטון ראה בהם את שליחיו בשבירת הדת הפרבוסלבית. אף כאן — מטרת השלטון זהה עם טכסיסה לגבי הדת הפרבוסלבית.

ברשימות הרבי אנו מוצאים מפורש, כי הוא לא נתן אמון ביוזמי הכינוס — עסקני לנינגרד. אם אספת רבני קורוסטין אפילו לא תביא תועלת — כותב הרבי — אבל גם נזק לא יצא ממנה, מכיון שהרבנים כולם יראים ושלמים. אבל בכינוס הקהילות, מכיון שהעומדים בראשו אינם כאלה, יש יסוד לחשוש לרע הצפון בו. מוסרים גם נימוקים נוספים: הוא חשש כי הממשלה מתכוונת באמצעות הכינוס

להנחית מהלומה, לעת הצורך, על מוסדות התורה הקיימים. שנית, כי עסקני לנינגרד בהקימם מוסדות חינוכיים, יחתרו אל המקורות הכספיים המבטיחים את קיומם של המוסדות הקיימים (מפי פ' אלטהויז).

בסופו של דבר נדחה הכינוס תחילה לזמן יותר מאוחר ואחרי זה בוטל לגמרי. גרם לזה — כפי המסופר — שהקהילות נענו לדרישתו של הרבי ולא רצו להשתתף בכינוס. נוסחה שניה: הממשלה עצמה חזרה בה וביטלה את הרשיון שניתן על ידה. עדות לכך, שהרבי צדק בחששותיו, תשמש העובדה, כי בעת חקירתו של הרבי בזמן מאסרו נשאל הרבי מאת חוקרי הג. פ. או., מדוע התנגד לעריכת הכינוס? אנו רואים איפוא, שאנשי השלטון היו מעונינים בכינוס זה, בכל אופן עד לביטול הרשיון.

כהמשך לשאיפה של חיי הקהילה אנו רואים בידיעה הבאה:

"שלוש קהילות במחוז קיוב הגישו את תקנותיהן לאישור הממשלה, מטרות הקהילות לפי זה: סיפוק צרכיהם הדתיים של היהודים, הספקת בשר כשר וכו'. ה"עמעס" דורש שהממשלה תדחה את הבקשה" ("העולם" 41 1928).

השבת בעיירה היהודית

הסופר היהודי האמריקאי נ. חאנין, בן רוסיה הלבנה לשעבר, שהכיר היטב את החיים היהודיים הטיפוסיים ברוסיה שלפני המהפכה, ביקר ברוסיה בשנת 1928 ומוסר את רשמיו על כך במלים הבאות:

"השתדלתי לבלות את יום השבת בעיירה היהודית הקטנה. חשקתי לראות עד כמה השתנו החיים הרוחניים היהודיים בעיירה. כבר הספקתי לראות את המצב בערים הגדולות. בצורתם החיצונית לא השתנה שם בהרבה. בשבת פתוחות החנויות. רוסים ויהודים עורכים קניות בחנויות הקואופרטיביות אם יש להן מה למכור. יהודים זקנים או בגיל העמידה לא ראיתי בחנויות אלו. המבקרים מבין היהודים הם ברובם צעירים. הרבה אנשים טיילו ברחובות העיר בשבת, אבל לבושים מלבושי חול. אוירת השבת של העבר לא הורגשה פה. בביקורי בבית־הכנסת ראיתי זקנים וגם אנשים בגיל העמידה, היו גם אברכים צעירים אבל לא רבים.

אחרת נראית העיירה היהודית הקטנה: השבת מורגשת בה כ"בימים הטובים ההם". בבית עומדות מנורות השבת על השולחן. השולחן ערוך בצורה שבתית, עורכים קידוש, אמנם לא על חלות לבנות אלא על ככרות לחם שחור. בכל נראה כאילו לא התחוללה מהפכה בחיים היהודיים ברוסיה.

אולם, כל זה הוא רק בבית. ברחוב מורגשת אוירת חול. השוק, מקום שהחנויות היו לפנים סגורות בשבת, לבש עכשיו צורה אחרת בשבת. בעבר היו כל יהודי העיירה מטיילים ברחוב הראשי של העיירה ועל ככר השוק, כעת לא ניכר הבדל בשבת משאר ימות החול.

החנויות הקואופרטיביות של העיירה פתוחות בשבת. אכרי הכפר באים בשבת לקנות ולמכור והעיירה נראית כבימות החול.

בבית־הכנסת מוצאים אמנם הרבה יהודים מתפללים כבימים ההם. אבל כשהם יוצאים מבית־הכנסת אין רואים על פניהם את מנוחת השבת, את הפסיעה האטית

בקבוצות, כששכינת שבת המלכה נסוכה על פני כולם. הם עוברים את הרחוב במהירות. בהליכה מהירה זו ניכרת אי שביעת רצונם ממראה הרחוב, שאינו מתאים לשבת שלהם".

עדויות מהימנות מוסרות כי בתי המלאכה השיתופיים (ארטילים) לחייטות או סנדלרות וכדומה היו סגורים ברובם בשבתות בעיירות היהודיות עד שנת 1929. וראוי לציין כי אלה ריכזו בתוכם את רוב בעלי המלאכה שבעיירות היהודיות מאחר שנטל המסים הכריח אותם לוותר על עצמאותם הכלכלית ולעבור לבתי מלאכה שיתופיים.

יצירה תורנית ברוסיה הסובייטית

בתקופת שנות העשרים עוד לא פסקה היצירה התורנית ברוסיה. רבנים שכוחם ביצירה לא פסקו להעלות את חידושיהם על הכתב בשטחים שונים: חידושים בש"ס, הלכה, אגדה, קבלה וחסידות. גורלם של ספרים אלה: חלק מהם והוא החלק הארי אבד בתהום הנשיה. כל אלה הרבנים הגדולים וגאונים בתורה שנפטרו ברוסיה, אם על משכבם בשלום או בארץ גזירה, ודאי שהשאירו אחריהם כתבי יד. אין בידנו ידיעות מפורטות על כך, נזכיר פה רק את כתביו של הרב הצדיק ר' שלום שכנא, רב גדול בתורה ובחסידות, שהיה פרוש מעניני העולם הזה. אחד מהיחידים השרידים בצדקתו ופרישותו, דמות מדורות הקודמים. למרות גדולתו לא נתפרסם, מהיותו "נחבא אל הכלים". השאיר אחריו כמה כרכים כתבי יד: פירוש על אגדות חז"ל על פי דרך הקבלה, ספר הגהות על ספר קבלה עתיק "קול ברמה" מהמקובל ר' צמח זצ"ל, תלמידו של ר' חיים ויטאל זצ"ל, כתבים בשאלות ותשובות בהלכה, השתוקק להדפיס את ספריו אבל לא השיג רשיון לכך מאת השלטון. זכר צדיק וקדוש לברכה. ספרים אחדים נדפסו ברוסיה הסובייטית (ראה ברשימת דברי דפוס). חלק מהספרים זכו לראות אור מחוץ לרוסיה, אם באופן שכתה"י נשלחו לחוץ מרוסיה ושם הודפסו או שמחבריהם הצליחו לצאת מרוסיה והביאו אתם את כתביהם והדפיסו אותם.

שאלות תורניות ברוסיה הסובייטית

המצב המיוחד של היהדות ברוסיה הסובייטית יצר גם שאלות הלכתיות מיוחדות, שעל הרבנות היה לפתרן. שאלות אלו ברובן הגדול לא זכו, כאמור, להתפרסם בדפוס. בשביל חוקר ההיסטוריה של יהדות רוסיה הסובייטית, מהוות שאלות מסוג זה מסמך היסטורי חשוב לתיאור המצב של היהדות במדינה זו. אבל, כאמור, לא ניתנה להן אפשרות לראות אור עולם. יוצאים מן הכלל הם ספרים בודדים שנדפסו מחוץ לרוסיה. לפנינו ספר "יחוה דעה" מאת הרב צבי מקובסקי, רבה של עיר מיליטופול, שזכה במפתיע לצאת מרוסיה, לאחר יאוש: "אחר השתדלות של איזה שנים לעלות לארץ ללא תוצאות, נתקבל פתאום רשיון לצאת את הארץ ולעלות לארצנו הקדושה והחביבה" (דבריו בהקדמה) בשנת תרצ"ג. הוא הצליח להביא אתו גם את כתביו בהלכה ופרסם אותם. בספר זה אנו מוצאים שורה של שאלות תורניות אופיניות למצב ברוסיה.

נביא כמה מהן בתור עדות היסטורית. שאלה ראשונה בספר ענינה, כיצד למצוא

עצה לאשה, שעם פטירת בעלה בלי להשאיר בנים, לא תזקק לחיוב חליצה? אקטואליותה של השאלה נבעה מתוך זה שהיה רגיל המקרה, שאחי הבעל הוא איש המפלגה הקומוניסטית ומסרב לחלוטין לערוך את הטקס הדתי. המחבר מציע שבזמן סידור הקדושין, יותנה תנאי כפול שבאם תפול לפני יבם, כזה האמור, לא יחולו הקידושין מלכתחילה ונמצאה שלא היתה אשת איש מקודם. המקור לעצה זו הוא מדברי הרמ"א (אהע"ז סימן קנז): "המקדש אשה ויש לו אח מומר יכול הוא להתנות בתנאי כפול שאם תפול לפני מומר ליבום שלא תהא מקודשת". תקנה זו לא היתה בשימוש במשך הדורות הקודמים. לא היתה נחיצות בה. המחבר מציע לחדש תקנה זו ברוסיה. הוא כותב: "אבל מה נעשה אם חיים אנו במקום הזה. נתחדשו הצרות בעוונינו וצריכים לחדש גם התקנות והלא בשום אופן אי אפשר לעצום עינים שלא לראות מה שאנו רואים בעל כרחנו. מצות חליצה בכל החבל הזה (אוקראינה, קרים) כמעט שעברה ובטלה לדאבוננו ולחרפתנו וכו' במשך ימי שבתי במיליטופול (זמן של ד' שנים וחצי) באו על ידי הרבה זקוקות ולא חלצה מהן אפילו אחת".

שאלה שניה: "נשאלתי בארץ רוסיה: אשה אחת עזבה את בעלה ודרה בפרהסיא עם איש אחר בלי גט פטורין, כי על פי חוק המדינה אם היא טוענת שאין רצונה לדור עמו, מקבלת גט פטורין בדיניהם בלי שום קושי (וכן החוק אם הוא אומר שאין רצונו לדור עמה, זאת אומרת: אין צד אחד תלוי כלל בצד השני). הוא, הראשון, איש דתי ומבקש אותה שתקבל ג"פ כדת משה וישראל, כי החוק אינו מפריע לה לקבל ג"פ כדת משה וישראל אם היא רוצה. אבל היא משחקת מזה ואומרת שאינה דתית כלל ומה לה לגט כדמו"י ואינה רוצה בזה, אביו של אותו רשע, כלומר: של בעלה השני, הוא איש בן תורה וירא שמים. מבקש ומתחנן שנעשה לה גט זיכוי ע"י אחר, כדי שבנו לא ידור עם אשת איש ושלא יהיו ממזרים גמורים מיוצאי חלציו, כי רשעה זו עודנה צעירה — בת כ' לערך ותלד בנים ממזרים. צערו של האי גברא (אבי הרשע) אין לשער, ובעלה הראשון מרוצה לזכות לה גט ע"י אחר, כי כאמור הוא איש דתי ולא חפץ לעבור על חרם רבנו גרשום, ולעשות היתר של מאה רבנים הוא דבר שאי אפשר שם וגם ח"ו שלא יתרבה ממזרים בישראל. מה לעשות בנדון זה?".

נמצאנו למדים מהשאלות המובאות עובדה היסטורית: צורת הנישואין — החופה — עוד נשמרה ברובה גם אצל אלה שבחיי יום יום ניתקו את הקשר עם הדת. גם אלה לא רצו לוותר על החגיגיות הקדושה הגלומה בנישואין הדתיים המסורתיים, ההולם ביותר את הרגע המכריע הזה בחיי האדם. אחר היה המצב בגט גירושין: גם אלה שערכו נישואין דתיים, לא תמיד הסכימו להפרד ביניהם על ידי גירושין דתיים. הדבר מוסבר בזה: החתונה הנערכת מתוך שמחה שבה משתתפים קרובים, ידידים ומכרים — יאה לה הפרסום של הטקס המסורתי. לא כן הגירושין: אלה באים מתוך כאב, צער ובושה שהשתיקה יפה לה. קבלת הגט המסורתי, מגדילה את הפרסום ואת הבושה הצורבת. משום כך עובדה היא שרבים היו מתחתנים על ידי נישואין דתיים ומתגרשים במחלקה המיוחדת אצל השלטון — "זאג'ס". מכאן המקור לשאלות ההלכתיות בשטח זה.

העובדה מתאשרת גם מפי המכירים את המצב ברוסיה מתקופה זו. לפנינו גם

עדותו של הסופר האמריקאי נ. חאנין שביקר ברוסיה בשנת 1928. הוא מספר, כי ה"חתונה" בעיירה היהודית נושאת עוד אופי חגיגי ביותר. אף כי לא באותה המדה שהיה לה בעבר, שהעיירה כולה היתה לובשת אוירת חג, עכשיו זה נראה יותר צנוע וחשאי, אבל אופיו הדתי של טקס הנישואין נשאר.

יוצאים מהכלל הם ה"קומסומולים". הם מסתפקים בקבלת אישור רשמי ובהצהרה, כי פלוני ופלונית החליטו ביניהם לחיות כבעל ואשה. בעיירה קוראים לזה באירוניה מרה: "הם נרשמו". אצלם הנישואין הם נימוס אזרחי פשוט מבלי כל יחס קדושה. כונס אדם אשה, באים אל הרשות המקומית, המפקח על הרשום, רושם את הנישואין ודי.

גם במקרה זה יש תסבוכת הלכתית והנה לפנינו שאלה אחרת מהספר הנזכר "יחוה דעה": "עובדה באה לפני בארץ רוסיא: אשה אחת נישאת לבעל בלי חופה וקדושין רק ע"י מחלקת האזרחות הממשלתית (מוסד מיוחד לענינים אלה, זאג'ס בלע"ז) ואחר כן נתפרד הזוג ובא אלי אחד מן הקרובים ושאל אותי אם צריכה גט? וכיון שהעובדה היתה שלא בעירי השתמטתי מכל הענין, כי להתירה בלי גט לא רציתי ולעשות ולסדר גט בפומבי ג"כ לא רציתי, כדי שלא יאמרו שיש לאותו קשר של זאג'ס איזה ענין של קדושין, והשואל היה מעיר אחרת ושם בעירו היה רב נכבד גדול בתורה, שלחתי אותו לרב דעירו, ויעשה הוא מה שמוצא לנכון. אבל לא תמיד אפשר להשמיט את עצמו. מה לעשות בנדון ביש כזה בכלל, שהוא דבר השכיח הרבה לצערנו באותה המדינה?".

הבאנו בזה את שתי השאלות בתור עדות למצב קדושת חיי המשפחה היהודית ברוסיה.

ספר שני, שאלות ותשובות "חזון למועד" (ביאליסטוק, תרפ"ג) שנכתבו בשנות 1917—1923, מאת הרב מרדכי דוד איידלברג (שימש ברבנות בעיר קונטוקוזובה וניקולייב פלך חרסון).

שאלה אחת דנה "בדבר איש אחד חפשי ממש (קומוניסט) הנחפז ורוצה לישא אשה בחול המועד דוקא, לפי שירא שנוסע הוא למקום שיירא לישאנה כדת לפי החוק שלהם". ועוד שאלות מתוך המציאות הסוביטית.

חוץ משני ספרי שאלות ותשובות הנ"ל, ידוע לנו על שאלות ותשובות בכתב יד ופולמוס הלכתי בענין היתר של חליצה על ידי שליח, שהשתתפו בו כעשרה רבנים מרוסיה ופנו בענין זה גם אל הגאון הרוגאצ'ובי ר' יוסף רוז'ין שנמצא בדווינסק.

דברי מחשבה דתיים

מדברי מחשבה דתיים ברוסיה הסוביטית אנו מוצאים ספר "מכתבי מחקר ובקורת" מאת ר' שמואל אלכסנדרוב מעיר בובריסק, שהופיע בירושלים בשנת תרצ"ב (1932). אלה הם מכתבים שהחליף המחבר עם רבנים אחדים ברוסיה: הרב יוסף גוטמן רב העיר פאוולגראד (אוקראינה), הרב יצחק איזיק קראסילשציקוב בעיר קריוקוב, הרב עוזר פאלי, רב בעיר קליטשוב (רוסיה הלבנה). חליפת מכתבים שנכתבו בשנות העשרים ומהווים תגובה על מצב היהדות ברוסיה.

פרטים אחדים מקורות חייו של המחבר ר׳ שמואל אלכסנדרוב יבהירו לנו גם את רקע מחשבותיו על היהדות לאור המציאות הסוביטית. נולד בעיר בוברויסק (רוסיה הלבנה) בשנת תרכ״ו. ימי נעוריו עברו עליו בלימוד התלמוד. הצטיין בכוח זכרונו הנפלא ובבקיאותו הגדולה בש״ס. נתפס להשכלה וקלט הרבה ידיעות באופן אוטודידקטי, מבלי שהיתה לו ידיעה מושלמת באחד השטחים. עובדה זו הטביעה את חותמה עליו ויצרה בו מעין רגש נחיתות כלפי התרבות האירופית. שאף כל ימיו למיזוג והתאמה בין היהדות לתרבות האירופית, בין יהדות ולאומיות וכדומה. אמנם התעמק בעולמה הפנימי של השקפת היהדות עד להזדקקות לספריו העמוקים של המהר״ל מפראג, והחליף מכתבים עם הרב קוק זצ״ל, אבל גם פה הוא נמצא תלוי ועומד בין השפעת הוגי היהדות הגדולים והשפעת ההוגים הרוסיים, כמו הפילוסוף הדתי הרוסי ולאדימיר סולוביוב והסופר הרוסי טולסטוי. חוסר עצמאות מחשבתית דתית יהודית אצל סופר דתי זה, יצוין פה במשפט אחד משלו. במכתבו אל הרב קוק בשנת תרס״ו הוא כותב: ״שבחקרי הדת הננו עומדים למטה מכל עם״ (אגרות הראיה כרך א עמ׳ נב), חולשתו זו גרמה לו לייהודי דתי זה, שנטיה לו גם למיסטיקה, להטיל את הדגש ביהדות על המשותף לה עם הדתיות בכלל, זו שמצא לה ביסוס ברעיונותיהם של הוגי הדת האירופיים, אבל היה מתלבט תמיד על המיוחד לייהדות: המצוות המעשיות, — מה משמעותן וערכן מבחינה אנושית כללית?

קו זה בהלך מחשבתו יסביר לנו את המבוכה של הוגה־דעות דתי זה, שבאה בעקבות המהפכה הקומוניסטית. תרועת הנצחון של המהפכה הקומוניסטית החרישה אזניהם וסנוורה את עיניהם של אינטלקטואלים רבים מבני תקופת שנות העשרים, שעה שעוד לא ניתן להכיר את אופיו האמיתי של הקומוניזם. המיתוס של גאולת עולם וחברה אנושית חדשה מיסודה, שיצר הקומוניזם מסביבו, קסם להרבה ממחפשי דרכים לאנושות בתקופה ההיא. מה הביא אתו הלך רוחות זה לעולם היהדות? מה הגו על זה העומדים בראש היהדות? צריך להאמר כאן, כי הרוב מאלה לא חשב כלל בכיוון זה. אם היו מחשבות על גורל היהדות במציאות הסוביטית, היו אלה רק לנוכח הרדיפות הקשות של השוט הקומוניסטי אבל לראות בקומוניזם תופעה תרבותית עולמית, שיש צורך להגיב עליה — זה לא בא אצלם בחשבון כלל. הקומוניזם הסוביטי צרה היא בשביל היהדות בין צרות רבות שנתנסתה בהן היהדות, ואיננו יותר מזה. יוצאים מן הכלל הם המחבר ר׳ שמואל אלכסנדרוב ומספר הרבנים מהמחליפים אתו מכתבים. הם חושבים על גורל היהדות לאור המציאות הקומוניסטית, אבל לא על השוט הקומוניסטי המדובר, כי אם על הקומוניזם כאידיאה חברתית אנושית. רבים מבני הדור היהודי הצעיר נסחפו עם הזרם כשבפיהם שירת גאולה חדשה. יאוש תקף את לבותיהם של אלה. ״למי אני עמל?״ — שואל הרב גוטמאן את ר׳ שמואל אלכסנדרוב. והרעיונות המפעמים בלבם — ״כיצד תתמודד היהדות עם הקומוניזם התמודדות רעיונית? אולם בתוך התמודדות זו בולטים רעיונות על צד חיובי גם בקומוניזם. כל המאורעות ניתנו מאת האלקים: המדע החדש, החלוצים בארץ ישראל והקומוניסטים הופכים את הקערה על פיה, מקעקעים את

הבירה העתיקה במו ידיהם על מנת להקים תחתיה פלטרין נאה לאדם כולו וכל זה מאת קורא הדורות מראש, נתעטף הקב"ה במטריאליזם והבהיק אור בעולם". אלכסנדרוב מדבר על המשיחיות המקופלת במאורעות המהפכה, כשלב לתיקון העולם ובהתאם לזה גם על יין ושמרים ביהדות; על הצורך ביהדות צרופה, המסוגלת להתמודדות עם הרוח החדשה, מתוך אפשרות להטיף לדור הצעיר החדור תבונה ולא אמונה. אלה הם הרעיונות הבולטים מתוך ספרו של אלכסנדרוב במכתביו אל הרבנים שהביעו בפניו את הכאב שבלבם על גורל היהדות ועתידה ברוסיה.

אנו חוזרים ואומרים: רעיונות אלה היו סטיה מדרך המלך של היהדות הדתית ברוסיה. הם היו נחלתם של בודדים אלה בלבד. אף על פי כן יש ענין בהם למתחקה על הלך הרוחות ביהדות רוסיה.

אלכסנדרוב חי את חייו בעיר בוברויסק שברוסיה הלבנה עד לכיבושה בידי הנאצים בשנת 1941. בשנות השלושים ודאי שנפקחו עיניו לראות את "גאולת החברה" בנוסח הקומוניזם. גם ידוע לנו שבערוב שנותיו נעשה יותר ויותר עצמאי בהשקפת עולמו היהודית, עד לידי קנאות לאמונה וסילוד מדעות של כפירה בתורה. תכופר לו גם שגגתו אשר שגג.

דרשנות

הדרשה לפני ההמון היתה עוד מצויה אם על ידי רבנים בעיירותיהם או על ידי דרשנים מקצועיים. אבל הדורש היה כבול בתוכן דרשתו. הדרשה מטבעה נוטה אל החיים האקטואליים, אבל הנגיעה בנושא אקטואלי היתה כרוכה בסכנה לדורש. כל מה שנאמר בדרשה בבית־הכנסת נמסר לג. פ. או. על ידי סוכניהם בבית־הכנסת. רבנים זהירים ביותר נמנעו מלדרוש בכלל. את תפקידם ללמד תורה לעם היו מצמצמים בלימוד שיעורי הלכה ו"עין יעקב". אמנם גם בלימוד אגדה יש מקום רב לתגובה על החיים, אולם הזהירים בלשונם, נזהרו גם מזה. לרב אחד נאמר בג. פ. או. שעה שהוזמן אליהם, "לימודך ב"עין יעקב" הוא כפי שנלמד לפני חמישים שנה, וזה לא איכפת לנו". הקפידו בעיקר, שהנושא לא ישא אופי אקטואלי, מתוך רמז כלשהו ביחס למשטר הקיים. יחד עם זה היו כאלה שלפעמים היו נותנים פורקן לרגשותיהם על ידי פליטת פה ורמז על המצב. זה היה קורה בעיקר אצל דרשנים מקצועיים, שהתגובה על החיים טבועה בעצם האופי שלהם. בתקופה הליברלית של הקומוניזם, כלומר: שנות העשרים האמצעיות עד שנת 1929, עבר הענין בדרך כלל בשלום, ואם הגיבה הג. פ. או. לפעמים עשתה זאת ללא חומרה. נאומי "קונטרריבולוציה" לא הושמעו אף פעם מפי איזה דרשן.

נביא פה מקרה אחד לדוגמה: דרשן אחד הגיע לעיר אחת. בדרשה שנשא דיבר על פרשת דור ההפלגה ועמד על דיוק בלשון הפסוק. נאמר בתחילה: "הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים", ובסוף, כשעצתם סוכלה, כתוב "ויחדלו לבנות העיר" אבל על המגדל לא הוזכר כלום, "משמע — סיים הדרשן — כי המגדל בכל זאת נשאר"... הוא לא הסביר מה כוונתו במלים אלה. דרשתו מצאה חן בעיני הקהל והוא הוזמן לדרוש פעם נוספת, בבית המדרש, בשבת אחרי הצהרים. בשבת בבוקר הובל לג. פ. או. שם נשאל: מה היתה כוונתו במלים "שהמגדל של דור ההפלגה נשאר".

לא הועילה הצטדקותו, כי לא היתה משמעות פוליטית לדברים אלה, הוא שוחרר בתנאי שלא יוסיף לדרוש ובמוצאי שבת יעזוב את העיר.

מצד שני היו גם כאלה, ששילמו מס שפתיים והיו מוסיפים לדרשה מלים בשבח המשטר. דעתם של היבסקים לא היתה נוחה גם מזה. ה"עמעס" היבסקי רואה בזה סכנה, לפי דברי העתון עוברים מעיר לעיר "מגידים" ודורשים בשבח הקומוניזם. תחת מסוה זה הם מפיצים בין היהודים את דת ישראל. העתון מספר על "מגיד מפורסם אחד, שמו רובינשטיין, הלוקח נפשות בדרשותיו, שבהן הוא מוכיח, כי הקומוניזם הוא מן התורה ועל כן חייב כל איש יהודי לשמור את חוקי התורה ומצוותיה. רק היהודי הדתי מסוגל להיות קומוניסט אמיתי".

הקורא ודאי מבין, כי הדיבורים מכוונים לצדק הסוציאלי שבתורה, ולא לקומוניזם בתור שיטה של שלטון פוליטי. בזה ניתנה תשובה לתעמולה שהתנהלה ברחוב על הדת העומדת כאילו בחזית אחת עם הבורגנות נגד הפועלים. היבסקים ראו בדברים כגון אלה סכנה לתעמולתם.

נזכיר פה שמות אחדים מהדרשנים המפורסמים מתקופה זו: המגיד מפולוצק, הרב הדרשן ר' שמעון משה דיסקין, המגיד ממוזיר, הדרשן ימפולסקי מקיוב.

משנת 1929 ואילך נעלמו הדרשנים מהאופק.

יצוין פה ששנות העשרים האמצעיות עד שנת 1929 בערך היו שנות הפריחה לדרשנות ולחזנות, שפע של דרשנים וכן חזנים נדדו על פני ערים ועיירות יהודיות והשמיעו את דבריהם ונעימת קולם. מתבארת התופעה גם בזה שרבים מהם אבד להם מקור מחייתם ונאחזו לשטח זה בניצול כשרונם בדרשנות או חזנות.

נזכיר את גדול הדרשנים של יהדות רוסיה בתקופה האחרונה, הרב בנימין הכהן שאקוביצקי ז"ל המפורסם בשם "המגיד ממינסק". נאסר כמה פעמים על ידי הסובייטים ושוחרר. בשנת 1929 נאסר יחד עם רבני מינסק (ראה פרק על הרבנות) והוגלה לשלוש שנים. בעת חקירתו במאסר הראה לו חוקר הג. פ. או. היהודי רשימות מדבריו לפני הקהל, שיש בהם רמז להתמרמרות על המשטר הסובייטי. רשימות אלו היו כתובות על קופסאות של סיגריות, ונכתבו על ידי אחד משומעי לקחו הקבועים (סוכן הג. פ. או. בבית־הכנסת). נוסף לחטא זה היה גם עסקן פעיל בעניני היהדות. אחרי שריצה את שנות גלותו עלה בידו להשיג היתר יציאה לארץ ישראל. נפטר בארץ.

דברי דפוס דתיים בס. ס. ס. ר (משנת תרפ"ב ואילך)

1. הגדה קרבן פסח עם עברי טייטש, ז'יטומיר 1926.
2. סדר הגדה של פסח עם פירושים נפלאים, פולטבה 1926.
3. לוח תרפ"ג, חרקוב 1922.
4. לוח לסוחרי ארצנו לשנת תרפ"ד, אדעסא 1923.
5. לוח לשנת תרפ"ה, פאלטאווא 1924.
6. לוח עברי טייטש תרפ"ה, פאלטאווא 1924.
7. לוח לשנת תרפ"ו, 1925.
8. הנ"ל (הדפסה אחרת) אותו דפוס, אותה שנה.

9. לוח עברי טייטש תרפ"ו, פאלטאווא 1925.
10. הנ"ל אותו דפוס ואותה שנה.
11. לוח עברי טייטש תרפ"ו, פולטבה 1925.
12. הנ"ל, אותו דפוס ואותה שנה.
13. לוח עברי טייטש תרפ"ז, פולטבה 1926.
14. לוח תרפ"ח, ז'יטומיר 1927.
15. זוראביעו, כתריאל, ספר מופתי הטבע; סיפורים מדברי בני עמנו, על פי כתבי קדשנו. עד של"ג לאלף השישי, פעטראגראד 1924.
16. מחזור מכל השנה כמנהג ספרד, ברדיצ'ב 1926.
17. ספר מעין מי נפתוח; חידושים על מסכת יבמות, מאת דוד טעבלי קצנלנבויגן אב"ד דק"ק פטרבורג, פטרבורג 1923.
18. סידור נהורא חדשה; כולל תפילות לכל השנה, ברדיצ'ב 1926.
19. סידור קול יהודה השלם, תפילות לכל השנה, פולטבה 1926.
20. סידור קול יעקב החדש, תפילות ע"פ נוסח אר"י, פטרוגרד 1922.
21. סידור שירי זמרה השלם, נוסח ספרד, ברדיצ'ב 1926.
22. ש"ס תחנה, ברדיצ'ב 1926.
23. הנ"ל אותו דפוס, 1927.
24. סידור שפה ברורה החדש, פולטבה 1925.
25. הנ"ל אותו דפוס, 1926.
26. סידור שפת אמת החדש, פולטבה 1927.
27. ספר תבונה במשנה תורה של רמב"ם, ביאור נכון בהרבה מקומות, מאת יצחק איזיק קראסילשצ'יקוב בפולטבה, פולטבה 1926.
28. ספר תהלים, דפוס פולטבה 1926.
29. סידור תהלת ה', נוסח אר"י, ע"פ נוסח אדמו"ר נ"ע, רוסטוב דון 1926.
30. הנ"ל הוצאה ב, לנינגרד.
31. הנ"ל הוצאה ג, לנינגרד 1926.
32. ספר תהלת ה', תפילות לכל השנה נוסח אשכנז, לנינגרד 1924.
33. הנ"ל הוצאת קלמנסון, לנינגרד 1926.
34. תיקון הכללי הוא תיקון הברית כמבואר בספרי מהר"ן, פולטבה 1927.
35. סדר תפלת ישראל, עפ"י נוסח אר"י ז"ל, פולטבה 1926.
36. סדר תפילות יעקב השלם נוסח ספרד, ברדיצ'ב 1927.
37. סדר תפילת יעקב עפ"י נוסח אר"י, פולטבה 1927.
38. "יגדיל תורה" מאסף תורני מוקדש לחידושי תורה, פלפולים בהלכה למעשה, ערוך ומסודר ע"י יחזקאל אברמסקי סלוצק, דפוס "קומונטרסט" בבוברויסק, תרפ"ח שנה ראשונה. שתי חוברות: חוברת א' 18 עמ' תשרי תרפ"ח; חוברת ב' העורך הרב שלמה יוסף זוין מנובוזיבקוב (כעת בירושלים), אדר תרפ"ח ("קרית ספר").

הופעתו של מאסף תורני זה, נוצלה ע"י השלטון הסובייטי לצורך תעמולה כלפי

חוץ. "שר ההשכלה לונאצ'ארסקי הודיע לב"כ היט"א כי העברית אינה אסורה איסור רשמי במדינה הסובייטית. בבוברויסק מופיע ירחון תורני "יגדיל תורה" וכו'" ("העולם" 31 1928).

ברשימה זו אנו מוצאים רק ספרים תורניים בודדים, ולא בגלל שלא היה ביקוש להדפסת ספרים מעין אלה, אלא שהשלטון הסובייטי סירב להרשות את הדפסתם חוץ ממקרים מיוחדים.

המאסף התורני "יגדיל תורה" הוא האחרון מדברי דפוס תורניים ברוסיה הסובייטית. ושנת תרפ"ח היא השנה האחרונה להופעת דברי דפוס תורניים ברוסיה. כמו כן הוטל איסור על כל דברי דפוס שיש להם קשר כלשהו לעניני דת.

בשנת 1930 אישרה הקומיסרים את פקודת הקומיסריון לעניני מסחר חוץ בדבר איסור הכנסת ספר התנ"ך בכל הלשונות לרוסיה הסובייטית.

הגזירה לאסור דברי דפוס דתיים משנת תרפ"ט ואילך התבלטה במיוחד בשטח הדפסת לוח־השנה. בשטחים אחרים לא בלטה הגזירה בשנים ההן. סידורי תפילה וכדומה נמצאו משנים הקודמות אבל הלוח לא ניתן לשימוש אחרי שנתו והרי זה מצרך דתי הכרחי ביותר לקביעת חגים ומועדים במקומות ריכוז יהודים.

הפתרון לזה נמצא באופן הבא:

א) בכל עיר נמצא בדרך כלל אחד שיש לו קרובים בחו"ל והלה היה מזמין לוח אצל קרוביו. הלוח שנתקבל מחו"ל הועתק אחר־כך בכתב־יד, כרגיל ע"י שמש בית־הכנסת, והופץ בבתי־כנסת אחרים.

ב) ספר "עיתים לבינה" בו נמצאו תאריכי הלוח עד סוף האלף הששי, שימש מקור לעשיית לוח השנה במקום שנמצא ספר זה.

קשה היה המצב ליהודים הרחוקים מישובי יהודים מרוכזים. הם לא ביקרו בדרך כלל בבית־כנסת, אבל רצו לדעת את קביעת החגים בכדי לציין אותם באיזה אופן שהוא.

כמו כן בערים הגדולות הרוסיות, יהודי שלא היה לו מגע הדוק עם בית־הכנסת אבל רצה לשמור את ציון ימי הזכרון להוריו וקרוביו, אלה נתקלו בקשיים אם לא הבטיחו לעצמם לוח כתב־יד אצל העוסקים בעשיתו.

ידיעה מוסרת: "העתונים האידיים של הקומוניסטים מעלימים מקוראיהם את היום שחל בו חג הפסח. לוח השנה אינו מצוי עכשיו ברוסיה ועל־כן יצאו פועלים רבים לעבודתם מבלי שידעו שחג היום. אולם מאלה שנודע להם הדבר עזבו רבים את עבודתם ונכנסו לבתים יהודים לחוג את חג הפסח" ("העולם" 22 1930).

ארגון הצעירים הדתיים "תפארת בחורים"

במאבקה של יהדות רוסיה הדתית להצלת הדור הצעיר לחיי תורה ודת, על ידי קיום "חדרים", ישיבות וכדומה, ראוי לציון מיוחד גם הנסיון לארגן את הצעירים הדתיים מחוץ למסגרת הישיבה. צעירים שכבר גמרו את לימודם בישיבה או שמסיבה זו או אחרת לא מצאו את מקומם בישיבה והיו מעורים בחיים, אבל שמרו אמונים ליהדות מורשת הדורות ולא נסחפו עם הזרם הכללי, גם הם שאפו ליצור לעצמם מסגרת

ארגונית מיוחדת שעל ידה יוכלו להחזיק מעמד ולהמשיך בקיום חיי דת. ארגון זה נקרא בשם "תפארת בחורים".

מבין סניפי הארגון הידועים לנו מתבלט בראש הסניף המוסקבאי.

בשנת תרפ"ג—תרפ"ד נתארגן במוסקבה ארגון "תפארת בחורים" ע"י החסיד החבד"י, הרב יעקב לנדוי (כעת רבה של בני־ברק). חברי הארגון, רובם היו סטודנטים באוניברסיטה של מוסקבה, שלמרות היותם סטודנטים ושרויים באוירה קומוניסטית אנטי־דתית, היו קשורים ליהדות בכל נימי לבם. רובם מוצאם מבתים חרדיים שבהם קיבלו חינוך מסורתי, אבל היו ביניהם גם כאלה שמוצאם מבתי מתבוללים, אך מתוך נטיה עצמית שאפו להיות יהודים שלמים. לא כולם היו בתחילה זהירים במצוה קלה כבחמורה, אבל כולם שאפו למטרה אחת להיות יהודים שלמים. מטרה זו הוגדרה בצורה ברורה בסיסמה של הארגון: "היה יהודי שלם באוהלך, היה יהודי שלם בצאתך". לא בבת אחת אבל לאט לאט נהיו כולם זהירים בכל דקדוקי מצוה. העקרון של הארגון היה, כי זכות ההשתתפות בארגון ניתנת רק לזה השואף לקבל עליו עול מצוות לפי ה"שולחן ערוך". אלה שהרגישו שאין בידיהם למלא תכנית חיים זו, פרשו מהארגון. ביניהם גם כאלה שהפרישה מארגון צעירים דתי היתה בשבילם טרגדיה נפשית עמוקה. אולם הארגון לא רצה להסתפק בסנטימנטים דתיים בלבד, ודרש מחבריו יהדות מעשית של זהירות במצוות מעשיות.

תכנית פעולתו של הארגון היתה:

א. קביעת שיעורי תורה מדי יום ביומו שניתנו ע"י הרב לנדוי. היו אלה שיעורים באגדה ("עין יעקב") ודינים, ולאחר מכן גם שיעורים בגמרא וחסידות חב"ד.

ב. חגיגות משותפות בימי חג ומועד והתועדות בימים החגיגיים של חסידי חב"ד. את יניקתם הרוחנית ואת זיקתם לפנימיותה של היהדות קיבלו הבחורים ממקורותיה של חסידות חב"ד ע"י מנהלו של הארגון, הרב יעקב לנדוי.

רוח חסידות זאת נתנה להם כוח עמידה נגד המרכסיזם הכפרני, ששיטתו היתה לימוד חובה באוניברסיטה הקומוניסטית.

ראוי לציון מיוחד, כי המאבק הרעיוני היה לא רק נגד המרכסיזם העיוני כתפיסת עולם מטריאליסטית, כי אם גם נגד הקומוניזם כאידיאה סוציאלית, שבתקופה ההיא, בשנות העשרים, היה לה עוד כוח משיכה רב בין הנוער ברוסיה, ובמיוחד אצל הנוער האקדמאי.

שמירת השבת גרמה לצעירים אלה, כמובן, קשיים בלימודם באוניברסיטה. אבל הם התגברו עליהם. מצב קשה ביותר היה נוצר בזמן הבחינות, במקרה שחלו בשבת. אומץ לב רב היה נדרש מסטודנטים אלה, יחד עם כושר המצאה, איך לצאת מהסבך הזה שהעמיד בסכנה את פרי עמלם במשך שנות לימודם באוניברסיטה ואת כל עתידם בחיים.

קרה מקרה כזה אצל סטודנט אחד (משה בר־סלע, כעת מנהל אוניברסיטה בר־אילן), שהיה צריך למסור את הבחינות ביום השבת, וננעלו כל שערי העצות. באין מוצא החליט לעשות מעשה נועז: הוא גילה לפרופסור הבוחן את הסוד הגדול, כי הוא אינו יכול להבחן ביום זה מטעמי דת, ומה גדולה היתה הפתעתו של הצעיר בראותו

כי הפרופסור באוניברסיטה הקומוניסטית, רוסי לפי מוצאו, קיבל את הנימוק באהדה ובהערכה רבה, וסיפר כי הוא אוהד דת ושמח לראות בין תלמידיו צעיר דתי ולו גם יהודי. הוא דחה בשבילו את הבחינות ליום אחר.

מקרה אחר, בסטודנט שהיה צריך להשתתף בועידה מכובדת והוטל עליו תפקיד חשוב בניהול הועידה. אבל הועידה חלה ביום השבת ותפקידו דורש ממנו לכתוב בשבת. הוא פנה אל הרב לנדוי וסיפר לו את מצוקת לבו באמרו, כי החליט לעשות חבלה בידו הימנית, בכדי להפטר מחילול שבת ע"י כתיבה. הרב הניאו מצעד זה, ובמקום זה יעץ לו לכרוך תחבושת על ידו ולהסתפק בהעמדת פנים לפני חבריו בועידה, שכאילו דרך מקרה נחבלה ידו. וכך אמנם עשה והצליח.

הצלחתו הרבה של ארגון "תפארת בחורים" במוסקבה עוררה את הרבי מליובאוויטש זצ"ל לבוא לבקר את הצעירים ולנהל אתם שיחה במסיבה שארכה לילה אחד.

הרב לנדוי ניהל את הארגון עד שיצא מרוסיה בשנת תרפ"ח.

במשך השנים הללו לא קרו כל אינצידנטים מצד הג.פ.או. ביחס לארגון זה. לפי מצב העניינים בתקופה ההיא שהיתה עוד ליברלית באופן יחסי, לעומת השנים הבאות, שנות עליתו של סטאלין, לא פגע הארגון בחוק הסובייטי. הוקפד על זה שצעירים למטה מגיל שמונה עשרה לא ישתתפו בארגון. לא היה גם צורך בבסיס פיננסי. באופן שכזה היתה זכות קיום לארגון גם במסגרת של החוק הסובייטי. הוא קיים את פעולותיו בשנים ההן מבלי הפרעות מבחוץ.

יש לציין, שהסניף הציוני במחתרת, בעיר מוסקבה, ניסה להחדיר את השפעתו בין ארגון "תפארת בחורים" בעיר זו, אבל הם נזהרו מזה מכמה בחינות, חיצוניות ופנימיות. משנאסר אחד מחברי "תפארת בחורים" (משה בר־סלע) בגלל היותו באופן אישי גם חבר התנועה הציונית במחתרת, נאמר לו בג.פ.או.: אנו יודעים גם על קיומו של "תפארת בחורים" אבל אין אנו נוגעים בו, מכיון שהוא לא פוליטי.

אחרי נסיעתו של הרב לנדוי בשנת תרפ"ח המשיך הארגון להתקיים משך זמן. סמוך לשנה השלושים (בערך) חדל מלהתקיים שנים אחדות, עד להתחדשותו בתקופה יותר מאוחרת, אולם פרשה זו חורגת ממסגרת עבודתנו פה.

שמו הטוב של הארגון השפיע גם על צעירים דתיים בערים אחרות להתאחד לפעולות דתיות במסגרת ארגון "תפארת בחורים". כן היה קיים בעיר מינסק "תפארת בחורים" בבית־הכנסת העתיק הנקרא בשם "בלומקס קלויז". הרב לנדוי, מנהל "תפארת בחורים" המוסקבאי, הגיע במיוחד למינסק בכדי לקיים קשר בין שני הסניפים בערים מוסקבה ומינסק.

כמו כן נוצרו בהשפעתה של מוסקבה סניף "תפארת בחורים" בעיר לנינגרד ובעיר סמולנסק ועוד. עם זה יש לציין, שהסניף המוסקבאי התבלט באופן מיוחד הן מצד הרכבו המפליא, שכל חבריו כמעט כולם היו סטודנטים באוניברסיטה, והן מצד ההנהלה והפעילות.

סניף "תפארת בחורים" התקיים גם בעיר פולטבה (אוקראינה) בהנהלתו של הרב החסיד ר' פנחס שרייבר ז"ל. אישיותו הדגולה משכה אליו רבים מבני הנוער שבעיר זו ובהשפעתו נשארו נאמנים ליהדות.

הישיבות ברוסיה בגלוי ובסתר

יהדות רוסיה היתה ברובה יהדות של תורה: ידיעת התורה היתה נפוצה בין השכבות הרחבות של ההמון. במקומו של ישובים יהודיים מרוכזים, כמו בילורוסיה, פודוליה, ואהלין, לא היתה כמעט עיר יהודית, פחות או יותר חשובה, ללא ישיבה מקומית.

ישיבות מקומיות אלו סיפקו את דרישותיו של הצעיר היהודי הממוצע להיות בן תורה ולא להשאר "עם הארץ". בורות מידיעת התורה היתה חרפה גם ליהודי הפשוט, שהתורה לא היתה אומנותו. וכל צעיר יהודי היה מוצא את סיפוקו בישיבה המקומית, אולם יחד עם זה היו גם ישיבות מיוחדות, מפורסמות ברמתן התורנית הגבוהה. אליהן נהרו מכל פינות מדינה צעירים בעלי כשרונות, הרוצים להשתלם באופן מיוחד בתורה וביראת שמים. סמוך לתקופת המהפכה הקומוניסטית היו מפורסמות ברוסיה הגדולה (שכללה גם את האיזורים שנפרדו אחר כך ממנה) ישיבות סלובודקה: "כנסת בית יצחק" ו"כנסת ישראל", ישיבת מיר, ישיבת נובארודוק, ישיבת ה"חפץ חיים", ישיבת ליובאויטש ועוד. בגלל תנאי המלחמה וגזירת השלטון, הוכרחו הישיבות הליטאיות לעקור ממקומותיהן ולמצוא מקום להן בפנים רוסיה. וגם שם נדדו מעיר לעיר עקב המצב הבלתי נורמלי. עם עלית הקומוניזם לשלטון ברוסיה, בזמן הראשון טרם היו עוד נגישות מטעם השלטונות, להפך, היו גם ישיבות שקיבלו מנת מזון מיוחדת, שהוקצבה על ידי הממשלה למתלמדים. הרדיפות החלו עם הקמתה של היבסקציה (פרטים על סוג הרדיפות על הישיבות ההן אין בידינו), עד שהישיבות החליטו לעזוב את רוסיה ולחזור למקומן מלפני המלחמה. היבסקציה ניסתה להפריע להגירתן מן הארץ. אולם למרות זה הצליחו ישיבות מיר וסלובודקה וגם ישיבת "חפץ־חיים" לצאת את רוסיה באופן ליגלי. האפשרות לצאת את רוסיה היתה הזדמנות יוצאת מן הכלל. החמצת ההזדמנות הזאת היתה יכולה להעמיד בסכנה את יציאת הישיבה לתמיד. ה"חפץ חיים" זצ"ל ראה בזה ענין של פיקוח נפש והתיר לבני הישיבות לנסוע גם בשבת בגלל הדחיפות שבנסיעה. בגלל ההערצה המיוחדת לאישיותו של ה"חפץ חיים", שהשפיעה גם על הרבה קומוניסטים, לא נרדפה ישיבתו במיוחד. את הנימוק לעזיבתו את רוסיה אנו מוצאים באחד ממכתביו מסוף שנת תרפ"א, בו הוא כותב:

"הנה גם אנכי שבעתי נדודים בארץ רוסיה באילו שש שנים שהייתי עם הישיבה בשלושה מקומות, בסמילוביץ, בסימיאנטץ ובסנובסק. וב"ה מצאתי חן בעיניהם וכולם החזיקו את הישיבה באופן נעלה. אכן לבסוף הטילו הגדולים (הבולשביקים)

עבודה רבה על כל העיר, הן בחול והן בשבת, ואיש לא יפקד מהם, ואפילו הבחורים מאנשי בית המדרש היו ג"כ בכלל הזה ולא יכולתי להצילם, והוסכם אצלנו לצאת ממקום שנתחלל כבוד השי"ת בפרהסיא לעיני כל ולבוא למקום שנוכל לקיים התורה (וגם לפי שיטתם הבזויה אין להזכיר כלל שם ה' ולהיפך ממה שכתוב בתורה: "למען ספר שמי בכל הארץ". והם כל עבודתם והשתדלותם לשכח שם ה') וב"ה שמילא את רצוננו להוציאנו מארץ רוסיא".

מסופר שבסוף ימיו הביע ה"חפץ חיים" חרטה על אשר עזב את רוסיה ולא מסר את נפשו ממש למען היהדות. דוגמא זו היתה מעוררת את יהודי רוסיה למלחמת תנופה נגד היבסקציה ("תנועת המוסר" עמ' 52). בשנת רפ"א יצאה ישיבתו מרוסיה וחזרה לעיר ראדין מקומה הקודם.

ישיבות סלובודקה יצאו אף הן באופן ליגלי ובצורה מאורגנת. הממשלה גם נתנה לשיירות קרונות־רכבת מיוחדים. מסופר, כי ברגע האחרון ממש עמדו היבסקים לחבל ביציאתה של ישיבת סלובודקה (חברון) אולם בעזרתו של קומוניסט יהודי תלמיד ישיבה בעבר, סוכלה המזימה (מפי הרב שינין).

בסוף שנת 1921 נשלחה פקודה מטעם הקומיסריון להשכלה לכל מחלקותיו, בה נאמר: במקומות אחדים תמכו המוסדות הסובייטיים, מסיבת אי ידיעת המצב, בבתי הספר הדתיים ומורי בתי הספר אף נתקבלו לחברים באגודות המקצועיות. הפקודה דורשת שלא יישנו דברים כאלה ומצוה לסגור מיד את כל החדרים והישיבות ("הארץ" י"א חשון תרפ"ב).

ישיבת נובארודוק

ראויות לציון מיוחד הן הרפתקאותיה וגלגוליה של ישיבת נובארודוק ברוסיה. העיר הומל בבילורוסיה שימשה תחנה מרכזית לישיבה בבואה מפולין. פעילות מוגברת ומסועפת גילו תלמידי נובארודוק. הם הקימו ישיבות בערים רוסטוב, חרקוב, נאבלאגראד ועוד. מיסדה הגדול של הישיבה הרה"צ ר' יוסף יוזל לא נח ולא שקט בנסעו מעיר לעיר ליסד ישיבות. תנאי תחבורה אזרחית לא היו קיימים בגלל שעת החרום שהלכה והחריפה מיום ליום. את דרך מסעותיו עשה בהסתתרו ברכבת משא צבאית במשך ימים רצופים. עם החמרת המצב הפסיק ר' יוסף יוזל את מסעותיו וריכז את מאמציו לביסוס הישיבות הקיימות. במשך הזמן עובר המרכז לעיר קיזב. בשל תנאי החרום והמצב הסניטרי הגרוע פרצה בקיוב מגפת ה"טיפוס" האיומה, שקצרה את קציר הדמים בעיר ללא רחם. וגם לכתלי הישיבה הגיעה באופן מחריד. 26 מתלמידי הישיבה נספו במגפה. ור' יוסף יוזל מבלי שים לב לסכנה המרחפת עליו, לא מש ממיטתם של תלמידיו. ואכן, לא ארכו הימים והמגפה פגעה גם בו. הוא חלה, נפל למשכב וביום י"ז כסלו תר"פ השיב רבה של ישיבת נובארודוק את נשמתו לגנזי מרומים.

מתוך הרגשה מיוחדת של המצב האקטואלי של סערת המהפכה הקומוניסטית, ההולכת וסוחפת בזרמה את בני הדור הצעיר ונושאת אותם על כנפי הסערה של רוח הזמן — טיפח מנהיג נובארודוק בתלמידיו רומנטיקה של גבורה בשביל

התורה. רוח של הקרבה עצמית הרפתקנית, עמידה מחושלת כלפי עולם עוין — אלו הן סגולותיה של ישיבת נובארודוק בתקופה ההיא. שיטת התנהגותם החיצונית, נראתה אמנם כמוזרה בעיני רבים ושלמים, אולם תלמידי הישיבה נמצאו אדוקים בקיצוניותם בדרך זו, שהפיחה בהם רוח גבורה כתגובה נגד הזמן הסוער.

עם מותו של הנערץ על תלמידיו, הלהיבה רוחו אותם להמשיך במאבקם נגד הרוח המשתוללת ברחוב היהודי. אבל המאבק נעשה יותר מדי רציני מכדי לבטל אותו בהתלהבות רומנטית בלבד. הייבסקציה החלה בפעולות. קודם היו הנובארודוקים חודרים לבתי הספר של הייבסקציה ומוציאים משם נערים על מנת להכניסם לישיבה, ועכשיו היו באים הייבסקים לתוך הישיבה לפעמים בקבוצות ולפעמים יחידים, כשהם עושים מעגלים מסביבם ומנהלים תעמולה בין בחורי הישיבה לעבור אל מחנם ומספרים על האושר המובטח להם. אבל תעמולתם לא הצליחה. נוחיות ואושר בחיים לא קסמו להם לתלמידי ישיבה זו. הרוח שפעמה בלבם, היתה רוח של מרידה בעולם ובסדריו. קסמה להם הרפתקנות מלחמתית נגד הרחוב. אפייני לרוחם זו הוא המקרה הבא:

בשנת תר"פ (1920) עמד טרוצקי להופיע בעיר הומל. השם טרוצקי, בתקופה הנסערת ההיא, שימש כאגדת פלאים. ההערצה אליו היתה כמעט מסתורית: טרוצקי, חברו של לנין, שני עמודי התווך של מהפכת אוקטובר; טרוצקי, שר הצבא המהולל של הצבא האדום; טרוצקי, הנואם הגדול שבעולם, מי יספר ומי ימלל את תהילתו! ביחוד רב היה קסמו בין היהודים. עליו היתה גאותם: "טרוצקי שלנו". אגדות ממש נרקמו מסביבו. על כוח נאומו היו מספרים שיש בו משום סוגסטיה היפנוטית. כוח נאומו זה הוא שחולל את הפלאים של הצבא האדום, אחרי נאומו הלכו החיילים באש ובמים.

והנה טרוצקי זה עצמו, עומד להופיע בעיר הומל. בטכס חגיגי הוא ישא את נאומו במגרש הפועלים הענקי, הגובל עם בנין הישיבה. התכונה לקראת הופעתו היתה רבה מאד, העיר כולה כמרקחה, הדרכים והכבישים מסביב להומל הומים, נער וזקן, טף ונשים — פני כולם מועדות למגרש הפועלים, לזכות לראות ולשמוע את טרוצקי הנערץ. רק בבנין אחד ויחיד, בנין הישיבה — אין איש שם לב למה שמתרחש במגרש הפועלים. מפאת היות הישיבה שכנה למקום הטכס, ניתנה לה פקודה רשמית להפסיק את הלימודים בזמן הטכס. אבל פקודה זו לא נתמלאה על ידי התלמידים. מה? ביטול תורה לכבוד מלך אביון? קולו האדיר של טרוצקי, שריתק רבבות מאזינים הדהד בחלל האויר של הככר. ובבית המדרש — סלסול הגיגון הצנוע של לימוד הגמרא. דוקא בשעות אלו למדו בני הישיבה בשקידת עצומה. ביתר שאת וביתר עוז, כאילו להכעיס, להתגבר על יצר הרע, המושך כל כך החוצה. להכעיס את העולם כולו. זהו נסיון גדול בתקופת הסערה, שהשתלטה על המוחות הצעירים. אבל תלמידי נובארודוק אהבו את הנסיונות דוקא, למרוד ביצר ובעולם. כשהיו באים אנשי השלטון והייבסקים לערוך חיפוש בישיבה, והתלמידים נשאלו לזהותם: "מי אתם, מה שם הוריכם?" — יהודים אנו, בני אברהם יצחק ויעקב, — היו עונים התלמידים. לאיזה משטר אתם רוחשים

נאמנות? — שואלים הבולשביקים. — למשטרו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, — משיבים הבחורים במקהלה. כזאת היתה דרכם של תלמידי נובארודוק אז. הם זכו ללעג מצד אחד ולהערצה מצד שני — בין התלמידים.

בשנת תרפ"א נסגרה הישיבה רשמית בקיוב, והתלמידים למדו במחתרת. באותה שנה נסגרה הישיבה שבעיר מוהילוב. לחצו על התלמידים לחתום, שלא ימשיכו בלימודם, ומשסירבו — הובאו למעצר לזמן־מה. הישיבה הועברה לבנין שנמצא מחוץ לעיר — בבית־הקברות העירוני.

ברחובות העיר עברו מכוניות ואוטומובילים נושאי מודעות ענקיות ועליהן הכתבה: "משום מה סגרנו את הישיבות?" במודעות גם נאמר: הקהל הרחב מתבקש להשתתף במשפט פומבי שיערך באולם התיאטרון, שבו יתנהלו ויכוחים על תורת ישראל והישיבות וינתן עליהם פסק הדין. האולם היה מלא מפה אל פה, נוכחו בו גם הרבה מתלמידי הישיבה. לאחר הקראת כתב האשמה על הישיבות, פנה יושב ראש המשפט אל הקהל ושאל אם יש מישהו הרוצה להגן על הישיבה, ללמד עליה סניגוריה — נענו כמה מתלמידי הישיבה ויצאו בנאומים רבי רושם. כתום מהלך המשפט הכריז השופט הראשי: "חרצנו פסק דין מות על הישיבות". באולם נשמעו קולות אדירים: "הישיבות חיו, הישיבות תחיינה לעד". אלה קולות בני הישיבה, שנוכחו במקום. באולם קמה מהומה, הבחורים נעצרו והובלו לבתי־הסוהר, בדרך הליכתם ברחובות לא חדלו להשמיע את קולם ברמה: תורת ישראל בישיבות חיתה ותחיה!!!

חלק מהתלמידים עם מוריהם עוד המשיכו ללמוד בעיר מוהילוב. ראשי הישיבות נאסרו ואליהם הצטרפו תלמידים מרצונם הטוב. הישיבה מצאה את מקומה בבית הסוהר. בפרק זמן זה התחילו הרדיפות על הישיבה בעיר הומל. בה נאסר גם ראש הישיבה, הגאון ר' אברהם יפין שליט"א, חתנו של ר' יוסף יוזל, וישב חודש ימים במאסר. עקב כל זה כשל כוח הסבל, והתחילו לחשוב על עתידה של הישיבה, אם אפשר להמשיך בתנאים כאלה גם להבא ואולי לברוח מרוסיה? נביא פה קטע מדבריו של ראש הישיבה ר' אברהם יפין שליט"א (הקדמה לספר "מדרגת האדם"): "כידוע גברה אז מלכות הרשעה ואחזה במעשה אחז לצור תעודה ולחתום תורה בלמודי. הרמי"ם ובני הישיבות נאסרו ונענשו על החטא הגדול שהקהילו ולמדו תורה ברבים (גם כותב הטורים האלה זכה להיות כלוא במאסר כחודש ימים בשנת תרפ"א בעיר הומל עבור החטא הנ"ל) ועוד השתמשו בעצת הנחש הקדמוני לפתות ולהטעות לבני הישיבה שיהיו מאושרים כל חייהם אם רק ישמעו לעצתם וילכו בדרכם. אבל לשוא היה עמלם וגם תקותם. כי בחרו לישב במאסר ומהם שלמדו במחתרת ולא התחברו לרשעים, אך התחזקו בעבודתם ביתר עוז לקבץ צעירים ולהיות "אקרי ואתני אהדדי". עד שנתקבצו קרוב לשש מאות תלמידים, ואז שאלנו להגאון הצדיק בעל "חפץ חיים" זצ"ל אם להעמיד את עצמם בסכנה ולהתנהג בעקשנות במקום או לברוח? תשובתו היתה — לא, בתור פסק... אבל סוף כל סוף ברחו לנפשם מעבר לגבולות. אולם ב"ה זה עלתה בידם להציל משני אריות כשש מאות נפשות נקיות ותמות, אשר נתגדלו לגדולי תורה ויראה אמתיים".

מעדותו של ראש ישיבת נובארודוק אנו רואים, כי בתחילה היה בדעתם שלא לעזוב את רוסיה, רק להשאר ולהאבק. אולם בסוף התיאשו מזה והוחלט לעזוב את רוסיה ולצאת לפולין. שוב לא היתה קיימת אפשרות חוקית ליציאה, והם גנבו את הגבולות תוך גלגולי הרפתקאות וסבל מרובים, אבל ב"ה הצליחו לבוא אל מחוז חפצם — פולין (לפי מאמריו של מרקוביץ ב"המודיע"). תיאור פרשת הבריחה חורג ממסגרת עבודתנו פה. עם סיום הסיפור על יציאתה של ישיבה זו בשנת תרפ"א, אנו גומרים את הפרשה על קורות הישיבות הגדולות ברוסיה (מחוץ לישיבת ליובאויטש) והגירתן מרוסיה לליטא ופולין. המשכת חיי תורה ברוסיה נתקיימה על ידי כמה ישיבות. אחדות מהן הוקמו רק אחרי הגירת הישיבות הנ"ל. נציין אותן פה כל אחת ואחת. פירוט תולדות הישיבות ינתן במידה שידועים לנו פרטים על כל אחת מהן.

ישיבת קיוב

אחרי עזיבת ישיבת נובארודוק את קיוב בשנת תרפ"א, נשארו עוד מספר נערים צעירים, שלא יכלו להגר לחוץ־לארץ בדרך הסכנות של הברחת הגבול, ולא כל ההורים רצו להפרד מבניהם, אבל צעירים אלה רצו להמשיך בלימוד התורה. הם נשארו בקיוב בלי מנהל ומורה, בלי חברים, באין תומך בהם ודואג להם. מצבם של בודדים אלה, והחלל הריק מתורה שנשאר בקיוב, עיר של אוכלוסיה יהודית גדולה — עורר את תשומת לבו של יהודי אחד בקיוב. לא רב ולא משרת בקודש, אבל אחד מיחידי סגולה שבדור ושמו ר' משה, והוא החליט להקים ישיבה חדשה בעיר זו וכן עשה, במשך הזמן עלה מספר התלמידים עד למאה. ההוצאות הרבות הכרוכות בסיפוק צרכי הישיבה רבת תלמידים, סופקו על ידי יהודי קיוב בלבד. הדבר הצליח הודות לעובדה שר' משה ריכז מסביבו חבר עסקנים מסורים. שסובבו מדי שבת בשבת את בתי־הכנסיות של קיוב והתרימו את המתפללים למען החזקת הישיבה. חוזרים היו גם על בתי נדיבים, ומענין שלמטרה זו תרמו לא רק יהודים דתיים בלבד, כי אם גם אנשים הרחוקים מדת. חבר עסקנים זה פעל ללא קורטוב הנאה חמרית, אלא מתוך רוח התנדבות טהורה, למען המשכת חיי תורה ויהדות במדינה שנגזרה כליה עליהן.

הוקמה גם אגודת נשים למען הישיבה, כחמשים במספרן, תפקידן היה להמציא הלבשה בשביל התלמידים. נוסף לזה היתה כל אחת מחברות האגודה מבקרת יום אחד במטבח של הישיבה, לבדוק אם האוכל משביע רצון. שכרם של העסקנים והעסקניות היה העונג הרב לראות את הנערים הצעירים עולים בתורה ויראת שמים ובמידות שבין אדם לחברו. על חינוך המידות הוטל דגש מיוחד בישיבה, תחת פיקוחו המתמיד של ר' משה. יהודי זה, מן השורה, היו לו אידיאות נשגבות בשטח היהדות, והוא נושא חזון־עם בלבו. גם בשטח החינוך היו לו אידיאות מקוריות: הוא חינך את התלמידים להנהלה עצמית בעניניהם, לאחריות עצמית; סכסוך שפרץ בין התלמידים, היתה ועדה מיוחדת מבין התלמידים דנה על המקרה ומוציאה משפט צדק. באופן כזה התחנכו הנערים לבקורת עצמית מוסרית, להלך

מחשבה אוביקטיבית. בשבת היו הנערים מתפללים עם ה"בעלי־בתים". לעידוד רוחם של התלמידים לא נעשה כל הבדל בין ה"בעלי־בתים" ובין הנערים, כולם יחד זכו באותו הכבוד, הזקנים עם הנערים. יחד ישבו בשורה ויחד נתחלקו בכבוד לעלות לתורה וכו' וכו'. ר' משה וחבריו היו מנהלים שיחות עם התלמידים בכל שבת. התלמידים עלו והתקדמו.

ארבעה שיעורים התקיימו בישיבה. בין מגידי השעור אחד גדול בתורה "עילוי" מופלג בשם ר' שלמה (כעבור שנים רבות הוגלה גולה אחר גולה ולבסוף נעלמו עקבותיו, הי"ד).

בשנת תרפ"ה לפני חג הפסח נאסר ר' משה וחבריו וישבו במאסר שבעה שבועות. אחרי זה שוחררו כולם, ר' משה נאסר פעם שניה וישב ששה שבועות, המאסר השני בא לשם לחץ עליו, שיגלה את כתובת הורי הנערים. אבל הוא לא נכנע ללחץ ולא מסר להם את כתובת ההורים. אחרי השחרור היה צריך להתקיים משפט על החזקת התורה והישיבה, על המצאת כספים מאמריקה למטרה זו (דבר שלא היה). אל משפטו של ר' משה עמדו לצרף האשמה עליו, על מכתב ששלח לחוץ־לארץ לפני זמן מה בצורת "קול קורא" נגד ההפקרות בגדרי הצניעות שהשתררה אז במדינה. בכדי להבהיר את פרשת מכתבו של ר' משה, נרשה לעצמנו לסטות קצת מהנושא אשר לפנינו. יש בזה גם ענין היסטורי רב, להכרת האוירה הרוחנית של התקופה ההיא ברוסיה ובאיזה תנאים ומצבים נפשיים נאבקה היהדות הדתית על נפש בניה ובנותיה נגד השפעת רוח הרחוב (מחוץ לפרשת הרדיפות שספר זה דן עליהן). לשם תאור המצב בשטח הצניעות, נביא פה קטע מזכרונותיו של ד"ר ל' שפירא, תושב עיר קיוב בשנים שלאחר המהפכה. הוא כותב: מתוך רגש ההפקרות שהשתרר ברוסיה אחרי מהפכת אוקטובר, וגם מתוך המחסור בבגדי רחצה, סולקו פתאום כל מחיצות הצניעות האלמנטריות ובפלאז'ה המשותפת לכל המינים וכל הגילים התחילו להתרחץ בחורים ובחורות, זקנים וזקנות, כשהם ערומים כאדם וחוה. בראשונה נעשה זה מתוך חוסר היסוס ובושת מה, אך לאחר זמן קצר נפרצו כל הגדרות ולא פעם פגשתי בפלאז'ה בחורות כאלה (הושמטו כמה ביטוים מפני הצניעות), שהסתכלו בי בחוצפה גנדרנית, כאילו ערום ועריה הם מושגים בורגניים שאבד עליהם כלח. פרופ' וולקוביץ, כירורג זקן ידוע, שהיה גם ציניקן מפורסם, היה מכנה את הפלאז'ה בשם גן החיות ומנקיט בזה את הקורסיסטיות. אולם בעברי פעם בפלאז'ה ראיתיו גם כן עם אשתו כשהם שוכבים ערומים כיום הולדם ועל ידם באותה הפוזה גם האסיסטנט שלו. בכדי לביישם ברכתי אותם בקול. הפרופ' הפנה את ראשו אלי ומצמץ בעיניו הפקחיות ואמר בפסקנות: — זכור קוללגה שההליו־תרפיה (ריפוי בקרני השמש) היא דבר גדול.

הפקר עלי אדמות

השלטונות התיחסו לזה באדישות גמורה. אולם אחר כך הוברר גם להם, שאין לשאת זאת יותר. שדרות השיחים שמאחורי הפלאז'ה נהפכו פשוט לשטח זימה גלויה, החל משעות בין הערבים. הממשלה שסגרה את כל בתי הבושת ונלחמה

בפרוסטיטוציה שברחובות, החליטה לנקוט באמצעים וכדרכה תמיד עשתה זאת בגסות ובזלזול ברגשות הצבור.

באחד הבקרים, כשעל הפלאז'ה הבהיקו בשמש מאות גופות של גברים ונשים, הוקף כל השטח על ידי חיילים ולכל הקהל ניתנה פקודה לעבור בתחתוניהם לספינה גדולה שעגנה ע"י החוף. הם הועברו העירה ותחת משמר חזק הוכרחו לצעוד ברחובות הראשיים לקול מצהלות וצחוק הקהל הרב שהצטופף על המדרכות. מאז נפסקה הרחצה המשותפת של גברים ונשים ולכל מין הוקצה שטח מגודר בפלאז'ה (בקלחת הרוסית). כזה היה המצב אז. עם פרשת הפלאז'ה בקיוב לא נצטמצם הענין. היתה תנועה מכוונת מצד חוגים מסוימים — ולא בקיוב בלבד — שדגלה בסיסמה "הלאה הבושת". בצאת ר' משה פעם בבוקר מביתו אל בית־הכנסת, פגש ברחוב גבר ואשה מטיילים להם ערומים כיום הולדם (מאנשי התנועה "הלאה הבושת"). הוא נדעזע עד עומק לבו. באין לו אפשרות לזעוק את הזעקה הגדולה אל הציבור ברוסיה, ישב וכתב מכתב לחוץ לארץ בצורת "קול קורא" המזעיק את דעת הצבור העולמי.

חטא זה של הוצאת לעז על המדינה בחוץ לארץ, צורף אל המשפט שלו על החזקת הישיבה והקשרים עם אמריקה. עבור האשמה של הוצאת לעז בלבד הגיע עונש חמור ביותר. אבל קרה נס, והפרשה כולה הושתקה, באופן בלתי צפוי (יתכן שהם התביישו בפרסום הדבר). על החטא של החזקת הישיבה נדון ר' משה לחצי שנה עבודת כפיה. במשך זמן של המאסרים והמשפט (כארבעה חדשים) לא פוזרו הנערים. הם המשיכו ללמוד בדירות פרטיות. להחזיק הלאה את הישיבה בקיוב היה בלתי אפשרי. ר' משה התקשר עם ישיבת ליובאוויטש שבעיר קרמנצ'וג, והוסכם להעביר את התלמידים לישיבה זו. באלול תרפ"ה עברו תלמידי ישיבת קיוב לישיבת ליובאוויטש. רובם בקרמנצ'וג ומיעוטם בעיר ראמען, שגם בה נמצאה מחלקה של ישיבת ליובאוויטש. עוד זמן אחרי זה, קיים ר' משה קשר עם חניכיו לשעבר, מהם נפרד תוך כאב לב, הוא גם בא לבקר אותם בקרמנצ'וג. ישיבה זו התקיימה כארבע וחצי שנה (מפי תלמידי הישיבה).

ישיבת מינסק

ישיבה גדולה ומפוארת היתה בעיר מ י נ ס ק במשך כל שנות העשרים, שנקראה בשם "ישיבת שואבי מים", על שם בית־הכנסת שבנו לפנים שואבי המים של עיר מינסק במו ידיהם ובאמצעיהם הדלים, ממשכורתם בעד הובלת מים בעיר. התחרות מיוחדת במינה היתה במינסק העתיקה בין בעלי המקצועות השונים: אם עובדי מקצוע אחד בנו בית־כנסת והכניסו בו ישיבה, נתקנאו בהם בעלי המקצוע השני, בנו אף הם בית־כנסת והכניסו בו אברכים לומדים וכן השלישי וכו'. כל בית־כנסת מסוג זה נקרא על שם בוניו, בעלי מקצוע זה או אחר: בית־כנסת של הקצבים, בית־כנסת של השוליות (געזעלן שול), בית־כנסת שואבי מים וכו', בבית־כנסת זה האחרון נמצאה ישיבת מינסק בעת יסודה ואחרי זה, בתקופה

הסובייטית התרחבה הישיבה לשלוש מחלקות: מחלקת ה"שעור" הראשון בבית־כנסת "שואבי מים", שעור נמוך ממנו בבית־כנסת "חדר־שול" וקבוץ בחורים לומדים בפני עצמם בבית־כנסת "משכיל לאיתן". תלמידי הישיבה קצתם ממינסק עצמה, וקצתם מערים ועיירות שונות. אחרי שחוסלו בהן בהדרגה כל מוסדות התורה, באו הצעירים ללמוד תורה בישיבת מינסק שעוד האריכה ימים.

במה זכתה ישיבת מינסק לאריכות ימים מצד היבסקציה המינסקאית? הדבר עוד תמוה ביותר, מכיון שיבסקציה זאת היתה המתכננת הראשית של פעולות ההרס נגד החדרים והישיבות (ראה הפרק על החדר). ישיבת מינסק לא גלתה ולא נדדה ממקום למקום, כדוגמת ישיבת ליובאוויטש. היא נמצאה במקומה כל שנות העשרים בלי הפסקה. אנשי מינסק לשעבר, מסבירים את העובדה המתמיהה האמורה, באישיותו של מנהל הישיבה הרב הצדיק ר' יהושע מהורודנא זצ"ל. אין לתאר ואין לשער את הפופולריות של איש זה במינסק, עד כי גם היבסקים לא העיזו לפעול נגדו. עובדה היא שבכל המאסרים שנאסרו רבני מינסק פעם אחרי פעם, לא נאסר ר' יהושע אף פעם. זה מאשר את ההנחה, כי גם אריכות ימיה של הישיבה היתה בזכותו של ר' יהושע מנהל הישיבה. בימי שנותיו המרובות במינסק זכה האיש להערצה בין כל החוגים והשכבות, במידה שמעטים בדור זוכים לה. בחוגי בני התורה — בעד שקידתו הרבה בתורה, יראת שמים שלו ולמדנותו. הסוחרים וה"גבירים" מדור שלפני המהפכה היו בוחרים אותו כ"בורר" בכל העניינים המסובכים והסכסוכים שביניהם. הם העריצוהו על פקחותו, מתינותו המופלאה ואהבת־האמת הגדולה שלו. ההמונים הפשוטים — בגלל מדותיו הטובות לאין שיעור, בגלל אהבת ישראל הגדולה שלו, לא עסקן צבורי "הדואג לכלל ישראל" השוכח לעתים את ר' ישראל המוחשי, המצפה לעזרה, אלא אוהב ישראל — את אחיך החי אתך — מטפל ודואג ומצניע לכת, לסובל בדממה, לעני בסתר, לבעל הבית היורד, לזקן הגלמוד, לתלמיד חכם — האברך המטופל והחולני, לאלמנה המרודה — אשת חבר שנסתחפה שדה, לנער המיותם (מתוך מאמר הערכה עליו לדוב' ליפשיץ).

הם ראו בו מעוז לדל, ומחסה לאביון. השלימה את כל זה — קלסתר פני שיבתו הפטריארכלית. כל רואה פניו רחש לו בלבו יראת הכבוד. גם היבסקציה נכנעה בפניו. מובן מאליו שהיו התגרויות ותקריות בלתי נעימות, אבל הישיבה לא חוסלה עד שנת 1930 ועד בכלל, שנת ההכרעה הגדולה במדינה.

לעומת זה התלבט מנהל הישיבה ר' יהושע זצ"ל בשאלת האמצעים הכספיים, מאין לקחת אותם? ההרס הכלכלי של המעמד הבינוני נטל ממינסק כמו מכל שאר ערי ועיירות ישראל את כוח קיומה החמרי. כיצד לכלכל באש"ל את כל התלמידים, ביחוד אלה שבאו למינסק מערים אחרות קרובות ורחוקות? גורם שני לקשיים הכספיים היו תנאי המחתרת: אי אפשר היה לעשות תעמולה ופרסום להתרמה עבור הישיבה. באחד ממכתביו הוא כותב:

"במסתרים תבכה נפשנו על אשר במסתרים תבכה נפשנו"... לצורך זה התקשר ר' יהושע (שלא היה חסיד) עם הרבי מליובאוויטש וגם נסע אליו ללנינגרד. הרבי

התחיל לתמוך בישיבת מינסק. הישיבה התקיימה עד סוף שנת 1930, חלק מתלמידי ישיבת מינסק הצליחו לצאת לארץ ישראל בשנים שלאחר מכן. ביניהם רבנים וגדולי תורה מפורסמים בארץ.

בפרשת ציון מוסדות התורה שהתקיימו ברוסיה, אסור שיפקד מקומו של מוסד תורני אחד שהיה במינסק, מוסד שאין לו אח וריע בעולם כולו, ה"חדר שול" שהיה במינסק.

מה ענינו המיוחד? בבית־הכנסת "חדר שול" לימדו שעורי תורה בפני יהודים פשוטים כמו בכל בתי־הכנסיות שבעולם, אלא בהבדל אחד — כאן למדו כמו שלומדים ב"חדר"; אחרי יום עבודה ועמל באים אנשים ללמוד. מי שאינו יודע ללמוד פרשה חומש עם רש"י שומע מהרב את הפרשה עם פירוש רש"י. אחרי שגמרו לשמוע את השעור, יושבים הם לחזור על לימודם. משגמרו לחזור מתישבים האנשים שוב (ביניהם זקנים באים בימים) בפני הרב, או ביום זה או למחרתו, וקוראים את הפרשה, כל אחד בלי יוצא מן הכלל. עד שהרב בטוח, כי כל אחד קלט את לימודו. כתה עליונה על גבה — לומדי משנה באותה שיטה, ועל גבה לומדי גמרא באותה שיטה. באופן כזה היו לומדים ב"חדר שול" אנשים מבוגרים, אנשי־עמל, במשך עשרות בשנים. הסנדלר או החייט ה"עם הארץ" שהתחיל בפסוק חומש עם רש"י, גמר בערוב שנותיו כלמדן בדף גמרא עם תוספות.

יוצר השיטה המקורית הזאת היה רב מינסקאי אחד, מלפני שני דורות ושמו ר' איסר. "חדר" זה התקיים במשך כל התקופה הסובייטית עד פרוץ מלחמת העולם השניה. את החדר הזה לא יכלו לטגור גם היבסקים. בית ספר עממי זה, בית ספר לעם ללימוד התורה שאין דוגמתו בכל העולם, היה קיים רק במינסק. כזאת היתה ההערצה לידיעת התורה בין יהודי מינסק, גם הפשוטים ביותר, במשך של הרבה דורות. מסורת זו עמדה לה למינסק גם בתקופת המבחן הגדול ליהדות — בתקופה הסובייטית. כשבע מאות תלמידים ילדי החדר עם בני הישיבה נמצאו במינסק בשנות תרפ"ה — תרפ"ז (לפי עדותו של הרב י"ז דיסקין). פרטים יותר מאלה לא הגיעו לידינו על מוסדות התורה של עיר מינסק. ישמש פרק זה מזכרת צנועה לישיבת מינסק, ל"חדר־שול" ולעיר גדולה לאלקים שהיתה ואיננה עוד — מינסק (מפי תלמידי הישיבה).

ישיבות אחרות נוסח ישיבות ליטא

במשך שנות העשרים התקיימו עוד כמה ישיבות ברוסיה בנוסח ישיבות ליטא, קטנות בכמותן מאלה שסופר עליהן למעלה. פרטים עליהן לא הגיעו לידינו. נסתפק רק בשורות מספר לציון זכרן: בחרקוב התקיימה ישיבה בראשות הרב סלמן, רב העיר ילצ'ינבסק מלפנים. מספר הבחורים בערך כמה עשרות. הישיבה התקיימה עד שנת 1928 ועד בכלל. בין הר"מים גם הרב הגדול ר' משה שפירא, בקי נפלא בש"ס, ראשונים ואחרונים.

בעיר שומיאץ התקיימה ישיבה בראשות הרב אידלשטיין ז"ל.

בעיירה קוסטיקוביץ התקיימה ישיבה קטנה משנת תרפ"ה — תר"ץ.

בשקלוב התקיימה ישיבה עד שנת תר"ץ בראשות הרב פיינשטיין.
בסלוצק — ישיבה של עשרים וחמשה בחורים עד שנת תרפ"ז.
בעיר חסלוויץ — קבוץ מצומצם של אברכים שהשתלמו בלימוד לרבנות במחצית השניה של שנות העשרים.

אין לי כל ספק שברחבי רוסיה נמצאו עוד מקומות תורה בתקופה זו. אבל לצערנו אין בידינו פרטים עליהם.

ה"עמעס" משנת 1928 קובל, כי החדרים והישיבות פורחים. העתון קורא בשם בתריסר ערים שבהן מתקימות ישיבות. בעירה סמולוביץ ע"י מינסק נמצאים חמשה חדרים, תלמוד תורה וישיבה ("העולם" מס' 4 1928).

ישיבת ליובאוויטש

הישיבה הגדולה היחידה שנשארה ברוסיה מתוך הנחה איתנה, כי פה מקומה ופה היא צריכה להמשיך ולגדל דור לתורה, ליראת שמים ולחסידות — היתה ישיבת ליובאוויטש. ישיבה בעלת אופי מקורי ודרך מיוחדת משלה, המציינים אותה בין שאר הישיבות. היא שעמדה במבחן האש הסוביטי עד הסוף ועברה דרך ארוכה של סבל ויסורים. הרפתקאותיה, גלגוליה ונדודיה ברוסיה הסוביטית, לא יכיל אותן גם ספר שלם. אף על פי כן נשתדל לתת פה בקוים כלליים את קורותיה של ישיבה זו בתקופת הסוביטים. תהא זאת אבן זכרון צנועה לגבורה, לקדושה, למסירות־נפש במשך שנים על שנים, של מנהלי, עסקני ותלמידי הישיבה. פרשה זו היא אחת הפרשיות המזהירות של מסירות נפש בקורות היהדות מכל התקופות והזמנים.

ישיבת ליובאוויטש נוסדה על ידי האדמו"ר מליובאוויטש ר' שלום דוב שניאורסאן בשנת תרנ"ז ונקראה בשם "תומכי־תמימים". משמעותו של שם זה הוא, כי הישיבה הזאת היא בית חינוך ליהודים שלמים ותמימים. הישיבה כוללת כמה מחלקות, החל ממחלקה בשביל ילדים העולים על דרך לימוד הגמרא עד המחלקה הגומרת בבחורים תלמידי חכמים. מהם גם לומדים מופלגים ומוסמכים להוראה ברבנות. הישיבה נמצאה בעיר ליובאוויטש למעלה מעשרים שנה. בתקופה זו הספיקה הישיבה להוציא מתוכה אלפי תלמידים, ביניהם רבנים, שוחטים, בעלי עסק. כל אלה חותם ליובאוויטש נשאר טבוע עליהם, גם אחרי צאתם מהישיבה עד יומם האחרון. הם המהווים אחר כך את קבוצת חסידי חב"ד.

תקופת הנדודים והסבל

אחרי המהפכה ברוסיה, בימי הזוועה של מלחמת האזרחים והשתוללות הקומוניזם הצבאי, לא יכלה עוד הישיבה לשבת במקום אחד בקביעות. הרדיפות במישרין מצד היבסקציה אמנם טרם התחילו אז, אבל בגלל התנאים הקשים הוכרחה הישיבה לנדוד ממקום למקום.

בשנת תרע"ח עוזבת הישבה את ליובאוויטש. תלמידי השעורים עברו לעיר אראל ומחלקת הבחורים עברה לעיר קרמנצ'וג. אחרי זמן קצר עברו גם תלמידי

השעורים לעיר זו. קיץ תרע"ט עברו מקרמנצ'וג כמה כתות מתלמידי השעורים לעיר אראל ולמדו שם קרוב לשנה. בשנה זו נתיסדה מחלקה לתלמידי השעורים בעיר חרסון.

בשנת תר"פ עוברת הישיבה לעיר רוסטוב על נהר דון, מקום מגוריו של הרבי מליובאוויטש הרב ר' יוסף יצחק זצ"ל. מצבה של הישיבה היה בכל רע בקשר עם המצב הכללי אז: מצב מלחמתי בין האזרחים, דרכי התחבורה נשתבשו והישיבה היתה מנותקת מהעולם היהודי מבחוץ, כל תמיכה מבחוץ לא הגיעה. תושביה היהודים של העיר רוסטוב גם לא יכלו להציע עזרה לישיבה, מכיון שהם עצמם רעבו, באין להם משען של פת לחם. רבנים חסידים, שתורתם היתה אומנותם, יצאו לשוק להרויח פת לחם, זה בכה וזה בכה. רב אחד נושא מיחם תה בשוק ומציע את שירותו לגויים ולגויות שבשוק והשני בשירות אחר דומה. מגפת ה"טיפוס" פשטה בעיר וגם בין תלמידי הישיבה, זה אחרי זה נופלים הם למשכב. במיטה אחת ישנים שני בחורים, האחד עודנו בריא בעוד שחברו למיטה קודח מחום של ארבעים מעלות והוא רועד מקור נורא. חמשה מתלמידי הישיבה מתים במגפה והיתר אינם יודעים מה יהא בסופם. במצב איום זה נפלה רוחם של כל אנשי חב"ד. בשעה זו שימש הרבי לתלמידיו לא רבי בלבד, אלא אב כואב וסובל את סבלם של הבנים. היה משתדל לעודד את רוחם הירודה, להתרומם מעל למצוקת השעה, לא להתפעל מהשפל שבו הם נתונים, אלא לדעת את מהותם האמיתית ואת תפקידם הנעלה. גם בביתו של הרבי עצמו היה המצב נורא באופן שאין לתארו. גם הרבי עצמו חלה ונמצא מסוכן ביותר. הרווחה לישיבה באה הודות להשתדלותו של עסקן חב"די אחד, מאנשי ביתו של הרבי, בשם ר' זלמן אידל. הענין היה בזה שבעיר רוסטוב היה קיים סמינר תיאולוגי־נוצרי, השלטון הסובייטי לא רק שסבל את קיומו, אלא גם העניק לו זכויות יתר: התעודה של סטודנטים של הסמינר הקנתה להם זכות לקבלת פנקסי מזון שחולק בהקצבה. בתורת סטודנטים קיבלו גם מנה מיוחדת, ותעודה זו גם פטרה אותם מחובת גיוס לצבא. לפי הדוגמה הזאת השתדל העסקן הנ"ל אצל הועד הפועל העירוני להעניק אותה זכות גם לישיבה שבעיר רוסטוב. למזלו מצא בין חברי הועד גם יהודים שהתיחסו באהדה לענין והם עזרו לו בזה. הישיבה הוכרה רשמית כאקדמיה דתית, ראשי הישיבה — כפרופסורים, ובני הישיבה — כסטודנטים. על ידי כך חולקו להם תעודות מתאימות וניתנו להם פנקסי מזון. הבחורים ניצלו כמעט מרעב ומפחד גיוס. קצת לאחר מכן החלו התנגשויות עם חברי היבסקציה. חיפושים בביתו של הרבי ומאסרים אחדים לזמן קצר (לפי זכרונותיו של הרב נ. ש. שושני). פרשת המשפט על הישיבה ברוסטוב, בחורף תרפ"א, הובאה למעלה. בהתחלת תרפ"ב עברה הישיבה לעיר פולטבה. היבסקציה רודפת את הישיבה. בחיפושים בין הבחורים הם לוחצים על התלמידים הצעירים ביותר (לפי החוק) מי מלמד אותם ומי מחזיק בהם, הכתובת שלהם? וכו'. שם נמצאה הישיבה עד קיץ תרפ"ג, בהתחלת הקיץ עובר חלק מהבחורים לעיר נעוול, אולם מיד בבואם נחבשו כולם בבית־הסוהר. אחרי ששוחררו נסעו משם. הישיבה עוברת לעיר חרקוב ושוהה שם רק קיץ תרפ"ג. חורף תרפ"ד נמצאת

הישיבה שוב ברוסטוב יחד עם הרבי. קיץ תרפ"ד חוזרים הבחורים לעיר חרקוב. עם זה נסתיימה לפרק זמן תקופת הנדודים של הישיבה. מובן מאליו כי בתקופת הנדודים האמורה לא היו הלימודים מסודרים. את תלמידי הישיבה בתקופה זו אפשר היה לכנות כגדוד פרטיזני יותר מאשר תלמידים השוקדים על לימודם. אולם באמצע תרפ"ד הגיעה שעת מנוחה יחסית. הישיבה כאילו חידשה נעוריה. זמן לפני זה נתמנה למנהלה הרב יחזקאל פייגין הי"ד. אדם בעל תבונה רבה ואיש סדר. הוא הזרים רוח חדשה בישיבה. הישיבה אורגנה מחדש. מחלקת הבחורים נמצאה בחרקוב, ובהרבה ערים (קרמנצ'וג, נעוול, פולוצקי, ויטבסק, ראמען, זלובין, אסטאשקוב ועוד) נתיסדו מחלקות לתלמידי השעורים. במשך זמן קצר הלכה הישיבה וגדלה בכמות ובאיכות. הוכנסו סדרים בלימוד. מנהלים, מגידי שעור, משגיחים, כל אחד בעירו ובמקומו, איש על מחנהו ואיש על דגלו, מילאו את תפקידם באמונה ובהצלחה והעלו את רמת הלימודים ואת החינוך החב"די. עינו של המנהל היתה פקוחה על כל המחלקות. מכל מחלקה ומחלקה שבערים השונות, הפזורים על פני שטחיה הרחבים של רוסיה הגדולה, היה נשלח בקביעות דו"ח מפורט על המצב בישיבה (במחלקה) בפרטי פרטים: מספר התלמידים, מוצאיהם לעריהם, הרכב משפחותיהם, גילם והצטיינותם בלימודם וכו' — כל זה היה נשלח למנהל הכללי בפועל הרב יחזקאל פייגין (המנהל הרשמי נחשב הרבי מליובאוויטש), שהיה נמצא כרגיל עם המחלקה הגבוהה שבעיר חרקוב. אבל לפעמים היה בא לבקר ולראות במו עיניו את המצב. נער שהצטיין בלימודיו זכה לקבל תעודת הצטיינות מחרקוב. זה נחשב לכבוד רב לנער. קנאת סופרים היתה מרבה חכמה. מזמן לזמן היו תלמידי הישיבה בערי השדה מקבלים מכתב מהמנהל המעורר אותם ומעודדם על תפקידם ויעודם בתורת "נושאי כלי ד'". יחד עם זה היה דורש מהם נקיון וסדר גם בחיצוניותם. דבריו של הרבי: "כל מי שאינו מסודר בגשמיותו אינו מסודר גם ברוחניותו" היו נשמעים לעתים קרובות בישיבה. ההדגשה היתה על הנקיון והסדר, אבל לא התהדרות חיצונית. בחור המשתעשע בחיצוניותו הנהדרת — איננו מתאים לרוחה הפנימית של חב"ד. כך שקד המנהל הדגול להעלות את רמת הישיבה בכל הבחינות. הוא הבין להעמיד את האדם המתאים במקום המתאים ותמיד דרש מאת חבר העובדים לעמוד על הגובה. במחלקה של הבחורים היו שני "משגיחים", אחד ממונה על לימוד גפ"ת והשני על לימוד תורת החב"ד, הנהוג בישיבה בשעות מסוימות, הוא גם המחנך לירא שמים. בשיחותיו של המנהל עם שני המשגיחים היה רגיל לומר להם, כי הוא איננו רוצה שהם יחיו בשלום ביניהם, כל אחד צריך לעמוד על משמר תפקידו ולמשוך את התלמידים אליו (היו תלמידים שהעדיפו מקצוע אחד על חשבון השני) ומבין ההתנגשות הזאת תבוא בסופו של דבר ההרמוניה הרצויה להשתלמותם הרבגונית של התלמידים.

הארכנו קצת בתאור זה בכדי להראות, כי אכן היתה בישיבה רוח חיים אמתית של לימוד והשתלמות בתורה ובחסידות, אחרי תקופת השפל של הרבה שנות נדודים וסבל.

את התקופה מקיץ תרפ"ד עד חורף תרפ"ט אפשר לראות כתקופת הפריחה של

הישיבה. התלמידים עלו והצליחו בתורה ויראת שמים. מהם שוקדים בלמודי גפ"ת, אחרים — בחסידות. התלמידים לא חשבו כלל מה מתרחש מסביב להם ברחוב הסובייטי, ומה יביא להם העתיד? לא חשבו על זה גם המנהלים והעסקנים וכל היהדות הנאבקת על המשך וקיום היהדות. האסון הגדול שאירע ליהדות בחלקה הגדול שנכנע למציאות הסובייטית, מקורו בחשבון הקר: מה יהיה בסופו של דבר ומה טעם ותועלת במאבק? עוד תהיה לנו אולי ההזדמנות, לנתח במפורט יותר את המומנט הפסיכולוגי כגורם, הן של הפורשים והם הרוב, והן של הנאבקים — הם המיעוט. לעת עתה נסתפק רק בקביעת עובדה — החלק שנשאר נאמן לא חשב הרבה ולא עשה חשבונות. המקום והזמן נעלמו כליל מהאופק, באמצעו של הים הסובייטי שכן אי בודד ובחללו חיים של תורה ויראת שמים, זהו ההווה וזהו העתיד.

במה מתבארת תופעה זו, שדוקא בשנים אלו התחילה הישיבה לשגשג? מה נשתנה בשנים אלו לעומת שנות העשרים הראשונות? מתבאר הדבר קודם כל מבחינה חמרית: החיים במדינה חזרו להיות נורמליים, פחות או יותר. מלחמת האזרחים נסתיימה, וחופש כלכלי יחסי הוחזר למדינה עם הכרזת ה"נאפ" (מדיניות כלכלית חדשה). המנהל הגדול של הישיבה — הרבי מליובאוויטש, הספיק לבסס את הישיבה מבחינה חמרית. הישיבה חזרה וסיפקה את צרכיהם של התלמידים באש"ל. אמנם בצורה עלובה למדי, אש"ל קיבלו רק הבחורים המבוגרים, הנערים אכלו את לחם חוקם על שולחן נדיבים, יום יום והנדיב שלו.

עם הנורמליזציה של החיים במדינה חזר הרבי וארגן את שורותיו מחדש. הוחל ביסוד ישיבות בערים ועיירות שונות. כתוצאה מהאמור הלכה הישיבה וגדלה באיכות ובכמות. גורם נוסף לגידולה הכמותי של הישיבה הוא חורבן החדרים ברוב העיירות היהודיות על ידי היבסקציה. הורים שלא ויתרו בשום פנים על חינוך ילדיהם כיהודים, הוכרחו לשלוח אותם לישיבה גם בגיל רך ביותר. המחלקות הרבות שהוקמו בערים שונות קלטו בתוכן הרבה ילדים שבתנאים נורמליים היו מוצאים את מקומם בחדר. גידול הישיבה לא היה גידול טבעי ולא ריבוי טבעי, אלא גידול מתוך חורבן.

הישיבה יכלה למצוא לה מקום מנוחה בערים אלה שמסיבה זו או אחרת לא פעלה שם היבסקציה במולא התנופה, אבל עם כל זה, גם בשנים אלה, ובערים אלה לא היתה אידיליה של שלוה. היו לעתים קרובות אינצידנטים. לדוגמא: ביום בהיר אחד מודיעים שהנה "באים", כלומר — היבסקים הולכים. הנערים בורחים מבית־המדרש. הם נכנסים ומוצאים את בית המדרש כשהוא ריק. זמן מסוים המצב מתוח: הנערים אינם לומדים בבית־המדרש, אבל רק למעלה ב"עזרת הנשים". הכניסה הראשית לבית־המדרש סגורה, על כל מקרה שיכול לקרות יש פתח אחורי מוכן לצורך בריחה. בעיר פלונית התחילה הג.פ.א. (הבולשת החשאית) להזמין את גבאי בית־הכנסת לחקירת שתי וערב, מי הם הנערים הלומדים בבית־הכנסת, מהיכן באו, מי מלמד אותם, מי תומך בהם וכו', מזהירים את הגבאים בצורה חמורה —

לא לתת לילדים ללמוד בבית־המדרש. הגבאים נרתעים ודורשים מאת מנהל הישיבה במקום לעזוב את בית־המדרש, הם אינם רוצים להסתכן.

המנהל מסרב למלא את מבוקשם, וכי לאן ילך? מתחילה התנגשות בין הגבאים מצד אחד והמנהל ו"בעלי בתים" התומכים בו מצד שני. באין מוצא, הוחלט לקרוא את מתפללי בית־הכנסת לאספה כללית. הגבאים עומדים על דרישתם: הם אינם רוצים וגם אינם חייבים לסכן עצמם. המנהל ותומכיו מציעים להם להתפטר רשמית מגבאות בית־הכנסת, אם אינם רוצים וגם אינם חייבים לסכן את חייהם בעד הישיבה, אבל על כבודם חייבים הם לוותר למען הישיבה. סוף כל סוף הם יהודים כשרים המוקירים את לימוד התורה של נערי ישראל. הוסכם על זה. הם מתפטרים. אבל מי ימלא את מקומם? לפי החוק מוכרח להיות גבאי רשמי בבית־הכנסת, הפתרון נמצא — ר' משה מאיר מרקוביץ הוא כבר בין שמונים לתשעים, הוא אינו מפחד. מסתבר גם שיכבדו את שיבתו ולא יגעו בו לרעה. הוא מתמנה לגבאי והנערים ממשיכים ללמוד בבית־הכנסת. אבל השמחה לא ארכה, זמן קצר עובר והנה בוקר יום אחד, תדהמה ומבוכה: ערקס בא לבית המדרש, ערקס זה הוא מראשי הג. פ. או. בחרקוב. התדהמה גדולה ביותר גם בגלל זה שבבית־המדרש נמצא כעת ר' בן־ציון שם טוב. ר' בן־ציון זה מוכר היטב לערקס. הוא, ר' בן־ציון, ישב כבר בכלא הג. פ. או. בעד פעילותו בעיירות ווהלין ביסוד חדרים וישיבות מטעם הרבי מליובאוויטש. לאחר שיצא מהכלא אסור לו לעזוב את העיר עד לפסק דינו הסופי. והוא חייב להופיע בקביעות כל שבוע או שבועיים לפני ג. פ. או. אל ערקס לראיון. עם הישיבה במקום זה אין לר' בן־ציון כל קשר, אבל אם ערקס יראה אותו בין הנערים ודאי יחשוד בו כי הוא הוא מארגן הישיבה. ערקס רק עבר על מפתן בית המדרש ועוד לא הרגיש בו. ר' בן־ציון נכנס לחדר שני אשר בו פתח יציאה, אבל ארון הספרים חוסם את הפתח. נערים אחדים מנסים להזיז את הארון ולתת לר' בן־ציון לברוח, אבל לשוא — כאילו להכעיס, הידים אינן פועלות היום משום מה... דקות מספר עוברות והדבר אינו מצליח, אין ברירה, להתחבא פה בחדר, זה לא יועיל וגם לא יפה... ר' בן־ציון נכנס שוב אל בית המדרש ונתקל פנים אל פנים עם ערקס. "הנה הרחבת את הישיבה" פונה אליו הלה. בינתיים מצליחים רובם של הנערים לברוח. אבל במקום נמצא הגבאי הישיש ר' משה מאיר מרקוביץ, וערקס דורש ממנו לחתום בו במקום שהוא מתחייב להמציא לו את כתובות הנערים לפי דירותיהם. הישיש מהסס מבלי לדעת מה יעשה. ר' בן־ציון אינו מבליג ובנוכחותו של ערקס הוא פונה אל הישיש: "לא לחתום!", "אינך חייב להמציא לו כתובות!". אחרי המקרה הזה מוכרחים הנערים לעבור לבתי־מדרש אחרים. זוגות זוגות לומדים הם בעצמם. אבל "אין דבר", נערי מחלקה זו כבר יודעים בעצמם להכין דף גמרא עם תוספות ולומדים הם בלי השגחה. עברו שבועים, ר' בן־ציון מקבל הזמנה להופיע לג. פ. או. הדבר ברור לכולם: הפעם מצבו רציני ביותר, מי יודע אם יחזור שוב? פסק־דינו נחרץ, הוא נשלח לארץ גזירה לשלוש שנים. בערבות סיביר ריצה את עונו.

נחזור לענייננו על המצב בתקופה ההיא. ביקורי פתע כאלה של הג.פ.או. או היבסקציה בישיבה קרו לעתים קרובות. גם הלחץ על גבאי בית־הכנסת, שלא יתנו מקום לישיבה אצלם, היה מהדברים הרגילים. בעיר אלמונית התחילה היבסקציה מזמינה את הילדים ומנסה לשכנע אותם שיעזבו את הישיבה. נתפרסמה אז תשובתו השנונה של ילד אחד (צעיר ביותר) אל איש היבסקציה. הלה פונה אליו רכות ואומר: הלא תראה כמה חוורות פניך בהיותך בישיבה וראה פני השופעים חיים ודם. "מה הפלא" — עונה לו הילד — "הלא אתם מוצצים את דמינו, משום כך פנינו חוורות ופניכם מלאות דם". בעיר אחרת נתפס מגיד השעור. נדון למספר חדשים עבודת כפיה, אבל ריצה את עוונו בכופר נפש ובינתיים המשיך להגיד את השעור כרגיל. אי אפשר להעלות על הכתב את כל המקרים מסוג זה. אבל עם כל זה ניתן לומר שבהשוואה עם תקופות אחרות — אלה הן השנים הטובות ביותר לישיבה בתקופה הסובייטית.

אנו עוברים להרצאה כרונולוגית של קורות הישיבה. בהתחלת תרפ"ז עוברת המחלקה הגבוהה של בחורים מחרקוב לנעוול — עיר קטנה ויהודיה יהודים פשוטים ותמימים ביהדותם. המהפכה הקומוניסטית על ההתפרקות מדת ומסורת שבאה בעקבותיה — עוד טרם פגעה ביהדותה של נעוול, בנגוד למה שאירע בערים אחרות. האוירה של נעוול יותר מתאימה לישיבה, וכאן נמצאה עכשיו הישיבה המרכזית. קיץ תרפ"ז קורה המקרה המזעזע — הרבי מליובאוויץ נאסר. בגורלו תלוי גורל הישיבות והמוסדות, אבל מתרחש הנס והוא משתחרר, הישיבה ממשיכה בדרכה כרגיל.

בהתחלת תרפ"ח עוזב הרבי את רוסיה ועובר למדינת לטביה הסמוכה. יחד אתו עובר גם המנהל בפועל של הישיבה ר' יחזקאל פייגין הי"ד. הנהלת הישיבה נמסרת לידי ראשי הישיבה והמשגיחים ר' יהודה עבער הי"ד, ר' זלמן קורניצר ז"ל ור' ניסן נימניו. הקשרים עם הרבי נשארו הדוקים ביותר, והוא ממשיך להגיש את עזרתו ולנהל בעצתו את כל עניני הישיבה. מרכז הישיבה נמצא בעיר נעוול ומחלקות שונות מפוזרות בערים שונות על פני רוסיה. במשך הזמן חלים שינויים פה ושם. בעיר אחת מתחסלת מחלקה ובעיר שניה מוקמת מחלקה חדשה. כך לדוגמה התחסלה המחלקה בפולוצק. מנהל הישיבה במקום, הרב שלמה חיים קסלמן נאסר ונשלח לשלש שנים (כיום בישיבת לוד), אבל בדרך כלל לא נפגעה הישיבה.

שנת תרפ"ט (1929) מהוה התחלת המפנה בחיי המדינה. עם התגברות הקו הסטאליניסטי עלה וגבר הטירור. התחילה ההסתערות על שארית החופש של הפרט בכל השטחים: במדיניות, בכלכלה ובתרבות. חיסול האופוזיציה בפנים המפלגה (מדיניות) חיסול ה"נא"פ" (כלכלה) וההסתערות על שארית הפליטה של הדת (בטרמינולוגיה הקומוניסטית "שארית הקפיטליזם בהכרה"). כל זה נכלל בתכנית היסוד של הקו החדש וכל זה צריך להעשות בקצב מזורז של "תכנית החומש". בפינות הנדחות ביותר של המדינה האדירה הורגש מיד שינוי הקו וגם בין קירות הישיבה. בא הקץ לתקופת השלוה היחסית, כל אמצעי הדיכוי שנהגו עד כה, נראים כמשחק ילדים לעומת אלה שבאו מעכשיו: רשת הבילוש של הג.פ.או.

החקירות והעונשים — כל אלה קיבלו צורה אחרת לגמרי ונעשו רציניים ביותר. משנת תרפ"ט ואילך מתחילה תקופת החיסול של הישיבה בהדרגה, שלב אחרי שלב, עד לתחיתה המחודשת של הישיבה כעבור שנים רבות.

כסלו תרפ"ט נאספו כמה בחורים. חיפושים נמרצים נערכו אחרי מנהלי הישיבה. כמה בתי־כנסת שבהם למדו מחלקת הבחורים ומחלקת השעור, נסגרו לחלוטין גם בפני המתפללים. המנצח על המלאכה, יבסקי אחד — אלטשולר שמו, לא נח ולא שקט במלאכת ההרס שלו. הישיבה עלולה היתה להחרב, אלמלא חסד ה', שהמנהלים הצליחו להתחבא אי־שם וממקום מחבואם נתנו הוראות לתלמידים לעזוב את נעוול. קבוצות קבוצות התפזרו בערים אחדות. קבוצה אחת עברה לעיר לנינגרד ובראשה הרב ניסן נימניו, קבוצה בויטבסק בראשות הרב ר' אברהם דריזין (כעת מנהל ישיבת לוד), קבוצה ביקטרינוסלב. המרכז נחרב. ההנהלה שוב לא נמצאה במקום אחד אלא במספר ערים, אבל נשאר הקשר בין המנהלים, שפעלו מתוך שיתוף מלא ממקומותיהם השונים. קבוצה קבוצה ומנהיגה. במקומות החדשים התנהלו הלימודים כסדרם עוד במשך שנה אחת.

בשנת תרפ"ט עוד החזיקו מעמד, בהתחלת חורף תר"ץ התגבר הטרור יותר ויותר. בלנינגרד נאסר הרב ניסן נימניו ראש הישיבה במקום ואחד משלושת מנהלי הישיבה לכל מקומות פזוריה. אתו יחד נאסרו חמשה בחורים, אלה שהקורוספונדנציה של הישיבה התנהלה לפי כתובותיהם (נשלחו לארץ גזירה לשלוש שנים). הפחד בין הבחורים היה גדול עד כדי כך, שאחד (שלא נאסר) יצא מדעתו באופן פתאומי. המהלומה שהונחתה הפעם היתה כבדה ביותר. ההנהלה כמעט שהתפוררה לגמרי לרגלי התנאים האלה. אחד נאסר והוגלה לכמה שנים והוא הרב ר' ניסן. השני, הרב יהודה עבער, הצליח (לאחר השדתלות עוד מלפני זמן) לקבל היתר יציאה לחו"ל ויצא לריגא (כעבור שנים נספה בידי הנאצים הי"ד). נשאר רק הרב ר' זלמן קורניצר. בשעה טרופה זו נכנס בעול ההנהלה הרב ר' אברהם דריזין. היה צורך לארגן מחדש את הישיבה ולפזר אותה לקבוצות עוד יותר קטנות. הבחורים הלומדים בפני עצמם והמעולים מבין הבחורים חולקו לקבוצות בנות חמשה בחורים ונשלחו לעיירות שונות. בדרך כלל למקומות שנמצאו רבנים מבין חסידי חב"ד. הבחורים החלשים מבחינת הלימודים נשלחו הביתה. הנערים שעוד היו זקוקים לעזרת רב ומורה המשיכו ללמוד עם מוריהם בכל מקום שעוד היתה אפשרות לזה. בינתים נתערער גם בסיסה החמרי של הישיבה מחומרת המצב וניתוק הקשרים. לבחורים שנמצאו בקבוצות קטנות בעיירות שונות נשלחה תמיכה חלקית והיתר סופק להם מעסקני העיירה שקיבלו את הבחורים בסבר פנים יפות ותמכו בהם באופן חלקי או גם למעלה מזה. מוכרח היה להיות פיקוח כל שהוא על הישיבה המפוזרת. את התפקיד הזה מילא הרב ר' אברהם דריזין, תפקיד של מפקח, נודד ונוסע מעיר לעיר.

חורף תר"ץ (1930) שעת חרום במדינה: מאות אלפים אכרים שלא רצו להכנס לקולחוזים (משק שיתופי) הוכתרו בשם "קולאקים" (בעלי גוף — אמידים) והוגלו לסיביר. המדינה כולה נתונה במצב של פחד ואימה. הג. פ. או. נמצאה במצב של

כוננות צבאית. בזמן כזה היתה עצם הנסיעה המתמדת, ללא תעודה מאשרת את מטרת הנסיעות — סכנה ובפרט ליהודי דתי בעל זקן. חבש ר׳ אברהם כובע כפרי לראשו בכדי להראות כאכר כפרי וכך היה עושה את נסיעותיו. כזה היה המצב בשנת 1930.

קורות המחלקה של ישיבת ליובאוויטש בעיר ויטבסק

(מזכרונותיו של מאיר מושקטין)

בעיר ויטבסק התקיימה ישיבה בהנהלת הרב רבינוביץ עד שנת תרפ״ה. בשנה זו נסע הרב רבינוביץ לאמריקה והישיבה חדלה להתקיים.

בקיץ תרפ״ז נסגרה הישיבה החב״דית בעיר פולוצק והתלמידים עברו לעיר ויטבסק. נוספו עליהם גם צעירים מויטבסק עצמה. בזמן הראשון מנתה הישיבה 40־50 תלמידים, במשך הזמן עלה מספר התלמידים עד מאה וחמשים. היו כתות מהתחלת גמרא עד לימוד גמרא ופוסקים.

החזקת הישיבה מבחינה חמרית היתה קשה ביותר. הצעירים אכלו ״ימים״ והמבוגרים קיבלו תמיכה כספית. היתה סכנה להחזיק את כולם בבית־כנסת אחד וחילקו אותם: כל כתה בבית כנסת אחר.

חורף 1928 נערכה סריקה בין מנחה ומעריב בכל בתי־הכנסת, מקום שלמדו התלמידים. באחד מהם מצאו את ראש הישיבה ר׳ אברהם ברייגין ואסרו אותו. בבית־כנסת אחר למדו התלמידים ב״עזרת הנשים״ למעלה. ראש הישיבה הספיק להתחמק. אנשי הג. פ. או. מצאו את התלמידים לבדם. הם נשאלו איפה הוא ראש הישיבה? מי הם הנותנים להם ״ימים״? מקום לינתם? התשובות היו מוכנות מראש: לומדים בלי רב, אוכלים על חשבון עצמם מכסף הנשלח מבית ההורים. מסרו כתובות בדויות של מקומות הלינה.

מאז נמנע מראש הישיבה לבוא להגיד את השיעור. רק פעם בשבוע היה בא לבית־הכנסת לחלק קצת כסף לתלמידים ולתת הוראה להם מה ילמדו במשך השבוע הבא לבדם. מובן, שבמצב כזה לא היתה ההצלחה בלימודים רבה ביותר. התחבטו בשאלה מה לעשות? והוחלט שראש הישיבה יתחיל שוב בלימוד השעור. אבל רק בשעה 6 בבוקר. התלמידים שדירתם נמצאה במרחק רב היו צריכים לצאת מביתם בשעה 5 בבוקר בכדי להספיק להגיע לשעור. ללכת ברחובות הראשיים היתה סכנה: המיליציונרים (השוטרים) עלולים לשאול לאן הולכים בשעה מוקדמת זו? הוכרחו ללכת בסימטאות צדדיות ולהוסיף על מרחק ההליכה. באופן כזה למדו במשך החורף. אחרי הפסח הוכרחו לעזוב את בית הכנסת ״זארוטשי״ ולעבור לבית כנסת ״זאהריע״ ע״ש ברון. בפרבר אחר של העיר למדו בשני בתי־כנסת.

חורף 1929 סגרה הג. פ. או. את הישיבה בעיר נעוול וחלק מהבחורים עברו לוויטבסק. מספר התלמידים גדל ועם זה גדלה הסכנה. הוכרחו לנקוט באמצעי זהירות נוספים. חילקו את התלמידים לקבוצות קטנות, שהתפזרו בבתי־כנסת נוספים. היה פחד גם מפני המתפללים בבית הכנסת, שמא יגלה אחד את ה״סוד״. בשעות התפילה הסתתרו התלמידים ב״עזרת הנשים״, עם גמר התפילה ירדו

התלמידים ללמוד. את "הסוד" ידעו רק הגבאים והשמשים של בית הכנסת. כאשר החמיר המצב עוד יותר, התחילו ללמוד בבתים פרטיים, וגם השעור ע"י ראש הישיבה נאמר בבית פרטי בבוקר השכם. יהודי אחד ושמו מושקטין מסר אחד מחדרי ביתו לצורך הישיבה.

שבועות אחדים לפני חג הפסח שנת 1930 נאסר אחד מראשי הישיבה וכמה מהעסקנים, ביניהם מר מושקטין ע"ה. שלושה שבועות נמצאו בג. פ. או. ואחר־כך העבירו אותם לבית־הסוהר, שם נמצאו עבריינים פליליים. המפקח על תא האסירים היה יהודי. חזותם המדוכאת של אסירי הישיבה נגעה עד לבו והוא קיבל אותם תחת חסותו: ראשית, הרשה להם לישון על ה"נארע", היא מיטת הכלא. לא לכולם הספיקו מיטות ורבים לנו על הרצפה מתחת למיטות. חסד גדול עשה זה אתם שהקציב בשבילם את המיטות. שנית, הזהיר המפקח את הפושעים הפליליים לא לנגוע לרעה ביהודים אלה, לובשי המעילים הארוכים. והם שמרו על פקודתו. משנודע להנהלת בית־הסוהר שאסירי הישיבה חיים להם "חיים טובים" בתא זה העבירו אותם לתא אחר.

בדרך מן הדרכים הצליחו להעביר לאסירים טליתות ותפילין וגם שופר לראש השנה. לאסירי הישיבה נודע שבאים לערוך בקורת בין חפציהם, והם מסרו את תשמישי הקדושה לשכניהם הגויים להסתירם מעין הג. פ. או.. הענין עבר בשלום. הגויים לא רצו לקבל תשלום טובת הנאה בעד עזרתם לשכניהם היהודים, אחים לצרה.

בבית־הסוהר נמצאו האסירים כחצי שנה. עמדו לשחרר אותם בראש השנה, אולם לפני צאתם עליהם לחתום שהוחזרו להם חפציהם. הם לא רצו לחתום ביום זה. אנשי הג. פ. או. איימו עליהם שבגלל זה יחזיקו אותם בכלא עוד זמן רב, אבל הם לא נכנעו. במוצאי ראש השנה שוחררו.

ממזימות השלטון הסובייטי לחיסול הישיבות

בעת ובעונה זו שהג. פ. או. עסקה בבילוש אחרי הישיבות, בכדי לגלות אותן ולחסלן בדרך אדמיניסטרטיבית, נעשה על ידה גם נסיון אחד לגילוי הישיבות, בדרך מקורית ביותר. נביא בזה שני קטעים מהעתונות על המקרה הזה בשנת 1928.

"בחוגי היהדות הדתית ברוסיה, באה כהפתעה הידיעה כי הממשלה הסובייטית דנה בתכנית להקמת ישיבה מרכזית בעיר חרקוב (אוקראינה) שתרכז את כל הצעירים הלומדים תורה מכל רחבי רוסיה.

לפני זמן־מה הוזמנו כמה רבנים מערי אוקראינה אל השלטונות בחרקוב ונמסרה להם הצעת תכנית להקמת ישיבה מרכזית בחרקוב שהממשלה הסובייטית תכיר בה כמוסד למורים רבנים.

הרבנים המופתעים מהידיעה הזאת לא נתנו כל תשובה מיידית. רבים נוטים לחשוב, כי תכנית זו אינה אלא פרובוקציה מתוכננת מצד היבסקציה, במטרה לחסל את כל הישיבות המפוזרות ברוסיה במחתרת, על ידי ריכוזן במקום אחד, כדי לעקור אותן במחי־יד אחד.

לעומת זה, כנראה, נוטים רבנים אחדים לחשוב, שכדאי לקבל את ההצעה הזאת, מאחר שהרדיפות על הישיבות החמירו כל כך בזמן האחרון, שקיום הישיבות נעשה כמעט בלתי אפשרי.

לפי השערה אחרת, באה התכנית של הקמת הישיבה מצד הממשלה בקשר עם זה שהממשלה האוקראינית עומדת להקים סמינר דתי קתולי, ובהתחשב עם זכויותיהם של ההמונים היהודים היא מוכנה להקים גם ישיבה כזאת" ("ראזסביט" 1928).

לפנינו גם עדות אחרת מפי אחד שנמצא בתוך הענין:

"בשנת 1928 נשארה עיר חרקוב בלי רב ראשי, אחרי שהרב הראשי מיליקובסקי ז"ל נסע לארץ ישראל. הקהילה חיפשה רב מתאים למשרה הנכבדה הזאת. התערבו גם השלטונות בענין והזמינו את הרב דובינסקי שהיה רב בקיוב והציעו לו שיקבל עליו את הרבנות בחרקוב. גם התנו עמו תנאי שיפתח ישיבה ליגלית והממשלה תרשה ותאשר אותה ובלבד שבישיבה לא ילמדו תנ"ך ועברית. הישיבה תהיה מעין סמינר לרבנים ותעמוד תחת פיקוח השלטונות. אך יחד עם זה עליו להתחייב שיחסלו את כל הישיבות שבמחתרת הבלתי־ליגלית.

הרב דובינסקי חזר לקיוב נבוך, קרא לאספה חשאית של רבנים ועסקנים וסיפר להם על ההצעה. עמד רב אחד וסיפר את האגדה היונית על כיבוש העיר טרויה, היוונים לא יכלו לכבוש אותה, התחכמו והכניסו סוס של עץ ענקי לעיר ובתוכו החביאו חיילים שיצאו בלילה מבטן הסוס והציתו את העיר. "הרב דובינסקי, אל תשמש ח"ו סוס טרויאני לממשלת הזדון!". מאת הרבי מליובאוויץ, שהיה בריגא, נתקבלה הוראה לא להלכד בפח שטמנו אנשי הזדון" (דוסתאי ב"המודיע" 4 מרץ 1957),

מעדות זו אנו רואים, כי ההצעה הרשמית לא נתקבלה ע"י הרבנים (משא ומתן עם הממשלה בענין סמינר לרבנים התנהל ע"י הקהילה הלניגרדית, ראה פרק כינוס הקהלות).

בית מדרש לרבנים

בין כל מוסדות התורה שיסד הרבי מליובאוויטש: חדרים וישיבות, נמצא עוד מוסד מיוחד שנקרא בשם "בית מדרש לרבנים". תפקידו של מוסד זה — כפי ששמו מורה עליו — להכשיר רבנים. פה ישבו אלה שכבר יצאו מהישיבה והכשירו עצמם לרבנות או שחיטה. בדאגתו הרבה של הרבי מליובאוויטש לעתידה של יהדות רוסיה, ראה צורך מיוחד בהקמת מוסד מסוג זה. המוסד לפי תוכנו לא היה מוסד מיוחד של אנשי חב"ד. מצאו בו מקום יהודים מכל הנוסחאות: נוסח פולין, נוסח ליטא וגם, כמובן, נוסח חב"ד. שלא בדומה לישיבה שאין בה מקום לאברכים נשואים אלא בחורים בלבד — למדו במוסד זה יותר נשואים מאשר בחורים. בעלי משפחה קיבלו תמיכה מיוחדת ובחורים קיבלו תמיכה כרווקים. בראש המוסד עמד הרב שמואל לויטין. תפקידו היה קודם כל להדריך אותם בהוראה לרבנות, נוסף לזה היה גם המחנך של המוסד לירא שמים. מוסד זה התקיים שלוש שנים

בערך, מתרפ"ו עד תרפ"ט. במשך זמן זה הספיק המוסד להוציא הרבה מוסמכים להוראה. אחדים מאלה גם נתמנו למשרת רב בערים שונות או למשרת שוחט.

בחורף תרפ"ט בעת ובעונה אחת עם המאסרים בישיבה בנעוול נאסרו גם אחדים מתלמידי אותו מוסד שאף הוא נמצא בנעוול והמוסד נתחסל.

תצויין פה גם תכניתו של הרבי ליסד "קבוץ אברכים מצוינים", כלומר: לומדי תורה מופלגים ביותר, "עלויים". המגמה היתה לתת ל"עילויים" אלה לעלות בלימודם עוד יותר, לשחרר אותם מדאגת פרנסה ועל ידי זה להחזיק ברוסיה הסובייטית רמה תורנית גבוהה. תכנית זו לא יצאה לפועל. הסיבה (לפי השמועה) בגלל שלא נמצא מספר ניכר שכאלה. יחידים שנמצאו תמך בהם הרבי באופן אינדיבידואלי.

חינוך הבנות

בעייה מיוחדת בחינוך הדור הצעיר היתה שאלת חינוך הבנות הדתיות. הבנים קיבלו את חינוכם או בחדר החשאי או בישיבה במחתרת. עם החיסול ההמוני של החדרים מתרכז החינוך הדתי בעיקר בישיבות, שקלטו לתוכן ילדים מגיל צעיר ביותר, גם אלה שבתנאים רגילים מקומם בבית־הספר. אבל את הבנות לא היה לאן לשלוח. המצב היה מסובך מכמה בחינות:

1. הבת זקוקה גם היא לידיעות יהודיות וכלליות, לפחות אלמנטריות.
2. אין לה כל חברה, לפי שרוב הבנות פרשו אל החינוך הסוביטי.
3. קיים חוק חינוך חובה. הילד שנשלח לישיבה איננו בבית, אבל הבת היושבת בבית יודעים על כך השכנים, גדולים וקטנים, והדבר נמסר לשלטונות. כל פתרון מאורגן באופן ציבורי לא נמצא לבעיה זו — והדבר נשאר בטיפולו האינדיבידואלי של בית ההורים. אמנם ידוע, כי הרבי מליובאוויטש עמד על הבעיה וחיפש דרך לפתרונה.

במכתב משנת תרפ״א הוא פונה אל הרב משה אקסלרוד בעיר זלובין בהצעה להקמת בית־ספר למלאכה לנערות מגיל 15, שישמש גם בית חינוך בשבילן. אבל למעשה לא יצא הדבר לפועל. המצב בשטח חינוך הבנות היה גרוע בהרבה מזה של הבנים.

המצב למעשה: חלק מההורים נאבק קשה, החזיקו את הבת בבית ונתנו לה ידיעות יהודיות וכלליות בעזרת מורה פרטי. במקרים מסוימים, אמנם נדירים, היא קיבלה בדרך זו ידיעות מניחות את הדעת גם בידיעות כלליות וגם ביהדות. אבל ברוב המקרים, מסוג זה של חינוך פרטי, לא השיגה השתלמות הבנות את המינימום הדרוש בין בשטח היהדות ובין בשטח הכללי. המצב הכלכלי הקשה של ההורים לא איפשר להם להחזיק מורה פרטי שנים על שנים. מזרים מתאימים להוראה לבנות בשטח ידיעת היהדות לא נמצאו גם בדרך כלל.

זאת ועוד, מעטים מבין ההורים הבינו, כי לנוכח המצב ברחוב הכללי, כשרוב הבנות פרשו לבית־הספר ולארגון הנוער הסוביטיים, זקוקה הבת הדתית לאוצר ידיעות עשיר ביהדות בכדי שתוכל לחסן את עצמה ולא להתפס לרגש נחיתות כלפי הבנות ברחוב, הנהנות מהשתלמות תרבותית ומחיי החברה הצעירה. הבת היושבת בבית השתעממה מחוסר חברה, ונפלה ברוחה מחוסר עתיד לעצמה, בהשוואה לבנות הרחוב החולמות על השכלה אוניברסיטאית ועמדה מכובדת בחברה. דרושה

היתה גבורת רוח מיוחדת מצד הבת בכדי לקבל על עצמה גורל עגום זה. יחד עם כך נדרש מההורים חינוך יהודי טוב וגם הבנה רבה לנפש הבת, בכדי להחזיק את שיווי משקלה הנפשי לבל יתערער.

לא רבות הבנות ולא רבים ההורים ששמרו על הרמה הדרושה במצב זה.

קושי אחד לנמצאות בבית היה, כאמור, חוק חינוך החובה. ההורים נדרשו להסביר מדוע אין הבנות מבקרות בבית־הספר? חיפשו כל מיני תרוצים ואמתלאות: בריאות רופפת וכדומה. היו גם מקרים שהבנות הוכרחו לעזוב את בית ההורים ולהמצא אצל הקרובים בעיר אחרת.

לא כולם עמדו במאבק קשה זה. בנות רבות ביקרו בבית־הספר הסובייטי גם בבתים חרדיים קצוניים. בעוד שהבנים קיבלו את חינוכם בישיבה, נעשה ויתור ביחס לבת. מצב יהדותן של המבקרות בבית־הספר הסובייטי, מבתים חרדיים אלה, היה שונה לגבי כל בית ובית: בבתים אחדים לא היתה להורים כל שליטה על הבנות; מיד בהכנסן לבית־הספר הסובייטי ביקרו בלימודים גם ביום השבת וחללו את השבת. תחילתן באונס וסופן ברצון. הן יצאו מתחום היהדות. בבתים אחרים נעשה הויתור רק בעצם הכניסה לבית־הספר, אבל לא לגבי שמירת המצוות והרוח הדתית. הבנות לא ביקרו בשבתות ונימקו את העדרן באמתלה שההורים אינם מרשים להן או תרוצים אחרים. היו כאלה שביקרו גם בשבתות אבל לא כתבו. גם זה בנימוקים שונים. בכל אלה המקרים היה זה מצב של מאבק תמידי לבת הצעירה הכרוך בסבל רב ועלבון בכתה והתנקמות מצד ההנהלה של בית־הספר, המשתדלת להכשיל את התלמידה הדתית בבחינות.

חלק מהבנות נאבק עד הסוף. ז"א עד גמר בית־הספר העממי ונשארו בדתיותן. אלה שהמשיכו את לימודיהן בבי"ס תיכון ואוניברסיטה, נפרדו כרגיל מעברן המזהיר וממלחמתן העקשנית על שמירת השבת והדת בכלל. היו כאלה שביקרו בבית־הספר העממי עד הכתה הששית, תוך מאבק על השבת. לאחר מכן יצאו מבית־הספר והשלימו את ידיעותיהן על ידי קורסים לשעורי ערב, המתחילים מכתה ששית של בית־הספר העממי. בקורסים אלה היתה אפשרות לשמור על השבת ביתר קלות.

הרבי מליובאוויטש

בתולדות המאבק של יהדות רוסיה תופסת מקום מיוחד לעצמה אישיותו של הרבי מליובאוויטש. מסירות ללא גבול לכלל, עוז רוח, כושר ארגון, רוחב היקף, — כל אחת מתכונות אלו משנתברך בה אדם באופן יוצא מן הרגיל והגשים אותה בפעולות למען הכלל, מקנה לו את הזכות להעלות אותו על נס מתוך האלמוניות, בספר הזכרון המוקדש למאבק שבו הצטיין. על אחת כמה וכמה אם כל התכונות האלו נתמזגו באדם אחד וכולן יחד באו לידי ביטוי בהמון פעולות מבורכות, ראוי הוא לחוק את שמו באותיות של זהב בספר זכרון זה. כזה היה הרבי מליובאוויטש והוא שעמד בראש המאבק של יהודי רוסיה על דתם.

בשעת המבחן הקשה ביותר ליהדות ברוסיה היה הוא היחידי איש הציבור בעל שעור קומה שפעל בממדים כלל־ישראליים.

לקורות חייו ופעולותיו הציבוריות, המשולבות במאבק הכללי של יהדות רוסיה הסובייטית — מוקדשים הפרקים הבאים.

תאורו בתור רבי ויצירתו בספרות החב"דית חורגים ממסגרתנו כאן, כמו כן לא יסופר בזה על פעולותיו הציבוריות עד התקופה הסובייטית ולאחריה בחו"ל. כולם יחד ראוים להנצחה, אבל אין מקומם במסגרת עבודה זו.

את עסקנותו הציבורית יש לחלק לשלוש תקופות: התקופה הראשונה בתור מזכירו של אביו, הרבי ר' שלום דוב זצ"ל. התקופה השניה, התמנותו לרבי ומאבקו ברוסיה הסובייטית. התקופה השלישית אחרי יציאתו את רוסיה. אנו עוסקים כאן בתקופה האמצעית. נקדים רק לוח תאריכים קצר מחייו ופעולותיו עד תקופה זו.

האדמו"ר הרב ר' יוסף יצחק זצ"ל נולד ביום י"ב לחודש תמוז שנת תר"מ (1880) בעיירה ליובאוויטש, ברוסיה הלבנה, לאביו האדמו"ר ר' שלום דוב זצ"ל. בגיל צעיר ביותר ממנה אותו אביו להיות מזכירו הפרטי, והוא מלווה את אביו בנסיעותיו לטובת עניני הכלל ובאספות עסקני הכלל. בשנת תרנ"ח הוא מתמנה למנהל ישיבת "תומכי תמימים". תרס"א — נוסע לוילנא, בריסק, לודז וקניגסברג למטרת יסוד בית־חרושת בעיר דוברובנה, שיעסיק ויתן פרנסה למאות משפחות יהודיות. תרס"ב — נוסע לפטרבורג בעניני הכלל. תרס"ה — משתתף בארגון מגבית לצרכי פסח בשביל חיילים יהודים בצבא הרוסי. תרס"ו נוסע לגרמניה והולנד לעורר חוגים בעלי השפעה ללחוץ על הממשלה הצארית, שתבלום את הפרעות שהסתערו על יהודי רוסיה. תרס"ח משתתף באספת וילנא. תרס"ט נוסע לגרמניה להפגש עם עסקני הכלל. תר"ע בעקבות המלחמה עובר יחד עם אביו האדמו"ר מליובאוויטש

לעיר רוסטוב על נהר דון. תרע"ז משתתף בעבודת אספת הרבנים במוסקבה. תרע"ח — משתתף בעבודת אספת חרקוב.

התמנותו לרבי ועבודתו הארגונית

ב' ניסן שנת תר"פ (1920) נפטר הרבי ר' שלום דוב זצ"ל. חסידי חב"ד ראו בבנו הרב ר' יוסף יצחק את היורש הטבעי ואת ממלא המקום המוכשר על כסא הרבנות ונשיאות חב"ד. מבחינת התפקיד של הנהלה וארגון, היה עוד בחיי אביו, הרבה יותר מאשר מזכיר טכני ומוציא לפועל של הוראות שקיבל.

עשרות בשנים הוא נמצא בתוך תוכם של כל הענינים הארגוניים והציבוריים של חסידי חב"ד, ויהדות רוסיה הדתית בכללה, עכשיו היה עליו לעמוד בראש ההנהגה.

המצב אז במדינה בכלל ושל היהדות בפרט, אינו ניתן לתאור בספר, על כל זוועותיו ומוראותיו. יצוין הדבר במלים ספורות בלבד. זה עתה נסתיימה מלחמת האזרחים, אחרי המלחמה החיצונית, שבעקבותיה באות הפרעות ביהודים ורצח של מאות אלפים יהודים. אחרי זה רעב ומגפות, החרמות והפקעות של תקופת הקומוניזם הצבאי. השתוללות של "הועדה המיוחדת" (צ'יקה).

במצב זה הוטל עליו העול הכבד של הנהגת הצבור היהודי וקבלת האחריות לשיקום הריסותיה של היהדות החרבה ממוסדותיה הציבוריים והדתיים. החורבן עודנו בעיצומו כתוצאה מהעבר, והנה נוסף עכשיו גורם הרסני חדש ועצום: השלטון הקומוניסטי הלוחם נגד הדת, ועוזריו ברחוב היהודי — אנשי היבסקציה, נגדם עתיד הוא לנהל מלחמה. בעוד שבידם מנגנון של שלטון וכפיה שאינו יודע רחמים ובידו רק אמונה ובטחון — הוא לא נרתע.

שלושה תפקידים עומדים בפניו עם גשתו להנהגה:

1) עידוד. 2) ביסוס כספי. 3) ארגון.

עידוד: בשיחה עם מזכירו אז — הרש"ש, אמר לו הרבי, כי הוא רואה את קהל החסידים שרוי במצב רוח ירוד ביותר. בעקבות המצב, העבר והחוה. במצב רוח כזה אי אפשר להתחיל בכל פעולה. יש צורך לעודדם ולהרים את רוחם. הוא פונה על ידי מאות מכתבים אל החסידים בדברי נחמה, עידוד והתחזקות. למטרה זו הוא גם משגר שלוחים אל חסידיו למסור להם את דבריו ולעוררם ממצב רוחם הקפוא. "ילמדו יתעוררו בעבודה ופועל לעבוד את ה' ולא ישבו בחיבוק ידים להיות קפואים מהקרח הנורא" (מתוך מכתבו בשנת תרפ"א).

ביסוס כספי: כל פעולה שהיא דורשת ביסוס כספי. הרב, מגיד השעור, המלמד, לא יכלו למלא תפקידם כשהם רעבים. הם זקוקים לתמיכה. לשם כך יש צורך ביצירת מקורות כספיים. בשפל הכלכלי הנורא, בו נמצאו אז יהודי רוסיה, הם לא יכלו לשמש מקור לכסף. אולם הרבי אינו בז לקטנות. הוא מיסד קרן על שם אביו הרבי זצ"ל. זכרו הנערץ אצל החסידים יעורר אותם לתרום תרומתם למוסדות התורה. הוא קורא לזה בשם "קופת רבנו". נוסף לזה היו קיימות שתי קרנות: "קופת רבנו מאיר" ו"קופת תומכי תמימים". קופות אלו מכניסות סכומים קטנים, אבל אפשר להעזר בהם בהחזקת מוסדות תורה.

לפנינו מכתבו מהתקופה ההיא המעיד על כך:

"ד' שבט תרפ"א רוסטוב ע"נ דון

תלמידנו הרב הנכבד וכו' מהו"ר משה שיחי' שלום רב!

בדבר התיסדות הישיבה, חשבתי לענות לו אחרי המועדים, כי הייתי עסוק בעניני "התמימים". אחרי כן בליתי בחליי, לא עתה ולא עליך, משך כשמונה שבועות, וגם עתה הנני חלוש עוד מאד והשי"ת יחזקני.

הנני מקוה ומיחל להיות בעזרו על ר"מ (ראש ישיבה) בישיבה, אשר ייסד או שכבר יסדה, בס"ך עשרים וחמשה לחודש, בלי נדר, כאשר ידעתי כי ישגיח בטוב, והשם יהיה בעזרו ברוחניות וגשמיות.

מאד נהניתי מהחדרים שיסד, כי זה כונת כ"ק אדוני אבי מורי ורבי הרה"ק הכ"מ ורצונו הקדוש ונעים לי לראות תלמידיו יחיו עושים רצונו. ובגלל זאת יתברך הוא וכל התומכים ומסייעים על ידו בכל אשר תאוה נפשם לטובה ולברכה.

ויודיעני בכל עת ממהלך החדרים והישיבה. בטח קבל מכתבי דבר "קופת רבנו" ומשתדל בזה כיאות מהמתקבץ משלוש קופות אלו: "רבנו מאיר" "תומכי תמימים" "קופת רבנו", יוכל ליקח סך חמשה ועשרים הנ"ל מחודש שבט והלאה ויודיעני ואצוה לרשום בספרי החשבון והשאר יושלח לפה על אדרעסים שונים... ויבאר בהקופאנעס למי הם שייכים".

במכתב מתאריך ב' סיון תרפ"א הוא כותב: "למטרה זו יסדתי קופת רבנו שהתקבל בערך כחמשת אלפים".

אולם סכום זה הוא רק אחוז אפסי מהדרוש לו לממן את הוצאות העבודה והוא חושב להשיג את היתר ממקורות חוץ-לארץ והוא פונה אל יהדות העולם בבקשת עזרה. וביותר, כמובן, ליהדות אמריקה. במכתביו אנו מוצאים תעודה היסטורית נאמנה על המצב ברוסיה בתקופה ההיא. קטעים מהמכתבים מובאים בנספחות.

אחרי אכזבות רבות בשנים הראשונות על קריאותיו שאינן מוצאות את ההד הדרוש, מתחיל סוף סוף המצב הכספי להשתפר בשנות תרפ"ג-ד בעזרתו של הג'וינט, שנאות להקציב תמיכה לצרכי העבודה הדתית. אמנם, בהתחלה היתה ההקצבה זעומה ביותר. הוצאות העבודה עלו בהרבה על הכנסת ההקצבה והרבי היה מוכרח ללוות סכומי כסף גדולים. מכיון שלא הסכים לצמצום העבודה בגלל שאלת התקציב, היה תמיד שקוע בחובות.

עם האמור, הרי יש לחשוב את השנים הבאות החל מתרפ"ד כמשביעות רצון במדה מסוימת מבחינת המצב הכספי. כבר נמצא בסיס יציב לנהול העבודה.

במשך השנים שלאחריהן הלך והשתפר המצב הכספי. מסתבר שהשיפור שחל במצב הכלכלי במדינה בעקבות הנ.א.פ. (המדיניות הכלכלית החדשה) השפיע גם הוא לטובה על תקציבו של הרבי.

יהודי רוסיה, גם הם יכלו לתרום את תרומתם להחזקת מוסדות התורה, חדרים וישיבות וכד'. שאלת התקציב חדלה להיות גורם מטריד ביותר באמצע שנות העשרים.

ארגון

בראשית גשתו לעבודה אנו רואים את הרבי מתלבט בבעיות ארגון ותכנון העבודה. הוא מחפש אנשים המוכשרים לעבודה כל אחד בעירו ובסביבתו.

במכתב מחורף תרפ"א הוא פונה אל רב אחד מאנשי חב"ד בהצעה להקמת בית־ספר למלאכה לנערות, והוא כותב בהתחלת מכתבו: תלמידנו הרב ר' משה שיחי', מכבוד קדושת אבי מורי ורבי הרה"ק הכ"מ, שמעתי פעם, בדברו אתי אודותיך, כי הנך עסקן טוב ומסודר "און דורך עם קען מען דורכפירן אענין (על ידו אפשר לבצע ענין) כי יכול להתעכב על דבר".

במכתב מסומן כ' סיון תרפ"א הוא כותב, כי רואה הוא אפשרות לפעולה אבל דרושים לזה אנשים ראויים ומסודרים. אין ביכולתו של אחד לבדו לנהל את כל העבודה מבלי עזרתם של חברים הנמצאים במקומם. כולם יחדיו יוכלו לפעול להתעוררות אנשי שלומנו ולקרב אל העבודה את כל אחד ואחד כפי יכולתו.

להלן במכתבו הוא מספר, כי חילק את המדינה למרכזים שונים. בכל מרכז ומרכז עומד אחד בראש ניהול העבודה ואליו מסונפים האזורים הקרובים אליו. באופן כזה הוא ממנה אחד במוסקבה "אשר כמה וכמה פלכים על דגלו", אחד בעיר צ'רניגוב ואת ידידיו בעיר חרקוב, אליהם מסונפות ערי אוקראינה. כן ממונים אנשים בערים ויטבסק, מוגיליוב.

בעיר יקטרינוסלב עומד בראש הרב לוי יצחק שניאורסון (מחותנו כעבור שנים), "אשר כולנו יחדיו נעבוד לעשות אגודות לומדים, בכל מקום ומקום לפי ערכו". ברשימת זכרונותיו הוא מספר, כי בשנת תרפ"ב הוא בא בקשר ומגע עם ערי ועיירות רוסיה המאוכלסות ישובי יהודים ואין כמעט עיר או עיירה שהוא לא בא אתה במגע.

הקשר הוא היסוד לכל עבודה ארגונית.

שנת תרפ"ג מסומנת (שם) כשנת התחלת העבודה הארגונית הממשית והראויה לשמה. בפרק זמן זה מתחיל להתבסס המצב הכספי של יהדות רוסיה. הרבי מכנס אספה של נבחרי הרבנים והעסקנים של יהדות רוסיה. באספה הזאת מיוצגים שלושת החוגים העיקריים של היהדות הרוסית: חוג חסידי חב"ד בראשותו של הרבי. חוג החסידות האוקראינית ע"י נציגות משלה. חוג היהדות הליטאית של רוסיה הלבנה בראשותו של רב העיר מינסק הרב גלוסקין ז"ל.

באספה הזאת מתוה הרבי תכנית עבודה ופעולה למען חיזוק היהדות והמשך חיי תורה בין יהודי רוסיה. התבררו באספה גם היקפי הפעולות המתנהלות על ידי כל אחד מהחוגים המיוצגים, ובהתאם לזה נקבעה מדת זכותו של כל אחד וחלקו בקרן המוקדשת לתמיכה בעניני הדת.

אין צורך להדגיש, כי החלק הארי מכל הפעולות נפל בגורלו של הרבי מליובאוויטש.

מכאן ואילך הולכת העבודה ומתרחבת בקצב עולה וגובר. שנות העשרים האמצעיות הן תקופת הגאות וההצלחה בעבודה המחתרתית לחיזוק הדת היהודית ברוסיה הסובייטית.

מכל פעולותיו המרובות מתבלט הרבי לפנינו בכושר ארגון יוצא מן הכלל. לכל הפעולות קדמה תכנית מפורטת, היתה שיטה בסידור העבודה. כל שנה היה נערך סיכום העבודה מהשנה שחלפה ועיבוד תכנית לעבודה לשנה הבאה. לפי טבעו היה הרבי אדם מסודר מאד. "סדר מסודר" אלו הן מלים החביבות עליו. סדר דרש מאת חבר עוזריו, מעסקני הכלל, מתלמידי הישיבה.

הבנתו החודרת באופיו של אדם, אפשרה לו למצוא את האנשים המתאימים לתפקידם, כל אחד לתפקיד שהוטל עליו.

היקף עבודתו וממדיה

רוחב היקפו של הרבי בפעולותיו לחיזוק היהדות מעורר השתוממות. לא הצטמצם בשטח עבודה מסוים, לא בחוג אחד, ולא באזור אחד. כל שטחי החיים היהודיים, כל החוגים ביהדות, כל אזורי הישוב היהודי במדינה, כולם נכללו אצלו בחשבון אחד — המשך חיי היהדות ברוסיה הסוביטית, שהוא ראה עצמו אחראי עבורה. האחריות ליהדות רוסיה היתה אחריותו.

בראש דאגתו עמד, כמובן, הדור הצעיר. חינוך דור העתיד ליהדות — זהו הנושא המרכזי בשיחותיו וקריאותיו אל כל שומעי דבריו ולזה הוא מקדיש את מרבית מרצו ופעולותיו.

הוא עוסק ביסוד חדרים וישיבות בערי ועיירות ישראל, אם בעזרת עסקנים מקומיים שהוא מטיל עליהם אותו תפקיד או בעזרת אנשים קבועים ומיוחדים לתפקיד זה, שנסעו בשליחותו על פני עיירות יהודיות והקימו בהן חדרים, אחרי שכבר חוסלו כל החדרים על ידי היבסקציה. החדרים שהוקמו מחדש נהגו בזהירות יתרה, למדו בקבוצות קטנות, במקומות שאינם בולטים לעין, לפעמים בבתים פרטיים.

למרות כל אמצעי הזהירות, היה המלמד נתפס, כרגיל, במוקדם או במאוחר, והיה נמסר למשפט. היבסקציה השתדלה לבל ינהגו רחמים בדין, והעונש יוחמר "למען ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות עוד".

הרבי לעומת זאת השקיע מאמצים שמשפטים אלה לא יתנהלו לפי מזימותיה של היבסקציה והפחד מפני עונש לא יסכן את קיומו של החדר החשאי. למטרה זו הוא מיסד באמצע שנות העשרים, בערך, בעיר מוסקבה מעין "לשכה משפטית", מורכבת מכמה עורכי דין נאמנים ליהדות. במקרה של משפט על מלמד באיזו עיירה ופסק־דין חמור שהוציאו נגדו, מגיש הוא ערעור ומבקש העברה לאינסטנציה יותר גבוהה עד מוסקבה. שם היתה הלשכה מטפלת בערעור ומשתדלת להגנתו של הנאשם, אם בריכוך העונש לתשלום קנס לא גדול ביותר, או בביטולו לגמרי והמלמד חוזר לעבודתו.

שליחו של הרבי המיוחד ליסוד חדרים בעיירות היהודית, היה מופיע בעיירה כאלמוני; מבלי לגלות את שמו, היה מיסד חדר על חשבונו, נותן למלמד דמי קדימה, שכר למוד בעד חודש או חדשיים והוא מבטיחו לשלוח לו בקביעות את משכורתו החדשית. יחד עם זה הוא מוסר למלמד העתקה מסעיפי החוק הסוביטי, המתיר את הלימוד בכיתה בת שלושה תלמידים. היה נותן לו גם את הכתובת של

הלשכה היורידית במוסקבה על כל צרה שלא תבוא, במקרה שיתפס יפנה בעניני אל הלשכה האמורה. בזה סיים השליח את תפקידו בעיירה והוא עוזב אותה.

מבין כמה שליחים שפעלו בשטח זה ידועים לנו פרטים על אחד מהם, ר' בן־ציון, שהיה נוסע בעיירות ווהלין ואוקראינה. בחורף שנת תרפ"ז נתפס במילוי תפקידו והובא לחרקוב. אחרי שמונה חדשים של עינוי הדין נאסר שוב פעם ונשלח לשלוש שנים גרוש בסיביר (ראה הפרק על הישיבות).

אין בידנו מספרים מדויקים, וקשה לנו גם לקבוע אומדן, כמה חדרים הוקמו על ידי הרבי.

את גולת הכותרת של פעולותיו ראה הרבי בישיבת "תומכי תמימים" על כל עשרות סניפיה ומחלקותיה. ביחס לישיבה זו לא הסתפק הרבי בתפקיד מארגן בלבד, לא רק שהבטיח את קיומה החמרי וניהל אותה מבחינה אדמיניסטרטיבית — אלא שימש כמנהלה הרוחני, שהתווה לה דרך והעניק לה כיוון. מהענין בכל פרטיה, באמצעות דו"חים מפורטים, שהיה מקבל מכל מחלקות הישיבה על המצב וגם סקירה של כל תלמיד ותלמיד.

הרבי היה ממנה גם את הר"מים ואת המשפיעים הרוחניים במחלקה העליונה של הישיבה (ראה הפרק על הישיבות).

בין מוסדות התורה שהוקמו על ידי הרבי היה מוסד שנקרא בשם "בית מדרש לרבנים" מוסד להכשרת רבנים ושוחטים בשביל יהדות רוסיה (ראה למעלה עמ' קנב—קנג).

הפעולות להפצת ידיעת התורה בין ההמונים

יחד עם הדאגה לחינוך הדור הצעיר ליהדות לא הזניח גם את המוני העם ופעל להפצת ידיעת התורה ביניהם, באשר יש צורך לחנך גם את האבות שירצו לגדל את בניהם ליהדות.

תומך היה ברבנים תמיכה חמרית. אבל תמיכה זו באה רק בכדי לתת להם את האפשרות ולהטיל עליהם את החובה לטפל בבני עדתם על ידי קביעת שעורים לתורה. במכתב אל רב אחד (הרב משה אקסלרוד) משנת תרפ"א הוא קובע את תפקידי הרבנות במלים הבאות: "לקבוע שעורי למודים ברבים, בכל בתי כנסיות ובתי מדרשים, במקרא, משנה, גמרא, הלכה ואגדה לכל מפלגה ומפלגה (חוג וחוג) מבעלי בתים לפי ערכם, אשר למקרא — למקרא ואשר למשנה — למשנה וכו'. כי זה כל עניני של הרב, שהוא עטרת תפארת של העדה הקדושה אשר בה יכהן פאר, כי כל אחד ואחד מבני קהלתו וצאן מרעיתו בלא פדות בין זקן לילד, איש ואשה, כולם כאחד הם אחיו ואחיותיו, בניו ובנותיו, אשר טובו וגורלו של כל אחד ואחד צריך להגיע עמוק עמוק בלבו, ובאותו הרגש אשר צריך לדאוג בעד צרכי העוסק בתורה בעיונא להשיבם כהוגן על כל שאלותיהם בעמקי ים התלמוד ופוסקים ראשונים ואחרונים, הנה באותו הרגש צריך לדאוג לגורלו של הילד הצריך לידע א' ב' ובאותו רגש צריך להכניס עצמו בטובתם של האנשים הפשוטים שבישראל הבלתי יכולים להבין סוגיא עמוקה וצריכים לקרבם בלמוד שלפי ערכם — באגדה או בלמוד חומש עם רש"י, התיסדות חברה תהלים, ועוד ועוד".

השקפתו זו על תפקיד הרבנות, ההדגשה המיוחדת על תשומת לב אל המוני היהודים הפשוטים, נובעות הן בעיקרן מתוך גישתה של החסידות אל היהודי הפשוט כאל שווה־ערך ללמדן, אם רק עובד ה' הוא בתמימות.

אולם, יחד עם זה, אין ספק שדברי הרבי האלה מושפעים הם גם מהמצב האקטואלי, נוכח הרוח החדשה ברחוב: הקומוניסטים ברחוב הכללי וגם ברחוב היהודי שידעו, במדה שאין למעלה הימנה, להשתמש בתעמולה דימגוגית. הם הרימו את ההמונים על נס וקראו אותם להתקומם נגד האריסטוקרטיה הבורגנית ונגד האריסטוקרטיה הרוחנית, כאילו קשורות הן זו עם זו.

הפניה אל הרב לראות בכל אחד ואחת מעדתו אח ואחות, בן ובת, היתה תשובתו של הרבי לתעמולה שהתנהלה ברחוב בין ההמונים.

הרבי ראה כצורך השעה לקרב את ההמונים על ידי ארגון שעורי תורה המתאימים לרמתם. הוא תבע פעולה זו מאת הרבנים ותמך בהם תמיכה חמרית בכדי שיוכלו לקבוע שעורי הלכה ואגדה עם יהודים פשוטים. במקומות שלא היה רב או שהרב לא מילא את המשימה, נתמנו על ידי הרבי מגידי שעור לפני "בעלי בתים", שליחים מיוחדים מטעם הרבי ארגנו בעיירות חברות ללימוד "עין יעקב" וכדומה.

נזכיר פה את שמו של אחד מהשליחים בשנות העשרים, הרב ר' יעקב הי"ד. מתחפש היה בלבוש "מגיד" נודד. עובר מעיירה לעיירה, דורש בבתי כנסיות, מעורר ומחמם את הלבבות ו"דרך אגב" ארגן ביותר מארבעים עיירות חברות ללמוד "עין יעקב" ושעורים אחרים. נזדמנו לו גם כמה ילדים הרוצים ללמוד תורה והוא העביר אותם לישיבות חב"ד.

הפעולות להפצת תורת החסידות

פרשה מיוחדת לעצמה היא פעולתו של הרבי להפצת תורת חסידות חב"ד. בעצם לא היה הוא ראשון בזה. עוד אבותיו אדמו"רי חב"ד עסקו ברכישת המונים לחסידות חב"ד, על ידי הפצת תורת החב"ד ביניהם. אולם במשך שנות המלחמה ומצב החרום במדינה נפסקה הפעולה בשטח זה. הרבי חידש אותה במשנה מרץ. נוכח הצורך הדחוף בפעילות מוגברת בין ההמונים שהכפירה המאורגנת והלוחמת הסתערה עליהם — צריכה היתה תורת החב"ד לגלות להם את המאור שביהדות.

הפצת תורת החב"ד בוצעה על ידי הרבי בדרכים שונות. כל מי שנתחנך בישיבת ליובאוויטש ונמצא עכשיו בעיר או עיירה יהודית, הוטל עליו לדרוש בסביבתו בתורת החסידות בשבתות ומועדים, וגם לארגן שעורים קבועים להמונים בלימוד תורת החסידות.

במקומות מסוימים הושיב הרבי אנשים מיוחדים שעסקו בזה, אלה הם מגידי השעורים של הלכה ואגדה, שנתנו גם שעורים בחסידות וערכו מסיבות התועדות חסידיות בימי חג ומועד. אלה נתמכו על ידי הרבי תמיכה חמרית. הם כונו בשם מיוחד — "משפיעים". מאלה יצוינו פה אחדים: הרב אברהם ברוך הי"ד, משפיע בעיר מינסק (מת בגרוש סיביר), הרב אליהו עבער ז"ל, משפיע בעיר נעוול.

היו גם כמה שליחים מיוחדים שנסעו על פני ערי ועיירות ישראל ודרשו מאמרי חסידות וגם ערכו מסיבות חסידיות.

מקוואות

הרבה מאמצים השקיע הרבי ביסוד מקוואות או בשיקומם. הרבה כספים הוציא לאותה מטרה: היא קדושת המשפחה הישראלית.

הדפסת ספרי קודש

במצב שהיה קיים ברוסיה הסובייטית, ניתן היה לחזות מראש, שבמוקדם או במאוחר יוטל איסור מוחלט על הדפסת ספרי קודש וסדור או חומש יהיה יקר המציאות. חשוב עד מאד היה לנצל את האפשרות להדפסת ספרים, כל עוד שהיתה קיימת. הרבי ביצע זאת. הוא הדפיס סדור "תהלת השם" כמה פעמים. השיג גם רשיון להדפסת חמשה חומשי תורה. האותיות כבר היו מסודרות במכבש הדפוס, אבל ברגע האחרון חזרו בהם השלטונות הסובייטיים מהרשיון והחרימו גם את האותיות.

תעסוקה לשומרי שבת

יחד עם דאגתו של הרבי לכל שטחי החיים הדתיים, ללא יוצא מהכלל, לא נעלם מעינו גם הצד השני של המטבע — הצד החמרי של היהודי הדתי. זה שנמנע ממנו להיות פועל או פקיד בבית־חרושת או במשרד סובייטי בגלל חלול־שבת הכרוך בעבודתו.

בשנת תרפ"ד הוקצב סכום כסף להקמת בית מלאכה שיתופי (ארטיל) ליהודים שומרי שבת בעיר לנינגרד והוגשה בקשה לרשיון רשמי. בסופו של דבר לא יצא מהענין מאומה, אבל ראוי לציון עצם הנסיון, כעדות לרוחב היקפו של הרבי, לדאגתו הגדולה לקיום חיי היהדות ברוסיה הסובייטית.

דרכי התעמולה של הרבי

שיחותיו עם חסידיו

בימי החגים: שמחת תורה, פורים והחג החב"די המיוחד י"ט כסליו, נהוג הוא אשר חסידים רבים באים אל הרבי לבלות אתו בימים אלה. אף ברוסיה הגדולה לא נמנעו חסידי הרבי לבוא אליו גם ממרחקים, למרות שהנסיעה נמשכה יממות שלמות וגם למעלה מזה.

סעודת החג נערכת על שולחנו של הרבי ובה משתתפים כל מאות החסידים האורחים. סעודת הלילה נמשכת שעות ארוכות ולפעמים עד אור הבוקר. סדר החגיגה, כמנהג חסידים, ברוממות הרוח בליווי משקה ונגונים חסידיים. אבל במרכזה תופסות מקום מיוחד שיחותיו של הרבי, הנאמרות לפני קהל החסידים, כשהם עוקבים מתוך רכוז מחשבה אחרי כל מלה ומלה של הרבי. מעמד מרומם זה היה הרבי מנצל לצרכי תעמולה להתעוררות בחיזוק הדת, ביסוד חדרים, קביעת שעורי תורה למבוגרים וכו' וכו'. מסיבה מסיבה ונושא לשיחה משלה. להט דיבוריו היה המטען הגדול שהחסידים היו לוקחים אתם בחזרם לבתיהם, שהיה משמש בשבילם כתכנית הדרכה לפעולות ומעשים, שכל אחד חייב להגשימם בעירו.

יסוד מיוחד בנושא הדברים היתה ההכרזה הגלויה לעין כל, כי גם היהודי הדתי הוא אזרח המדינה, יכול הוא לקיים את מצוות הדת. גם על פי חוקי המדינה ישנה אפשרות חוקית ללמד את הבנים תורה. היבסקים הרודפים את הדת אין להם קשר עם הממשלה. הם הנם אנשים פרטיים בלבד ומותר לדתיים להתוכח אתם ולהתנגד להם. אין היהודי הדתי מתערב בפוליטיקה. דיבוריו על היבסקים ה"שקצים" הללו היו בלתי מרוסנים, היה מגנה ומשפיל כבודם עד לעפר, מתוך מטרה מכוונת להוכיח ליהודי הרוסי, כי אין ראוי לפחד מפניהם. חברי היבסקציה אינם כלל נציגיו הרשמיים של השלטון הסובייטי, אלא מלחכי פנכא בלבד.

בשיחות אלו דובר הרבה על החובה למסירות נפש, כשהוא משלב בקשר לנושא סיפורים מתקופת האינקביזיציה ומסירות הנפש מכל השנים והדורות.

השמירה על חינוך הדור הצעיר, לא למסור ילדים לבתי־הספר של היבסקציה, כי אם ליסד חדרים בכל עיר ועיר, בתפקיד החינוך הדתי חייב כל אחד ואחד, איש ואשה בלי הבדל.

הוא מחייב את שומעי לקחו לפרסם דבריו בכל מקום שידם מגעת, בדיבור ובכתב. אזהרה מיוחדת היתה ניתנת לחסידיו למסור את לבם ונפשם על החינוך מבלי להתחשב עם כל מונע ומעכב.

דברי הרבי בעת שיחותיו היו נרשמים על ידי כמה מחסידיו, לאחר־מכן היו מודפסים בסטנסל בטפסים רבים ונשלחים לערים ועיירות רבות, מקום שנמצאים חסידי חב"ד. לדברים אלה היה כוח השפעה מיוחד על קהל החסידים ואוהדי חב"ד.

לפעמים היתה התרגשותו של הרבי בעת השיחה פורצת תחומים. רשימות משיחותיו מוסרות על מקרים נרגשים כאלה:

מסיבת חג פורים תרפ"ז. הרבי יושב ומסביב לו החסידים מנגנים נגון חסידי. הרבי פניו נתונים בין ידיו ודמעות מתגלגלות מעיניו לפתע, עמד הרבי ממקומו, כולו נלהב ורועד, ופתח את פיו בדברים אלה:

"אחים יהודים בכלל ואנ"ש וה"תמימים" בפרט, כולנו היהודים הנמצאים ברוסיה, עומדים באותו מצב בו עמדו אבות אבותינו כשיצאו ממצרים, המדבר משני הצדדים, הים מפנים ופרעה וחילו מאחור.

"כל יהודי צריך לדעת, וכל אחד שימסור זאת בשמי לחבירו, שלפי חוקי הממשלה, יכול כל יהודי לקיים את כל המצוות בלי שום הפרעות. כל אחד יכול לתת את בנו ללמוד אצל מלמד.

"אחים יהודים! המדבר השמם הוא משני הצדדים והמצרים — היבסקים נוגשים מאחור. מר לנו מאד. אין לנו שום דרך ושום ברירה אלא להשליך עצמנו בתוך ים של מסירות נפש, בים של בטחון. כל יהודי הנמצא ברוסיה מבלי הבדל עדה, גיל ומעמד, בעלי בתים ואינטלגנטים צריכים לזכור את תקופת האינקביזיציה, שיהודים נשרפו ונשחטו עבור תורה ועבור מצוות. כל יהודי צריך שיאמר רק זאת שהוא "יהודי" ושיראה זאת בפעילות של השתתפות ביסוד "חדר". יזכור כל יהודי רגע זה. יהודים, בואו ונשליך עצמנו בתוך אש מסירות הנפש. יזכור כל אחד שלוקחים ממנו את ילדיו. רוצים לעשות אותנו עירירים ר"ל. מחוייבים אנו כולנו

מבלי הבדל אם רבנים, שוחטים, מלמדים, בעלי בתים, סוחרים, רוכלים, משפטנים, רופאים, אנשים ונשים כולם יחד צריכים לדעת שיהודים אנחנו והולכים אנו למסור את נפשנו בפועל ממש להשרף חלילה עבור התורה והמצוות, ולזכות — לבנים ובני בנים...

"יהודים! הסבירו אחד לשני את המצב האיום, אליו הגענו על ידי היבסקציה ימח־שמה. זכרו מי הם שונאיכם. יעורר כל אחד בקרבו את הרגש האלקי הנמצא בו וילחם עם השונא המר, עוכרי ישראל הבסקציה ימ"ש. יהודים סבלו הרבה ובכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם. בטח יעזור לנו השי"ת גם כעת. אך על כל אחד לדעת את מצבו. רוצים לשמד יהודים. זכרו והצילו עצמכם כשאפשר עוד להציל. הקימו חדרים. לכו לבתי כנסת ולמדו בהם בכל יום. החזיקו בדרך ישראל סבא ויתן לכם ה' בנים ובני בנים...".

הרבי התישב על כסאו ובכה בכי רב.

ראוי לציון במיוחד, כי אנשי היבסקציה היו נוכחים בכל המסיבות הפומביות של הרבי על מנת להאזין לדברי ה"קונטרריבולוציה" של הרבי ונוכחותם לא היתה בגדר סוד לא לרבי ולא לחסידים.

המוסר את התאור של אותה מסיבת פורים תרפ"ז, החסיד א' אליהו חיים אלטהויז הי"ד, ממקורביו האינטימיים של הרבי, מספר במלים הבאות: "ידענו ובעינינו ראינו את המשולחים אשר נשלחו מהיבסקציה לשמוע את אשר ידבר לפנינו בפורים זה. הם עמדו כל הזמן בקצה האחרון של השולחן, מול פניו ממש ושמעו בעיון את כל הגה אשר יצא מפיו הקדוש, ולא נעלם היה מאתנו הסכנה הגדולה אשר חופף עליו ר"ל מהרשעים האלה, כי הוא — רבנו — בידעו אשר בכל עת היותו בלנינגרד לא עבר גם יומא דפגרא אחד אשר לא ישלחו הרשעים האלה בעולתה ידיהם, להעמיד בביתו הפתוח והרחב תמיד מרגלים, לידע מהנעשה בהיכלו ומה ידבר אתנו אנ"ש, והיה נזהר מאד כפעם בפעם בדבריו להזכיר את שם הרשעים והחטאים האלה. אפס בלילה הזה נשתנה טעמו, ומבלי להתחשב כלל עמהם אשר עמדו מנגד פניו ממש, קללם בפניהם קללה נמרצת הרבה פעמים, ובכל פעם אשר הזכיר את שמם הוסיף ואמר: "היבסקציה ימח שמם... יודע אני שהם נמצאים כאן אולם אין אני מפחד מהם". בכל פעם אשר הזכיר את שם היבסקציה הנה אנחנו יודעים ומכירים אותם, הבטנו על פניהם וראינו אותם מתביישים, "אזיל סומקא ואתי חיוורא", ונתמלאו כעס ורציחה באותה שעה. ונגלה היה לפנינו המחשבות הרבות אשר בלבבם אז, את אשר צופים לנו מזה תוצאות לא טובות. ולפיכך החלטתי אני בעצמי להשתדל בכל ההשתדלות להפסיק את הסעודה ולא מצאתי יותר טוב לפני מלקרוא את הרבנית הגדולה — אם רבנו — שהיא תפעול עליו, וכן עשיתי. נכנסתי אליה וספרתי לה ותמהר ותרץ לחדר הגדול. כל אנ"ש בראותם אותה, שמחו לקראתה, כי כולם הבינו כוונתה ופינו לה דרך לגשת אל רבנו. ויהי בהתקרבה והוא עומד על רגליו ותיכף עוד טרם התחילה לדבר עמו, ויפן אליה ברוב כבוד ודרך ארץ ויתחנן לפניה בדברים האלה: אמא, שובי לחדרך לאמר תהלים ולבכות שאף אחד לא יראה זאת, זה עוזר... ובדברו נשפכו דמעות

מעיניו הטהורות ויזלו כמים רבים על לחיו, והיא — הרבנית — בראותה את רוב דמעותיו החמות, התחילה גם היא לבכות ובכו תרוויהו, ודממה קלה עברה בעמדם זה נגד זה בלחישה ובכיה, בלי אומר ודברים. המחזה הנורא הזה עשה רושם חזק על כולנו ונתגלגלו דמעות אין קץ מעיני כל.

והיא בדמעות שליש מתחננת לפניו לרחם על בריאותו, להפסיק את הדבור, להניח ולהנפש, לעזוב את החדר הזה ולהכנס לחדר השני. וככה הרבתה לדבר על לבו בדברים רכים עד אשר נתעלף מרוב חולשה ואפיסת הכוחות, ויובילוהו לחדר השני ויצוקו מים קרים על ראשו להקיצו ולעוררו ועוד סגולות אחרות להפיח רוח חיים בבשרו, ורק אחרי עשרה רגעים בערך עלתה בידם שיפקח את עיניו.

את מצב כל אנ"ש הנשארים בחדר הגדול אחר צאתו מתעלף ואחרי כל הדבורים אשר שמענו בלילה ההוא, אין בכוח עט סופר לתאר מקצת מן המקצת".

בשיחות מעין אלו, ראו החסידים ברבם את הדוגמה האישית המושלמת של הקרבה עצמית על מזבח הדת למען כלל ישראל. דוגמה זו חייבה אותם ללכת אחריו, לפעול ולהפעיל בכל התנאים והנסיבות.

כושר הארגוני של הרבי היוצא מן הכלל, לא היה מחולל את הגדולות ונפלאות, ולא היה משיג את המטרה, אלמלא סוד השפעתו האישית וההערצה הרבה שרחשו לו חסידיו. הם לא הבחינו כלל באיש זה כשרונות אלה או אלה. בפניהם לא היה הרבי מארגן מוכשר, אלא האיש שחייו הם קודש. והם מסרו את עצמם לרשותו של רבם, אל כל אשר יצווה ללכת מבלי התחשב עם התוצאות העלולות לבוא מזה.

בתנאי טרור וסכנת חיים אין די בכשרונות ארגוניים בלבד. דרושה רוח של הקרבה עצמית, למען אידיאה החשובה יותר מחיי הפרט. דרוש להט מתמיד המחזיק את האדם במתיחות רוחנית, בכוח נגדי מול המתיחות המתמדת של החיים בצל הסכנה.

כאלה נמצאו ברבי ובחסידיו, במכלול חיי הרוח של חסידות חב"ד.

מאמריו בתורת החסידות

בשבתות ובמועדים היה הרבי דורש לפני החסידים מאמרים מתורת החסידות. לפי תוכנם וצורתם הם שונים בהרבה ממאמרי החסידות של אביו הרבי ר' שלום דוב זצ"ל, כי בעוד שמאמרי אביו צוללים בנבכיה העמוקים של תורת החסידות וחכמת הקבלה, הרי מאמריו של הרבי הזה, בחלקם הגדול, מצטיינים בפופולריותם ובפשטותם. הם מכוונים לא אל העיון המופשט שבתורת החב"ד, כי אם להתעוררות הרגש לעבודת ה'. הם נועדו לא אל יחידי סגולה כי אם, ובמיוחד, אל המון החסידים כולו.

יש לראות בשוני זה את צורך הזמן, שלא דרש עמקות שכלית, אלא את הרגש החם. זאת ועוד, במרכז ההתעניינות נמצאים עכשיו לא היחידים הנבחרים בעלי המוח, כי אם המוני בית ישראל הנמצאים בסכנה להסחף עם הזרם של הרחוב הקומוניסטי. אליהם יש לפנות בשעה כזו, לדבר אתם בשפתם, לקרבם ולעודדם. תפקיד זה מילאו דוקא מאמריו הפופולריים של הרבי.

ראוי לציין, כי בעיני רבים מחסידי חב"ד שנתחנכו על מאמריו העמוקים של הרבי רש"ב זצ"ל, עלולים היו מאמרים עממיים אלה לעשות רושם כאילו אין בידו של הרבי לתת למעלה מזה, דבר שלא הוסיף לו כבוד. אבל הוא לא התחשב בכך, ונתן למאמריו אופי פופולרי ואקטואלי. במרכזם עומד הנושא שהזמן גרמו: "מסירות נפש".

מכתביו

סדר קבוע היה לו לפנות אל "אנשי שלומו" במכתבים, מכתבי עדוד וחזוק לעבודת ה'. בהיותו מחונן מטבעו בכשרון הביטוי הנעלה, מצטיינים מכתביו ביופי הסגנון, ברחבות מיוחדת במינה, הרבה ממכתביו יכולים לשמש דוגמאות מצוינות לכושר ההבעה הרחבה ולרגש ער ותוסס, משתפך על כל גדותיו. כאלה הם מכתבי התמרורים שלו על פטירת אביו הקדוש וכדומה.

כשרון התאור שלו וההבחנה הפסיכולוגית היוצאת מן גדר הרגיל, הבאים לידי ביטוי ברשימות זכרונותיו, אין כאן המקום לדון בהם.

המסגרת הזאת מוקדשת במיוחד לרבי בתור מנהיגה ולוחמה של יהדות רוסיה. על זה וכיוצא בזה יש ליחד את הדבור במסגרת אחרת.

הבילושים והרדיפות על הרבי מצד הג. פ. או. והיבסקציה

דבר מובן מאליו הוא, כי בארץ הבולשת המובהקת כמו הג. פ. או. היה הרבי נתון להשגחה מתמדת של בולשת זו ועיניה החודרות התחקו אחריו כבר בראשית פעילותו הציבורית בשנת תר"פ (1920).

אבל נמצא גם חוג נוסף שהתענין במיוחד בפעולותיו של הרבי — חוגי היבסקציה. הצ'יקה (משנת 1922 היא מכונה בשם ג. פ. או.) ראתה בו איש הקשרים הרבים והחשודים, והיבסקציה — את הקליריקל, בעל ההשפעה המרובה ביותר ביהדות. הצ'יקה, כמובן, התעניינה ביותר בקשריו עם חוץ לארץ והיבסקציה — בפעולותיו ברוסיה עצמה, להחזקת החינוך הדתי וכדומה.

כל אחד משני אלה התענין במעשיו של הרבי: בדקו, רשמו, וכנסו חומר על הרבי, אלא שהצ'יקה, או הג. פ. או., עשתה זה לפי דרכה — בצנעה ובחשאי, עד בוא השעה המתאימה לצאת ממחבואיה, והיבסקציה — לפי דרכה, בקולי קולות, בשחצנות פרועה, מעל דפי העתונות היבסקית נגד הקונטרריבולוציונר שניאורסון, שותפו של הצאר ניקולאי וכדומה.

אולם עם האמור, על הדרכים השונות והנפרדות של הג. פ. או. והיבסקציה — אין כל ספק, ששני אלה שיתפו פעולה ביניהם ועבדו גם יד אחת. אנשי היבסקציה, כ"יהודים המלומדים" בשעתם, יכלו לפענח לאנשי הג. פ. או. הגויים את מכתבי הרבי ואת טיבה של החסידות. הם גם הקרובים לציבור היהודי הדתי שבערים ובעיירות, ידעו יותר את פעולותיו הממשיות בשטחי היהדות ומסרו את ידיעותיהם לג. פ. או.. הם עבדו אצל הג. פ. או. גם כמשרתיה ולעתים גם כמדריכיה ויועציה.

לאור האמור מתמיהה העובדה, מדוע בא מאסרו של הרבי רק כעבור שבע שנים של פעילות עצומה וענפה בכל מרחבי רוסיה, בשעה שאיזה מלמד מסכן למספר

ילדים נאסר על עוונו? אין בידנו לתת תשובה ודאית על השאלה. יתכן שהשלטון הסובייטי נזהר מחשש לתגובה של דעת הקהל העולמית, ואולי ניתנה שהות למשיכת כל החוטים והקשרים של הרבי?

מאסרו של הרבי בא בשנת 1927, אבל המגע אתו התחיל כבר בשנת 1920. נביא פה מספר עובדות הנמצאות בחומר שתחת ידנו, לפי סדר כרונולוגי.

מיד עם התמנותו כמנהיג לעדת החסידים בשנת 1920, התחיל הרבי לנהל קורוספונדנציה נרחבה. אותה שעה היתה לאחר שעת החרום של מלחמת האזרחים. קשרי דואר ותחבורה רק התחילו להיות תקינים פחות או יותר — והרבי התחיל לשלוח מכתבים למאות ליהודי רוסיה וליהדות חו"ל. מזכירו הפרטי היה אז הרב החסיד המפורסם ר' שמריהו ש. שניהל את הקורוספונדנציה, בחלקה, לפי ההוראות שניתנו לו מאת הרבי. קורוספונדנציה נרחבה זו עוררה את תשומת לבה של הצ'יקה והרבי הוזמן להופיע אליה ביום מסוים. הרבי הודיע למזכירו הרב רש"ש על הזמנה זו, והביע חשש גם לחיפוש שיערך בביתו. והוא ביקשו שבשובו לערב הביתה יקח עמו את צרור המכתבים ורק בבואו אליו בבוקר יחזיר שוב את הקורוספונדנציה לטפל בה. כך היה צריך לנהוג יום יום מטעמי זהירות.

יום אחד עלה בדעתו של הרש"ש (המזכיר) לא לבוא אל הרבי, ושיחק המזל, כי בדיוק ביום זה נערך חיפוש יסודי בבית הרבי, אלא שהקורוספונדנציה נמצאה בידי המזכיר, שלא הופיע לעבודתו בו ביום.

הרבי נעצר לכמה שעות ואחרי שנחקר שוחרר. חתנו הרב שמריה גור אריה נעצר גם הוא למספר שעות יותר ארוכות מהרבי.

זה היה המגע הראשון בין הרבי והבולשת הסובייטית, בחודש תמוז שנת תר"פ.

ב' ניסן תרפ"א (1921), יום הזכרון הראשון של הרבי רש"ב, אביו של הרבי, עמד הרבי להתפלל לפני ה"עמוד" בבית־הכנסת. בעת התפילה נכנסו שלושה אנשי הצ'יקה לקחת את הרבי אתם. הרבי סיים את תפלתו והלך אתם אל הבולשת. שם נחקר ושוחרר.

ראויה לציון תשובתו של הרבי לאחד מחוקריו. הרבי הסביר להם שהוא פועל בעניני דת ואת פעולותיו אלה לא יפסיק בכל התנאים. אחד מאנשי הועדה איים עליו באקדוחו ואמר: צעצוע קטן זה פעל כבר על אנשים רבים שישנו את דעותיהם. הרבי ענה לו: "צעצוע קטן כזה יכול להפחיד אדם שיש לו אלים רבים ועולם אחד. אבל לי יש א־ל אחד ושני עולמות וצעצוע זה אינו יכול להפחידני".

בשנת תרפ"ד משתתף הוא באספה של עסקנים במוסקבה. הג. פ. או. חוקרת עליו במלון שבו התאכסן. גם נערך חיפוש בבית בו התקיימה האספה, אחרי שהמשתתפים התפזרו בגמר האספה, אולם ברבי עצמו לא נגעו. בחזרו הביתה לעיר רוסטוב בקשה הג. פ. או. לאסרו. ע"י השתדלות רבה נמנע מאסרו. אולם הוכרח על ידי הג. פ. או. לעזוב את רוסטוב וזה הציל אותו מידיהם.

הוא עובר ללנינגרד. באופן רשמי הוא מתמנה שם לרב. קובע את דירתו במרכז העיר רח' מחוביה 22, בדירה רחבת ידים בביתו של גנרל צבאי בתקופת הצאר. שם היו מתאספים אליו חסידים למאות ובימי חג ומועד במספר גדול מזה. היה

אומר תורה ועורך מסיבות פומביות לחסידיו. כל זה היה נעשה בגלוי, מבלי להסתתר מעין רואה.

מובן היה שבלשי הג.פ.או. והיבסקציה נוכחים גם הם במסיבות הפומביות להאזין לשיחותיו, הרבי ידע מכל זה אבל עשה את שלו כמובן, מתוך זהירות מסוימת.

את שנת תרפ"ה (1925) מציין הרבי ברשימות זכרונותיו, כשנת הפוגה יחסית ברדיפות (את הגורם לזה אין אנו יודעים). בשנת תרפ"ו מחמיר שוב המצב.

סימנים מבשרי רעה נראו כבר בהתחלת שנת תרפ"ז. מכשולים בדרך העבודה נערמו במשך חורף תרפ"ז על כל צעד ושעל.

בחודש אדר א' תרפ"ז ביקר הרבי במוסקבה. לפנינו קטע ממכתב המוסר פרטים אחדים על התענינותה של הג.פ.או. ברבי בעת ההיא. כותב המכתב אחד מרבני רוסיה או.

"באתי למוסקבה בסוף אדר א'. מר פוקס א.ל. (מי שהיה יושב ראש הקהלה) סיפר לי אשר בהיות כבוד קדושת אדמו"ר בתחילת אדר א' במוסקבה קראוהו (את מר פוקס) למוסד ג.פ.או. ושאלוהו: האמת הדבר אשר הרבי שניאורסון הוא במוסקבה וקיבץ סכום גדול בשביל החזקת מוסדות הדת? ... וארגן מאות צעירים להחזיק מוסדי דת היהודים בכל מרחבי המדינה, והרבה מאות אלפים חרדים בלי הבדל אם חסידים אם מתנגדים נשמעים לו ומכבדים אותו?

מסגנון הדבור הבין, כי חברי הג.פ.או. המרכזי מעיינים בימים ההם אודות הרבי, וכי המצב רציני, ויען להם: את הרבי שניאורסון מכיר הוא בטוב זה רבות בשנים בתור מתעניין ועסקן כללי לטובת היהדות. הכיר את אביו הרבי ש. הידוע, אשר נטל חלק בראש כל עבודה ציבורית... אבל אם באמת הוא תומך גם עתה במוסדי הדת, איננו יודע. אבל שום עולה נגד החוק לא תמצאו במפעלו. אמנם, יודע אני אשר הוא במוסקבה אבל מטרת בואו נעלם ממני. כשבאתי לביתי... קראתי את אחד ממקורבי הרבי ואודיעהו הכל... ויעצתיו אשר עוד בלילה זה יסע הרבי לביתו.

למחר ביום שני פגשתי בהאיש מקורבו של הרבי, שאלתיו האם נסע הרבי, ויענני בשפה רפה, והבנתי כי עצתי לא נעשתה, ואצטער על זה.

ביום החמישי לפנות ערב בהלכי עם מכירי ראינו והנה בית הכנסת הליובויצ'י מואר בנרות רבים, הבית מלא מפה אל פה ועם רב שלא יכלו להכנס עומד במבוא ועל השליבות. ונשאל: "מה זאת?" ויאמרו, כי הרבי מליובאוויטש דורש על הבימה... בשמעי רעד עבר בכל גופי... נכנסנו לשמוע את הדרשה ואראה, כי הרבי יושב על הבימה ונואם בקול אדיר ממושך. ותוכן מאמרו מבאר נס פורים הבא על ידי תוקף דעתן של ישראל בדור ההוא, אשר לא אבו לשמוע אל המלך — בעצת שריו — להתבולל עם עמו של אחשורוש, וסיבת תוקפן של ישראל לעמוד בנסיון, היו הכ"ב אלף נערי בני ישראל, תלמידיו של מרדכי, אשר בעת גזירת איסור לימוד התורה, אמרו למרדכי: אתך אנחנו בין לחיים בין למות. והם — הילדים הנערים — נצחו את שר השרים את המן הרשע. ומלחמה רוחנית זו היא מלחמה נצחית

וישנה בכל דור ובכל מקום, ורק בהחזקת לימוד התורה של תינוקות של בית רבן נחזיק מעמד, כאמור: "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז... להשבית אויב ומתנקם".

... בבית־הכנסת ראיתי אנשים אחדים שעוררו בי חשד אשר מרגלים הם...

אחר שבוע נפגשתי עם מר ליטוואקאוו — ראש היעוסעקציה — וישוחח אתי... ובתוך דבריו התאונן לפני על הרבי שניאורסאהן, אשר ארגן את "כלי הקודש" רבנים, שוחטים, מלמדים, ראשי ישיבות בכל מרחבי המדינה ומחזיק אותם ואת מוסדות הדת, בתי טבילה, בתי כנסיות עם מגידי שיעורים, חדרים ומלמדים.

בכל פנות שאנו פונים — אמר לי — לא רק ברוסיה הלבנה, כי אם גם ברוסיה הקטנה, או רוסיה הפנימית וגם בפנות רחוקות, כמו בגרוזיא וטורקיסטאן, גם שם נמצאו צירים של הרבי שניאורסאהן להחזיק מוסדי הדת. ויספר לי ביחוד אודות הפעולה של חסידות חב"ד על יהודי גרוזיא"...

בהיות הרבי במוסקבה, נאסר בלנינגרד הרב החסיד המפורסם ר' אלחנן מורוזוב הי"ד, שהוגלה לשלוש שנים. מאסרו בא בקשר לאיזה מקרה של הברחת הגבול על ידי יהודי אחד, מכירו של ר' אלחנן. מבלי שהיה לו כל חלק באותו ענין הטילה הג. פ. או. את האשמה בר' אלחנן.

ר' אלחנן הי"ד היה מאנשיו האינטימיים ביותר של הרבי. בצעירותו למד כחבר יחד עם הרבי וכעת היה מאנשי ביתו ומילא תפקיד מסוים אצלו.

מאסר זה עורר מבוכה בין בני משפחתו של הרבי, האם אין כאן מזימה נגד הרבי? ואולי תנסה הג. פ. או. לקשור את ענין ר' אלחנן עם הרבי?

הם מודיעים לרבי הנמצא במוסקבה על המאסר האמור, ומיעצים לו שלא לחזור הביתה, אלא יסע משם לקווקז. המצב נראה היה כרציני ביותר לפי כמה סימנים המעידים על כך.

הרבי לא הסכים לעצתם, ידה של הג. פ. או. היא ארוכה מדי שאפשר יהיה לו לברוח ממנה. היא יכולה להשיג אותו גם בקווקז ולראות אותו כבורח. הוא נשאר במוסקבה לזמן קצר ואחרי כן חזר לביתו בלנינגרד. עם שובו הביתה הוא מרגיש באנשים זרים שבאו אליו ל"יחידות" (כניסת חסיד אל הרבי באופן פרטי לעצה או ברכה נקראת "יחידות") ומבקשים לשאול בעצתו על הזדמנות להבריח את הגבול, כלום כדאי לנצל אותה? כן שאלו עצה בעניינים אחרים, שגם הם בבחינת עבירות חמורות נגד הממשלה. כל זה נשאל על ידם ב"תמימות", אבל הרבי הרגיש בהם את סוכני הג. פ. או. ונתן להם את התשובה ההולמת אותם.

אלה הם רק מספר עובדות (הנמצאות בידנו) מהתעניינותה של הג. פ. או. ברבי, שהיתה באה מפעם לפעם לידי גילוי גם כלפי חוץ. הג. פ. או. עצמה היתה עוקבת אחריו בקביעות, במשך כל השנים, עד מאסרו בשנת תרפ"ז. כאמור, היתה היבסקציה מנהלת תעמולה נגד הרבי באופן קבוע. היתה זאת הזמנה לג. פ. או. לשים קץ לקן של הקונטרריבולוציה.

מפעם לפעם היתה העתונות היבסקית מעתיקה מתוך העתונות היהודית בחו"ל חומר אינפורמטיבי על קשריו של הרבי עם יהדות העולם ועם מוסדות העזרה היהודיים.

בחודש אוקטובר שנת 1926 (חשון תרפ"ז) התקיימה בעיר קורוסטין (ווהלין) אספת רבנים, ברשיון הממשלה. נוכחו בה 72 רבנים, מסלתה ומשמנה של יהדות רוסיה חסידים ו"מתנגדים". הרבי עצמו לא היה נוכח מטעמי זהירות, באספה זו. אבל נבחר שלא בפניו לנשיא הכבוד של האספה. היתה זאת הפגנה אדירה לכבודו של הרבי ועדות לכך, שיהדות רוסיה מכירה בו כראשה ומנהיגה.

העתונות היבסקית הגיבה על עובדה זו ומשמעותה.

כאמור, היה הרבי נוהג למלא את תפקידו בתור רבי בגלוי ולפעמים גם בהבלטה: אמירת תורה וקבלת החסידים היו נערכות לעין כל, במרכז העיר לנינגרד. אולם בזמנים מסוימים, כשהמצב היה נראה מתוח ביותר, היה כותב לחסידיו להמנע מלבוא אליו. אבל חסידים רבים לא היו נשמעים לו בכגון זה, והיו נוהרים אליו. למרות אזהרתו המוקדמת היה הרבי מקבל אותם כאורחים יקרים אחרי שכבר באו. אבל מקרים אלה היו יוצאים מן הכלל. הכלל היה, שאת תפקידו הרשמי בתור רבי לחסידים, לא היה מסתיר או מעלים ממישהו.

זהירות מקסימלית היה נוהג בעבודתו הבלתי רשמית: עבודת הארגון והנהלת המוסדות והמפעלים, המקורות הכספיים, קשרי חוץ ופנים, כל זה היה בגדר סוד, ידעו ממנו רק יחידי סגולה, אלה המוכרחים לדעת את זה למילוי תפקידם. רובם של החסידים לא ידעו מזה הרבה או מעט. היתה לו לרבי שיטה מסוימת בקורוספונדנציה. שפת המכתבים המעשיים ביותר היתה מעורפלת במונחים מתוך הגמרא או מתוך ספרי הקבלה וכדומה, לדוגמא: חלוקת הכספים היתה מכונה בשם "חלוקת הש"ס". על שולחנו של הרבי היו מונחים תמיד מכתבים מחסידים ממקומות שונים, בעלי תוכן מסוג הבא: חסיד אחד, מעיר פלונית, מבקש הסברה לענין מסוים בתורת החסידות, שהוא מתקשה בהבנתו; השני, מעיר אלמונית, מבקש ברכה על יולדת המקשה לילד; השלישי — ברכה על רפואה לחולה וכו' וכו'. דבר זה בא להבליט בפני הג. פ. או. וסוכניה, שזהו תפקידו וזוהי עבודתו. לזה בלבד הוא משמש רבי לחסידיו ותו לא.

פרשת המאסר *

בדרך כלל ידע הרבי, כי הג. פ. או. עוקבת אחרי כל תנועה שלו. מול דירתו של הרבי נמצאה גם דירתו של סוכן הג. פ. או. ולא היה זה סוד, כי הוא הושב שם מלכתחילה בכדי שיוכל בקביעות לשים עין על המתרחש בביתו של הרבי ועל הבאים אליו. בזמן האחרון היו גם סימנים רבים המעידים, כי הג. פ. או. הגבירה את התעניינותה בו והמעגלים צרים והולכים מסביבו. אף על פי כן לא היה הרבי מוכן למאסר בשעה זו דוקא, הוא בא לו כהפתעה.

קיץ שנת תרפ"ז (1927) ביום ג' י"ד סיון בשעה שתים עשרה אחרי חצות לילה, הרבי גמר את עבודתו ב"שעות הקבלה" של אנשים שהיו קבועות אצלו בשלושה ימים בשבוע, יום ראשון, שלישי וחמישי, משעה 7 — 10 בערב ועל פי רוב היו מתאחרות ונמשכות עוד שעה שעתים בימי הקיץ. הרבי ישב לסעוד את ארוחת

* לפי רשימת זכרונותיו של הרבי על מאסרו ועוד.

הערב במסיבת בני־ביתו. צלצול מחריד של הפעמון בישר משהו בלתי צפוי. בבית נראו שני אנשים שנכנסו מיד לחדר האוכל ואחריהם קבוצת חיילים מזוינים בנשק, שהתיצבו הכן לקראת פקודה.

בקול צעקני, שחצני ופרוע הצביעו השנים על עצמם כשליחי הג. פ. או., שני אלה היו קומוניסטים יהודים. האחד ושמו נחמנסון מעיר נעוול החסידית, אביו היה חסיד, שנסע לליובאוויטש אל אביו של הרבי, וגם הוא עצמו למד תורה מפי מלמד. השני לולב שמו, גם הוא ממשפחת חסידים. כעת באו אלה לבית הרבי ושואלים על שניאורסון אדון הבית. הוא חייב להראות להם את דירתו, מבואותיה ומוצאיה, בהם צריך להעמיד משמר מזוין. כן גם הוא חייב להיות נוכח בחיפוש הנערך בכל החדרים.

הרבי ענה להם בקור־רוח, כשהוא מבליג על התרגשותו הפנימית, והעיר להם, כי מן הסתם טעות נפלה כאן, הצעקות הן מיותרות וההפחדות לא במקומן. הממונה על החצר והדיירים, הנוכח כאן, יכול להראות להם את הבית וחדריו, הרשות בידם לערוך חיפוש בבית כרצונם.

לאחר מכן נשמעה פקודתו של נחמנסון לעבר החיילים לאמור: "אתם לכו עמדו על יד פתחי הבית לשמרם. אם יבקש מי להכנס לבית פתחו לו את הדלת לרווחה. לצאת — אל תרשו לאיש. אסור לאיש לעבור מחדר לחדר או לדבר ביניהם, ראו הזהרתיכם". שני פקידי הג. פ. או. היהודים ערכו את החיפוש שנמשך כשעה וחצי. אחרי זה נתבקש הרבי לחתום על גליון המאשר, כי החיפוש נערך לפי הנימוס והחוק הדרושים. לרבי נאמר, כי מעתה הוא אסור. הרבי חזר ואמר, כי כנראה יש כאן או טעות או עלילה, אשר שתיהן כאחת תתבררנה ביום או יומים. "הכל יודעים מי אני ומה מעשי, וגם אנוכי לא הסתרתי פני. גר אני באחת הערים הגדולות שבמדינה זו. מעוני נמצא בטבור העיר. יש לי בית־כנסת ומדבר הנני דברי חסידות בכל שבת ומועד. זאת אומרת, לא הסתרתי עצמי מעין רואים. נדמה לי, כי המאסר יגרום לפרסום בלתי רצוי. לדעתי טוב יותר לחכות עם המאסר עד אשר תתברר לכם האמת, באם אתם רוצים בה.

ואם כוונתכם לחפות על הטעות או על העלילה במכסה עור כחש ושקר ברור לי כי תתחרטו על זה. הכול אתם יכולים לעשות. אבל את שניאורסון לא תאסרו בחוטי כזב או בפתילי עלילה".

נחמנסון לא נתן לו להמשיך בדבורו באמרו: הג. פ. או. אחראית למעשיה ואינה מפחדת מבקורת מן החוץ, מ"מה יאמרו הבריות", דע כי הנך אסור.

הרבי ביקש מאת נחמנסון שיורשה לו להניח תפילין בבית הסוהר ואם יורשה להעביר אליו אוכל — יומסר לו ישר מידי בני ביתו (מטעמי כשרות). נחמנסון הסכים לזה והבטיח לו "נאמנה", כי יוכל שם להניח תפילין ולהחזיק ספר, נייר ועפרון.

דבריו האחרונים של הרבי בעת פרידתו מבני ביתו היו מופנים אל חתנו, הרב שמריה גור־אריה, ששאל אותו מה לעשות? התשובה היתה להודיע לידידיו וחסידיו שיתפללו בעדו ולהשתדל בענינו ע"י ניצול קשרים ומכירים. להודיע לכל מקומות לימוד התורה שלא יפסיקו בעבודת הקודש. המצב הכספי ודאי

יחמיר ביותר בגלל הפחד אשר העסקנים יתפסו לו, פקודתו הנמרצה היא לא להתחשב עם נטל החובות הקיימים מכבר. להשיג עוד הלוואות ולשלוח את העזרה הכספית לכל מקומות הלימוד, ועד אשר יחזור לביתו בעזרת השם, לנהל את עניני העבודה בסדר מסודר.

את מצב רוחו הנפשי ברגעים האחרונים מתאר הרבי במלים הבאות: "בשעה זו אשר הרגעים ספורים, הרבה יש לדבר, הרבה יש לבקש, הרבה יש לצוות, הרבה יש לסדר, הנה דוקא בשעה זו אין הפה מדבר, אין המוח שליט על הלב (ביטוי חב"די), הלב מתרגש ומתרגש ביותר ואינו נותן למוח להרהר, למחשבה לחשוב, לכח הדיבור לדבר, אבל בכל זה, בחסדי השי"ת לא הנחתי מעמדי. דברתי איזה דברים קצרים המכילים הרבה בנוגע להסתדרות העבודה".

לפני צאתו מביתו מסר גם הרבי לבני ביתו מודעה בעלת ערך מיוחד לעתידו במאסר הג. פ. או. הענין הוא זה, שכפי הידוע אין הג. פ. או. מחסלת איש מסוים על שחטא בפועל נגד חוק מחוקי המדינה הרשמיים. מעטים הם מאד אותם החוטאים ממש נגד החוק הסובייטי הגלוי. משום כך מתקשה מאד הג. פ. או. בהגשת כתב אשמה לנאשם שיגיד לו: כזאת וכזאת עשית, על זה אתה צריך להודות ולקבל את העונש המתאים. לכן היא מוכרחה ללכת בדרך אחרת: היא אורגת עלילה, או יותר נכון, מסכת של עלילות בה נוצרים ארגונים קונטרריבולוציוניים וקשרים עם חו"ל. מנגנון שלם עם מנהיג בראש וממושמעים בעלי בריתו וכו' וכו'. כשנאסר איש בעל עמדה מכובדת בציבור, ברור הדבר, שאין הוא יחידי למאסר, הוא רק הגבור הראשי בעלילה של הדרמה. אחריו צריכים לבוא "בעלי בריתו" ועושי דברו. כתב־אשמה זה מוגש לנאשם הראשי והוא מתבקש להודות ולחתום. הוא, כמובן מסרב. אותו הדבר השני, השלישי וכו' ואז מתחילה פרשת הכפיה במגמה לשבור את האיש תחת לחץ פיסי ופסיכולוגי. כאן נאמר לו: הנה שותפך למרד ולקונטרריבולוציה, הנמצא גם הוא במאסר אתך, כבר הודה על פשעיו ומעיד עליך כבעל בריתו. באופן כזה נשבר האיש במוקדם או במאוחר. בכדי למנוע תקריות כאלה מסר הרבי לבני ביתו את המודעה הבאה: "ברור לי אשר רשת הכינו לפעמי, באשמות כבדות ביותר, בעלילות נוראות, וגם ינסו להכריחני להודות על אשר לא חטאתי, כלומר, בענינים שאינם נוגעים למלאכתי, מלאכת החזקת היהדות והחזקת התורה — יהי מה, לא יפעלו אצלי מאומה! אם ישאלוני אודות עבודתי, אגיש את הכל, כלומר, שהנני עוסק בהחזקת התורה ולומדיה במדה שהיא. אם ישאלוני מי הם חברי המשתתפים עמי, אקח הכל על עצמי, ובכן אם ח"ו יאסרו עוד את מי, ויאמרו לו, כי הוא על פי יסוד דברי שהגדתי, תדעו כי הוא שקר גמור, וכאמור אשר אצלי לא יפעלו מאומה. ואין דבר בעולם אשר יכריחני לעבור על החלטתי זו. עליכם לדעת זאת" (מתוך רשימת הרבי על מאסרו). בסוף דבריו הביע את בטחונו באלקים, כי עוד יחזור לעבודתו כבראשונה. ביקש את בני ביתו להחזיק מעמד, לא לפול ברוחם. בקשה מיוחדת שלו ברגעים אלה היתה, לשמור על כתבי היד בתורת החסידות, להוציא אותם מהבית ולחלקם במקומות שונים בטוחים.

עוד לא הספיק הרבי לגמור דבריו ופקיד הג. פ. או. לולב חזר והודיע, כי המכונית

מחכה למטה ועליו למהר. הרבי ענה לו: "זה אחד מהדברים אשר במצב הנוכחי של המשטר ברוסיה אין מאחרים זאת, אפילו אלה האוסרים את השני, יכולים להיות בטוחים אשר גם תורם יגיע. למהר אסור, כי לא מאחרים זאת". הרבי נפרד בברכה עם כל אחד ואחד מבני ביתו והעוזרים בבית. נשק את המזוזה וישב על אחד הספסלים (מנהג יהודי לפני יציאה לדרך). לפניו עמדה מוכנה חבילה לקחת אתו ובה: תפילין של רש"י ושל רבנו תם, טלית וחגורה, סדור, תהלים, ספר תניא. שאר החפצים: לבנים, מטפחות, מיני אוכל, טיפות וואלעריאן, כרית קטנה.

הרבי לא רצה לשאת את החבילה בעצמו וניסה לתתה לידי אחד החיילים המלווים אותו. כאן קפץ לולב, חטף את החבילה ברצותו להתל ברבי ואמר: "תן לי את החבילה, אני אשא אותה. חסידים נשארים חסידים. סבא שלי החסיד נשא את חבילותיו של סבך הרבי ואני אשא כעת את החבילה שלך...". הרבי הוציא את החבילה מידו כמעט בכוח ואמר: "סבך נשא את החבילה של סבי כשהוא הולך אחריו לאן שהוא רוצה ללכת, אתה רוצה לשאת את חבילתי כשאתה מכריחני ללכת אחריך לאן שאתה רוצה..." ומסר את החבילה לידי השומר המזויין.

במקרה קל־ערך זה נראה באופן בולט למדי הקו המאפיין את הרבי בכל פרשת התיחסותו אל הג. פ. או. ואנשיה, הגדולים עם הקטנים, הוא משתדל להחזיק מעמד וקור־רוח על ידי הבלטת כבוד עצמי בגאון מיוחד. כבודו זה מסמל את כבודה של היהדות הדתית כולה. הוא אינו נותן למרמס את כבודו — כבודה של היהדות כולה.

הוא ירד אל המכונית למטה, כשהוא מוקף מכל עבר ע"י שומרים מזוינים. בגשתו אל המכונית נתקלו עיניו באיש היושב במכונית, כבן ארבעים שנה, לבוש הדר בטעם אירופי. לפי חזותו נראה שהוא איש חו"ל, פניו לבנים כשלג, עיניו מפיקות בהלה, אימה חופפת על פניו. ממולו יושב חייל מזוין.

זאת היתה חוויתו הראשונה של הרבי על משמעותה המוחשית של אימת הג. פ. או.

השעון בחלון הראוה, מעבר השני של הרחוב, הראה: עשרים דקה אחרי השעה שתים, הרבי ישב במכונית, ממולו ישב לולב, כשקנה־רובה בידו. המכונית מסיעה אותם לבית הסוהר ברחוב שפלירנא מס' 24, בפי כל נקרא בית זה בשם "שפלירקא", בכינוי המיוחד "שפלירקא" גלומה כל הזוועה, שבית זה מטיל על האנשים. אדם הנלקח לשפלירקא, סימן שמצבו הוא רציני ביותר או שדינו כבר נחרץ.

משהגיעו לשפלירקא נתנו נחמנסון ולולב פקודה לאנשי המשמר לשמור היטב את "האזרחים הנכבדים" כלומר: הרבי והאסיר השני. והם עצמם מיהרו אל שומר השער, אבל פה התרחש מקרה מוזר ביותר, שומר השער אינו נותן להם להכנס, יותר מזה, הוא אפילו מסרב לדבר אתם. השומר הנמצא מבפנים השער פותח אשנב קטן ושואל משהו, שהרבי בשבתו במכונית אינו מבחין במלים, אבל רואה הוא, כי נחמנסון ולולב מתרגשים מאד ומתיעצים ביניהם. נחמנסון מתפרץ להכנס לשער, השומר הפנימי סוגר את האשנב ונחמנסון נשאר עומד על מקומו חפוי ראש, כשידו האחת על מנעול השער וידו השניה אוחזת במטפחת להעביר את טפות הזיעה אשר כיסו את פניו הנלהבים.

רושמו של הרבי ברגע זה, למראה המקרה, היה, כי הבאתו לשפלירקא נעשתה

מבלי ידיעת הג. פ. או. ורק ביזמתם העצמית של הקומוניסטים היהודים נחמנסון ולולב. אבל עבר עוד זמן מה והשער נפתח. האסירים נצטוו לרדת מהמכונית. אנשי המשמר התיצבו בשתי שורות והאסירים עוברים באמצע.

לולב פנה אל הרבי כשחדוות נקם נסוכה על פניו: "כעת תטריח עצמך ללכת ואני אקח את החבילה שלך, בין שאתה רוצה בכך ובין שאינך רוצה. כעת הנך אורח אצלנו ועליך להשמע לפקודותינו". "כן, נצחון גדול, אבל אני תקוה שאין זה אלא לזמן קצר", ענה הרבי.

חצר רחבת־ידים ובית בן שש קומות המקיף את החצר מכל ארבעת צדדיה, זהו הבנין של שפלירקא. נחמנסון ולולב עולים עם הרבי לקומה עליונה, שם נמצא משרד הג. פ. או. בלכתם בצוותא פונה הרבי אל נחמנסון בבקשה לקיים את הבטחתו, כי תנתן לו הרשות להחזיק אצלו את התפילין. נחמנסון מתרתח ואומר: "עוד לא עברת על סף משרד הג. פ. או. וכבר הנך בא בדרישות כאלו, מוזר מאד, האם אינך רוצה לדעת את מצבך האמיתי? עוד טרם תדע את חוק האסירים. ראשית כל תבוא אל משרד הג. פ. או. שם תמלא חובתך — חובת אסיר, לענות על השאלות בגליון, אח"כ תבוא לחדר הכלא, שם תתפלל. אבל חושב הנני, כי כעבור שעה תשכח את הכל ותשכיל להכיר את מצבך האמיתי ולא תוסיף לדרוש הבלים כאלה. שכח לך, שהנך שניאורסון מכובד הבוגומולניקים (המתפללים לה') והנך איש פשוט הנקנס בעונש מאסר או ענשים אחרים כמדת פשעיו, די, ויותר מדי חטאת נגד הפועלים. אבל כעת תשלם בעד הכל".

הרבי לא ענה לו ורק מדד אותו במבט מביע בוז מלמעלה למטה.

"מה אתה חושב — פנה נחמנסון אל לולב — כאשר האזרח הנכבד הזה, אשר עשרות בשנים התעדן בחלבה ושמנה של הבורגנות, יבוא אל המדור החדש, אל הסלון השפליירני, לא יריח לו ריחם של הלחם השחור והדייסה, שם יעזוב את גאותו, שם לפני השולחן... ידבר ויענה, האם לא כן אזרח נכבד?" — "איפה הוא הבטחתך — פונה שוב הרבי אל נחמנסון — אשר הבטחת לי באמנה, כי תתן לי להניח תפילין ולהתפלל? ממי פחדת בדירתי להגיד את האמת, האם כך עושה פקיד חשוב בג. פ. או.?". נחמנסון צחק צחוק מלא חדוות נקם. עוד צעדים אחדים ונחמנסון פתח דלת מבוא מוביל אל משרד הג. פ. או., קרא לאחד השומרים ואמר לו: קח את האזרח הזה ואלה הן תעודותיו, הבא אותו למשרד ומסור את תעודותיו לידי... אחר זה פנה בצחוק אל הרבי: עכשיו תתחיל להבין, איפה הנך נמצא. ומיד נחפז לרוץ אחרי חברו לולב. נראה היה, כי עוד לא גמרו את מלאכתם הלילה ויש להם עוד לסדר ענינים דחופים ביותר...

השומר מוביל אותו על פני מסדרון ארוך ואפל, כשרק מנורות חשמל קטנות מפיצים אור כהה, והוא מראה לו בקצה המסדרון חדר פתוח, בו עליו להכנס ולפנות אל הכתבנית למלא שאלון מסוים. והשומר עזבו לנפשו. הוא ממשיך ללכת למסדרון האפל אשר משני צדדיו שומרים. כל אחד חמוש בנשק. בידו הימנית רובה, משמאלו חרב מלוטשת ומאחריו כידון קוזקי. כל אחד ניצב כפסל אבן, מבלי אשר יזוז ממקומו ורק עיניו צופות לכל הצדדים.

האפלה ודומית המות, שחרות הכתלים, האנשים בדמות פסילים, מבנה גופם המוצק, קומתם הגבוהה, כתפיהם הרחבות, קוי פניהם, תלבושתם שחור ואדום, התפאורה, הכידון, החרב והרובה, כל זה מבהיל את הרואה. מרעיד את לבו.

בין אלה צועד לו הרבי עד קצה המסדרון ובמוחו מתרוצצות השאלות: לאן הוא הוא הולך ולאיזה צורך, מה עליו לעשות ומה תהא אחרית כל זה?

שקוע במחשבותיו או המום מרעיונותיו לא נכנס הרבי לחדר אשר הוגד לו, כי אם פנה ימינה למסדרון אחר מואר, שאין בו שומרים מזוינים. הרושם מעודד יותר. והוא נזכר, כי טעה בלכתו ולא נכנס לחדר המתאים. הוא נבהל רגע, בכל זאת אינו ממהר לחזור. מרחוק עומד ספסל ארוך הוא נגש ויושב עליו לנוח קצת והוא רואה, כי חבילתו אינה עמו. ופלא בעיניו, איפה נאבדה החבילה? הוא חושב ונזכר, כי מאז נפרד מנחמנסון ולולב ועבר לחסותו של השומר במסדרון האפל, כנראה נתבלבל ושכח את חבילתו. אבל בכל אופן — חושב הוא — ישאר שלם. אבל עכשיו עליו לנצל את הזמן העומד לרשותו, להתבונן במצבו ולהתכונן כיצד להתנהג בחדר המחכה לו. אולם בינתים כובש אותו רעיון אחר: במוחו מצטיירת תמונה מכל אחד ואחד בביתו בשעה זו. מה נעשה אתם? מה נעשה עם ידידיו וחסידיו, מי יודע אם לא נגעו בבבת עינו, בכתבי החסידות? רואה הוא בעליל, כי עומדים להתנקם בו, האם לא כך דיברו אליו נחמנסון ולולב? עלילה כבדה נארגת מסביבו, איום הוא מצבו ומה יהיה עם כתבי החסידות, האם לא יהיה גורלם כגורלו?

עוד מעט והוא נשבר כולו, נוכח מחשבות אלו. "דום מלהרהר — מבריק במוחו, אור מזהיר ברעיונו — והאלקים מה? מי עשה זאת? מי פעל זאת? והכול מיד האלקים. אמנם בעל משפחה הוא, אוהב ואהוב, הם תלויים בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם. הוא עשה את המוטל עליו והאלקים יעשה מה שברצונו". ברגע זה מתבהרות מחשבותיו והוא מתרומם מעל למצבו מתוך אמונה טהורה ובטחון גמור באלקים חיים, בזכות אבות קדושים. הרהורים אלה עודדו אותו במאד, רוחו שבה אליו, הוא צריך לסדר את רעיונותיו, להכשיר עצמו מבחינה נפשית אל המציאות החדשה ולחשוב בכיוון זה. הוא הנו אסיר ולוקח לשפלירני, בהכנסו לחדר האמור יציעו לו שאלות משאלות שונות, רגילות ובלתי רגילות. חומר זה ינוצל לארוג ממנו רקמת עלילה וכו'. לפרטים אין בידו לסדר את תשובותיו, אבל באופן כללי הוא מכין לעצמו את אשר עליו לענות.

מעל לכל הוא בא לידי החלטה חזקה: להיות תקיף לבלי חת. לדבר בשפה ברורה, לא להתחשב כלל עם המצב והאוירה מסביב. החלטה תקיפה זו מעניקה לו רוממות רוח ורגש של כבוד עצמי והוא מסדר את רעיונותיו ותשובותיו עוד פעם, כפי הרגלו לפני אמירת דברי חסידות, לסדר אותם כמה פעמים במוחו. לא עבר זמן והנה נכנס צעיר רוסי שהתחיל לגלגל שיחה עם הרבי. לפי מתינותו והרגש הפנימי הנשקף בהבעת עיניו — מבחין הרבי — הריהו בן אכרים מרוסיה הלבנה. "מה הנך עושה פה? — שואל הוא — ולמי אתה מחכה?". הובאתי הנה ועלי להכנס למשרד, אבל אני מחכה לחבילתי, בה צרורים הטלית ותפילין. הוא מסתכל בתמהון על הרבי. מבלי משים מוציא הרבי סיגריה לעישון וגם הוא מוציא סיגריה וממהר

להציע את גפרורו לרבי והוא מתישב על ידו. "זה רק השעה הרביעית — אומר הוא כלעצמו — וכבר הביאו הרבה אנשים. אנו עובדים בלילה זה יותר מהרגיל". "מאין אתה" — שואל הוא. "מעיר קטנה בשם ליובאוויטש לא רחוק מעיר ויטבסק. האם שמעת פעם?" עונה הרבי ושואל. כן, כן, הוא עצמו מכפר על יד ליובאוויטש, שם גר "צדיק". ליום השוק היה אביו לוקח אותו לליובאוויטש, על יד השוק חצרו הגדולה של הצדיק ובה באר מים, ממנה היינו באים לשתות ולהשקות את סוסינו — עונה הוא. לבו של הרבי התחיל הולם בחזקה מתוך התרגשות לזכרון הימים ההם... האם ההיכרות הנפלאה במקום הזה היא לטובה או לרעה? "עלי להכנס למשרד", אומר הרבי כשהוא קם ממקומו. "אני אכניס אותך — אומר הוא — אבל באיזה דרך הוכנסת הנה?" — "בכניסה ההיא שמשמאל למסדרון הזה". "בכניסה הזו? — שואל הוא מתוך כעס ותמהון רב — מי אתה?" אני הרב שניאורסון מליובאוויטש, גרתי ברוסטוב ולפני שלוש שנים עברתי לגור ללנינגרד.

"ומדוע הכניסו אותך בכניסה הזו? — שואל הוא — האם השתתפת באיזה ארגון קונטרריבולוציוני, אם נמצאו אצלך תעודות חשודות? ומי הביא אותך הנה?" — "אינני חבר בשום ארגון ושום דבר לא נמצא אצלי, הביאו אותי הנה שנים, שמם נחמנסון ולולב".

יקחם אופל — אומר הוא ברוגז — מדוע דרך כניסה זו? האם מורד הביאו? בכניסה זו התחילו להשתמש — מלמל הוא לעצמו.

"אין אמת בדבריך, ודאי עברת עברה חמורה, אחרת לא היו מכניסים אותך פה. הגד בן עירי את האמת".

הרבי מבטיחו שאמת הוא דובר. אבל הוא אינו מקבל דבריו. "יורידו אותך לצינוק בעד השקרים, הנך קונטרריבולוציונר".

ברגע זה הוברר לרבי דבר התקרית על יד הכניסה לשער ומגמתם של נחמנסון ולולב. אולם ברגע זה אין הדבר עושה עליו רושם. הוא עומד להכנס לחדר המשרד, "המקום שם עונים ברצון וגם שלא ברצון", כפי ביטויו של נחמנסון. והוא נכנס.

במשרד הג. פ. או.

חדר גדול מרובע כי"ב על י"ב מטר. שולחנות ארוכים לכל שלושת כותלי החדר. מעבר האחד יושבות כעשרים כתבניות. ממולן ספסלים ארוכים כאורך השולחנות, מקום מושב בשביל האורחים המובאים.

מחזה מוזר: כארבעים איש ויותר יושבים בחדר זה. כעשרים כתבניות ועשרים אסירים ממולן, גליון ארוך לפני כל אחת מהכתבניות. כל רגע הן מרימות עיניהן אל היושבים ממול, לשאול שאלה מתוך הגליון והאסיר עונה.

בכל זאת שקט חרישי בבית, כאילו אין שם איש. שקט של נר גווע, דומית גסיסה. השאלות והתשובות — בלחישה. נשמע רק קול רשרוש העט על פני הגליון.

באמצע החדר עומדים כמה אנשים מזוינים, הם אינם מדברים, אינם מוציאים הגה מפיהם, רק מביטים לכל עבר ועל כל אחד במיוחד, על שיחות הכותבות עם האסירים, על מראה פני האסירים ועל הכל.

הרושם הכללי: פה הוא מקום אריגת הרשת. כל דיבור, כל הגה הנרשם בגליון ישמש יסוד לבנין אשר יבנה עליו השופט־החוקר. פה הוא בית אוסף החומר לעלילה ולאשמה. האסיר נשאל לשמו, כינויו, שנותיו, מולדתו, גזעו, דתו, מקום מגוריו, מעשהו, מספר בני ביתו, שמם ושנותיהם. אבל באמצעות עשרות השאלות נהפך האסיר למודה על כמה דברים וענינים, שאינם עולים על רעיונו תחילה. חלקת דיבורן ורוב התנהגותן של הכתבניות משפיעים על האסיר, שרעיונותיו מבולבלים ומצב נפשו מדוכא. גליון זה הנו חומר עשיר ביד השופט החוקר הבא אחרי זה בטענת "הודאת בעל דין". משגמרה הכתבנית את טיפולה באחד האסירים, היא פונה לפקיד אשר תפקידו ללוות את האסיר למחלקה אחרת, ומוסרת לו ניירותיו ותעודותיו של האסיר. יחד עם זה — פתק הרישום של האסיר הנקרא בשם "יארליק".

את השם "יארליק" פוגשים אנו בכמה מקומות. נכנסים לחנות גדולה לקנות, החבילה שהוכנה בשביל הקונה מסומנת ע"י מספר מסוים — "יארליק", שולח אדם משלוח ע"י הדואר, מקבל הוא מספר הרישום של המשלוח — "יארליק". כאן בשפאלירקא נותנים "יארליק" גם על אנשים. אבל נבדל הוא בזה מ"יארליק" רגיל. "יארליק" מדביקים על גוף החבילה, אבל "יארליק" זה אינו נדבק על גוף האדם ממש, רק על נשמתו. אחרי שעבר האסיר את המחלקה הזו וכתב וחתם על הגליון האמור, מופיע הוא כבר לא בשמו, כפי שהוא נקרא בפי אנשים אלא בשם חדש שניתן לו בשפלריקא — מספר ה"יארליק".

משנכנס הרבי לחדר זה, הרגיש בחבילתו המונחת על הרצפה. הוא חיכה לתורו אל הכתבנית. "שב אזרח — אומרת הכתבנית — הא לך גליון ותכתוב תשובה ברורה לכל שאלה הנשאלת בזה, במקומה המתאים לה".

הרב סירב לכתוב והכתבנית כתבה בשבילו: שמו, כינויו וכו'. במה אתה עוסק? שאלה אותו — אני עוסק בלימוד המחקר האלקי הנקרא בשם חסידות ולימוד ידיעת הלכות ע"פ דת ישראל.

"דת? מחקר אלקי? אינני יכולה לכתוב זאת על גליון שאלון זה" — אמרה. "אל תכתבי" — אמר הרבי.

ברגע זה נראו שלושה אנשים בפתח החדר מחפשים בעיניהם אנה ואנה. משהרגישו ברבי נראה היה כי מצאו את אשר חפשו.

כניסתם של שלושה אנשים אלה לחדר השרתה אימה גם על הפקידים שבחדר. כל אחת מהכתבניות התכווצה והתרכזה עוד יותר במלאכת הכתיבה. אחד מאלה השלושה התקרב ליד השולחן אשר ממולו ישב הרבי למלא את השאלון.

"אינני יכולה למלא את שאלונו של בן־אדם זה — מתלוננת הכתבנית בפניו — הוא אינו עונה על השאלות המוצעות לפניו". הפקיד לוקח את הגליון, מסתכל בו רגעים אחדים. פונה אל הרבי באמרו: "לא ענית על השאלות ועליך למלא אותו כולו. ודאי יודע הנך איפה אתה נמצא. בית זה יש לו חוקים משלו וכל הבאים הנה עליהם להשמע להם. רגילים פקידי בית זה שבקשותיהם מתמלאות בדייקנות ובמהירות".

"רוצה אני — אומר הרבי — לנצל הזדמנות זו ולברר, האם אפשר לסמוך על הבטחתו של נציג המשרד הזה, כי תתמלא אף היא בדייקנות?".

"אינני מבין את דבריך, אזרח?" עונה הפקיד.

נציג הג. פ. או. אשר בא לאסרני הלילה אמר לי כי תינתן לי הרשות להניח תפילין ולהתפלל. זה שעה וחצי אשר אני מתגלגל פה והבטחתו עדיין לא נתמלאה. הנני יהודי דתי ואף אחד אינו יכול להפריע לי מעבודת אלקים. זה דרשתי ברגע מאסרי ועליה נתן לי את הבטחתו הנאמנה פקיד הג. פ. או. זאת הנני דורש גם עתה. בנוגע לשאלון אומר הנני דברים אלה: אנוכי הרבי שניאורסון בנו של הרבי מליובאוויטש, נולד בליובאוויטש, למד בישיבה, גר שמונה וחצי שנים בעיר רוסטוב. עוסק בלמודים: לימוד המחקר האלקי — חסידות ולימוד הלכות ומצוות של דת ישראל. ככל היהודים שומרי דת אין לי כל יחס לפוליטיקה".

תשובתו הברורה של הרבי מתקבלת על פקיד הג. פ. או. "בעצם זה מספיק — פונה הוא אל הכתבנית — כתבי לפי דבריו".

"ומה בנוגע לתפלה?" — שואל הרבי שוב — "על זה יתן לך תשובה ראש המחלקה במקום שתשב" — עונה הפקיד.

הכתבנית מילאה את השאלון לפי דברי הרבי האמורים, ונתנה לו לחתום. לאחר שקרא את כל הכתוב בו, העביר הרבי קו על השאלות שלא נתן עליהם כל מענה וחתם.

פיסת נייר בגודל של גלויה ובה כתובים באותיות גדולות: יארליק מס'... הכתבנית מסמנת את המספר 26818, זהו ה"יארליק" של הרבי. "כן, הכל מוכן" — אומרת הכתבנית — מסתכלת בגליון ואומרת: "נכתב מעט אבל תכנו רב". אותות חמלה נראים בפניה. בלחישה היא אומרת: "אולי רוצה הנך למסור מה לבני ביתך, הגד לי ואמצא דרך למסור להם תיכף בבואי מעבודתי".

הרבי אינו עונה על דבריה. האם אין זאת רק פרובוקציה מכוונת להכשיל? הרגשנות ומתיחות העצבים הולכות ומתגברות. קיים רצון עז לדעת אחרית דבר, להגיע לידי איזה דבר מסוים, יהיה אשר יהיה, אבל דבר ממשי. לדבר עם השופט החוקר או לשבת במאסר. אבל בכל אופן להפטר מעינוי זה של משמוש הנשמה, מההקדמות הרבות המיותרות לגמרי. כל זה מרגיז עד מאד.

היא לוקחת את ניירותיו ואומרת לו ללכת אחריה. היא צוותה לא למסור אותו לידי מלוה. עוברים מחדר לחדר, דרך שלושה חדרים, מגיעים למסדרון אפל. שמירה מזוינת אין בו. ממנו צריך לרדת במדרגות ארבעה או חמשה סולמות. הרבי נזכר בחבילתו שנשארה: "האפשר לחזור ולקחתה?" "לא, אי אפשר! תצטרך לכתוב בקשה מיוחדת, אלא אם כן אני אביא את החבילה. אבל אני חוששת לעשות זאת. כל אות קירוב אל אסיר כרוכה בסכנה של כמה חדשי מאסר ובמיוחד אל אסיר שכמותך. דע, כי חומר רב נצטבר נגדך. שמעתי זאת מהפקידים ב. ב.".

יורדים בסולם אחרי סולם, והיא מספרת. לרגע נדמה כי היא מתכוונת רק להפחיד, ורגע — כי ניצוץ של רגש אנושי לוחש מדבריה. הלב הולם, הרגלים כושלות, רעד עובר בגוף.

שנים עשר איש — מספרת היא — הובאו הלילה, רובם כוהני דת, רוסים, לוטרנים, גרמנים, פולנים, מולה (כומר מוסלמי) ויהודי אחד — אתה. רוסי אחד, גרוזיני ופולני הובאו מהמסדרון האפל (זה שהרבי הובל בו) בשמירה מזוינת אל

החדר השלישי ומשם אל המרתף מתחת לבנין, שם הומתו ביריית רובה, בלי חקירה ודרישה, רק הודיעו לנו לרשום אותם בספר המתאים. לא כן אלה המצטווים למלא שאלון. בטח תשב ימים אחדים במבצר, אחרי כן, חקירה. נצטוויתי להוביל אותך אל הקומה הראשונה, מקום מיוחד לבקורת, אותה עוברים האסירים המובאים לשפאלירקא.

עתה מבין הרבי, כי ההובלה בדרך זו היא למטרת הטלת אימה בלבד. החושך, סולמות הברזל, שחרות הקירות, האויר המעופש — כל אלה מעוררים הרגשת זוועה ופחד מפני העתיד הלוטה בערפל. דפיקה בדלת. שומר הפתח פותח את הדלת. בתמהון שואל הוא: "איפה המשמר?" — "משמר אין!" — עונה הכתבנית — נצטוויתי להביא את האסיר הזה אל החדר מס' 4. ו"האות?" — שואל השומר. — "צאו אל המסדרון ואסגור את הדלת, אקרא לחבר... הוא צריך לתת רשיון כניסה. אינני יכול לתת לכם להמצא פה".

עד כמה חזקה פה השמירה — אומרת הכתבנית — על כל צעד וצעד שמירה, חרב, חנית, רובה וכידון. משחק ההפחדה של הכתבנית כבר מעורר בחילה. דקות מספר והדלת נפתחה. במפתן נראו פניו של איש שחור כעורב. שערותיו ארוכות ופרועות, לבוש חולצה ירוקה בלי חגורה.

"בוקר טוב, חבר"... אומרת הכתבנית — הפקיד... ציוה עלי להוביל אסיר זה אל חדר הבקורת מס' 4 דרך מבוא זה. תן לי הרשות למלא את הפקודה, כי דבר לי אל החבר המבקר... למסור בעל פה.

החבר... בעל השערות הפרועות, מודד את הרבי במבטו מראשו ועד כף רגלו, מגרד את ראשו ויורק רקיקה גדולה. פיהוק ארוך ופזמון מתמלט מבין שיניו: "אופל יקח את כל האסירים, משנה עבודה עבדתי הלילה. זה רק כשעה אשר שכבתי לנוח, והנה הביאה הרוח חתיכת זבל כזה. האם חולה היה לבוא דרך המבוא, אשר כל האסירים הרגילים באים בו ולמה לו דרך מבוא זה? ממנו מורידים למרתף לישון שנת עולמים". החבר... נותן את הרשיון לשומר הפתח.

דרך מסדרון קצר ואפל פונים למסדרון לימין, משם לחדר מרובע כח' על ח' מטר. על יד שני שולחנות יושבים שני פקידים עסוקים במלאכתם. הכתבנית מתקרבת אל אחד הפקידים ואומרת: "הבאתי יארליק מס' 26818", ושמה את הניירות על השולחן. היא מוסרת דבר־מה בלחישה לפקיד, הוא מתעורר מעיפותו ועצלותו ופונה אל הרבי לאמור: "חכה שם בחדר ההוא", כשהוא מצביע על דלת החדר. "אבל חפצי נשארו בחדר אשר מילאתי את השאלון, האפשר לשלוח את מי להביאם?" אין לנו משרתים בשביל האסירים, ולמה לך חפצים? בכלא אין צורך בחפצים, מה יש לך שם? "דברים הדרושים לי — עונה הרבי — תפילין, טלית, סדור תפילה. אני מוכן לשלם אם מי מהעוזרים כאן יטרח להביאם הנה".

"מנהג אדונים — מתרתח הפקיד — משרתים תן להם, חולים הם לשאת את חפציהם בעצמם. כל חפצי דת אסורים בין כותלי בית הכלא בין כך ובין כך. פקיד המחלקה אשר תחת פיקוחו תמצא יקח אותם ממך. עזוב את ההבלים שלך, עליך לדעת, כי הנך אסיר".

הפעם לא הבליג הרבי וענה מתוך התרגשות: "במשך השעתיים שאני נמצא פה שמעתי כבר עשרות פעמים, כי אסיר הנני. אינני יודע אם אני לבדי אסיר פה, או שכל הפקידים הנמצאים פה גם הם אסירים? כמוך כמוני, אסור לך לחרוג מהמסגרת שניתנה לך, וכשם שאני צריך להכנע לפקודה ולמשמעת, כן חייב אתה למלא את חובתך. אל לך להשמיעני דברי בוז על הקדוש לי. החוק מרשה לי לדרוש את חפצי ולבקש רשיון לתפילה".

הפקיד נתרשם מדברים אלה. כנראה אינו רגיל לשמוע פה סגנון כזה. הוא מכניס את הרבי לחדר ההוא ואומר: שב פה עד אשר אקרא לך.

חדר לא גדול כארבעה מטר רוחב על שמונה מטר אורך. קירותיו משוחים בששר. חלון אחד גדול שפסי ברזל סוככים עליו מבחוץ, ככל החלונות בבית הכלא. שולחן באמצע החדר ומסביבו כמה כסאות.

הרבי מתישב על אחד הכסאות, מסתכל מסביבו, השעון על הקיר מראה עשרים דקה לפני חמש. מה עושים כעת בני הבית? — חולף רעיון במוחו — "לא! אסור לי בשעה זו לחשוב מחשבות המדכאות ומשפילות את רוחי. אין פה המקום לעצבות ושפלות. המקום והזמן דורשים חסדי השי"ת ועזרתו, אומץ הלב ורוממות הרוח ועם זה לשים דעת ולב על פרטי ההשגחה העליונה". המקור ממנו הוא יכול לשאוב כוח להתעלות רוחנית, להתרומם מעל למצבו, הוא זכרו הקדוש של אביו במאור פניו הקדושים.

— אבי, אבי וקדושי —

"צריך אני להכין עצמי להנהגה אחרת, למצב אחר, מצב של אסיר. מצב אשר לא ידעתי כמותו עד היום, כזה של מבצר פיטרופבלובסק או של פייני סוביט (במקום בהם נמצא במאסר הרב הזקן בעל התניא, ראש השושלת של אדמו"רי ליובאוויטש). חייב אני להתרגל בזה, בכדי שלא להבהל ולא לפחוד, בכדי שאוכל להחזיק מעמד ולא לזוז מהחלטתי: לא לתת למרמס את גאון יעקב. ד' הוא יחזקני. עוד לא עברו שלוש שעות וכבר הנני עיף, אין בי מתום, ראשי כואב מאד, הלב כואב וגם דוקר בירך השמאלית, נוסף על כולם הכאב בגרון. בשעה זו עלי לא לשים לב אל כאבי גופי לעומת כאבי נפשי, ונפשי כואבת מאד. אנא ד' הביטה וראה בעני עמך. הלא לא אותי הושיבו במאסר, כי מה אני? רק זה שהנני נצר מאבות קדושים, אחד האבנים אשר עמודי חצרות ד', חצרות התורה, נשענים עליהם. אנא ד'...".

חמש דקות לפני השעה חמש — מהרהר הרבי — מה טוב היה אילו היו מביאים לו את הפציו ומרשים לו להתפלל. מי יודע, אולי בגלל זה הובא הנה וכך הוא רצון העליון שגם במערת פריצים וזוללי אדם זו יבוא איזה יהודי להתפלל, להגיד פסוקי תהלים ולחשוב על הקדוש ברוך הוא אשר מלא כל הארץ כבודו. האם לא זאת היא תורת "ההשגחה הפרטית" שלימד אותה הבעל שם טוב הקדוש? בזכרונו עולה מסעו בהיותו ילד רך עם אביו הקדוש בין הרי קרים, בין סיבסטופול ליאלטה. תפלת מנחה של אביו בבקעה קטנה בין שני סלעים גבוהים וכו' וכו'.

מחשבתו מופרעת על ידי הדלת הנפתחת של החדר בו הוא יושב וקולו של פקיד

הקורא: "צא הנה! הזאת היא חבילתך?" שואל הוא בכעס ובהתרגשות. על ידו עומד הכן חייל, בידו השמאלית הוא מחזיק חרב נוצצת, בידו הימנית רובה ושני סכינים ארוכים תלוים בחגורתו. "כן — עונה הרבי — שלי היא. האם תרשה לי להניח תפילין ולהתפלל תחת השגחתו של שומר? זה יארך 15־20 דקות בלבד, עשה זאת בטובך". "לא! — עונה הוא בקצף — מה הנך רוצה להקים גם אצלינו בית תפילה? תן הנה מהנמצא אצלך, מעות, שעון, כלי כסף וכלי זהב, את כל אלה אין רשות לאסיר להחזיק אצלו. פה הם יהיו שמורים. היוצאים חפשי מקבלים חזרה את חפציהם. לנשלחים — שולחים את חפציהם, המומתים — מוסרים אחרי כן לבני ביתם".

הרבי מסר לו את שעונו וחמשים ושמונה רובל שהיו אתו. הפקיד שקיבלם נתן לו קבלה על זה. "עכשיו — פונה הפקיד אל החייל — אני מוסר לידך את היארליק 26818, תוביל אותו אל ראש המחלקה הששית, הוא כבר יודע איפה להושיב אותו. נצטויתי להגיד לך, כי אתה תשא את חפציו, כי אזרח זה חולה הוא והובטח לו שרות". "כפקודתך" — עונה החייל. "הנני מרשה לך — עונה הפקיד — להכניס את החרב לתערה, אני בטוח שלא יברח מידך... בשתי אצבעות תוכל לחנוק פרעושים כאלה".

בעת מסירת חפציו הספיק הרבי להוציא את התפילין ולהכניסם בכיסו. הולך הוא עכשיו אחרי החיל במסדרון אפל ומתחנן אליו, כי יתן לו להניח תפילין, רק חמש או שלוש דקות יקח כל הענין, כיהודי דתי מצווה הוא על כך.

החייל מספר לו, כי יודע הוא מה זה תפילין, מוצאו מעיירה קטנה וגר על יד בית הכנסת, אבל בכל זאת לא ימלא את מבוקשו. הולכים הם שניהם, החייל בראש ואחריו הרבי. מכיון שראה הרבי שתחנוניו אינם עוזרים לו החליט להניח את התפילין בדרך הלוכו. הניח את התפילין של יד ועוד לא הספיק להניח תפילין של ראש, החייל פנה לאחוריו, וראה את הרבי עוסק בהנחת תפילין. בכעס רב הנחית מהלומה על הרבי ודחפו שמאלה, מקום שם מוריד סולם מדרגות לקומה תחתונה. הרבי התגלגל מעל המדרגות למטה. בנפלו קיבל מכה מפסי הברזל אשר מעברי־המדרגות. חגורת בטנו נקרעה והברזל של החגורה נשבר ושרט שריטה עמוקה בבשרו ופצעו. בקושי רב עולה הוא על המדרגות, הלב מתכווץ מכאב. "עוד תראה — צועק השומר אליו — את המנה היפה אשר יכבד אותך הפקיד ראש המחלקה הששית ואז תשכח על תפילותיך. תשכב בצינוק שלושה־ארבעה ימים בין העכברים בחושך אפלה, בלי פת וטיט, אז תשכיל להבין אשר בשפלירקא אין עושים בית־תפילה יהודי".

הולכים דרך מסדרון רחב. עוד נשאר לו לעלות בשלושה סולמי מדרגות עד אשר יגיע אל ראש המחלקה הששית, שם יקבל עונש גם על החטא האחרון — הנחת התפילין. ההליכה קשה מאד עליו. מרגיש הוא את הדם הזב מהפצע, הוא מתישב על אחת המדרגות לנוח רגע. הוא מתגבר על כאביו, אוחז בפסי הברזל ועולה ממדרגה למדרגה. השומר כבר עלה בסולם השלישי והוא עודנו למטה, עולה לאטו מדרגה אחרי מדרגה. ראש המחלקה הששית עומד מוכן לקבל את פני האורח.

"יארליק 26818" — אומר החייל ומושיט את הניירות לראש המחלקה הששית.

"טוב, טוב, — אומר הפקיד — הגש את הסחורה, משעמם לשבת בחיבוק ידים. בזריזות יותר, זקן, למה אתה זוחל שם. הזמן יקר".

הרבי עולה למעלה כשהתפילין בידו. לך לחיפוש — אומר לו הפקיד. בצעדו צעדים אחדים, נותן הוא פקודה: "פיטיה, קבל את הסחורה יארליק 26818 והתחל בעבודה". ז"א שיקבל את הרבי מידי החייל המלוה אותו ויכניס אותו לחדר המשרד של המחלקה הששית.

פיטיה יוצא לו מאחד התאים, והולך ומתקרב אל הרבי. עומד ומודד את הרבי במבט עיניו ומדבר לעצמו: ראה, גם רקבון כזה התחילו להביא הנה. אין מה להגיד, פרזיט הגון, זשיד (יהודון) בעל זקן. לך, זקן, לחיפוש. אין דבר, ננקה אותך כאן כראוי. אחת אחת נפרק את עצמותיך.

פיטיה זה אינו מזוין, אבל מראה פניו מזעזע; פניו מלוהטים, קולו גס, מביט הוא בצד, אינו יכול להסתכל ישר לעיני בני אדם. הולך פיטיה לפני הרבי אל הפקיד הראשי של המחלקה הששית.

"מה אתה צולע? — שואל פיטיה — האם האויר של שפלירנא פגע בך? האויר פה טוב, כן? פה נותנים להריח בשמים, בשמים טובים, עבור פרזיטים כמוך יש לנו פה בשמים כאלה, אשר ביום הראשון הם נופלים על פניהם כאילו תקפה אותם מחלה. שנים שלושה ימים — ממשיך הוא — שוכבים הם עד אשר בא הרופא ופעמים אשר הוא מאחר, והוא רושם את סיבת המיתה בלבד.

מדוע פניך חיורים — שואל הוא — האם חולה גם אתה? אחרי החיפוש תוכל למות לך במנוחה. איש לא יפריע לך. גם בביתך לא ידעו דבר. הרופא יכתוב אישור למשרד, הפקיד הראשי יחתום, ירשמו בפנקס המשרד, ימחקו את היארליק ואת הפגר יזרקו לאחד הבורות תחת הבנין".

כאביו של הרבי מתגברים הוא מוכרח לעמוד. "מה הנך מתחפש? האם לשאת אותך אל הפקיד לחיפוש? חדל לך פרצוף יהודון!".

"פטיה — צועק פקיד המחלקה הששית — איפה אבדת? איפה יארליק 26818? הגש הנה מהר. נמאס לי לחכות".

"אני בא מיד" — עונה פיטיה והוא פונה אל הרבי: "כבר פקעה סבלנותו, רואה אתה שד, נבלת כלב".

נכנסים אל הפקיד. חדר שלושה על שלושה מטר. בלי חלונות, מואר באור החשמל, דלת ברזל. "הא לך סמרטוטיך — פונה פיטיה אל הפקיד — האם גם זה סחורה? בעוד שעה תצא רוחו!".

הפקיד שומע מליצתו של פיטיה, שוחק לו מתוך נחת רוח, באמרו: "מה לעשות, אחי, אם אין משהו אחר, גם זה טוב. אסור לחברינו לשבת בלי עבודה".

"ובכן — פונה הוא אל הרבי — הבה נחפש. מה יש לך בכיסך".

חיפש בכיסיו ולא מצא מאומה. התחיל לחפש בחבילה. מצא שם תפילין של רבנו תם, שמושא רבה, חגורה (מיוחדת לתפילה), ספרים ולקח אותם. תפילין של רש"י הרבי עודנו מחזיק בידו.

"לך, — אומר הפקיד לפיטיה — למקומך, כשאגמור את החיפוש, אקרא לך".

בחדר עמד רק כסא אחד והרבי ישב עליו והוא פונה אל הפקיד בבקשה להרשות לו להניח תפילין. "לא!" עונה הפקיד. הוא מחפש בחבילתו של הרבי והרבי יושב מאחוריו. חטף הרבי והניח תפילין, קרא קריאת שמע והתחיל בתפילת שמונה־עשרה. ברגע זה גמר הפקיד את החיפוש, פנה לאחוריו וראה את הרבי מעוטף בתפילין. נשתומם והביט בעיני תמהון על המראה המוזר ובו ברגע עלה דמו בפניו, אחז את התפילין של ראש בקריאה: "פרצוף יהודון, בצינוק אושיב אותך, שד שכמותך!". בגמרו בברכת "ומלוך עלינו אתה ה' לבדך בחסד וברחמים" הוכרח הרבי לחלוץ את התפילין, בחששו שזה יקרע אותם.

"חס אני עליך, זקן, — אומר הפקיד — גם בלעדי תמות במהרה, פניך החיורים ושפתיך השחורות מעידות עליך, כי לא לאורך ימים נטפל בך. הגד, במה אתה חולה?". הרבי לא ענה לו, רואה הוא, כי תפקידם של כל אלה העובדים פה הוא להפחיד את הירליקים.

"פיטיה" — צועק הפקיד. "מה יש?" — עונה הלה. "מה זה תשאל? האם לא תדע מה עליך לעשות?" "מה, להוציא את הרפש? האם נרשם כבר?" — שואל פיטיה. "עוד לא — עונה הפקיד — תיכף ארשום אותו בפנקס המובאים, אחר־כך אתן לו מספר. נעשה הכל כחוק וכיאות".

"למה לך לטפל כל כך הרבה בטנופת זו, תן אותו להוצאה, וחסל. בין כך ובין כך לא יעמוד, ובעוד יום או יומיים ימות".

"לא, אחי, לא יתכן ככה, צריכים אנו להתנהג על פי החוק, לרשום את היאליק במקום המתאים, לציין את המספר בסדר נכון. אם חולה הוא, נרשום בפנקס ונשלח הודעה לרופא. מה היום? ד' בשבוע, אם רק אספיק לשלוח היום ואז בשבת — ועל כל פנים לא יאוחר מיום ב' יהיה ביקור, ואולי עוד לפני כן ישוחרר מכל מחלותיו".

"כדור אחד וחסל" — אומר פיטיה.

"זה כבר ענינה של הפקידות הראשית. אם תבוא פקודה להוציא את הסחורה, אוציא. אתה פיטיה יודע כבר את הסדר, בעל נסיון ותיק אתה".

"ידעתי, ידעתי, אוהב אני מאד לראות כיצד מפרפרים הם ביסוריהם שעתים או שלוש. ישנם כאלה אשר בהובילך אותם הם הולכים כמתים. אתה מתחיל להפשיט אותם והם כבר מתים מפחד. זה לא נעים. לעומת זה, כאשר שותת דם אז נעים להסתכל. לפעמים צריך לחכות חמש או שש שעות עד שהעסק נגמר. אז, רק אז, משמח, כל כך נעים לי להסתכל בהם, תענוג ממש".

"גמרנו — אומר הפקיד — הכל מוכן. ירליק 26818 להכניס בחדר 160 פתק 4, עכשיו, זקן, — פונה הוא אל הרבי — הכינוי שלך הוא "מס' 160 הרביעי". לך פיטיה. קבל מס' 160, רביעי. תחתום וחסל".

פיטיה חותם. הפקיד מסתכל עליו מתוך הנאה ומסיים: "טוב, הכל בסדר".

"עכשיו אתה שלי — אומר פיטיה — קום ולך לנוח, קח את חפציך".

הרבי לוקח את התפילין מעל השולחן ומתחנן לפני הפקיד, כי ירשה לו לקחתם אתו. הלא הובטח לו על זה. הפקיד צוחק לו ואומר: "שכח, זקן, על זה. דע, כי אסיר הגך, עזוב את ההבלים שלך. לא אתן לך יותר מזה שנתתי לך. הלבנים שלך, המטפחות, ולא יותר. אם תרצה תכתוב בקשה אל הפקידות הגבוהה, אם תבוא פקודה, אתן לך ככל אשר יצוו עלי".

"פה — אומר הרבי — אתה הפקיד. לא דרושים לי פקידים יותר גבוהים, אני פונה אליך, עשה עמי חסד, תן לי את התפילין שלי. הלבנים, המטפחות והאוכל אינם דרושים לי".

רגע נראה אשר לבו, לב האבן של הפקיד, נכנע, האכזר הפך לאיש. "אינני יכול, אומר הוא, רוצה אתה, כתוב בקשה. הא לך נייר וכתוב".

בעת ישיבתו של הרבי בחדר זה, שם לב לטבלה תלויה ועליה כתובים חוקי בית־הסוהר, ביניהם גם סעיף האומר: הרשות ניתנת לאסיר לשלוח בקשה גם ע"י מברק. בתנאי, אם יש לו כסף במשרד הג. פ. או. והוא צריך לציין, כי הוצאות המשלוח ינוכו מכספו הנמצא בידי הג. פ. או. לפי האמור כתב הרבי את בקשתו בשלושה מברקים לאחר שהפקיד הרשה לו זאת למרות סרובו של פיטיה.

הנוסח של הבקשה אחד הוא בכל שלושת המברקים תוכנה:

"אני מבקש לצוות לפקיד המחלקה הששית לתת לי את חפץ הדת — תפילין שלי".

רב דתי י. שניאורסון

מחלקה ששית, חדר מס' 160

המברקים נשלחו א) אל הקטיגור הראשי

ב) אל הפקיד הראשי של שפלירנא

ג) אל השופט־החוקר נחמנסון.

הפקיד קרא את המברקים ואמר: איזה מעוף, איך הוא כותב לקטיגור הראשי ולחוקר!

הרבי דרש ממנו אישור על קבלת המברקים ממנו כחוק וזה נתן לו.

מוביל פיטיה את הרבי לחדר המיועד לו ומבהיל אותו בסיפוריו, כמה נעים לו לראות את דמי העשירים וכהני הדת הנשפך. "עבודתי היא להוציאם מחדרם ולהביאם למקום המעשה. אחרי ככלות הכל עלי להוציא את הפגרים, לנקות את הרצפה והקירות מדם. פעם חיכיתי ליציאת נשמתו של אחד המומתים. היה עלי להשליך שבעה גופות לאחד הבורות במרתפי הבית מתחת לבנין. כולם כבר הוציאו נשמתם, רק אחד עוד פרפר — מראהו כמוך, חיור ובעל גוף — לא רצה להוציא את רוחו, מפרפר ומנענע פעם בידו ופעם ברגלו. פלוני עדיין לא מת. החלטתי ללכת לקחת ספל תה וחזרתי, עדיין פרפר. כל כך נעים היה לי לראות, עד ששתיתי את התה בלי סוכר. אחר כך פקעה סבלנותי. בעטתי בו פעמיים ברגלי ואז הוציא את רוחו, מגרונו החל שותת דם. מיד נעשה שחור כחיפושית.

אותך צריך היה להושיב בתא בודד, כי נמנה אתה בין היוצאים לקולר, אבל כנראה הצפיפות גדולה ולכן קבעו לך חדר מס' 160".

על יד דלת עשויה מברזל מס׳ 160, נעמד פיטיה, פתח במפתחות את שני המנעולים.

״זהו החדר בשבילך״ ודחף את הרבי לתוך החדר. החדר נסגר שוב מאחורי מנעול.

בכלא שפלירקא

חדר כשני מטר רוחב וכארבעה — אורך. כשני מטר גובה. הקירות מאבנים ועבים מאד. הדלת מברזל, בכותל חלון אחד יוצא לחצר. אורך החלון כשלושת רבעי מטר, בגובה — החצי מזה. פסי ברזל מבפנים מכסים את החלון שתי וערב. מעבר השני רשת ברזל סוככת את החלון למען לא יוכלו האסירים לראות את הנעשה בחוץ ולא יוכלו לדבר עם האסירים היושבים ממולם, מעבר השני של החצר.

מיטת ברזל קבועה בקיר, וגם שולחן ברזל קבוע בקיר. צינור מים, בפינה כלי חלול לצרכי אדם, מנורת חשמל, צינור חמום עובר לאורך החדר לחמם אותו.

חדר זה נחשב כתא של בודד. אבל כאשר רבו האסירים, התחילו להושיב בו שנים, שלושה וגם ארבעה. דלת החדר מבורזלת, באמצעה נמצא אשנב קטן בגודל ביצה, מכוסה ברזל. מטרת האשנב לתת לשומר את האפשרות לראות בכל עת את הנעשה בין האסירים. מתחת לאשנב זה נמצא חלון קטן מרובע, דרכו מגישים לאסירים את האוכל בשעה הקבועה. בכל שעות היממה מכוסה חלון זה במכסה ברזל סגור על מנעול.

חוקי בית הסוהר

א) הפקידים אסורים לבוא במגע עם האסירים.
ב) כל החדרים סגורים בשני מנעולים.
ג) האסירים חייבים לשכב לישון בשעה הקבועה ולקום בשעה קבועה.
ד) ביום אסור לישון.
ה) אסור להסתכל בחלון (אף שאי אפשר לראות מאומה).
ו) אסור לכסות את האשנב.
ז) אסור להשליך דבר מה דרך החלון.
ח) אסור לעשן בלילה.
ט) אסור להדליק נר בחדר.
י) אסור לשוחח בלילה.
יא) אסור לדרוש שום דבר משעה אחת בלילה עד שבע בבוקר, ז״א מזמן השכיבה עד זמן הקימה.
יב) האסירים אחראים לשלמות הכלים בחדר.
יג) כל אסיר חייב לרחוץ את רצפת החדר.
יד) האסיר חייב להשמע לפקודת השומר.

אסיר העובר על חוקי בית־הסוהר, רשאי השומר להעניש אותו לפי הבנתו במניעת אוכל או שתיה, יום או יומים, או להמליץ בפני פקיד המחלקה להושיב את האסיר בצינוק ליום־יומיים ולפעמים גם לשבוע.

משטר בית הסוהר

א) בבוקר מעירים את האסירים על ידי כרוז: עמדו עמדו. הכל חייבים לרדת ממיטתם. השומר מסתכל דרך האשנב ואוי לו לאסיר שלא נשמע לפקודה.

ב) כרוז יוצא: הכונו לקבל לחם. בה בשעה פותח שומר אחד מנעול אחד, אחריו בא שומר שני לפתוח את המנעול השני ואחריו המחלק את הלחם.

ג) כל אסיר מקבל לחם שחור במשקל קילוגרם. זה מספיק לו ליום שלם ועל פי רוב משאיר הוא מהלחם.

ד) כעבור זמן מה יוצא כרוז: הכונו לקבל חמים, והאסירים עומדים הכן לקבל את החמים. כל אסיר הבא לחדר הכלא מקבל כף עץ, קערית, ספל עשוי מאלומיניום בגודל של כוס.

ה) שעת הצהרים. כרוז מכריז: הכונו לקבל סעודת הצהרים. כל אחד מהאסירים מנקה את הקערה ואת הכף. עומדים הכן לקבל את הסעודה ומתוכחים ביניהם מה תהיה ארוחת היום.

ו) ערב, קול מכריז: הכונו לקבל דייסה. זוהי סעודת הערב. בחדר תנועה גדולה. זה אומר: אקח ולא אוכל, השני — אקח ואוכל, השלישי — לא אקח. האשנב נפתח, המלצר ממלא את הקערות דייסה שחורה. בערב מקבלים פעם שניה חמים. פעמים ביום מחלקים חמים. כל פעם ספל מים ולא יותר. כרגיל. מחזיקים בספל באמצעות הידית אבל לפעמים מצווים הפקידים על האסירים להחזיק לא בידית אלא בספל עצמו. הכוונה לצער את האסירים בחום של המים הרותחים.

ז) פעם ביום ניתן לאסיר לצאת לטיול למשך רבע שעה. הכרוז אומר: חדר פלוני הכונו לטיול.

הכרוז לטיול מתקבל בהנאה רבה ע"י האסירים. יום שלם מחכים לטיול. הטיול מספק לשעה קלה את הכמיהה לצאת מן החדר, לשאוף אויר, לראות את פני הרקיע. להתהלך כמה מאות מטרים בסיבוב. אבל מחוץ לאמור יש בטיול גם משהו נוסף — אולי יזדמן לפגוש בין האסירים גם את אחד המכרים. הטיול נוטל חלק הגון ממחשבתו של האסיר. חושב הוא, כיצד להתנהג בזמן הטיול, באופן אשר הטיול יביא איזה תועלת לעניננו. ואמנם, לפעמים מצליחים לפגוש את מישהו ולפעמים גם — להתקשר באמצעות רמז קל, אף כי השמירה קפדנית מאד ע"י פלוגת שומרים מיוחדת, המפקחים על הטיול.

גם אחרי שחזר האסיר לחדרו, עוד מהרהר הוא הרבה על הטיול ועל פגישותיו. לפעמים רוחו נשברה בקרבו עוד יותר, ולפעמים הוא מעודד. בכל אופן, הטיול הוא מאורע חשוב בחייו של האסיר.

הטיול אין לו זמן קבוע, יכול הוא להערך במשך כל היום. רבע שעה מבין שתים־עשרה שעות היום של האסיר, משבע בבוקר עד שבע בערב. הסדר הוא כזה: לאחר הכרוז בא אחד לראות באשנב אם האסירים כבר מוכנים. פותחים את הדלת, פקיד מיוחד בלווית פלוגת חיילים באים לקבל את האסירים. ראש הפלוגה נכנס לחדר לראות את הנעשה. יוצא ועומד על סף החדר. האסירים יוצאים זה אחרי זה כשקומתם

כפופה. הפקיד סוגר את הדלת ומוביל "את הפרעושים לרחוש על פני האדמה" (מליצתו של ראש הפלוגה).

החצר מוקפת מכל צדדיה ע"י כתלי הבנינים של מבצר שפלירנה, באמצעה עומדת בימת עץ גבוהה מקומתו של אדם. מסביב לה נערך הטיול בסיבוב. על הבימה עומד שומר המפקח על המטיילים לראות אם הם נוהגים כחוק. והחוק הוא:

א) ללכת במקום המיועד לטיול מסביב לבימה.
ב) אסירי כל חדר וחדר הולכים זה על יד זה.
ג) אסור לדבר כי אם בחשאי.
ד) אסור להסתכל בכיוון לאיזה חלון מחלונות המבצר.
ה) אסור להרים איזה דבר מהארץ.
ו) אסור לזרוק כל דבר.
ז) אסור לקרוץ בעינים, לעשות תנועה ביד או ברגל.
ח) אסור לדבר עם אחד מהמלווים.
ט) אסור לתת או לקחת סיגריה מהשני.

לפתע יוצא כרוז: הטיול נגמר, נגמר הטיול. עמדו, עמדו! אסירי כל החדרים עומדים זה על יד זה רגל אל רגל וכתף אל כתף. כרוז שני: קדימה! מגיעים עד הכניסה. כרוז שלישי: לעמוד ולהסתדר בזה אחר זה. קבוצה קבוצה נכנסת לחדרה.

בכל יום נותנים לאסירים עפרון ופיסת נייר לכתיבת בקשה (אם הוא רוצה) אל פקיד המחלקה, או אל השופט־החוקר או אל הסניגור או אל הרופא. גמרו לכתוב, מחזירים את העפרון. הכתיבה בכלל אסורה.

פעם בשבוע ביום ד' יכול כל אסיר לשלוח חזרה לביתו את הלבנים שצריכים כביסה. כלי האוכל שהובאו לו. למשלוח זה הוא מצרף רשימה מדברים שהוא שולח ויכול גם לכתוב מלים ספורות אם בריא או חולה. מעבר השני יכול הוא לכתוב, מה הוא מבקש להביא לו.

פעם בשבוע, ביום ששי, יכולים אנשי ביתו של האסיר להביא בשבילו אוכל למשך השבוע. יש סדר מיוחד במשלוח זה. פעמיים נערכת בקורת במשלוח. פעם ראשונה בעת מסירתו במשרד הכללי של הג.פ.או., פעם שניה בעת מסירתו לידי האסיר במחסן פקיד המחלקה שלו. כל דבר הנמסר לאסיר אסור שיהיה חתום או שלם. גם לחם הנמסר, נחתך לחתיכות קטנות, לראות אם לא נמצא בו איזה מכתב־סתר לאסיר. כל מצרכי אוכל נחשבים כדבר פינוק ומותרות אסורים על האסיר.

הבגדים הנשלחים אליו נבדקים במקום התפירות.

בהגיע יום ששי מחכה כל אסיר שיש לו קרובים להקרא אל פקיד המחלקה לקבל את הנשלח לו. הליכה זו והבאת המשלוח מעודדת את רוחו של האסיר. הוא זוכה לראות גם את כתב־ידם של קרוביו היקרים, וזה גורם לסיפוק רב. לפי החוק רק מראים לאסיר את הרשימה שנכתבה על ידי קרוביו, אבל אין היא נמסרת לידו.

ישנם מהקרובים המערימים לכתוב את רשימת החפצים הנשלחים (אולי גם עוד משהו) על חתיכת בד ותופרים אותה על עטיפת הבד או השק, אשר בהם נשלחו האוכל והבגדים.

כאשר מביא האסיר את המשלוח לחדר הכלא, הוא מניח בזהירות של חיבה את חבילתו, בעינים חודרות מסתכל הוא בה מכל עבר ופינה, על כל תפירה ותפירה שבשק, קורא הוא במתינות כל מלה ומלה ומדייק בכל אות ואות. האם אין בזה איזו ידיעה או רמז בשבילו. משגמר לקרוא מתחילה בדיקת שק העטיפה. מעוררת את תשומת לב האסיר השאלה, מדוע בשבוע העבר נשלחה לו החבילה בעטיפה אחת והפעם בעטיפה אחרת? יתכן כי העטיפה בשק של קמח רמז יש בה מצד בני ביתו, כי נודע להם אשר מאשימים אותו במסחר וקנין של קמח.

באופן כזה בודק הוא את כל המצרכים אשר נשלחו לו. אחרי ככלות הכל, יושב הוא לו בשקט ומהרהר על מצבו, במה עומדים להאשים אותו, ומה יענה על זה?

פעם בשבועיים רשאי האסיר לשלוח גלויה לבני ביתו. מובן מאליו שהמכתב עובר תחת ידה של בקורת חמורה ולכן צריכים דבריו להיות מעטים. עליו להסתפק בכתיבה על מצב בריאותו.

פעם בשבועיים רשאי האסיר לקבל מכתב מבני ביתו, אולם אם נמצאו במכתב דברים מיותרים או שבכלל אינו לפי רוחו של המבקר, אין המכתב נמסר לתעודתו.

פעמיים בחודש, ביום הראשון ובחמשה־עשר לחודש הרשות לאסיר שיש לו כסף במשרד הכללי של הג. פ. או. לקנות מצרכים בחנות הקופרטיבית של שפלירני, אלא שעליו לכתוב בקשה מה הוא מבקש ולציין שהתשלום הוא על חשבונו. בקשה זו נשלחת לאישור אל השופט־החוקר ואל המנהל הכללי של המשרד. נתקבל האישור — מתמלאת בקשתו.

פעם בשבועיים מחלקים בין האסירים דברי ספרות. כל אסיר יכול לקחת שנים־שלושה ספרים. אין רשות לאסיר לדרוש איזה ספר שהוא רוצה. יכול הוא לקרוא רק את הספרים הניתנים ע"י ההנהלה, רובם מהספרות הקומוניסטית.

פעם בשלושה שבועות יכול האסיר להתגלח או להסתפר. רק עליו להודיע על כך שבוע מקודם לכן, ברשימה מיוחדת לכך.

פעם בחודש חייב האסיר ללכת למרחץ. הרשות בידו ללכת גם פעם בשבועיים אם רצונו בכך, אבל פעם בחודש מוכרח הוא ללכת.

פעם בחודש מוכרח האסיר ללכת לביקור אל הרופא. הרשות בידו להזמין רופא אליו אם הוא זקוק לזה. אבל מוכרח הוא קודם להגיש בקשה אל פקיד המחלקה. הלה מעביר אותה אל בית הפקידות הכללי. נתקבל אישור מתמלאת בקשתו. פרוצדורה זו דורשת לא פחות משלושה ימים.

היחס אל האסירים והצינוק

להשלמת התואר של הג. פ. או. ומשטר בית־הסוהר הסוביטי בשנות העשרים, כדאי להביא כאן (מתוך רשימותיו של הרבי) את סיפורו של האסיר ס. שנמצא בחדר אחד עם הרבי בכלא השפלירני. אסיר זה, רוסי פרימיטיבי, תמים, שאין לו כושר שכלי להפריז על מה שראו עיניו. מספר הוא:

"לא ידעתי את חוקי בית־הסוהר. בלילה הראשון לבואי הנה נשמע כרוז: לישון, ואני יושב לי יחידי בחדר זה. לא רציתי לישון, מעשן אני לי סיגריה. הציץ

השומר באשנב זה (הוא מראה בידו) ומצוה עלי ברוגז לשכב לנוח. עניתי לו בפתגם המשולש (גידוף הנהוג בין הרוסים). עוד לא הספקתי לגמור את הסיגריה, נפתחה הדלת, השומר מצוה עלי ללכת אחריו. קמתי והלכתי אחריו. יורדים אנחנו סולם אחרי סולם עד אשר ירדנו לפרוזדור מרתף הבית. פתח השומר דלת אחת ומצוה עלי להכנס שמה, נכנסתי. חשבתי, כי הוא הולך אחרי, אבל כרגע שומע אני, כי הדלת נסגרה. פסעתי פסיעה אחת והנני נמצא בבוץ, האויר מחניק. הדלקתי גפרור ואני רואה חדר גדול כחמשה על חמשה מטר. הקירות רטובים ועליהם שורצים תולעים שחורים, לבנים, גדולים וארוכים. כל הלילה עמדתי בבוץ עד קרסולי. מזמן לזמן אני מנענע בידי לגרש את העכברים הגדולים הקופצים עלי. קולם היה מפחיד ומבהיל אותי.

נדמה היה לי, כי יממה שלמה אני נמצא במרתף. ואוכל? שם אין תאוה לאוכל, אין גם חשק לעשן, אין רצון לשום דבר. אחר כך שומע אני שפותחים את הדלת. חושב אני — עכשיו יובילוני ליריה. הנני שומע שריקה: "בוא הנה". אני עונה: "אינני רואה כלום. לאן ללכת?" השומר מאיר, ראיתי לפני מיטת ברזל כזו הנמצאת כאן, אבל רבונו של עולם! מה נורא! "צא מכאן!" משמיע הפקיד, תיכף יצאתי. "עלה על המעלות" צווה הפקיד. תודה לד' — חושב אני — לא למות ביריה.

עכשיו — אומר הפקיד — תדע כיצד מדברים אל פקיד. לגדף את הפקיד אסור. אתה אסיר ואני הפקיד שלך. כעת אוביל אותך לישון. "תישן?" שואל הפקיד. "אישן, הוד מעלתך, אישן". טראח, אחת ושתים סטר לי בפרצוף. אינני יודע על מה ולמה. "איזה הוד מעלתך אני לך?" נוהם הפקיד. "מנוול שכמותך, משרת ללבנים, מרגל, אושיבך לשלושה ימים במרתף ולא לשלוש שעות כמו עכשיו".

התחלתי לבכות ולהתחנן: "אבא, חביבי, אדון פקיד, אהיה ממושמע". עוד פעם בפרצוף נתן לי אחת ושתיים ושלוש רצופות. השיניים רועדות, דם פורץ מהאף, בכל זאת אני עומד כהוגן. עומד אני בפני פקיד. זוכר אני עדיין את המשמעת בצבא שמלפנים. ארבע שנים עבדתי את מלכי במלחמה היפאנית, ראיתי גנרלים והנני יודע: סדר זה סדר! משמעת אין זו מהתלה. יכול אתה למות, אבל אתה נשאר חייל נאמן. לא כצעירים שבימינו אשר הם רק שרים, ימינה, שמאלה, מפטפטים ואין תכלית. "איזה אדון אני לך? — צועק הפקיד — "חבר" צריך לקרוא לי. עכשיו אין אדונים, עכשיו כולם חברים". "טוב, טוב, חבר — אומר אני — לא אוסיף עוד". טראח, טראח, נתן לי באגרופו על שכמי פעמיים. "איזה חבר אני לך? לא כך קוראים לפקיד. עליך לדעת, כי אסיר אתה ואני הפקיד שלך. צריך לומר: חבר־פקיד". צועד אני שבור, רוצה אני לישון, לעשן, השיניים כואבות, הולך אני וחוזר במחשבתי: "חבר פקיד, חבר פקיד", אוי לי אם אשכח. מה נעים היה לשכב על המטה בחדרי".

הרבי מכריז על שביתת רעב

בשעה שש בבוקר של יום ד' ט"ו סיון נכנס הרבי לחדר מס' 160 בכלא השפלירני, אחרי לילה גדוש חויות־סבל. בחדר נמצאו עוד שלושה אסירים. שני יהודים ורוסי אחד.

הרבי ביקש לראות נציג הנהלת הכלא. עבר זמן והנה הופיע אחד הפקידים.

— מה הנך דורש?

— אני דורש את התפילין שלי ומבקש גם שיבוא אלי רופא לבקרני. הנני חולה וזקוק לרופא.

הפקיד ענה לו, כי רופא יוכל לבוא אליו רק ביום שני הבא...

— ומה בנוגע לתפילין? — שאל הרבי.

— מהבלים כאלה צריך אתה להסיח את דעתך — היתה התשובה.

— אם כן, אני מכריז על שביתת רעב. — ענה הרבי — אוכל לא יבוא אל פי ולא מים. האסירים הנמצאים בחדר זה יהיו עדים לזה, עד שתתנו לי את התפילין.

הפקיד עזב את החדר והרבי עמד להתפלל בלי תפילין, כשהשומר מאחורי הדלת מחרף ומקלל אותו על כך.

כל פעם שניתן אוכל לאסירים סירב הרבי לקבל את האוכל בהכריזו, כי הוא ממשיך בשביתת הרעב עד שיוחזרו לו התפילין.

במצב זה עברו עליו יום רביעי וחמישי. בערב של אותו יום, נקרא הרבי לחקירה. עם תום החקירה הוחזר לחדרו והתפילין עוד לא ניתנו לו.

והוא ממשיך בשביתת הרעב גם ביום ששי. לפנות ערב הכניסו לו את התפילין יחד עם הספרים שלקח אתו. הביא אותם יהודי איש הג. פ. או. הרבי הודיע לו, כי לא יאכל את האוכל הניתן פה רק זה שיובא לו מביתו ויהא זה רק לחם בלבד. מים חמים יקבל לשתיה בתנאי שידע ברור, כי הורתחו בדוד מיוחד למים. איש הג. פ. או. היהודי התרתח: "האם חושב הרב לתת הכשר על מטבח הג. פ. או.?" הוא יצא והרבי הניח את התפילין. עבר זמן לא רב והשומר הכניס לו שלוש חלות "לחם משנה" לשבת, שהובאו בשבילו מהבית. היה זה מקרה יוצא מן הכלל. כרגיל, היה הלחם הנשלח לאסיר ע"י בני ביתו נחתך לחתיכות קטנות. מחשש שמא נמצא משהו בפנים. הרבי קבל חלות שלמות וזה שימש ביטוי ליחס מיוחד כלפיו.

היחס מצד השומר אליו נשתנה גם כן לטובה. שינוי היחס התבטא למשל, במקרים הבאים: כנהוג, לא נמצא שעון בחדר הכלא ומשום כך לא ידע הרבי את זמן תפלת מעריב, החל בימות הקיץ הארוכים ביותר, בעיר לנינגרד, בסמוך לשעה אחת־עשרה בלילה. הרבי ביקש מהשומר, כי בהגיע הזמן האמור ידפוק בדלת, זה ישמש סימן לרבי על זמן תפלת מעריב, והשומר נענה לבקשתו. במוצאי שבת הראשונה נתן השומר לרבי שני גפרורים, כדי שיוכל לברך "בורא מאורי האש".

הרבי בפני החקירה

לחקירה הראשונה נקרא הרבי ביום החמישי בשעה עשר בערב, כשהוא נמצא בעיצומה של שביתת רעב הנמשכת מזה שני ימים על התפילין שלא ניתנו לו.

ועדת החקירה בהרכב של שלושה אנשים. שנים מהם רוסים ואחד יהודי. ישב ראש אחד מהרוסים ושמו דכטרייב.

החוקר היהודי היה לולב, זה הידוע לנו מהמסופר למעלה.

הם קיבלו את פני הרבי בגסות והתחילו להתל בו. לולב הניף את אגרופו ואמר

לרבי: הנך רואה? ביד הזאת אני יורה בקונטרריבולוציונרים זה תשע שנים. נשמיד אותם עד האחרון. אחרי זה התחיל להתל ברבי על בקשתו לקבל את התפילין. הרבי לא הבליג והפליט לעומתו: — מנוול!

בסוף הרצינו פני החוקרים והתחילו לפרט בפני הרבי את רשימת החטאים שביצע ואשר בגללם נאסר.

הנך נאשם — אמרו לו — בתמיכה בכוחות הריאקציה הנמצאת בברית־המועצות. יהודי ברית־המועצות הדתיים רואים בך אוטוריטה עליונה והם מושפעים ממך. יש לך השפעה גם על חלק מהאינטליגנציה היהודית ברוסיה הסובייטית. והעיקר: יש לך השפעה על הבורגנות האמריקאית. הנך המנהיג של היהדות הדתית, השפעה זו נוצלה על ידך להקים ברוסיה הסובייטית רשת של חדרים וישיבות. השתמשת באוטוריטה שלך להטלת מסים על היהודים הדתיים להחזקת החדרים והישיבות וכל מיני מוסדות דתיים אחרים. הנך מנהל קורוספונדנציה נרחבת ביותר עם חוץ־לארץ. אלפי מכתבים מתקבלים על ידך מכל פינות העולם. אתה מנהל קורוספונדנציה חשאית באמצעות שגרירויות חוץ־לארץ על הנעשה בברית המועצות. מקבל אתה סכומי כסף גדולים מחוץ־לארץ להגברת הדת היהודית ברוסיה. בעת החקירה הונח על השולחן צרור מכתבים. לרבי נאמר: מכתבים חשודים אלה קיבלת מאת פרופיסור בארטשנקו, המכילים תוכן מיסטי. איזה קשרים קונטרריבולוציוניים מקיים אתה עם פרופ. בארטשנקו?

תשובתו של הרבי היתה:

אינני מכחיש שיהודים רואים בי אוטוריטה, אבל אין זו אשמתי. אינני כופה את האוטוריטה שלי על שום אדם. אוטוריטה זו לא נוצלה על ידי לפעולות נגד האינטרסים של ברית־המועצות.

אין זה נכון, כי הנני מנהיג היהדות, וודאי שאינני מושל ושליט על היהודים. שלטון וממשל זרים הם לדרכי החסידות. מנהיגות אצל חסידים פירושה: שלמות רוחנית ומוסרית עליונה של אחד המשמש דוגמה לאחרים, כיצד לשאוף לעלות בדרך השלמות. אין כאן שלטון וכפיה, רק רצונם הטוב של אלה החסידים הרוצים ללמוד מרבם.

תפקידי הוא לדאוג לכל מי שרוצה להשאר ביהדותו, שיוכל למלא את מבוקשו. מי שאינו רוצה בכך אין אני מתערב בענינו. הכל נעשה על ידי רצון חפשי וחרות גמורה, ואיזה חטא חטאתי בזה?

אגב זה, נתן הרבי הסבר למהותה של החסידות בכלל.

הרבי המשיך בתשובותיו נגד האשמות שהוטחו בפניו: "לא הטלתי מסים על מישהו, הייתי אומר שחובה על יהודי ללמוד תורה ואם כך הדבר, מיסדים שומעי דברי חדרים וישיבות.

הקטיגור הראשי של ברית־המועצות קרילינקו הצהיר פעם שאין ברוסיה, ולא היה גם, חוק רשמי האוסר את קיומם של מוסדות לימוד דתיים. ובכן, למי עלי להאמין, לקרילינקו או ללולב? כל פעולותי ודיבורי אינם נגד חוקי ברית־המועצות או נגד האינטרסים שלה.

אם דברי על חובת לימוד התורה מוצאים הד, והיהודים מאמריקה השולחים עזרה לקרוביהם מוסיפים גם דולר מיוחד בכדי שבני קרוביהם יוכלו ללמוד תורה, לא נעשה בזה כל רעה לברית־המועצות. אדרבה, הוכנס אליה מטבע חוץ שהיא מעונינת בו".

על מכתביו המעורפלים של פרופ. בארטשנקו אליו, סיפר הרבי את הסיפור הבא: פרופ. ברטשנקו (רוסי כנראה) זה התחיל ללמוד את תורת הקבלה. לפי דבריו הוא שואף לעמוד על הסוד הגלום בסמל "מגן דוד". הוא האמין כי סודות נסתרים גלומים ב"מגן דוד" ואם יצליחו לפענח את הסודות האלה אפשר יהיה בזה לבנות ולהחריב עולמות.

לפני שנים אחדות בשנת 1924 בא הפרופ. האמור אל הרבי כאל מקובל וביקש ממנו שיגלה לו את הסוד של "מגן דוד".

הרבי הסביר לו, כי כל הענין שנתפס לו איננו יותר מדמיון. אין החסידות יודעת מסודות וכוחות נסתרים של "מגן דוד". הפרופ. נסע מעם הרבי מבלי להשיג את מבוקשו. אולם הוא עודנו עומד בשלו וממשיך לכתוב מכתבים לרבי, כי יגלה לו את הסוד האמור.

זוהי התעלומה של מכתבי הפרופ. המוזר.

"שמע נא, לולב — פנה הרבי אליו — הנך רוצה ליצור פה במהדורה חדשה "משפט ביליס". דע לך, כי הצאר ניקולאי גייס פרופסורים ומלומדים והוכיח את אמיתתה של עלילת הדם, וסופו היה שנכשל באופן מחפיר, אף אתה כך. ידועים לי מעשיך ומעשי חבריך (היבסקים), הרוצים לאסור איזה מלמד מסכן, וזורקים לביתו סחורה מוברחת (קונטרבנדו) או בקבוק יין שרף (נאסר בשעתו), אחרי זה אוסרים אותו ודנים לגלות. אתה רוצה לבדות גם עלי חטאים שלא היו ולא נבראו של קונטרריבולוציה — זה שקר מוחלט! פעולותי גלויות הן לעיני כל.

הנכם אוסרים אותי בתור שונא למדינה, אין זה נכון. עד כמה שאני רחוק מפעולותיכם בכלל, עם זה אני תומך באותן הפעולות הנראות לי כרצויות, והוכחה לזה היא פניתי אל יהדות אמריקה לתמוך בהתישבות החקלאית היהודית ברוסיה הסובייטית, לפני שלוש שנים, בשנת 1924".

היושב ראש בועדת החקירה, הרוסי דיכטרייב, העיר לדבריו של הרבי האחרונים: "כן, ידועה לנו עמדתך החיובית כלפי ההתישבות החקלאית וכן על מכתביך ליהדות אמריקה, ואנו מעריכים את זה".

אולם היהודי לולב, לא שם לב לזה. הוא המשיך בשאלותיו בצורה גסה וברוטלית. בין שאר הדברים שאל אותו הרבי בנוגע לבקשתו להחזיר לו את התפילין. לולב לא ענה לו על זה, לעומת זה התחיל לדרוש מהרבי, בתמיכת חבריו הרוסים, שיוריד את הטלית־קטן מעליו.

הרבי הגיב על דרישתם זו בתשובה, כי לא יוסיף לענות להם בחקירה והם יוכלו לעשות את זה רק בכוח. ואז הרפו ממנו בדרישה זו.

בעת החקירה נכנס השופט־החוקר נחמנסון ופנה אל לולב בחיוך: יודע אתה, אבי לא זכה לבנים עד שקיבל את ברכתו של הרבי מליובאוויטש ואז נולדתי אני.

החקירה נסתיימה בשעה מאוחרת בלילה. עם סיומה אמר לולב לרבי: "במשך של 24 שעות אלו יהרגו אותך ביריה". היה בדבריו אלה יותר מאשר סתם הפחדה. המצב היה באמת רציני למדי.

קומוניסט מפורסם בעל השפעה מרובה שהשתדל לשחרורו של הרבי, אמר לבתו של הרבי, בשיחה ביניהם, ביום ששי: "התפללי שאביך ישאר בחיים"...

הפעולות למען הצלת הרבי

הידיעה על מאסרו של הרבי התפשטה חיש מהר. מכל העיר התחילו לזרום אנשים לביתו של הרבי. יהודים חרדים וגם בלתי חרדים. הקהל עמד להגיד תהלים ולהתפלל לשלומו של הרבי.

בשבע בבוקר נערכה בביתו של הרבי ישיבה, בה השתתפו עסקני היהדות שבעיר, יחד עם עורכי דין מפורסמים. הבעיה שנידונה היתה מה יש לעשות להצלתו של הרבי?

הישיבה נמשכה כמה שעות והוחלט להעביר את הישיבה למקום אחר. ביתו של הרבי לא התאים, מטעמי זהירות ובטחון, לדיונים מעין אלה.

בשעה עשר עברו לבית אחר להמשיך בהתיעצות. כאן הופיעו נציגים מכל חוגי היהדות שבעיר, פרט, כמובן, לקומוניסטים. ההתיעצות נמשכה זמן רב והמשתתפים לא יכלו להגיע לידי החלטה סופית.

מסובך מדי היה המצב, מכדי שתהיה ברורה הדרך לפעולות מסוימות.

המצב הפוליטי ברוסיה הסובייטית היה מתוח מאד. אנגליה ניתקה את יחסיה עם רוסיה בזמן האחרון. העתונות הסובייטית כתבה מתוך התרגשות יוצאת מן הכלל על פרשת ניתוק היחסים האמורה. הנעימה של העתונות היתה, כי רוסיה עומדת לפני מלחמה עם אנגליה. כאילו מתכונן העולם הקפיטליסטי להתקיף את המדינה הפרוליטרית ולהשמיד אותה.

המדינה כולה נמצאת במצב של כוננות לעמידה בפני ההתקפה הממשמשת ובאה. המפלגה הקומוניסטית, הצבא והצי גויסו ונקראו אל הנשק לשם אימונים.

נוסף לזה קרה מאורע אחר: מהגר רוסי אחד, קאווארדא, הרג את הציר הסובייטי וייקוב בפולניה.

בפריס ארגנו "הלבנים" התנפלות על דיפלומט סובייטי.

השלטונות הסובייטים היו אחוזי עצבנות באופן בלתי רגיל. צל הרים נראה להם כהרים. הטירור האדום מתקופת הצ'יקה קם שוב לתחיה, שונאי המשטר הסובייטי, אמתיים וגם מדומים, הושלכו למרתפי הג. פ. או.

כל כמה שמצבו של הרבי היה מסוכן, עוד יותר מסוכן היה לעשות צעד בלתי נכון למען הצלתו.

הישיבה החליטה לא לפנות לעזרתה של היהדות העולמית ולא לבקש את התערבותה. מצד אחד היה אמנם ברור, שהשתדלות בעלי ההשפעה מהחוגים היהודיים שבחו"ל תזכה לתשומת לב מצד הדיפלומטיה האירופית, להשתדל אצל הממשלה הסובייטית לשחרורו של הרבי.

אבל מצד שני היה גם חשש מבוסס ביותר, שפעולה מעין זו יכולה להרגיז את הממשלה הסובייטית והיא יכולה לראות בזה נסיון קונטרריבולוציוני להשחיר את פניה של רוסיה האדומה ולהחריף את יחסיה עם העולם הקפיטליסטי, המתוחים גם בלאו הכי.

לכן הוחלט לא לנצל כל השפעה מחו"ל ולרכז את פעולת ההצלה אך ורק מתוך ניצול כוחות השפעה בפנים המדינה.

הוחלט לפנות לאינסטנציות הגבוהות של הממשלה, לשרי המלוכה. דבר זה יכול להעשות רק במוסקבה עיר הבירה הסובייטית. לשם כך יש צורך לשתף פעולה עם עסקני היהדות המוסקבאית. למחרת בשעה שתים עשרה התקשרו טלפונית עסקני לנינגרד עם עסקני מוסקבה. נמסר להם בקצרה על הענין יחד עם הודעה, כי שליח מיוחד יצא מלנינגרד וישתתף בדיוניהם העומדים להתקיים.

חתנו של הרבי, הרב שמריה גור־אריה, יצא מיד למוסקבה. בתחנת הרכבת במוסקבה חיכה לו נציג של יהודי מוסקבה.

במוסקבה עמדה מיד להערך ישיבת העסקנים במשותף עם הרב גור־אריה. כאן ננקטו אמצעי זהירות מיוחדים: הישיבה לא התקיימה בבית כנסת, אף לא בבית פרטי, מחשש שלא למשוך את תשומת עינה של הג. פ. או. אלא באחד החדרים של בנק מוסקבאי מסוים. בבנק זה יוצאים ונכנסים אנשים, מקום זה יותר מחוסן "מעין הרעה". בשתי ישיבות שהתקיימו כאן, נידונו שלוש דרכים להשתדלות בענין.

א) פניה להתערבות יהדות העולם ודעת הקהל העולמית.

ב) פניה לאינסטנציות הסובייטיות הגבוהות.

ג) למצוא קשרים "פרטיים" עם הג. פ. או. הלנינגרדית.

בסוף הישיבה השניה הוחלט להוריד מעל הפרק את שתי האפשרויות הראשונות. הנימוקים לזה היו: בדבר האפשרות לפניה לחו"ל הסכימו עסקני מוסקבה לדעתם של הלנינגרדים, כי דבר זה יכול להעלות את חמת השלטונות הסובייטים. נוספו לזה עוד נימוקים: זה יכול לשמש הוכחה לג. פ. או. כי הרבי עומד בקשרים עם הקונטרריבולוציה העולמית, והראיה — נציגי הקפיטליזם העולמי מבקשים רחמים בעד הרבי.

זאת ועוד, פניה לדעת הקהל העולמית היא דרך ארוכה מדי, ההשתדלות יכולה לבוא אחרי ככלות הכל...

גם הדרך לפניה אל אישי השלטון הגבוהים ביותר, זו שעסקני לנינגרד ראו אותה כישרה ביותר, נפסלה ע"י עסקני מוסקבה. הנימוק: זה עלול להרגיז את הג. פ. או. הלנינגרדית. היא יכולה להעריך פניה מעל לראשה במלשינות עליה ובעלבון לכבודה. הובאו עובדות ומקרים מעין אלה.

הוחלט לנקוט בדרך השלישית: למצוא קשרים "פרטיים" עם הג. פ. או. הלנינגרדית ולהשפיע עליה לקבל החלטה לשחרר את הרבי. אולם כעבור כמה ימים הוברר, כי ההשתדלות אצל הג. פ. או. הלנינגרדית לא תצליח. בשבת בבוקר בא למוסקבה יהודי לנינגרדי ובידו אינפורמציה, כי הג. פ. או. הלנינגרדית קיבלה כבר החלטת פסק דין לחסל את הרבי על ידי עונש מות.

בשבת לפנות ערב התקיימה במוסקבה ישיבת ה"ועד להצלת הרבי" והוחלט לפנות מיד אל ראשי השלטון של ברית־המועצות בבקשה למען הרבי. החשש שמא ירגיזו בפניה כזו את הג. פ. או. הלנינגרדית, לא היה קיים יותר ואין מה להפסיד עוד.

באותו ערב נשלחו מברקים אל קאלינין יו"ר הצ'יק (מעין נשיא המדינה) ואל ריקוב יו"ר מועצת השרים (ראש הממשלה) ולהנהלת הג. פ. או. במוסקבה.

הוחלט לאסוף חתימות של מאות אלפים יהודים ברחבי רוסיה על כתב בקשה אל השלטון הסובייטי, כמו כן ישתתפו בזה מוסדות וחברות של היהדות הרוסית, שיערבו ליחסו הלויאלי של הרבי כלפי השלטון הסובייטי וכי הוא נקי מכל אשמה של פעילות קונטרריבולוציונית. הדרישה תהיה: שחרורו של הרבי.

הועד פנה בבקשת עזרה גם אל גב' פישקובה, אשתו הראשונה של הסופר הרוסי המפורסם מקסים גורקי. היא כיהנה בתפקיד יו"ר "הצלב האדום" ברוסיה, המוסד שהשתדל למען אסירים פוליטיים. גב' פישקובה זכתה לכבוד והשפעה בחוגי השלטון הסובייטי.

הועד השתדל גם להפגש עם מנזשינסקי יו"ר הג. פ. או. הכל־רוסי ולהסביר לו, כי מאסרו של הרבי מבוסס על טעות מיסודה.

בפעולות אלו נעשו הצעדים הראשונים להצלת חייו של הרבי. נדרשו מאמצים גדולים ביותר בכדי לבטל את החלטת פסק דינה של הג. פ. או. הלנינגרדית. יש להוסיף לכל זה עוד פרט אחד, לא מבוטל לגמרי: ראש הג. פ. או. הזאת, בשם מסינג, היה ידוע כאנטישמי מובהק, צורר יהודים.

יצויין בזה לזכותו של "ועד ההצלה" המוסקבאי, שלא חשך כל עמל בעבודתו הקשה ביותר. הפעולות נמשכו ברציפות יום ולילה.

בינתיים נתפשטה הידיעה על מאסרו של הרבי בכל רחבי רוסיה. היהדות הרוסית כולה (מחוץ לחוגים הקומוניסטיים), דתיים ולא דתיים, קיבלו את הידיעה מתוך זעזוע עמוק.

רבנים גזרו תענית־צבור ביום שני וחמישי, בשבוע הראשון אחר מאסרו של הרבי. בכל בתי הכנסת התפללו יהודים לד', לחייו של הרבי.

בין חקירה לחקירה

בפרק זמן זה שמבחוץ התנהלה פעולה מאומצת להצלת הרבי, נמצא הרבי בכלא השפלירני בבידוד מוחלט מהעולם החצוני, מבלי לדעת דבר על הנעשה למענו. לעומת זה נודע לו, כי מזכירו הפרטי מר חיים ליברמן נמצא גם הוא במאסר השפלירני. דבר זה נודע לו לא מפי איש, אלא באמצעות ספר משניות.

הענין היה בכך, שמזכירו ליברמן היה לו ספר משניות דומה בדיוק לזה של הרבי...

שבועות אחדים לפני מאסרו זקוק היה הרבי לעיין בספר משניות ושלו לא נמצא באותו רגע תחת ידו. נתן לו ליברמן את ספר המשניות שלו. הרבי עיין בו, סגר את הספר ועשה קמט בדף מסוים (לחזור ולעיין במקום), לאחר־מכן החזירו לליברמן. כשנלקח הרבי למאסר לקח אתו את ספר המשניות שלו הפרטי. אולם לפני הכנסו

לכלא לוקחו ממנו ספריו יחד עם התפילין. כעבור ימים אחדים הוחזרו לו התפילין וגם הספרים. הרבי בדק את הספרים שהובאו לו וראה לפניו את המשניות עם הקמט שעשה בו לפני כמה שבועות. אבל הרי זה לא שלו אלא של ליברמן ולא את זה הביא אתו, באיזה אופן הגיע ספר זה לכלא השפלירני?

פשר החידה הוסבר כך: גם ליברמן נאסר, גם הוא לקח אתו ספר משניות וגם ממנו נלקח בכלא. כשבאו אנשי הג. פ. או. להחזיר לרבי את ספריו הוחלף להם בטעות ספרו של הרבי בספרו של ליברמן.

באופן כזה נודע לרבי שמזכירו ליברמן נמצא אתו בכלא השפלירני (ליברמן זה נשלח אחר־כך לעיר טאמבוב וזמן מסויים לא נתקבלו עליו ידיעות. אחר כך עבר לריגה אל הרבי ונמצא כעת באמריקה).

מחוץ לידיעה זו, לא היה לו כל קשר עם העולם החיצוני.

מצבו בכלא הוטב והיחס מצד השומרים נשתנה. מובן, שדבר זה נעשה לפי פקודת הנהלת הג. פ. או. (המקורות אינם מסבירים את הסיבה לאותו שינוי). הנחות מיוחדות ניתנו לו: להחזיק את ספריו, לכתוב תורה, העלימו עין מזה שהוא יושב מאוחר בלילה, לומד או כותב. אופשרה לו הזהירות במאכל כשר בתכלית.

על ספר התהלים שלו היה הרבי רושם כל יום את התאריך היהודי: יום... פרשת השבוע... לחודש... במשטר הכלא של הג. פ. או. מקבלים פרקי זמן, יום ושבוע משמעות אחרת מזו שמיחסים להם אנשים הנמצאים במצב נורמלי.

מצב בריאותו היה רחוק מלהשביע רצון. אולם הרופא שביקר אצלו קבע, כי מצבו מרשה להמשיך ולהחזיק אותו בכלא.

אחרי תשעה ימי מאסר הורשה לו פעם ראשונה לכתוב מלים אחדות למשפחתו. הוא כתב, כי הוא מרגיש טוב. בכדי להרגיע את בני ביתו הוא ביקש שישלחו לו בגדי השבת שלו. והוא קבל אותם.

בעשרים ואחד לחודש סיון נקרא הרבי לחקירה בפעם השניה. חבר השופטים־החוקרים היה מורכב משני רוסים, יחד עם נחמנסון ולולב. זה האחרון הצטיין בגסות התנהגותו יותר מכולם, עלה גם על נחמנסון היהודי. נחמנסון היה לפחות בעל השכלה, גם לא היה בור מידיעת היהדות. לעומתו היה לולב נבער מכל תרבות שהיא. עודנו נער הצטרף אל הצ׳יקה והיא שעיצבה את אופיו.

החקירה הזאת לא הוסיפה בהרבה על החקירה הראשונה, שוב פעם אותן השאלות והטחת האשמות על קונטרריבולוציה.

עם גמר החקירה חזר הרבי לחדרו במצב רוח מדוכא.

גורמי חוץ ופנים

למרות זה שועד ההצלה החליט להמנע מכל פניה אל גורמים מדיניים וציבוריים שמחוץ לרוסיה מחשש שלא לסבך את המצב, נודע דבר מאסרו של הרבי בעולם הגדול ממקורות פרטיים. בחוגים הקשורים אל הרבי נתקבלו מכתבים ומברקים, השואלים לשלומו של הרבי מאנגליה, גרמניה, צרפת, אמריקה וגם מהארצות הסקנדינביות. אולם כל אלה נשארו בלי מענה, מתוך הנימוק האמור שלא ייראה

הדבר בעיני השלטון הסוביטי כניהול תעמולה בחוץ־לארץ נגד ברית־המועצות.

היהדות העולמית התחילה בפעולות להצלת הרבי על דעת עצמה בלבד.

חלוצי ההשתדלות למען הרבי היו יהודי גרמניה. יצויין הדבר בספר הזכרון ליהדות גרמניה הי״ד, שעלתה בחלקה הזכות הגדולה לפעול בהצלחה להצלת הרבי.

הראשונים שהתחילו בזה היה הרב ד״ר הילדסהיימר, רבם של יהודי ברלין החרדים, וד״ר ליאו בק, הרבינר של יהודי הריפורמה. הם התקשרו עם ד״ר אוסקר קוהן, יהודי שהיה דפוטט בבונדסטג הגרמני מטעם המפלגה הסוציאליסטית והשתייך גם לפועלי ציון, וביקשו ממנו להשתדל בחוגי הממשלה הגרמנית לפעול להצלת הרבי. הלה נפגש עם שר החוץ של הממשלה הגרמנית ד״ר שטרזמן וביקש אותו לנצל את השפעתה של הממשלה הגרמנית להצלת הרבי.

כן נפגשו ד״ר אוסקר קוהן והרב הילדסהיימר וד״ר ליאו בק עם סגן הרייכסקנצלר — וייסמן.

וייסמן זה קיים יחסים ידידותיים עם הציר הסוביטי בברלין — קרסטינסקי. התקשר אתו והציע בפניו את ענין מאסרו של הרבי ואת הבקשה לשחרורו.

תשובתו של קרסטינסקי אל סגן הרייכסקנצלר הגרמני היתה: הוא משוכנע כי הממשלה הסוביטית אינה מעונינת במאסרו של הרבי, הוא רואה במאסר זה רק פעולת נקם מצד הייבסקציה נגד הרבי הפועל בעניני הדת.

הוא האמין שאפשר יהיה להסביר בפני הממשלה הסוביטית את הענין והוא מצדו ישתדל בכל האמצעים העומדים לרשותו להשפיע על ממשלתו לטובת הרבי.

קרסטינסקי אמנם לא השהה את הבטחתו ופנה מיד למוסקבה בענין זה.

ברוסיה עצמה ניהל ״ועד ההצלה״ המוסקבאי פעולה מאומצת וענפה ושיתף אתו גם עסקנים יהודים מקיוב, חרקוב, מינסק, ויטבסק ועוד. הרבה עסקנים הגיעו למוסקבה למטרה זו, והשתתפו בישיבת הועד המוסקבאי.

מערים רבות ברחבי רוסיה שלחו הקהלות היהודיות מברקי בקשה אל קאלינין יו״ר הצ׳יק לשחרר את הרבי.

משלחות יהודיות מטעם הקהלות החשובות ביותר באו למוסקבה ופנו אל ראש הג. פ. או. הכל רוסית — מנזשינסקי בענין הרבי. הם ביקשו גם להפגש אתו אישית, אולם הוא סרב לקבל אותם.

משקל רב ביותר נודע להשתדלותה של גב׳ פישקובה יו״ר ה״צלב האדום״ שהשקיעה מאמצים רבים בענין.

לבסוף הוכתרו ההשתדלויות המרובות מצד הגורמים השונים — מחוץ לרוסיה מצד אחד ומבפנים רוסיה מצד שני — בהצלחה.

ראשונה: פסק־הדין של עונש מות בוטל. הוחלף לו לחמש שנים גירוש לאי סולובקי.

באחת מהישיבות שנתקיימה על ידי הועד המוסקבאי נתקבלה הידיעה על ביטול עונש המות. הנאספים היו מאושרים לשמוע את הבשורה וראו בזה חסד מאת ה׳, אולם באותו מעמד הוחלט, כי אין זה אלא שלב ראשון בהצלה, גם הגירוש מהוה סכנה חמורה לחיי הרבי. הוחלט להמשיך בהשתדלות באותו המרץ שהתחילו בו.

מהישיבה יצאה משלחת מיוחדת אל גב׳ פישקובה להודות לה ולברכה על ההצלחה

שהושגה כבר ויחד עם זה להסביר לה את הסכנה המרחפת על הרבי גם במצב החדש. לבקשה לפנות שוב אל מנזשינסקי לבטל את פסק־הדין של הגירוש. אם זה בלתי אפשרי — שישהה את ביצוע פסק־הדין לזמן יותר מאוחר ואם גם זה לא יתקבל — שירשה לפחות להסיע את הרבי החולה באופן עצמאי על חשבונו ולא בקרון האסירים.

גב׳ פישקובה הבטיחה נאמנה למשלחת שתעשה כל מה שביכולתה, להשיג כל מה שניתן להשיג.

חמש שנים לאיי סולובקי ; שלוש שנים לעיר קוסטרומה

גירושו של הרבי לאיי סולובקי, נקבע ליום ד׳, עשרים ימים לחודש סיון, שבועיים מעת מאסרו.

הרבי כתב לבני משפחתו שיבואו ביום זה אל הכלא להפרד מאתו. הידיעה נמסרה לכל ידידי הרבי. בני המשפחה באו ביום המיועד לכלא השפלירני. יחד עם זה נאסף קהל רב מידידיו של הרבי מסביב לכלא ברחוב שפלירנה, לראות את הרבי שעה שיוציאוהו מהכלא להעבירו אל קרון האסירים היוצא לאיי סולובקי, להפרד ממנו ולו במבט עין בלבד. בני המשפחה ניסו לברר במשרד הכלא, מתי יוציאו אותו ועוד פרטים בקשר לגירושו, אולם לא קבלו כל תשובה.

מקורבי הרבי מלנינגרד לא ידעו דבר על מה שנעשה בינתיים במוסקבה על ידי גב׳ פישקובה. למשלחת מטעם הועד המוסקבאי הודיעה גב׳ פישקובה, כי נפגשה עם מנזשינסקי והוא הבטיח לה, כי יעכב את ביצוע פסק־דין הגירוש לאיי סולובקי. ממוסקבה שלח מנזשינסקי הוראה לג. פ. או. הלנינגרדית לעכב את הגירוש.

ידיעה זו קיבלה הג. פ. או. שעה אחרונה בעת שהיא עסקה בהכנות להעביר את הרבי אל קרון האסירים.

באותו זמן שידידי הרבי עמדו על יד הכלא השפלירני, שלח אחד מהם מברק למוסקבה לועד, כי בשעה שבע לפנות ערב יוצא הרבי בקרון האסירים לאיי סולובקי.

מברק זה הביא את אנשי הועד במבוכה : מה קרה כאן ? משלחת יצאה שוב אל פישקובה לברר את המצב. זו הבטיחה, כי אין כאן אלא טעות בלבד. הרבי לא יגורש לאיי סולובקי.

היתה זאת בשורה חדשה : לא בלבד שביצוע הגירוש ידחה, אלא שהוא בוטל לגמרי. באותו ערב שהיה נועד לשלוח את הרבי, נקרא הרבי לחקירה — השלישית מעת מאסרו. ניהל את החקירה לולב. אותן השאלות ששאל את הרבי עשרות פעמים לפני כן, חזר עליהן שוב והוסיף עליהן חדשות. מתוך שנאת נקם השתדל לגרום לרבי צער וסבל.

בסוף הראה לולב לרבי גליון רשמי כתוב : פסק הדין : להוצאה (מות על ידי יריה). כמה שורות הלאה כתוב, כי עונש המות הוחלף לחמש שנות גירוש לאיי סולובקי. ושורות אחדות אחרי זה כתוב, כי עונש סולובקי מתחלף לו בשלוש שנים גלות בעיר קוסטרומה.

ההבדל בין איי סולובקי לעיר קוסטרומה הקרובה פירושו : ממות לחיים. אבל לולב

מודיע לו מראש: הרבה סבל ויסורים מוכנים לך שם בעיר קוסטרומה. אבל אתה יכול לחסוך לך את כל זה אם תסכים לכינוס הקהלות היהודיות ברוסיה, לפי יזמתה של הקהילה הלנינגרדית — "לירא". אתה צריך לפרסם הצהרה שהנך חוזר בך מעמדתך השלילית ואז ינתן לך שחרור. הרבי ענה לו, כי לא יחזור בו מעמדתו, גם לא תחת לחץ ואיום בכל מיני עונשים ויהי מה.

כך לא נותר לו אלא לצאת לגלות שלוש שנים בעיר קוסטרומה. המקום אינו בחזקת סכנה לגמרי. מבחינה זו זכה הרבי לנצחון גדול על יריבו לולב, שהרבה כל כך באיומיו על הרבי.

אבל קרה סיבוך חדש במצב, שלולב מצא בו מקום לספק את תאות הנקם שלו. הרבי נצטוה לנסוע לקוסטרומה עוד השבוע, והוא הודיע, כי בשום אופן לא יסע עכשיו מכיון שנסיעה זו כרוכה בחלול שבת.

להכעיס את הרבי עומד לולב על זה, שהרבי יסע דוקא בשבת. עומד על זה גם ראש הג. פ. או. הלנינגרדית מסינג, גם הוא שואף לנקום ברבי על כשלונותיו בפרשת המאסר של הרבי.

לא נשארה דרך אחרת אלא לפנות שוב אל הג' פישקובה.

שוב יצאה אליה משלחת מטעם הועד. הוסבר לה, מה זאת אומרת חלול שבת בשביל הרבי, והיא נתבקשה לעזור למניעת דבר זה.

גב' פישקובה נפגשה באופן דחוף עם ראש הממשלה הסובייטית ריקוב והציעה בפניו את הענין. בנוכחותה טלפן ריקוב אל ראש הג. פ. או. הכל־רוסית מנז'ינסקי וביקשו לדחות את נסיעת הרבי לקוסטרומה עד לאחרי השבת, וזה הסכים לכך.

גירושו בעיר קוסטרומה ושחרורו

ביום ראשון, שני בתמוז אחרי הצהרים נקרא הרבי למשרד הכלא. נאמר לו כי שולחים אותו לעיר קוסטרומה לתקופת שלוש שנים גירוש.

ניתנת לו רשות ללכת לביתו ולשהות שם כשש שעות בערך, בכדי לסדר בבית מה שדרוש לו ולקחת אתו את החפצים שהוא זקוק להם בצאתו לגירוש.

בו ביום, בשעה שמונה בערב, עליו לנסוע ברכבת היוצאת לעיר קוסטרומה השוכנת על נהר וולגה, היא עיר מקלטו.

פקיד הג. פ. או הזהיר אותו:

"עליך לדעת, כי רק משך שש שעות ברשותך לשהות בביתך. בשעה שמונה עליך לעזוב את העיר.

אם מאיזו סיבה תאחר לרכבת, עליך לחזור לכלא השפלירני. אם לא — אנחנו נביא אותך הנה. עליך לנסוע ישר לעיר קוסטרומה מבלי להתעכב בדרך ותגיע שמה ביום ב' בערב. ביום ג' בבוקר עליך להתיצב בפני ראש הג. פ. או. בעיר קוסטרומה, אשר לרשותה הנך נמסר לתקופת שלוש השנים שתמצא בעיר זו, עד ה־15 ביוני 1930.

עליך לחתום על תעודה זו האומרת, כי עליך להתיצב בזמן הנקוב בג. פ. או. של העיר קוסטרומה".

הוא חזר לביתו שעה שלא האמינו כבר, כי יראו אותו בבית. הוא נכנס לחדרו לתפלה — תפלת הודיה לה׳ אשר הציל את חייו. חסידיו שהקשיבו לתפלה זו מאחורי הדלת מספרים, כי לב אבן נמס לשמע תפלה זו.

בשעה שמונה הוא נמצא על יד הרכבת. קהל רב של חסידים הצטופף בתחנת־הרכבת להפרד מהרבי, אחדים רצו לקנות כרטיסי נסיעה ולנסוע כמה תחנות ברכבת של הרבי, אבל לפי פקודת הג. פ. או. לא נמכרו להם כרטיסים.

נסעו אתו בתו, חתנו הרב גור־אריה והחסיד ר׳ אלי׳ חיים אלטהויז (הי״ד).

ביום ג׳ בבוקר הופיע הרבי בג. פ. או. אשר בעיר קוסטרומה. שם נאמר לו: ״הנך נמצא כאן כאסיר המרצה את עונשו על חטאיו נגד המשטר הסובייטי. אתה צריך להמצא בעיר זו. היציאה מחוץ לעיר נאסרת עליך, אם אתה רוצה זאת, עליך להגיש בקשה על כך. אם אתה רוצה להחליף את מקום מגוריך בעיר, אתה חייב להודיע על זה בג. פ. או. במשך חמש שעות ולמסור את הכתובת החדשה שלך.

כל שבוע אתה חייב להופיע בג. פ. או. בפני הפקיד המתאים״.

קוסטרומה עיר גדולה על יד נהר וולגה. האוכלוסיה רוסית. יהודים נמצאים שם כמאה משפחות בלבד, רחוקים מידיעת התורה. נמצא בה בית־כנסת אחד ובו התפלל הרבי.

היחס מצד הג. פ. או. היה מתון. מצד קבוצת עסקנים הועלתה הצעה להמשיך בהשתדלות לשחרורו המלא של הרבי.

בישיבת הועד המוסקבאי נדונה ההצעה והוחלט לברר מה הם הסיכויים להשתדלות זו במצב זה? ממקורות יודעי דבר יעצו להרפות מזה למשך זמן, לפחות, ששה חדשים. הג. פ. או. תלחם נמרצות נגד כל נסיון לשחרורו המלא של הרבי, אחרי כשלונותיה המחפירים בפרשה זו. היא עוד תראה זאת כחוצפה מרובה ביותר מצד הדתיים, שרק שבוע עבר מגירושו לקוסטרומה והם כבר מעיזים לבקש בשבילו שחרור. היא תראה בזה עלבון כלפי עצמה.

שוב פעם פנו אל גב׳ פישקובה והיא נחלצה שוב לפעולות. אחד מעוזריה נסע ללנינגרד אל ראש הג. פ. או. לנסות לרכך אותו ולהשפיע עליו שלא יפריע לשחרורו של הרבי. אבל מסינג לא רצה אף לשמוע על כך.

בתשובה שלילית חזר שליחה של גב׳ פישקובה ממסינג, אולם גב׳ פישקובה לא נבהלה מעמדתו התקיפה של ראש הג. פ. או. והתחילה שוב להשתדל אצל ראשי השלטון הסובייטי. התוצאה היתה, כי אחרי עשרה ימים גירוש בעיר קוסטרומה זכה הרבי לשחרור מלא.

ביום ג׳ י״ב תמוז (יום הולדת הרבי) הופיע הרבי בג. פ. או. להתיצבות השבועית המוטלת עליו, פקיד הג. פ. או. קיבל אותו בסבר פנים יפות ואמר לו: הנך פטור מכל התיצבות, הגיעה פקודה לתת לך שחרור מלא והנני מאושר להיות הראשון לבשר לך את גאולתך. אולם בהיות יום זה יום חג בעיר קוסטרומה, שבת המשרד של הג. פ. או. ולכן לא ניתנה לרבי תעודת שחרור עד למחרת — יום י״ג תמוז.

ביום י״ד תמוז בשעה עשר בבוקר עזב הרבי את קוסטרומה כאזרח בן חורין וביום ו׳ ט״ו תמוז חזר לביתו בעיר לנינגרד.

שחרורו של הרבי בא הודות ללחץ העצום שהופעל על הממשלה הסובייטית מצד שלושה גורמים: דעת הקהל העולמית שבראשה עמדו גם מדינאים, כגון התערבותו של ד"ר שטריזמן, שר החוץ הגרמני, שהיה לה משקל מיוחד. במצב המדיני המתוח שהיה קיים אז בין הממשלה הסובייטית לבין אנגליה ופולין, שהסובייטים הטילו עליה את האחריות להרצחו של ציר הסובייטי וויקוב על ידי המונרכיסט קובירדו בתחנת הרכבת בעיר ורשה, פעל שר החוץ הגרמני כמתווך ומקרב לבבות להפגת המתיחות המדינית בין הצדדים היריבים.

גרמניה של התקופה ההיא היתה ביחסים טובים עם ברית־המועצות ולבקשתו של ד"ר שטריזמן לשחרור הרבי נודעה השפעה רבה מאד על הממשלה הסובייטית.

בפנים רוסיה ניהלה פעולה מאומצת והשקיעה הרבה כוחות גב' פישקובה, יו"ר "הצלב האדום".

והיה גם איזה ערך לבקשתן של הקהלות היהודיות מלנינגרד, מוסקבה, חרקוב, קיוב ועוד, שייצגו מאות אלפים יהודים.

הרבי כותב על שחרורו והצלתו באחד ממכתביו: "הרעש הגדול שהיה במדינתנו, התפלות והתחנונים שהיו אומרים תהלים ביום ובלילה בכמה מאות עיירות וצומות וגזרות תעניות, נשמעו בשמי מרום והאלקים הפך את לבב השופטים להקל במשפט. במשך עשרה הימים הראשונים נודע דבר מאסרי בספירת המלכות הראשית, כן נודע הדבר בחוץ למדינתנו, כנראה אשר בני חוץ [לארץ] השפיעו על שרי גדולי הממשלה".

מצבו של הרבי לאחר שחרורו

בט"ו תמוז חזר הרבי לביתו בלנינגרד, אולם היה ברור, כי הג. פ. או. הלנינגרדית לא תשקוט ולא תנוח מלנקום ברבי. נמסר גם ממקורות מסוימים, כי הג. פ. או. מתכוננת לצעד זה. הוחלט שהרבי יעזוב את לנינגרד ולא ימצא בתחום שלטונה של הג. פ. או. הלנינגרדית. הוא עבר לגור בסביבת מוסקבה, בכפר מלחובקה, הנמצא במרחק חצי שעה נסיעה ממוסקבה.

גם פה היה הרבי שרוי בפחדים ואימה. לחזור לפעילותו כבראשונה היה מן הנמנע. דבר זה השפיע מאד על מצב רוחו ודיכא אותו. פעם התבטא בפני אחד מחסידיו במלים: למה לו היד — בהצביעו עליה — אם היא אינה יכולה לשמש לו לכתיבה. מאידך, הוא לא חשב גם להזניח ולהרוס את הבנין המפואר שהקים בעמל כה רב. כל מוסדות התורה וחיזוק היהדות שהוקמו חייבים להתמיד בקיומם. כל הרבנים ומגידי שעור בפינות הנדחות שברוסיה, שנתמכו על ידי הרבי בכדי שיוכלו להתמסר לתפקידיהם בהחזקת היהדות — חייבים לקבל את תמיכתם גם להבא. אבל מי יעשה את זה? הרבי עצמו הוא כבול מאימת הג. פ. או., חייו תלוים לו מנגד. הוא הכניס לעבודה אנשים חדשים. עליהם הוטל לקיים את הקשר עם כל המוסדות והאנשים שהיו קשורים ברבי קודם, לממן את כל ההוצאות הנדרשות להחזקת התורה והיהדות. אחד מאלה הפעילים היה צריך לבוא בזמן קבוע אל הרבי בכפר מלחובקה, למסור לו דו"ח על הנעשה ולקבל ממנו הוראות על להבא.

בכדי לתת דוגמה באיזו אוירה של פחד התנהלה העבודה, נביא את העובדה

הבאה: מנהגם של חסידים אשר בהכנסם למחיצתו של הרבי, הם אינם יושבים רק עומדים לפניו. פה במלחובקה, כשהיה מבקר אצל הרבי איש הקשר, אחד מהמעטים שהורשו לבוא אל הרבי, פקד עליו הרבי לשבת בעת שיחתם. הנימוק: שמא פתאום יכנסו לחדר אנשי הג. פ. או. ויראו אחד עומד בפניו וזה עלול לשמש הוכחה על חסיד העומד בפני רבו.

עם התמנותם של אנשים חדשים לניהול העבודה בתפקיד אנשי הקשר, נתקלו במכשול עצום: כל ניירותיו של הרבי לוקחו, הפנקס בו נמצאו כל הכתובות של המוסדות והאנשים שהרבי היה קשור אתם — הושמד. קרה זה בעת מאסרו של מזכירו של הרבי. כרגיל, היתה כל הקורוספונדנציה של הרבי נמצאת לא בביתו של הרבי, אלא אצל מזכירו הפרטי. לאחר מאסרו של הרבי נאסר גם מזכירו ואתו הוחרמה כל הקורוספונדנציה של הרבי. כשהובא לג. פ. או. לקח ממנו הפקיד את הניירות ושם אותם על שולחנו במשרד הג. פ. או. ופקד על החייל להוביל אותו לחדר אחר. החייל הביא את המזכיר עד לפתחו של חדר מסוים וצוה עליו להכנס לאותו חדר, והוא עצמו הלך לו. מזכירו של הרבי ראה את פקיד הג. פ. או. יוצא ברגע זה מהמשרד וניירותיו נשארו על השולחן במשרד, ובין אלה נמצא גם פנקס הקשר בו נמצאו כל הכתובות והוא המפתח לכל קשריו של הרבי. פנקס זה מסוכן ביותר. והנה עכשיו נמצא הוא על שולחן המשרד והמשרד ריק מאיש. כרגע נצנץ רעיון במוחו: אפשר לנצל את הרגע היקר. הוא נכנס למשרד, הוציא מבין הניירות הרבים את הפנקס האמור ושם אותו בכיס. למזלו הרב לא נתפס בשעת קלקלתו. לאחר מכן השמיד אותו בצאתו לצרכיו בחדר הבודד. המזכיר נשלח לעיר טאמבוב בתור גולה פוליטי.

עם חידוש העבודה, כאמור, עמדה השאלה החריפה, באיזה אופן לחדש את הקשר, כשאין איש יודע את הכתובות הדרושות, מלבד מזכירו של הרבי, הנמצא כבר בגולה בעיר טאמבוב, במידה שנשמרו בזכרונו.

למטרה זו שלח הרבי את אחד הפעילים לעיר טאמבוב לקבל מאת המזכיר את הכתובות הזכורות לו. שליחו של הרבי נסע אל המזכיר כשהוא מלא חרדה. האם לא עוקבת הג. פ. או. אחריו? גורם נוסף לפחד שימשה גם העובדה הבאה: ברוסיה קיימת חלוקה של שני מיני קרונות רכבת: קרונות בלי נוחיות, בכרטיסים מוזלים, באלה נוסעים אנשים מדלת העם: אכרים כפריים או פועלים פשוטים. סוג שני, קרונות עם כל הנוחיות. מקומות ישיבה רפודי עור ושרותים שונים, בכרטיסים במחיר גבוה. באלה נוסעים פקידים חשובים מהשכבה המיוחסת בארץ השויון של העמלים. באלה שורצים גם סוכני הג. פ. או., פה מחפשים הם קונטרריבולוציונרים בין האינטליגנציה. בין ההמון הנבער והדל נמצאים פחות קונטרריבולוציונרים מאשר בין הפקידות. הדרכים הם בחזקת סכנה מיוחדת ברוסיה הסוביטית. נוסע אדם ברכבת לדרך ארוכה, זה מעורר שאלה במחשבתו של סוכן הג. פ. או.: בשביל מה ולמה נוסע הוא? איזה קשרים מקיים אדם זה במרחקים? אולי אלה הם קשרים פוליטיים של קונטרריבולוציונר?

מטעמי זהירות כדאי תמיד לנסוע בקרונות הפשוטים, המיועדים לאנשים פשוטים,

וכך רצה גם שליחו של הרבי לנסוע בקרון פשוט. אבל לרוע המזל, נמכרו כבר כל הכרטיסים המוזלים, ישנם כרטיסים רק לקרונות המהודרים. את הנסיעה אי אפשר לדחות למחר מכיון שהרבי אמר לו לנסוע בשמונה בערב בו ביום.

שליחו של הרבי הגיע בשלום לעיר טאמבוב ונפגש עם מזכירו של הרבי. שעות ארוכות ישבו השנים והלה העלה בזכרונו את הכתובות השונות והמרובות, שרגיל היה במשך זמן לכתוב לפיהן עד שנעשו שגורות אצלו. אבל השליח, החדש בעבודה, לא יוכל, כמובן, לשמור אותן בזכרונו בפרט שמספרן רב מאד. ובכן, אין ברירה, מוכרחים לעשות רשימה מהכתובות. וזה הוא המסוכן ביותר: במקרה וסוכן הג. פ. או. בודק אותו ברכבת ומוצא אצלו כתובות רבות, במה אפשר להסביר את פשרן של אלה אם לא בקונטרריבולוציה?

באין עצה הוחלט להשתמש בהסואה זו: ערכו רשימה של מאות ספרים ובין השורות הרבות הוכנסו גם הכתובות.

השליח חזר למוסקבה בשלום אל הרבי. באופן כזה חודשו הקשרים והעבודה חזרה למסלולה, מנוהלת על ידי האנשים שנכנסו לעבודה זה עתה, בקבלם הוראות מהרבי. כאמור, היה הרבי שרוי בפחד. הסכנה למאסרו מחדש היתה מוחשית. מכיון שהפסקת העבודה וחיסול מוסדות התורה לא בא בחשבון.

הרבי החליט לעזוב את רוסיה ולעבור לאחת המדינות הסמוכות לרוסיה. עזיבתו את יהדות רוסיה היתה כרוכה אצלו בצער רב ביותר. ליהדות זו היה קשור בכל נימי נפשו. על שדה יהדות רוסיה פעלו ויצרו אבותיו האדמו"רים במשך של תקופה קרוב למאה וחמישים שנה והוא עצמו, הדור הששי לאבותיו הגדולים, המשיך בדרכם ובפעולתם בתנאי הרדיפות הגדולות ביותר והקים את סוכת היהדות הנופלת תחת כובד הטירור הבולשביסטי. רבות עשה ופעל מתוך אומץ לב מיוחד וכושר ארגון יוצא מן הכלל ועכשיו עליו לעזוב את פרי עמלו ואת צאן מרעיתו, ועל מי ולמה? מה יהיה עתידה של יהדות רוסיה כשהוא, המשמש עמוד התווך לכל המאבק על היהדות, יעזוב את רוסיה?

אולם במצב הקיים אין ברירה אחרת והוא מחליט לעזוב את רוסיה מתוך פצע עמוק בלבו שאת רישומו אנו מוצאים במכתביו, זמן רב אחרי נסיעתו מרוסיה.

אולם כדי לעזוב את רוסיה לא מספיקה החלטתו בלבד. דרוש היתר יציאה מהממשלה הסובייטית, וזה היה אחד מן הדברים הקשים ביותר. רק עתה נוכחה הממשלה הסובייטית לדעת, מה רבה השפעתו של הרבי בעולם היהדות בכלל ואיזה מאבק קשה ניהלו למענו אישי ציבור ומדינאים בעולם הגדול. הרשות לרבי לצאת לחו"ל, נחשבה בעיני המנהיגים הסובייטיים כאילו העניקו למחנה האנטי־סובייטי בעולם אדם בעל עמדה והשפעה גדולה ביותר, אויב מסוכן של הסובייטים, והממשלה הסובייטית לא הסכימה ליציאתו. התחילה שוב פעם פרשת השתדלות.

ההשתדלות ליציאתו של הרבי מרוסיה

מברלין הגיע לרוסיה חבר הבונדסטאג ד"ר אוסקאר קוהן הידוע ובידו "כתב רבנות" מאת הקהלה החרדית של יהודי פרנקפורט, המזמינה את הרבי מליובאוויטש

לבוא לכהן בתור רב לקהלה זו. הוא הביא אתו גם המלצות מאת אישי הממשלה הגרמנית וגם מאת הציר הסוביטי בגרמניה קרסטינסקי. יש להוסיף פה גם פרט זה: לד"ר אוסקאר קוהן היתה זכות מיוחדת בעיני הממשלה הסובייטית; לפני הרבה שנים בתקופה שלפני מהפכת אוקטובר נמצא לנין מחוץ לרוסיה ונאסר פעם. ד"ר אוסקאר קוהן שהיה עורך דין לפי מקצועו השתדל אז לטובתו של לנין, כעת בא אדם זה להשתדל בפני המנהיגים הסוביטיים לטובתו של הרבי שניאורסון.

ממדינת לטביה הגיע למוסקבה ציר ה"סיים" מטעם אגודת ישראל ר' מרדכי דובין (הי"ד). גם הוא הביא אתו "כתב רבנות", הזמנה לרבי מאת הקהלה היהודית בעיר ריגא, והביא גם המלצה מאת הציר הסוביטי במדינת לטביה.

היתה אז שעת כושר לציר של ה"סיים" הלטבי לבקש טובה מסויימת מאת רוסיה. אנגליה, כאמור, ניתקה אז את יחסיה עם רוסיה הסובייטית, היחסים עם פולין היו מתוחים מאד, באותו זמן התנהל משא ומתן בין רוסיה ובין לטביה על חתימת חוזה מסחרי ביניהן והממשלה הסובייטית היתה מעונינת מאד בחוזה זה. במצב זה היה מעמד נכבד לציר ה"סיים" של מדינת לטביה הקטנה בעיני מנהיגי רוסיה הגדולה.

מרדכי דובין לקח בחשבון מצב ענינים זה כהזדמנות נאותה להשתדל למען הרבי אצל שליטי רוסיה.

שני שליחי הציבור היהודי באו לבקש היתר יציאה לרבי. כל אחד מהם מבקש את הרבי לרב במדינתו. כלפי חוץ היתה זו מעין התחרות ביניהם, כל אחד רוצה לזכות ברבי. הם פעלו בנפרד, כל אחד בדרכו וקשריו. דובין פנה למשרד החוץ הסוביטי, למחלקה המיוחדת למדינות ליטא, לטביה, אסטוניה. בראש מחלקה זו עמד יהודי בשם דוברוניצקי. אתו נשא ונתן מרדכי דובין והתשובה היתה שלילית.

ד"ר אוסקאר קוהן, מכירו האישי של הקומיסר לענייני חוץ צ'יצ'ירין, נשא ונתן אתו ועם פקיד בכיר במשרד החוץ הסובייטי רוטשטיין, גם הוא יהודי, וגם פה היתה התשובה — לא! ד"ר אוסקאר כמעט שנתיאש מהצלחה בשליחותו. מרדכי דובין נפגש שנית עם ראש המחלקה הבלטית, דוברוניצקי, בבקשו להרשות את יציאתו של הרבי לריגא, וזה ניסה שוב פעם להשיב את פניו ריקם. ואז יצא נגדו מרדכי דובין בתביעה באמרו: אם הנכם רוצים שאנו, יהודי לטביה, נעזור לכם בחתימת החוזה המסחרי, צריכים אתם למלא את מבוקשה של יהדות לטביה לתת לרבי מליובאוויטש לכהן אצלה בתור רב. בינתיים באה לרבי גם הזמנה מיהודי גרמניה, יתכן וירשו לו לצאת לגרמניה ובזה תעוררו את רוגזה של יהדות לטביה. הפקיד דוברוניצקי לא נבהל גם מדבריו אלה ולא נענה לבקשתו.

בינתיים חזר הציר הסוביטי במדינת לטביה למוסקבה בענין המשא ומתן על חתימת החוזה בין שתי המדינות והסביר לממשלה הסוביטית, כי אי־מתן היתר יציאה לרבי יעכב את חתימת החוזה עם ממשלת לטביה. ציר מדינת לטביה במוסקבה עזר גם הוא לדובין בהשתדלותו.

הרבי מקבל היתר יציאה מרוסיה

לבסוף, תחת לחץ כל ההשתדלויות, הסכים דוברוניצקי לתת לרבי לצאת מרוסיה, אבל בתנאי שהמשפחה שלו וספריתו ישארו ברוסיה, הם ישמשו ערובה לממשלה הסוביטית שהרבי לא ינהל בחוץ־לארץ פעולה אנטי־סוביטית, אחרת יתנקם הדבר במשפחתו.

הצעה זו עוררה מבוכה אצל הרבי, אבל החליט לא להכנע ולא לנסוע בלי המשפחה.

ההשתדלות נמשכה הלאה. השתדלה גב' פישקובה, השתדל ד"ר אוסקאר קוהן, אבל ערך מיוחד נודע להשתדלותו של מרדכי דובין בעזרת הקלף שהחזיק בידו — חתימת החוזה עם לטביה. באיום, כי יפריע לחתימת החוזה אם לא תתמלא בקשתו, לחץ על משרד החוץ הסוביטי.

בסוף נערכה במשרד החוץ הסוביטי, ביום שני של ראש השנה תרפ"ח, ישיבה מיוחדת לדיון בדבר מתן היתר יציאה לרבי.

בישיבה זו השתתפו: צ'יצ'רין, ליטבינוב, רוטשטיין, דובורוניצקי והציר הסוביטי במדינת לטביה. הישיבה קיבלה החלטה להרשות לרבי לצאת מרוסיה יחד עם בני משפחתו.

את הסידורים הפורמליים צריכה לבצע מחלקת משרד החוץ של העיר לנינגרד, מכיון שהרבי הוא תושב העיר לנינגרד ובאופן רשמי הוא מכהן בה כרב. מרדכי דובין נסע בעצמו לעיר לנינגרד בכדי לזרז את סידור העניינים הפורמליים. על ידי טעותו של אחד הפקידים הנמוכים לא נמסרה הוראת משרד החוץ ממוסקבה לידיעת ראש המחלקה הלנינגרדית זלקינד. דובין ביקש ממנו לטלפן למשרד החוץ במוסקבה ולשאול אם היתה החלטה להרשות את יציאתו של הרבי מרוסיה והוא טילפן וקיבל את ההוראה האמורה ממוסקבה.

זלקינד חתם על הדרכון של הרבי.

ניתן היתר יציאה לרבי ולמשפחתו ולששה אנשים ממקורבי הרבי הנחשבים כמלוויו של הרבי.

הרבי הורשה לקחת אתו גם את ספריתו. אולם החוק קובע כי לפני שמוציאים ספרים מרוסיה לחוץ לארץ צריך לקבל אישור מיוחד מנציג "ועד הדפוס". לבדיקת ספרי הרבי נשלח יהודי אחד בשם שטיין, אדם שיש לו ידיעה הגונה בטיבם וערכם של ספרים.

כשראה הלה ספרים יקרי ערך וכתבי יד עתיקים, לא רצה בשום אופן לתת אישור להוצאתם. "דברים כאלה אינם ניתנים להוציא מן המדינה" — אמר והלך לו.

דובין פנה שוב אל הועד האמור וטען, כי הרשיון הממשלתי תוקפו יפה גם לגבי הספרים.

נשלח נציג אחד רוסי והוא, מבלי הבין את ערכם של הספרים וטיבם, נתן את אישורו להוצאתם.

הרבי נמצא בכפר מלחובקה שבסביבת מוסקבה מסוף חודש תמוז עד חצי אלול. ואז נסע משם להשתטח על קבר אביו הרבי זצ"ל, אשר בעיר רוסטוב על נהר דון. בימי החגים, תשרי שנת תרפ"ח, נמצא הוא בביתו בלנינגרד. בינתיים נתנה לו

הממשלה הסוביטית את רשיון היציאה לחו"ל. בימי החגים רגילים חסידי הרבי לבוא אל הרבי לשמוע את תפלתו, מאמרי חסידות ואת שיחותיו בעת סעודת החג.

הפעם נועדה העליה אל הרבי להיות כינוס פרידה בין הרבי וחסידיו. ממרחקי רוסיה, על פני שטח נסיעה של אלפי קילומטרים, הגיעו חסידים בהמוניהם אל הרבי להפרד מאתו.

ביום האחרון של חג הסוכות תרפ"ח, בעת עריכת סעודת החג, התקיימה הפרידה הרשמית. באולם הגדול המכיל בתוכו מקום לשש מאות איש הצטופפו החסידים, כשכולם שטופי זיעה מהלחץ והצפיפות. אולם בחדר שררה דומית מות. כולם עוצרים את נשימתם מוכנים לרגע בו יפתח הרבי בדברים אל חסידיו. בוקע מתוך הדומיה עצורת הנשימה, רק קולו של חסיד אחד הממרר בבכי על נסיעת הרבי. שותפים לרגשותיו רבים מאד מהנמצאים באולם זה. אלא שכולם מבליגים על רגשותיהם מתוך צפיה לדברי הרבי, אבל זה אינו מבליג.

בדבריו הביע הרבי את רחשי לבו לנוכח הפרידה הטרגית; כי לבו ונפשו קשורים יהיו גם בעתיד ליהדות זו, ההעתקה ממקום למקום תחבטא רק במרחקי מקום ולא במרחק רוח ולב. בתוך הדברים היו גם דברי עידוד לחסידיו וקרא אותם לעמידה איתנה גם בעתיד כמו בעבר.

מיד אחרי חג הסוכות נסע הרבי לריגא אשר במדינת לטביה. קהל רב של חסידים ליוה אותו לדרכו בתחנת הרכבת בעיר לנינגרד.

מלבד משפחתו הצטרפו אליו גם כמה ממקורביו, שהורשו לצאת אתו.

מקרון הרכבת שלח הרבי מכתב נרגש לחסידיו המתחיל במלים:

"כמים הפנים לפנים כן האדם אל רעהו".

הקו החדש בשנת 1929

בשנת 1929 עם פתיחת תכנית החומש והקוליקטיביזציה של החקלאות וחיסול הג. פ. או. ניסה סטאלין, בתור הכנה למהפכה הכלכלית במדינה, להכות את הדת מכה נצחת. כדי להבטיח בהחלט את הרס הדת, נתפרסם ב־22 במאי 1929 גילוי דעת חדש על עמדת השלטון כלפי הדת שהכיל שינוי חשוב מאד: במקום החוק הפורמלי הקודם על חופש התעמולה האנטי־דתית ודתית כאחד, מכריזה עכשיו הממשלה על חופש הפולחן הדתי וחופש התעמולה האנטי־דתית. בזה מביע החוק הרשמי, כי ניתנה רשות לתעמולת התקפה נגד הדת, אבל נמנע מהדתיים להגן על דעותיהם בפומבי. נוסח החוק מ־1929 נשנה בסעיף על הפולחן הדתי שהוכנס לתוך החוקה הסובייטית מ־1936.

ב־8 באפריל 1929 נתפרסם חוק חדש האוסר על האגודות הדתיות להשתתף בכל פעולה תרבותית או חברתית, חוץ לשרותים הדתיים עצמם.

נביא בזה גם ידיעות מפורטות על מהותו של השינוי הזה... "בהתחלת התגברות המלחמה נגד הדת, יצאה פקודה חדשה מטעם הקרמל "על העדות הדתיות" (נתפרסמה בסוף אפריל). פקודה זו אינה אוסרת את החברות הדתיות, היא דורשת הרשמת כל ההתאחדויות הדתיות הקיימות (עדות, כנסיות, סיעות, כתות, זרמים, חברות לפולחן מכל המינים ומכל השמות) ומודיעה, כי כל התאחדות דתית שלא תרשם במשך זמן ידוע, נחשבת ל"מתה".

מגמותיה העיקריות של הפקודה הזאת הן לצמצם את פעולותיהן של העדות הדתיות בחוג עבודת האלקים, להפריע להן ברכישת נפשות, למנוע אותן מהתלכדות לשם ארגון, למנוע אותן מצבירת רכוש, להטיל אימה על רכי לב על ידי תעודות מעידות על יחסם אל הדת. בנוגע לשימוש בבתי־יראה, בבתי־כנסת, במקומות פולחן, נקבעו המנהגים הקיימים עד היום בתור נורמות מוצקות. הגזירה הקשה ביותר בחיי העדות הדתיות היתה, שרק אספות לשם תפלה בציבור בבית הפולחן אינן חייבות לבקש רשיון. עבודת אלקים תחת כפת השמים (מעשים בכל יום בכפרים) צריכה רשיון בכל פעם, חוץ מתהלוכות מסביב לבית־היראה. תפלות ופעולות דתיות אסורות בכל בניני צבור, בכל מקומות פומבי (יוצא מן הכלל: ליד גוססים וחולים מסוכנים בבתי חולים ובבתי סוהר, בבתי הקברות ובקרמטריונים). אסור לכל עדה דתית לעסוק במעשי צדקה ולערוך אספות כל שהן מחוץ למקום הפולחן.

ואלה הדברים האסורים עליהם: יסוד קופות עזרה, אגודות לעבודה, קואופרטיבים, סיוע חמרי לחברים, ארגון נשפים לילדים, לנשים ולנערים, אגודות לספרות, למלאכת יד וללימודים, טיולים, חגי ילדים, יסוד ספריות, אולמי־קריאה, בתי הבראה, בתי חולים. הוראות הדת — שהאיסור עליה במוסדות חינוך ולימוד צבוריים ופרטיים נשאר, כמובן, בתקפו — מותרת רק בקורסים מיוחדים לכך, כל פעם יש לקבל על זה רשיון מיוחד מאת הקומיסר לענינים פנימיים. כדי לפוצץ את הסתדרויות הדתיות הקיימות עד היום, בא סעיף בפקודה, כי במקום "הכנסיות" ו"הדתות" שהיו עד עכשיו ירשמו רק עדות של יחידים. למנוע את החברות הדתיות (העדות) מצבירת רכוש, בא הסעיף האומר, כי בתי הפולחן הם קנין המדינה והם ניתנים לעדות רק להשתמש בהם. כל המתנות והנדבות לשיפור בתי הפולחן, הרי גם הן ממילא קנין המדינה. אם מחמת סיבה כל־שהיא בוטל בית פולחן ונקבע על ידי המדינה לתכלית אחרת, מקבלת המדינה את כל הכלים של פלטינה, זהב, כסף, אבנים טובות, כל הדברים שיש להם ערך היסטורי, אמנותי, מוזיאוני, כל הפעמונים, הרהיטים, השטיחים, המנורות. בשביל העדה הדתית במקום הפולחן החדש נשארים רק האיקונין, הקישוטים, הציפויים, הנרות, השמן, השעוה, העץ והפחם. קושי ידוע ליסוד עדה בא על ידי כך, כי בהרשמתה יש להגיש רשימה של החברים.

כל החוזים (שכירת בית הפולחן וכו') נחתמים לא עם העדה אלא עם עשרים (או יותר) חברי העדה, האחראים באופן פרטי למילוי כל תנאי החוזים. השימוש בבנינים לעבודת אלקים נשאר כשהיה. בתי הפולחן הקיימים אפשר להשאיר ברשות העדה בחנם או בשכר דירה, אך חברי העדה מחויבים לכלכל אותם, לשלם מסים ודמי אחריות. כל תקון שהשלטונות דורשים הם מחויבים לעשות. השלטונות יש להם רשות לבטל את מקומות הפולחן, אם יש להם צורך בבנינים אלה לשם מטרות מדיניות או ציבוריות (מועדונים, מעונות וכו'). אופיני לרוח כל הפקודות האלה הוא הסעיף של האחריות ממש. לפי הסעיף הזה, חייבת העדה להבטיח את הבית שהושאר ברשותה בחברת ביטוח־מאש של המדינה. אם הבנין נשרף מקבלת הפקידות המשכירה (לא העדה) את כספי האחריות. היא רשאית להשתמש בכספי האחריות לפי רצונה לשם מטרות תרבותיות אחרות (למשל, להקים תערוכה לשם תעמולה נגד הדת). העדה שבית תפלתה נשרף, יש לה רשות לבקש ולשכור בית אחר לעבודת אלקים" ("הארץ" מס' 2986).

הוראות חדשות נגד העדות הדתיות

"נאסר על העדות הדתיות לנהל פעולות עזרה וצדקה כל שהן. על כוהני הדת נאסר לערוך את עבודתם שלא במקום דירתם הקבועה. חברי עדה דתית המונה לא פחות מעשרים איש חייבים להרשם לבית־תפלה מסוים.

כוהני הדת והמאמינים הרשומים בבתי־תפלה מסוים, אסור להם לערוך פולחן דתי או אפילו להשתתף בפולחן מחוץ לבית־התפלה שבו הם רשומים" (ראזסביט מס' 16 1929).

"מוסדות הצדקה ליהודים ברוסיה והחוק החדש בחוגים היהודיים.

במוסקבה חוששים, כי החוק על החברות הדתיות שיצא זה עכשיו ברוסיה הסוביטית, עתיד להרוס את מוסדות הצדקה ליהודים ברוסיה שנשארו עוד לפליטה אחרי המהפכה.

המטרה העיקרית של החוק החדש על הדתות היא להלחם עם ההשפעה הרבה של הכתות הדתיות השונות, על ההמונים ברוסיה.

כדי לעמוד בפני התעמולה האנטי־דתית ברוסיה הסוביטית, המתנהלת על ידי המפלגה השלטת, התחילו בזמן האחרון חברות דתיות להשתמש בתחבולות שונות: הן יוצרות אגודות של עזרה הדדית, מחלקות צדקה, מוסדות קלובים לבני הנעורים, בתי־חולים, בתי מרפא וכו'.

על ידי המוסדות השונים האלה, שהיו מותרים ברוסיה עד עכשיו, רכשו החברות האלה השפעה על חוגים כאלה שאינם מצויים אצל בתי יראה ובתי תפלה.

החוק החדש אוסר באיסור חמור על החברות הדתיות לעסוק בפעולות אחרות מחוץ לתחום הדת. מעתה תהי הרשות לחברות אלו להתאסף רק לשם תפלה ולא לשם מעשי צדקה ועזרה סוציאלית. העסקנים היהודיים במוסקבה חוששים שהחוק החדש הזה יסכן את קיומם של בתי חולים, בתי היתומים, הכנסת אורחים ושאר המוסדות המסורתיים, שהיו מתכלכלים עד היום על חשבון הקהלה.

לפי משמעותן הפשוטה של החוק יסוגרו כל המוסדות האלה או יעברו לרשות הסוביטים העירוניים. העסקנים היהודים מקוים לפירוש שיגביל את כחו של החוק החדש, שלא יהיה חל על מוסדות הקיימים כבר, אבל מי יודע אם תתקיים תקותם זו" ("הארץ" 22 למאי 1929).

עם כל האמור קודם על החוק החדש, המגביל במדה רבה את זכויותיה של הדת ברוסיה, יש לראות את נקודת הכובד של הקו החדש נגד הדת לא בחוק הפורמלי אלא בשטח הביצוע והמעשה של הקומוניסטים נגד הדת. בדרכים שונות התחילו לחסל את עסקני הדת. ראינו למעלה בפרק על הרבנות, שהרבנים הוכרחו לעזוב את עיירותיהם בשנת 1929 ולאחריה בגלל עומס המסים שהוטל עליהם. אם זה לא השפיע העלילו עליהם עלילות שונות והם הואשמו בעבירות שונות נגד הסוביטים מבלי כל קשר לשטח פעילותם הדתית, אלא באשמת קונטררבולוציה או עבירות פליליות אחרות, שדוגמאות מהן ניתנו בפרקים הקודמים.

הוחמרה מדת העונשים נגד פעילי הדת, מכיון שהם נידונו בהאשמת עבירות החמורות ביותר. הוחמרו הריגול והבילוש. המלשינות לא הצטמצמה בידי אנשי המקצוע סוכני הג. פ. או., היא פשטה גם בין ההמונים. כבר בסוף שנות העשרים פרשה האימה את כנפיה על כולם, איש פחד מרעהו, שכן משכנו.

מעמדו של רב או שוחט בחברה הסוביטית הוא כמנודה מהקהל. בני משפחתו פחדו לקיים קשר אתו. נביא עובדה אחת לדוגמה:

"בית המשפט חייב את בנותיו של הרב בלוך לתמוך באביהם הזקן. הן הפסיקו לתמוך באביהן הרב מחשש פן יחשב הדבר כתמיכה בדת. המשפט מצא את הטענה כבלתי צודקת וחייב אותן להמשיך בתמיכת האב" ("ראזסביט" מס' 16 1930).

עם המעבר לקו החדש

בקונגרס של הסובייטים נגע ה' ריקוב בשאלת חופש הדת ברוסיה. לקונגרס הוכנסה העצה בדבר שינוי החוקה היסודית של הסובייטים. ההצעה אומרת: "כדי להבטיח באמת את חופש הדת והמצפון, יש להפריד את הכנסיה מן המדינה ובית־הספר מן הכנסיה. לכל האוכלוסים ניתן חופש המצפון בנוגע לדת והחופש לנהל תעמולה נגד הדת". אין בדעת הממשלה, הכריז ריקוב, לרדוף את הדת באופן אדמיניסטרטיבי, אם כי עליה ללחום נגד הרעל המשכר של הדתיות. מלחמה כזו יכולה להצליח רק ע"י התפתחות כחות ההמונים ושינוי דרכי חייהם התרבותיים של העם. עכשיו יש לנו לציין, שההשכלה והמדע חדרו לתוך שדרות האוכלוסים שבהם שררו משפטים קדומים ובערות. ודבר זה יעזור לנו במלחמה עם שרידי הצאריסמוס כגון האנטישמיות ("הארץ" 27 למאי 1929).

יחס השלטון הסובייטי אל הדת היהודית ודעת הקהל היהודית העולמית

מזמן לזמן נעשו פניות מצד נציגי היהדות בחוץ לארץ אל השלטון הסובייטי על הרדיפות נגד הדת היהודית. אנו נותנים מספר מסמכים מהצהרות השלטון הסובייטי שניתנו בתור תשובה לפניות אלו. מתוכן יראה הקורא את הצביעות והשקר שבהן.

"היק"ב" פרסמה חליפת מכתבים בין האדון קלישקו בא־כוח הממשלה הסובייטית בלונדון, ובין ה' לוסון וולף בנוגע למצב היהדות תחת שלטון הסובייטים. במכתבו של קלישקו שנכתב בפקודת הקומיסריון לעניני הלאומים במוסקבה, יש מעין גלוי־דעת רשמי של השלטון הסובייטי בענין זה.

ציר הקומוניסטים אומר: "איסור לימוד הדת ברוסיה היא תוצאה הגיונית מחוק ההפרדה בין הממלכה והכנסיה. מחוק זה נהנתה היהדות יותר מכל הדתות. שהרי עד אז היתה דתם של היהודים גורמת להם רדיפות ועינויים. מצד אחר הרי איסור לימוד הדת גרם שאלפי ילדים מבני דתות אחרות אינם מתחנכים ברוח קנאה ושנאה דתית.

אמנם הממשלה הסובייטית מונעת בעד זה שישתמשו בבתי־הכנסת לתעמולה מדינית, בעיקר נגד שלטון המועצות ועל כך נאסר הרב בארישנסקי בהומיל. אבל לעומת זה מונע איסור זה גם בעד התעמולה האנטישמית, שהיתה נוהגת לפנים בכנסיות של הנוצרים.

הפרת החוקים או זלזול בהם אינם נסבלים בשום מדינה שבעולם וגם ברוסיה אינם נסבלים. כל בתי־האסורים מלאים אלפי אנשים שפשעם האחד הוא: כי אין דעותיהם מתאימות לעניניהם של השליטים. הרכושנים היושבים בועד שלכם (כלפי "הועד היהודי המאוחד לעניני חוץ" הדברים אמורים) רואים עלבון זה של חרות האמונה (וגם של בני בריתכם בכלל) כדבר רגיל ושכיח, אינם מוחים כנגד מעשי האלימות באמריקה מול פועלים (וגם של יהודים בכלל) בגלל שביתות.

מה שנוגע ל"חדר", הנה רצונם של הפועלים (גם של היהודים) ושל האכרים הוא לחנך את הדור הצעיר על יסוד המדע המודרני, ובהשקפות המדיניות המודרניות.

מבית־הספר הורחקו הכומר הנוצרי והמולה המחמדי והרב היהודי גם יחד. בשעת החרמת רכוש בבתי־כנסיות לנוצרים וליהודים ניתנה הוראה מפורשת להשאיר את הדברים המשמשים לצרכי תרבות, באמת לא קרה שום סכסוך בגלל זה בבתי־כנסיות של יהודים, מלבד מעטים יוצאים מן הכלל שניסו להסתיר חפצי ערך. לעומת ההאשמה הנועזת, שממשלת הסובייטים שוללת מאת היהודים את "הנוחם והתקוה של הדת", אנו מוכרחים להגיד: אין מן הצורך להתעכב הרבה על העובדה שחלקים גדולים מן העם היהודי פונים עורף ל"נוחם" זה יותר ויותר. אלפי רבבות של עמלים גברים ונשים, ביניהם גם המון אנשים ששיבה זרקה בהם, מפירים מעצמם את שבתם ומשתתפים בהפגנות כנגד הדת. הם אינם הולכים בימי שבת לבתי כנסיות אלא לבתי חרושת ומלאכה. אולם אותם האזרחים היהודים שעדיין לבם שלם עם דתם, יכולים, על סמך חוקי השלטון הסובייטי על אודות חרות האמונה, לא רק למלא אחרי צווי דתם בלי שום מפריע, אלא גם משתחררים הם בימי שבתם מן העבודה (???) במוסדות השלטון והממלכה. ברוסיה הסובייטית אין מקום לרדיפות בגלל הדת, כל אזרח שיש לו רגש דתי יכול למצוא "נוחם ותקוה" בדת המבטיחה לו את אלה.

מה שנוגע לקצף השורר בציבור היהודי באנגליה ואמריקה בגלל הפוליטיקה של הסובייטים בעניני הדת, יודע שלטון המועצות מאד שהפוליטיקה שלו אינה מוצאת חן בעיני הבורגנות והפולוטוקרטיה היהודית, כמו שאינה לרצון לשאר בעלי המעמד הזה. ואולם הוא יודע כמו־כן היטב שהבנקאים היהודים עזרו בזריזות לא פחותה מזו של הבנקאים הנוצרים, לכל אותם האנטישמים וגבורי הפוגרומים שהתנפלו על רוסיה הסובייטית וריוו את אדמתה ואדמת אוקראינה בדמי היהודים. אבל גם זה ידוע לשלטון הסובייטים, שהיהודים בכל הארצות משתחררים יותר ויותר מהשפעתם של הבורגנים והסוציאליסטים הצהובים, והם דוחים בשאט־נפש האשמות כנגד שלטון המועצות כאלה שהם כלולים במכתב כבודו".

על זה ענה ה' לוסון ש"בכלל הדברים תוצע תשובה זו של שלטון המועצות לפני הועד היהודי בישיבתו הקרובה. אולם כבר עכשיו יש לציין, כי למרות הנסיון הראשון להכחיש לגמרי את העובדה, הנה עכשיו מאשר אותם במלואו הקומיסריון המוסקבאי בעצמו, יחד עם זה מדגישים נשיאי הועד היהודי הכרח למחות כנגד דבריו של הקומיסריון, שיש בעולם איזה קבוץ חשוב של יהודים המסכים לרדיפות הסובייטים נגד הדת היהודית. רובו הגדול של העם היהודי ברוסיה נאמן הוא עם דתו. בידיעותיו הרשמיות של השלטון עצמו יש די חומר להוכיח שהיהודים נפגעים מאד בגזרות הקשות ומוחים נגדן" ("העולם" מס' 2 1923).

ציפקין ראש האגודה היהודית לחינוך, השוהה עתה במוסקבה, שוחח עם שר ההשכלה הרוסי לונאצארסקי בשאלת החינוך העברי והדתי. הממשלה הסובייטית — אמר לונאצארסקי — תרשה לפתוח בתי־ספר ממשלתיים שלשון ההוראה בהם תהיה עברית, בתנאי שהיהודים יבואו לידי הסכם בינם לבין עצמם, כי המכשול הוא חילוקי הדעות בין היהודים. כמו־כן מרשה החוק הסובייטי ללמד עניני דת בתור הוספה ללימודי בית־הספר הממשלתי (???) ("העולם" מס' 41 1928).

מזמן לזמן השמיעה היהדות העולמית את מחאתה נגד הרדיפות על הדת ברוסיה הסובייטית. בעיקר התעוררה דעת הקהל היהודית בתחילת שנת 1930, עת שהמסע נגד הדת ברוסיה התנהל במלוא הקצב. נביא כאן ידיעות קצרות מהעתונות עליהן: "הרבנות בפריס קיבלה החלטת מחאה נגד הרדיפות על הדת ברוסיה הסובייטית ויפתה את כחו של הרב הראשי לצרפת להשתתף באספת מחאה נגד רדיפות אלו".

"הקונגרס היהודי האמריקאי הביע את שאט נפשו מהרדיפות על הדת ומביע את נכונותו למאבק בעד חופש הדת והדעה ברוסיה".

"הרב הכולל לאנגליה ד"ר הרץ נשא נאום מחאה בבית הכנסת נגד הרדיפות על הדת ברוסיה" ("ראזסביט" מס' 10 1930).

במקרים אלה הכריחה הממשלה הסובייטית את הרבנים לפרסם הצהרות, כי אין ברוסיה כל רדיפות על הדת. זוהי דיבה על ממשלת הסובייטים. בידינו ידיעות על שלושה מקרים של החתמת רבנים, תחת לחץ קשה, על הצהרות מסוג האמור.

המקרה הראשון בקיץ 1928. אספו הרבה רבנים במינסק ודרשו מהם לחתום על כרוז, כי הם מתנגדים להתערבות יהודי חוץ־לארץ בעניני היהודים ברוסיה וכי אין כל הדיבורים על רדיפות רק עלילה. הרבנים סירבו לחתום ונתנו להם לנסוע לבתיהם. אולם מתחנת הרכבת החזירו אותם והתחילו ללחוץ עליהם באיומים שונים עד שנכנעו. הרב הורביץ מרוסלוב אמר: אני בטוח, כי יעלילו עלינו גם מעשי "אונס". בסוף פורסם המכתב בעתונות הסובייטית בחתימתם של עשרות רבנים.

מקרה שני: בשנת 1930 פרסמה העתונות הסובייטית קריאה מופנית אל היהדות הדתית העולמית וחתומה על ידי ששה רבנים מרוסיה הלבנה, שישבו במאסר לפני כן ושוחררו ממעצרם, בה הם מביעים את מחאתם נגד הדיבה האנטי סובייטית בחוץ־לארץ, הם מצהירים שאין ברוסיה רדיפות הדת.

דבר זה היה גם באוקראינה בחורף 1930.

הממשלה האוקראינית כינסה כמה רבנים מאוקראינה ולחצה עליהם לחתום על הצהרה מעין האמורה. קודם נחלקו הדעות בין הרבנים ואחר כך חתמו כמה מהם ("ראזסביט" מס' 16 1930).

הצביעות הקומוניסטית ביחס אל הדת, דו־פרצופיותו של הקומוניזם ביחס לדת, הוארה היטב על ידי אחד הסופרים במלים הבאות:

"אותם הקומוניסטים עצמם היודעים, כשהם באים לבקור אל הקונגרס הכללי של עמי המזרח, לכבד בכל הכבוד הראוי רגשותיהם הדתיים של המוסלמים והמפסיקים יום־יום חמש הפסקות בעבודת הקונגרס, כדי לתת לצירי המוסלמים את האפשרות להתכנס למסגדיהם לשם תפלה בצבור — שבים אחר כך למוסקבה ולפטרבורג, לקיוב ולאודיסה, ומחרימים בתי־כנסיות ומשליכים לבתי־הכלא את המגינים על קדשיהם ומצוים לפרחי המפלגה ול"חובבים" שונים לעבור בסך בחוצות ובשווקים ולהתעלל בכל היקר והקדוש לעשרות מיליונים נוצרים ולמיליוני יהודים.

היום הם מקדמים בברכה את מעשיו של איזה ארכי־הגמון קרתני שציוה לקבל את פני גדודי הצבא האדום הנכנסים לעירו בצלצול הפעמונים שבכל המסגדים, ומשתדלים להסתייע באופנים שונים בהסכמה כזו של בן סמך־דתי, ולמחר נותנים

לבולשת להמציא "פרוציסים" כנסיתיים ולרמוס ברגל כל אותם שרק אתמול עשו בהם סחורה פוליטית.

אתמול סייעו לאוקראינים לתפוס את מסגד סופיה ולגרש משם את המתפללים הרוסים ולמחר מפייסים את שני הצדדים על ידי רדיפות המכוונות כנגד שניהם.

הפה שהתיר לבוא במשא ומתן עם הישועים שבמערב אירופה בדבר נתינת רשות להטפתם הדתית בכל רחבי רוסיה, הוא גם האוסר על ראשי הכנסיות בארץ עצמה לסדר כדת את חיי הכנסיה הפנימיים.

היום מזמינה לה המחלקה היהודית של המפלגה הקומוניסטית (יבסקציה) איזה רב שסרח, והלה בא ומחרחר ריב ומדון בין בתי התפלה העשירים ובין אלה של העניים, בחינת מלחמת מעמדות על קניני עולם הבא, והוא שולח חזנים מיטיבי נגן לבתי־התפלה "הפרוליטריים", למען יראו ויווכחו, שהקומוניסטים היהודים דואגים לכל מחסוריהם של עניי היהודים ולמחרתו מושיבים בכלא איזה רב זקן על שפייס שני יהודים חרדים שהגישו לפניו את טענותיהם, ונכנסו לרשות סמכותו של בית המשפט" (העולם" מס' 14 1923).

נספחים

א

מזכרונותיו של וולפסון

החומר שהוצע לקורא בגוף הספר על המשפט על החדר בעיר ויטבסק, ניתן על סמך המקור היחידי שהיה לפנינו, מתוך הדו"ח היבסקי על משפט זה, בחוברת מיוחדת שהופיעה בשם "דער מישפעט איבערן כיידער אין ויטעבסק".

במשך הזמן, אחרי שחומר זה נערך על ידינו, הופיע לאור ספר "ויטבסק" ובו נמצא חומר נוסף רב לפרשה זו: זכרונותיו של הלוחם הדגול למען קדשי היהדות, בראשית שנות העשרים בעיר ויטבסק, ה' וולפסון ז"ל. לפנינו מקור ראשון מפי עד ראיה, העסקן הראשי בכל עניני הצבור הדתיים שבעיר זו. אנו מרשים לעצמנו להביא בזה את זכרונותיו לפני הקוראים שאינם מזדקקים לספר ויטבסק, הנועד בשביל יוצאי עיר זו, אבל יש להם ענין בפרשת הרדיפות הדתיות ברוסיה הסובייטית שמקומה בספר זה.

בחומר זה ימצא הקורא הרבה עובדות שהדו"ח היבסקי לא היה מעונין למסור עליהן, וביחוד את נאומו המלא והמענין ביותר של ה' וולפסון, אבל יחד עם זה אין אנו חושבים לנכון לגנוז את החומר השאוב מתוך הדו"ח היבסקי. אנו רואים אותם כמשלימים אחד את השני, באופן זה תהיה לפנינו תמונה מלאה ממהלך המשפט המענין.

ישמשו הדברים זכרון עד לאחד האישים הדגולים — ללוחם האמיץ ה' וולפסון ז"ל.

לפרשת המשפט על החדר בויטבסק

בראשית ינואר 1921 הוזמנתי כיו"ר ועד בתי־הכנסת למשרד היבקום (הועד היהודי). במקום המנהל הח' אברם קיבלני סגנו הח' פייקין, בונדאי שמאלי, מורה לפי מקצועו, איש מתון וישר. הוא מסר לי, כי נתקבלה אצלם החלטה לערוך ויכוח פומבי על החדר, ולפי דעתם רצוי שבויכוח הזה ישתתפו גם באי כוח ועד בתי־הכנסת. אמרתי לו בתשובתי, שלפי דעתי הפרטית, אני נגד השותפות בויכוח זה, כי אינני רואה בזה תועלת בו משום שכוונתו לחתור בעיקרו תחת מוסדות דתיים, שהרי נושא הויכוח על החדר הוא רק הסוואה, ומסמר הויכוח הוא שאלת החינוך, ולמה להכניס בשאלה זו את "החדר" הנמצא עכשיו במצב מעבר ואנחנו בעצמנו מחפשים דרכים להכניס בו תקונים שיהיה מעין קנקן חדש מלא ישן. מה שאין כן שאלת החינוך עד כמה שזה נוגע ללימודים דתיים, בנדון זה אנו יכולים להסכים להשתתף בבירור השאלה גם בע"פ וגם בכתב, אבל הרפו ידיכם מהחדר שהוא יקר

וקדוש לנו מבחינה היסטורית. מלבד זאת הלא יודעים אנו שבידכם הכוח והחופש המוחלט לדבר ככל העולה על רוחכם, בו בזמן שאנחנו בבחינת "אלם לא יפתח פיו", האמנם לא מצאתם לכם שדה פעולה אחר בעולמנו חוץ מ"החדר", אתם שכוח ממשלתי בידיכם ובאפשרותכם לעשות באמת גדולות לפתרון שאלות כלכליות שצפו עתה ברחוב היהודי עם המהפכה. בודאי לא נעלם מכם ששבעים אחוז מתוך הציבור היהודי מפרפרים בין החיים ובין המות. תועים בדרכי החיים החדשים ואין מוצאים פתרון לשאלה הכלכלית המיוחדת אצלנו משאר תושבי רוסיה ובידיכם למצוא את המפתח לפתרון הרדיקלי. הוא התרשם קצת מדברי ושאלני: מה לפי דעתכם עלינו לעשות כרגע? עניתי לו: קודם כל שאלת האדמה, שאלה זו היתה חשובה תמיד בעולמנו, אבל המשטר הצארי נעל את הדלת בפנינו ועליכם להעמיד את השאלה הזאת במרכז פעולתכם. ובזה נשתתף אתכם בחפץ לב ונלך עמכם שלובי יד, ואם תפתר שאלת "הקמח" תפתר גם מאליה שאלת "התורה". בשורה הראשונה מן הראוי לערוך מפקד עממי לכל האוכלוסיה היהודית לשם בירור המצב הכלכלי האמתי של העם לכל שדרותיו. בסוף השיחה אמר לי: בכ"ז תעיינו בהצעתי זו ותעמידו את השאלה לדיון בועד שלכם, ובנוגע לשאלת חופש הדיבור, אנחנו ערבים לכם שתקבלו את חופש הדיבור בשלמותו ולא יאונה לכם כל רע. הבטחתי לו למלא את רצונו ונפרדתי ממנו. בישיבת הועד, שהוזמנו אליה גם עסקנים אחרים מיתר אזורי העיר המתעניינים בשאלת החינוך הדתי, מסרתי את פרטי השיחה עם הח' פייקין כהוויתם. הייתי בטוח שחברי הועד ושאר העסקנים יסכימו לעמדתי לא להשתתף בויכוח על החדר, אבל מה רבה היתה השתוממותי לשמוע מסיכום הויכוחים, כי כמעט כל המוזמנים הביעו את דעתם החיובית להשתתף בויכוח, מלבד הרב מדליה שהסכים להשקפתי לא לקחת חלק בויכוח. הנימוקים של המחייבים שההמונים יראו באי־השתתפות זו מעין בריחה מהמערכה. הוחלט שבויכוח ישתתפו מטעם ועד בתי־הכנסת הרב מלמד, ד"ר ליברמן, זק"ש וגם עלי הוטל המשא הזה. אחרי הישיבה הנ"ל מסרתי את ההחלטה בענין השתתפותנו בויכוח על החדר לקומיסריון. אך מה רבה היתה השתוממותי שכעבור 2 ימים הודבקו מודעות גדולות בכל רחבי העיר על משפט פומבי על "החדר" שיערך במוצ"ש באולם התיאטרון "רקורד" בהשתתפות ב"כ ועד בתי הכנסת. נכנסתי תיכף עם פרסום המודעות ליבקום והבעתי את מחאתי העזה על ששינו את תנאי השתתפותנו בלי רשותנו: המלה "משפט" היא כמדקורת חרב בלבנו ואין אנו יכולים להסכים בשום אופן להנחה זו כאילו נמצא איזה מוסד שהוא, שבסמכותו להעמיד את ה"חדר" הקדוש בעיני העם ושהוד קדושת המסורת חופף עליו — למשפט. אנו רואים במעשה זה מעין התעללות מצדכם בקדשי ישראל, והשם המתאים הוא "משפח" ולא משפט, ואנו דורשים שתפורסם בשמנו מודעה שלא נשתתף בקומדיה השפלה הזאת. כשבאתי לועד שלנו נודע לי, כי נתקבל מכתב ע"ש הועד עם מספר כרטיסי כניסה לאולם המשפט. כתבנו להם מיד מכתב, בו אישרנו בכתב את הדברים שאמרתי להם בע"פ ועם זה החזרנו להם גם את הכרטיסים.

ביום השבת היתה כל העיר כמרקחה. מתפללי בתי הכנסת, שברובם לא ידעו מכל

הענין הזה, שאלו בתמהון: האמנם נתן ועד בתי־הכנסת את הסכמתו להשתתף במחזה מחפיר זה? לשם הסברת הענין הכרזנו מטעם הועד שאחרי תפלת המנחה יופיע ב"כ הועד ויסבירו לפני הקהל הרחב את פרשת הענין הזה. לזמן המיועד התאסף בבית־הכנסת הגדול דואהאריע קהל רב, ואנוכי מטעם הועד מסרתי את פרטי המו"מ שהיה בינינו ובין היבקום ועד כמה ששינו וסילפו את התנאים שהותנו בינינו. איש מבין חברי הועד לא ידע מה שנעשה ברחוב בזמן זה. טרם הספקתי לגמור את דברי, התפרצו לבית־הכנסת חבורת אנשים בראשותו של מושקין שהכריז בקול רם: "ניצחנו, ביטלנו את המשפט". בהמשך דבריו מסר שהמון רב סבב את התיאטרון "רקורד" ודרש שיתנו רשות כניסה לאולם ואם לאו יתפרצו בחזקה, מפני המצב הזה שהתהוה בלחץ ההמון הוכרח היבקום לדחות את הישיבה הראשונה של המשפט ליום אחר, מזה הסיקו הנלהבים ומושקין בראשם שהמשפט נתבטל בכלל.

היבקום מצא עילה להעליל על הועד, כאילו הוא ארגן את ההמון המוסת עד כדי נסיון התנקשות בחיי חבר היבקום. אבל מהחקירות שערכנו בנדון זה יצא ש"לא מיניה ולא מקצתיה", ההמון דרש רק שיתנו לו רשות כניסה לאולם והיבקום הוכרח להכנע לדרישת ההמון.

ביום השני הופיעו שוב מודעות כבנוסח הראשון, שהמשפט יהיה בערב יום החמישי באולם התיאטרון העירוני. העתון המקומי של היבסקים "דער שטערן" היה מוקדש במשך ימים אלה כמעט כולו לענין המשפט על החדר. במאמרים מלאי חירופים וגידופים, יצאו נגד ועד בתי הכנסת ו"כלי הקודש" והאשימו אותם בהסתת ההמונים ובארגון ההפגנה ביום השבת. המאמרים האלה היו מלווים איומים גלויים נגד ראשי הועד, שאת שמם נתנו לשמצה: "דעו לפני מי אתם עומדים". רוח ההמונים בכללו, משני הצדדים, היה סוער ומלא מתיחות. הועד בשיתוף עסקנים ציבוריים שונים ישב ודן בכובד ראש בשורה של ישיבות רציניות על העמדה שעליו לנקוט, נתגלו חילוקי דעות, ודוקא החרדים בעלי צורה היו תמימי דעה עם אלה שדרשו שהועד לא יעזוב את המערכה ולקיים הפעם "ענה כסיל כאולתו". בעיקר טענו כך הרבנים הדתיים והרב מלמד בראשם והד"ר ליברמן, שבדעתו התחשבו כל החרדים.

אחרי ויכוחים ארוכים נתקבלה הצעתי, כי הועד ישאר בעמדתו הקודמת ויפרסם בשמו בשעת פתיחת המשפט, הצהרה מנומקת שאיננו משתתף במחזה, אבל הרשות לאנשים פרטיים להשתתף ולהופיע בשמם האישי במשפט זה. כן אישר הועד את רשימת האנשים שנבחרו בישיבה הקודמת למטרה זו.

מהלך המשפט

ביום החמישי בשעה 6.00 הקיפה פלוגת צבא את ככר התיאטרון. מלאכי חבלה של היבקום עמדו על יד הדלת ורק לפי המלצתם ובזהירות יתירה נתנו להכנס לאולם "המשפט". אמצעים אלה עשו עלי רושם קשה באמת. ראינו "לפני מי אנחנו עומדים"... ולולא התפקיד הציבורי שהוטל עלי — למסור את הצהרת הועד הייתי מושך ידי מלעמוד במחיצת אנשי שחת אלה שעריצות וחוזק יד הם קו להתנהגותם.

נכנסתי אני וזק"ש לאולם התיאטרון, הד"ר ליברמן והרב מלמד חלו במקרה ולא היה ביכולתם להופיע לישיבה זו. האולם היה מלא וגדוש, העריכו את הקהל למעלה מ־1000 איש, השופטים ישבו כבר על הבימה: יו"ר המשפט היה סלבין, עו"ד בונדאי שמאלי, ולידו ישבו כשופטים: רצ'קובסקי, סנדלר מקומי, חבר "הבונד" השמאלי. קצמן, פועל, ג"כ חבר ה"בונד" מהשמאל. הקטיגורים היו כרפקובסקי, מורה בת"ת לשעבר, לוומן, מי שהיה חבר פעיל בתנועת "צעירי ציון" בויטבסק, משורר ברוסית ובאידיש, כעת מפעילי היבסקציה, וקרטינסקי — פקיד בעל השקפות מרכסיסטיות, בונדאי שמאלי. כמומחה הופיע רוזנצוויג, מורה בת"ת לשעבר, בלתי מפלגתי, בעל נטיות ציוניות, שנהפך לחבר הר. ק. פ. (הקומוניסטים). הישיבה נפתחה בשעה 8.00 בדברי היו"ר. תיכף אחרי הפתיחה דרשתי את רשות הדיבור להודעה. באומץ רוח ובקומה זקופה מסרתי הצהרה כמיופה כוח בשם ועד בתי־הכנסת כדלקמן: "ועד בתי־הכנסת החליט לא להשתתף במחזה זה. הועד נתן את הסכמתו להשתתף בויכוח על ה"חדר" אבל לא ב"משפט", אין הועד רוצה להשאיר כתם בהיסטוריה, כי הוא הסכים להשתתף, אם כי רק כסניגור בישיבה שעל ספסל הנאשמים מושיבים את ה"חדר", שאלפי שנים שימש כסמל של קדושה וטהרה בחינוכו של העם היהודי. מלבד זאת אין הועד יכול להשתתף בישיבות המתקיימות תחת חסות הצבא ותחת לחץ אלמות, בזמן שהדלת נעולה לפני ההמונים". מסרו לי כי דברי עשו רושם חזק על הקהל. היו"ר השיב על דברי, שלפי השקפתו אין הנימוקים האלה מספיקים בכדי להפסיק את המשפט, אין בין משפט וויכוח ולא כלום. הפלוגה הצבאית הוזמנה רק לשם שמירת הסדר ברחוב. אנוכי ירדתי מהבימה וחשבתי ברצינות לצאת מהאולם. אבל חברי זק"ש ניגש אלי ואמר שלפי דעתו אנחנו עוברים על החובה שהטילו עלינו ואסור לנו לעזוב את המערכה, אם כי לפי דעתי היה זה רגע מתאים מאד. וכפי הנראה עשתה הודעתנו רושם כביר. הם פנו אלינו ושאלו: אולי תשתתפו באופן פרטי במשפט (כנראה נמסרה להם החלטתנו זו בישיבת ועד בתי־הכנסת). עניתי להם שבמשך זמן הישיבה נחליט בנדון זה, ושבנו אני וזק"ש ועלינו על הבימה. עלי לציין כי יחסו של היו"ר היה במדה ידועה די הוגן, עד כמה שיש לדרוש בתקופה של בריונות התנהגות כזו. גם המשמר הצבאי הוסר, כנראה לפי פקודתו. אחרי דברי מחאתי בראשית הישיבה ל"משפט", הוקדשו 7 ישיבות ובמשך כל הישיבות היה אולם התיאטרון מלא, רוב המשתתפים בו היו אנשי היבסקציה, מכיון שהכניסה היתה רק לפי כרטיסים שנחלקו רק לאנ"ש.

רשות הדיבור ניתנה לב"כ הקטיגוריה, מרת קרנצל, מורה בביה"ס המקומי, לשם קריאת כתב האשמה על החדר. על סמך חומר של חקירה מיוחדת, שנערכה מטעם היבקום ע"י ועדה מיוחדת, שביקרה לפי דבריה בהרבה חדרים בכל חלקי העיר שנמצאו בבתי־הכנסת וגם בחדרים המתוקנים, הם מצאו את המצב בכל החדרים פרוע ועומד למטה מכל ביקורת, במובן הפדגוגי, במובן הסניטרי, במובן טיפוסי המחנכים השליליים ומצד שיטת החינוך כשהיא לעצמה. כל אלה הדברים ניתנו ותוארו בצורה מגוחכת וקריקטורית, ובסיכומו של דבר ביקשה לסגור את

כל החדרים, להוציא פקודה רשמית לאסור לחנך את ילדי היהודים בשיטה פראית זו, בניגוד לחוק הממשלתי, ולקרוא לאחריות את הנאשמים בסילוף החינוך, ואת ועד בתי־הכנסת המחזיק את החדרים ומארגן אותם. אחרי קריאת כתב האשמה הוזמנו עדים מצד הקטיגוריה, שהעידו שהם בעצמם היו תלמידי החדר, ובדברי גוזמאות והפרזות השמיעו את עדותם בליצנות ובמלים גסות על המלמדים ה"לא יוצלחים". קשה היה לשמוע את הבדויות ואת העלילות הנמבזות על אלה שעשו בדרך כלל את מלאכת ה' לא רמיה והמיתו את עצמם באהלי התורה והמלמדות היתה אצלם עבודת הקודש. הסניגוריה מצדה לא רצתה להכניס עצמה בעובי הויכוח עם אנשים שלימדו לשונם לדבר הוות ורק לפרקים העירו בדברים קצרים לדברי העדות. העד הזה היה מהפקידים הגבוהים במשטר וכנראה נמשך בעל כרחו למשחק הזה. בתוך דברי העדות תאר את הרבי של החדר שלו בצורה איומה והוציא עליו עלילה נמבזה, שקשה היה להעלות על השפתים במסיבת אנשים מכובדים. אחרי שאלות קצרות שהוצגו לו מטעם הסניגור, שאל אותו לבסוף: "האמנם לא הוצאת מן החדר שלמדת בו אף דבר חיובי אחד?" הוא ענה בשלילה: "כלום לא הוצאתי מהחדר". אז נשמע מתוך הקהל מפי אשה אחת! "ח' רבקין, בודאי מהחדר שאתה עובד בו עכשיו הנך מוציא הרבה יותר"... הקהל הבין למה רמזו דבריה ובמחיאות כפיים הסכים לרמז הדק הזה... ניתנה רשות לסניגוריה להזמין גם מצדה עדים. תשובת הסניגוריה היתה, כי היא מצדה לא הכינה ולא תזמין עדים. אולם הוא לא התנגד כי בית המשפט יזמין עדים מתוך הקהל. על הבימה עלה אחד מתוך הקהל ושמו מילשטיין כעד הסניגוריה. איש מאתנו לא ידע אותו עד היום ההוא. כחניך החדר מ־5 עד 11 שנה לחייו, דיבר בשבחו בלי גוזמאות והפרזות, דברים אמתיים, פרי המציאות. אנשי הקטיגוריה התנפלו עליו והקיפוהו בשאלות ובחקירות שלא מן הענין כדרכם וכשיטתם, בכדי לבלבלהו ולמצוא סתירות בדבריו. לבסוף הודיעו, כי העד הזה איננו פרוליטרי טהור. הוא קבלן ואין לתת אמון לדברי עדותו, וגם פגעו קשה בכבודו.

בעצם מהלך גביית העדות באה הקטיגוריה בדרישה לתת לאחד הקטיגורים, מאירזון, את רשות הדיבור לנאום הקטיגוריה שלו, מכיון שעליו לנסוע עוד הלילה. הסניגוריה מחתה נגד ההצעה בנמקה שאין רשות לקטיגור לנאום את נאום האשמה לפני גמר חקירת העדים וחוות דעת של המומחים, שזה נגד המקובל בבתי המשפט, הלא לפעמים יכולים העדים וגם המומחים להשפיע על כל מהלך המשפט, אבל הפוסק האחרון — היו"ר — ענה כי בית המשפט של המשטר החדש אינו קשור למסורת של המשטר הישן ואינו מתחשב בדברים אלה. הסניגוריה דרשה להכניס את מחאתה זו לפרוטוקול. אחרי נאום האשמה של מאירזון המשיכו בגביית דברי העדים. על הבימה עלה עד מבין הקהל, מינץ, חייט בן חייט וג"כ כחניך החדר עד גיל 12 העיד בכל תומת לבו על שבחו של החדר שהתחנך בו. החלה מערכת התאבקות בין הקטיגוריה ובין העד. בעד זה לא יכלו למצוא שום פגם. פרוליטרי בן פרוליטרי ממשפחת אנשים ישרים ועובדים חרוצים, הוא עצמו עבד כפועל בבית מלאכה של "הועד למניעת האבטלה" בעירנו ובעד יושר לבו כיבדוהו בכל החוגים.

הקטיגוריה והמומחה מצדם הקיפוהו בשאלות רבות, גם בחנוהו בתוכן הלימודים שלמד בחדר. הוא ענה תשובות ברורות ובתום לב על כל השאלות. בין השאלות היתה כמובן גם פרשת הפרה האדומה "אשה כי תזריע" "וישקף אבימלך" ועל כל אלה הוא ענה כי כל מה שכתוב בתורה הוא קודש קדשים. בכלל לא נכשל בתשובותיו ולא נתן לקטיגוריה לשלוח את חצי לעגם על החדר. הסניגוריה מצדה הציעה לו שאלות בנוגע לעיקרי מוסר היהדות שלמדו בחדר, כמו שאלת השמיטה, היחס לפועלים, היחס לעבודה ועוד שאלות הנוגעות בין אדם לחבירו. על כל אלה הוא ענה בידיעה די ברורה ובפשטות מיוחדת במינה. וכשנתגלגלו הדברים בענין מצות "לא תלין פעולת שכיר" העיר על הערך החשוב של ציווי זה בחיי הפועלים והעיד כי כפועל למדתי ממציאות החיים שגם בבתי-החרושת הנמצאים ברשות הממשלה מקילים בזה ומלינים לפעמים את שכר הפועלים עד כחדשיים. הקטיגוריה מצאה עילה בשאלות הסניגוריה הנוגעות בעניינים סוציאליים ולקחה לעצמה רשות לפנות ג"כ לעד בשאלות מסוג זה. הם התחילו להקיף את העד בשאלות המפורסמות ששונאי ישראל מונין אותן, כמו: "לא תחיה כל נשמה" "לנכרי תשיך", מלחמות דוד ועוד, שאלות שאין להם שום שייכות לענין ה"חדר" ולא באו אלא כדי לבלבל את העד ולהכשילו. הסניגוריה העירה על זה שמקיפים את העד בדברים שאינם שייכים לענין, אבל הפוסק האחרון, היו"ר, מצא שיש מקום לשאלות אלה. בכל אופן יצא העד הזה בשלום מהמבחן.

אחרי גמר עדותו של מינץ פנתה הסניגוריה לקטיגוריה ולמומחה רוזנצוויג בשאלות אחדות בענין הפולמוס שהיה ביניהם ובין העד האחרון: הידוע לכם, כי רוב השאלות שנתעוררו מצדכם — "לא תחיה כל נשמה", "לנכרי תשיך" ועוד, הוצגו בכל דור ודור, מצד עוכרי עמנו, וגם בימינו בימי משפט ביילים היו הבסיס לדברי פרנייטיס הידוע ואולי לא נעלמו מכם גם התשובות הניצחות שניתנו לדברי הבל אלה מצד הרב מזא"ה? דברי הסניגוריה הללו היו כמהלומה עליהם ובחרו להם את השתיקה במקום תשובה. עד שעברה רינה בתוך הקהל: למה אתם שותקים?

אחרי גמר חקירת העדים ניתנה רשות הדיבור למומחה מצד הקטיגוריה הח' רוזנצווייג, מי שהיה מורה בת"ת בלתי מפלגתי שהצטרף לר. ק. פ. הוא הופיע בנאום די ארוך על דבר שיטת החינוך של ילדי ישראל, שגם בדורות הקודמים נמצאו מתנגדים לחינוך המקובל, ובדברי לעג ובביטויים חריפים האשים את המלמדים והתומכים בהם, שבאשמתם יוצאים, כתוצאת החינוך הזה, טיפוסים מטומטמי מוח ולא־יוצלחים בדרכי החיים. הוא סמך בדבריו על הסופרים מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם וגם על אפוטושו, שכתב בזמן האחרון דברי בקורת חריפה על שיטת החדר ועל החדרים המתוקנים ולא בוש מלהביא את דברי הגאון ר' אפרים מלונציץ בספרו "עמודי שש", כאילו גם הוא התקומם נגד חינוך זה, וסיים בדבריו שצריכים לבער את החדר מהרחוב היהודי, המגדל את ילדי ישראל ברוח עועים ושחיתות המדות. באופן גס ובדברי זלזול פגע ברגשי הקודש של הדת. בכללו של הדבר נשמעו מפי המומחה הזה ומפיות שאר משתתפי המשפט מצד היבקום כל דברי הבלע הנמצאים בספרות הזוללת והמכרסמת את כרם ה' צבאות.

ברובם לא היתה לדברים אלה שום שייכות לשאלת החינוך בין מבחינה פדגוגית ובין מבחינה כללית, וכל מטרתם היתה לנבל ולשקץ את קדשי ישראל ונאמניהם שהמה חלאת המין האנושי ובעיקר אויבי המהפכה הפרוליטרית ומתנגדי המשטר הנוכחי. אמנם הסכין הסכין ישראל סבא לשמוע דברי בלעמ׳ים רבשק׳ים וסנבלט׳ים בני עמים זרים וגם מאלה שבגדו בעם והוציאו את עצמם מכלל ישראל ורצו להתנקם בם, אבל קשה היה לסבול דברי מחרפי א־ל ומשליכי שיקוצים מאלה המתאמרים לנושאי דגל האומה הדוויה וכאילו לוחמי מלחמתה. רק בסבלנותו של העם עתיק־היומין שלקח לו לקו בדרכי החיים הגלותיים את מדת "הסובל ומעלים עין מסוררים" ניתן לנו העוז לעמוד במחיצתם של פריצי עמנו אלה ולהמשיך בדיון. עם גמר דבריו הוצגו לו מצד הקטיגוריה שאלות שונות שהעמידוהו בבחינת ... שב אל קיאו והוא העמיק סרה ... לשאלת הסניגוריה לבאר לפני הקהל, מי הוא זה האוטוריטטה אפרים לונציץ, שעל דבריו סמך ואולי ידועים לו שמות הספרים שחיבר הגאון הזה, התחמק מלהשיב. אז פנה הסניגור לקהל והסביר, כי זהו הגאון המפורסם בעל המחבר של ספרי הדרוש "כלי יקר" ו"עוללות אפרים" שבודאי נמצאים רבים מתוך הקהל ההוגים בספריו ויכולים להעריך את עזות הדברים שהרשה לעצמו הוד מעלתו המומחה להביא ראיה לדברי הבלע שלו. לשאלה שניה של הסניגוריה: "אולי ידוע לו באיזו תקופה ישנה נשמעו מעין הדברים ששמענו בישיבה זו ... ויאמרו לא־ל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו", ג"כ התחמק מלענות. באותו הזמן נשמע קול התפרצות מתוך הקהל בדברים חריפים: "אם מומחה אתה ומתאמר למורה ויודע תנ"ך, אסור לך מלהתחמק ולא לתת תשובה ברורה על שאלות אלה". חלק מהקהל מחא כף לדברים נכוחים אלה, שיצאו מפי מיודענו שניאור העיור. אבל זה הוציא משלוותם את הסדרנים שהתפרצו לתוך הקהל ורצו לאסור את העיור הזה. אולם אחרי מחאת הסניגור הרפו ממנו. הסניגור הסביר אח"כ לקהל, שדברי פריקת עול שנשמעו מפי המומחה לא חדשים המה ובתקופות של השחתת העולם כמו בדור המבול ובסדום ועמורה נשמעו מפי הבריות.

בגמר הישיבה הכריז היו"ר שהישיבה הבאה תהיה למחרת בליל השבת. הסניגוריה הודיעה שהיא רואה בקביעת הישיבה בליל השבת פגיעה בקדושת השבת ולא תשתתף בישיבה זו ויצאו מהאולם. למחרת היום פגש היו"ר סלבין את אחד מחברי הסניגוריה ואמר לו: "ראה את היחס הלויאלי שלנו אליכם, למרות ההחלטה דחיתי את הישיבה למוצ"ש, בכדי לתת לכם את האפשרות להשתתף". הסניגור אמר לו: "אינני מאמין שעשית בגללנו את הדבר הזה". הוא התפלא ושאל בתמהון: "אלא בגלל מי?" הסניגור השיב לו: "מובטחני שעשית זאת לכבוד אבותיך". רושם הישיבות הראשונות היה חזק בין הקהל הרחב והתפרסמו בעיר כעין כשלון מצד המשחקים הראשיים במשפט זה. ראו בעליל עד כמה רחוק המשחק הזה מלפתור את השאלה החינוכית העומדת ברומה של האומה ומטרת המחזה היא להכות בסנוורים את ההמונים ותעמולה זולה לראות ביהדות "סיר־מות".

בהמשך הישיבות הופיעו 2 מומחים נוספים מצד הקטיגוריה: ד"ר נזלין, ד"ר

למדיצינה, וזיוו, מורה בביי"ס תיכוני. המה נגעו בעדותם רק בענינים מדעיים כבעלי מקצוע. הראשון מצד ההיגייני והשני מצד הארגוני — ולא נגעו בענינים דתיים, אמנם הקטיגוריה רצתה להוציא מפיהם סמוכין לדברי ההבל שהכניסו בישיבות הקודמות, אבל הם היו זהירים בתשובותיהם ולא חרגו מהמסגרת המדעית שבעדותם. הד"ר נזלין הודה בהרבה לדברי הסניגוריה, שהצדדים השליליים שייחסו לחדר היו מסיבות חיצוניות שקשה היה לתקנן בימי המשטר הישן. הרצאתו של הרב מלמד, המומחה מצד הסניגוריה היתה מלאת ענין מבחינה מדעית, הוא הכניס את הויכוח למסלולו הנכון ודבריו נשמעו בקשב רב. זו היתה הרצאה אקדמית בשאלת החינוך, שהקיפה את הנושא באופן יסודי עד שגם היו"ר הודה לזה. אחרי שגמר את הרצאתו שנמשכה יותר משעה הקיפוהו בשאלות צדדיות שלא מן הענין. על כמה שאלות־הבל ענה שהן אינן לענין ועליהן כדאי להתוכח במיוחד ולא כאן המקום לזה. ביניהן היתה גם השאלה בדבר תורה מן השמים, הם לא הסתפקו בתשובתו והסיקו מסקנה כאילו התחמק מלהשיב תשובה ברורה, אם כי בתשובתו לסניגוריה שהעירה לו על אי־אלה שאלות ובתוכן גם על תורה מן השמים ענה בחיוב מוחלט.

העתון המקומי "דער שטערן", שהיה מפרסם בכל יום על עמודיו את הדו"ח המפורט ממהלך המשפט, עשה מטעמים מיוחדים והסיק מסקנות מתשובות הרב מלמד, שכאילו לא היה בפיו מה לענות על השאלות המחוכמות בדבר תורה מן השמים וכדו'. דברים אלה עשו רושם קשה בין רבים מן החרדים שהתפלאו, למה לא ענה תיכף ומיד תשובה חיובית בפה מלא לשאלה זו. אבל בקורת זו לא היתה צודקת, ועל כגון דא נאמנים דברי החכם "אל תען". הלא התשובה היתה גוררת אחריה שאלות המביאות לידי חלול השם.

באופן כללי עשתה הרצאתו רושם כביר. נפקחו עיני רבים לראות את ההבדל בין דברי הבל והבאי ובין דברים נכוחים, גם ההמון התחיל להבין שהמטרה העקרית של מחוללי המשפט היא לא הטבת החינוך, אלא לתת לשמצה את כל קדשי עם ישראל.

לפני הישיבה האחרונה פנה אלינו הרב מדליה והודיע שברצונו להשתתף כסניגור בישיבה. מובן שבחפץ־לב הסכמנו לזה. הישיבה האחרונה הוקדשה לנאומי הקטיגוריה והסניגוריה. הנואם הראשון מהקטיגוריה היה כרפקובסקי ומהסניגוריה — זקס. השני לוומן והרב מדליה והשלישי קרסינסקי וולפסון. נאומי הקטיגוריה היו מלאים דברי לעז והבל, כפירה, דברי הפקרות וליצנות בכל היותר קדוש ונערץ בעיני העם, דברי הסניגור זקס הצטיינו בזה שלא שם מסוה על פניו: הודה ולא בוש, שבמשך שנים רבות היה בעצמו בין הלוחמים בצדדים שליליים שנמצאו בשיטת החינוך של החדר. אבל המלחמה הזאת היתה בבחינת "נאמנים פצעי אוהב". הלוחמים מסוג זה לא דרשו ל"השליך את הילד עם האמבטיה" ולעקור מהשורש את יסודות האמונה הצרופה מכתלי החדר, הם דרשו תיקונים בבנין העתיק הזה ולא להרסו. ביראת כבוד הערכו את הצד החיובי שנקדש בעיני העם היהודי בכל משך זמן גלותו, הם דרשו להעמיד את החינוך על יסודות של יהדות ואנושיות. הוא

הוכיח בדבריו על פעולותיה המרובות של חברת "תרבות" בשטח זה. בכל נפשו מחה נגד תכסיסי הקטיגוריה שעשו משחק קריקטורי משאלה עדינה כזאת העומדת ברומו של החינוך. גם נאומו עשה רושם עז בין אלה המשתתפים שלא היו משוחדים מדברי הלהג של המקטרגים.

דברי הרב מדליה היו מלאים התלהבות ורשפי קודש ויצאו מעמקי הנשמה היהודית, שנפגעה קשה מעלבונה של התורה. ברגעים מיוחדים חשנו כולנו הנוכחים בהשפעת נאומו מעין הכאב שהובע בדברי הפייטן: "וכשהגיע למקום תפלין צרח בקול מר ליוצר נשמתו". הוא הרים את קולו בפניה לקהל: "יהודים, כאן העמידו את השאלה אם התורה היא מהשמים", בדפיקות חזקות על העמוד שנשען עליו הכריז בקול רם: ואני אומר לכם שהתורה מן השמים. שלש פעמים חזר על דבריו עד כי חלק גדול מהקהל חזר על דבריו וקרא בקול רם: "תורה מן השמים!". אלה היו רגעים היסטוריים בבחינת "קיימו וקבלו". היו"ר פנה אליו ואמר לו: "כבוד הרב, הלא לא נגעו פה בכבוד הדת ולמה הנך כ"כ נרגז?" זה הראה שרגעים אלה השפיעו במדה ידועה גם על הישרים שביניהם. הרבה מקהל המשתתפים התרשמו מאד מדברי הרב מדליה ובזמן ההפסקה התחילו להתוכח בדברים חריפים, עד שהתערבו הסדרנים וביקשו לאסור חלק מהמשתתפים. מובן, רק את אלה המחזיקים בתומתם, בלקחם שקיבלו מהחדר: "משה קבל תורה מסיני". הסניגוריה מחתה נגד עיוות־דין זה ולפי פקודת היו"ר עזבו אותם לנפשם.

הנואם האחרון מצד הקטיגוריה קרסינסקי הכניס נימה חדשה ותבע עלבונה של המהפכה, כאילו החדר הוא השטן שעמד נגדה, בשיטת החינוך שלו היה הגורם העיקרי שתלמידיו היו מורדי אור, משוללים כל רגש עזרה עצמית. כולם היו טיפוסים מעין "בונטשה שווייג". הם היו מאלה שכרעו לפני הממשלה הזדונית, חמורים נושאי ספר תורה לפני הוד מלכותו הצאר. כמרקסיסט נלהב התנפל על השיטה החינוכית של החדר שבעטיה נסתמו לפני חניכיה מעיינות המרקסיזם, ונשארו אנשים אומללים תועים בדרכי החיים השמים מבטחם בה'. בפתוס נלהב צעק "הראו לי את ה'". הסיכום מכל דברי הקטיגוריה היה זה: לא שאלה פדגוגית היא המעניינת אותה, אלא הפצת כפירה ומלחמת מעמדות, היא ראש מאוייה. קשה מאד היה לנו לשמוע את כל דברי הבלע, החירופים והסילופים היוצאים מפיהם וחשת בנפשך כאילו הנך יושב על ספסל הנאשמים לפני שופטי הדומיניקנים ועליך להצטדק בפניהם. וכמה כאבה נפשך עליך בראותך את פני האנשים האלה שעוד תמול שלשום ישבת אתם במחיצה אחת, ודנת אתם על מצוקת עמנו ועל דעת אחד מהם לא עלה, כי החדר ושיטתו, זהו האסון של העם היהודי.

כאחרון לסניגורים ניתנה לי רשות הדיבור. פתחתי ואמרתי: מאד מאד מקנא אנכי בחברי שקדמוני, כי היה לנו האמון כי דבריהם יעשו פרי וימצאו אוזן קשבת לא רק בין קהל המשתתפים אלא גם בין אלה שהצטיינו בדברי להג שלא לענין, כהערתו של הרב מלמד בהרצאתו. הוא השתדל להעמיד את השאלה החשובה, שאלת החינוך, על בסיס מדעי, מבלי להכנס לדברים שאין להם שייכות לשאלה הפדגוגית שהיא לא תפתר בדברי להג, ובהתאם לכוונה להעמיד על סדר היום את שאלת

החינוך של ילדי ישראל שיש לה אופי מיוחד מצד ההיסטוריה וגם בארצנו המשוחררת יש להתחשב עם התנאים המיוחדים לשאלה זו. הוא בא בהצעה קונקריטית לבחור בועד משותף לשם פתרון פרובלימה רצינית זו. אנחנו כולנו חשבנו, כי אחרי הרצאה זו יקבל כל המשחק צורה אחרת, מעשית יותר, במגמה ברורה לחיפוש דרכים לרפא את שבר עמנו גם בדרכי החינוך, אבל אחרת עשו אלה שהראו במשך ימי המשפט את פרצופם האמתי, שבדומה לאלה התנפל בשעתו המבקר הידוע אורי קובנר ואז המליץ עליו המשורר הישיש א. ב. גוטלובר במחברתו "שבט לגו כסילים" במלים אלה: "לקחת לך קרנים לנגוח ולשון לנבוח". אחרי הרצאה חשובה זו הציעו למרצה לא שאלות פדגוגיות, אלא העמידוהו במבחן בשאלות שאין להם שום קשר לענין זה. "היהודי המלומד" מהיבסקציה, הקטיגור כרפקובסקי, הרשה לעצמו לפנות אליו בשאלות דתיות העומדות ברומו של עולם היהדות, שאלות במעשי בראשית ומעשי מרכבה ומתשובתו הצודקת של המרצה "מה ענין שמיטה אצל הר סיני", שהדגיש בזה, כי הפדגוג כרפקובסקי לא שמר על חוק פדגוגי אלמנטרי "כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשיליה במסכתא אחריתי", נחפז היהודי המלומד להסיק מסקנות, שהמרצה מתחמק מלהשיב תשובה ברורה אם מאמין הוא בתורה מן השמים, ובנאומו כקטיגור חזר על משנתו זו, משנת ליצנות והתקלסות בקניינים הרוחניים של עם ישראל, שהמה האירו לו בדרכו הארוכה במשך אלפי שנות גלותו. רבים מאתנו חשבו, כי אחרי דבריו הנמרצים שנאמרו ברגשי קודש ובהשתפכות הנפש של הרב מדליה שעשו רושם חזק על קהל השומעים עד כי רבים מתוך הקהל חזרו אחריו בקול רם: "מאמינים אנחנו שהתורה מן השמים", חשבנו שהדברים שיצאו מלב נאמן יכנסו לתוך לבות אלה המחזיקים עתה בקרנות המשטר וירסנו את דבריהם לו רק מתוך נימוס, אבל הקטיגור השני הצעיר לוומן התלהב בדבריו בבקורת זעומה דוגמת כרפקובסקי. הוא כחברו תבע את זכותו של הדוד "עשו", שאחיו יעקב רמה אותו ולקח ממנו במרמה את הברכות. גם את יוסף הצדיק הכה בשבט עברתו, זה שהציל בחכמתו את ארץ מצרים ואת כל הארצות השכנות מחרפת רעב. הוא מצא בפעולותיו און שלא התנהג לפי חוקי המרכסיזם ושעבד את דלת העם בידי פרעה. צעיר משורר זה, שתמול־שלשום דבר בהתלהבות על דברי השירה שבתורה ובנביאים, צעק בחום לבו: "המטאטא הפרוליטרי יטאטא את כל הזוהמה שהצטברה בלבות היהודים הודות לחינוך החדר הפראי". קשה היה לנו לשמוע דברים אלה, אבל כל זה סבלנו והבלגנו. הדברים הגאים של חברנו זקס שהכריז בפומבי: "אני חניך החדר ומתגאה גם היום בזה כשאני נזכר את הדברים שלמדתי בחומש בפסוק 'הכזונה יעשה את אחותנו'. בדבריו ההגיוניים הוכיח על דרכי היבסקציה בועדת החקירה של החדר, על התנהגותם כמרגלים לשם הוצאת דבה. לא שיתפו בפעולה זו אנשים ניטרליים שבודאי היו מתקבלות תוצאות אחרות, בניגוד לדעת ועדה זו, שלקחה לעצמה שלטון יחידי והוציאה משפט מעוקל על כל החדרים בלי יוצא מהכלל. אבל מה להם לאנשים אלה ולחוקי נימוס, חוקים פדגוגיים ושמירת החוק "איפה ואיפה". האחרון הגדיל — זהו המרכסיסטן, אחד מבעלי התריסים בהלכות

דעות ובר סמכא שבדבריו חתך כבאיזמל חד וסתר את השיטות העומדות בניגוד להלכות שנתחדשו בבית מדרשם של וולטיר, דרוין ומרכס. הוא הקשה "איה אלהיכם?". חברים ואזרחים המרגישים אתם בצערי ומשתתפים אתי בגורלי המר שהוטלה עלי מעמסה זו במשך 7 ישיבות רצופות לשמוע דברי חירוף וגידוף כלפי שמיא ודברי שמצה על חוקי עם ישראל ומשפטיו והליכותיו בדרכי החיים? על מוח מי שהוא מאתנו עלה להכין תשובה לדברי בלע אלה? אודה לפניכם ולא אבוש שזה כמה פעמים עלה במחשבתי במשך ימי המשפט וביחוד בישיבה זו לציית לדבריו של אחד מגדולי ספרותנו, שהוא גם אוטוריטטה חשובה בעיני הקטיגוריה המסתמכת עליו — זהו מנדלי מוכר ספרים, ומביאה ראיות מדבריו שנאמרו בקשר לנשף שנערך באודיסה באחד מימי החגים, בו הראו סטודנטים אחדים את גבורתם בליצנותם על קדשי ישראל מעין הדברים שזכינו לשמוע כאן. מקורבי מנדלי סיפרו לו מתוכן הנשף וחשבו שהוא יהנה מהדברים שנאמרו ברוח הסאטירה כפי רוחו, אבל לתמהון לבבם התרגש באופן רציני ובשצף קצף אמר: אילו הייתי אני במעמד זה, הייתי מתנהג כמוטל עלינו מפי חז"ל, הייתי קורע, חולץ נעלי מעל רגלי, יושב על הרצפה, זורק מרה בהם את דברי המחוקק שלנו: "הם קנאוני בלא אל ואני אקניאם בלא עם". חשבתי הרבה לעשות דבר זה ולהסתפק בזה במקום דיבורים, אבל כתלי בית התיאטרון, שבתוכם אנו שומעים דברי שמצה אלה, אינם מסוגלים למעשה זה. מחשש שייחסו למעשה זה צורה תיאטרלית, כשם שכל הצורה הכללית של משפט זה קיבלה אופי משחק קריקטורי, ואינני רוצה בזמן ששופכים את דמינו במלוא מובן המלה ומשמיעים בדויות ועלילות על מוסד חינוכי המקודש ומקובל בכל חוגי עם ישראל זה אלפים בשנים, שיפול עלינו חשש של ג'סטה תיאטרלית ומשחקית. לכן נמנעתי מזה.

קשה מאוד עלינו לשמוע דברי נאצה על מלמדי שקנו להם מעמד מיוחד בעולם היהודי, כמאמר חז"ל "אל תגעו במשיחי — אלו הם מלמדי תינוקות", וידועה גם האגדה בדבר "נטורי הקרתא" שרבי יהודה הנשיא הזמין בעיר אחת. אנשי העיר חשבו בתומם שהכוונה היא לשומרי העיר. הוא הסביר להם ששומרי העיר הם מלמדי התינוקות וראשי הישיבות המרביצים תורה בישראל ומחנכים את הדור הצעיר בדרכי התורה והמדות. חינוך זה העמיד לנו במשך דורי־דורות גאוני רוח ואנשי מדע בכל מקצועות החיים והמדע, ע"י חינוך זה נתגבש האופי המיוחד של העם, שכולו בלי יוצא מהכלל הודרך על ידו וקנה לו שם מיוחד בהיסטוריה העולמית במדותיו התרומיות שממנו למדו גם יתר העמים; חינוך זה גרם גם להתפתחות הכשרון להסתגל למציאות החיים הרוחניים והגשמיים בימי הגלות המרה במשך אלפי שנים, כדברי המשורר "כל משבריך וגליך עלי עברו"; חינוך החדר שחדר ללבות ישראל בלי הבדל ופדות בין מעמד למעמד, בין מפלגה למפלגה, במבואות ובסמטאות היותר אפלים, עד שלא נשאר אף אחד מבני עמנו שלא ידע קרוא ובמדה רבה — גם כתוב. לא לחנם התלהב פעם הלורד ביקונספילד, זה הוגה הדעות ובעל הכשרון הנעלה בספרות, שכגאון מדיני עמד במדרגה גבוהה במעמד הפרלמנט האנגלי, בתשובתו ליריביו המדיניים שרמזו לו על מוצאו היהודי: "כן,

בזה אני מתגאה שבשעה שאבותיכם היו רועי חזירים עמדו כבר אבותי על הר סיני וקבלו את התורה". שיטת החינוך שנוסדה ע"י יהושע בן גמלא קרוב לתקופתו של ר' יוחנן בן זכאי, שהציל את עם ישראל הודות ליסוד ישיבת "יבנה וחכמיה" — מצאה גם אז שלא די להסתפק בישיבות בשביל לימוד תורה לגדולים ולבעלי כשרונות, אלא להקרין את קרן התורה בין כל שכבות העם בלי הבדל מעמד. ואולי ע"י זה נתקבל השם "חדר", שחדר לכל פנות העם, ועל ידו נתקבל החוק המחייב לימוד תורה לכל ילדי ישראל, — חינוך עממי כללי. הוטל על בתי הדין שבכל מקום ליסד מוסדות חינוך שבהם למדו תורה חנם, חוק שהעמים הנאורים ביותר קיבלו אותו באיחור של מאות על מאות בשנים. כבר אז חקקו חוקים פדגוגיים בנוגע לעצם שיטת החינוך וגם בנוגע למחנכים.

פיקוח מיוחד ובקורת חריפה היו בידי בתי הדין, שלהם נמסרה הסמכות לכוף את הציבור ליסד בתי ספר ולגבות מסים מיוחדים לשם זה. חדר זה ושיטתו זו התגלגלו יחד עם ישראל כולו לכל ארצות תפוצותיהם והם היוו את השרשרת הגדולה שאיחדה את האומה הדוויה והסחופה ולא נתנה להתפורר ולהנתק ממקור מים חיים, מבאר כרוה מיסדי האומה.

הם היו גם אבני הפינה של הבנין הענקי הרוחני שהוקם בתקופת החורבן, בזמן שחכמי ישראל ראו, כי כבר נחתך הגורל המר הזה, ועם ישראל גולה מארצו ויוכרח לנדוד בין עמים רבים וזרים ובכדי להנציח את קיום העם לא מצאו דרך יותר בטוחה לחזק ולעודד את מסירותו להעבר העשיר של העם ואת אמונתו בעתיד, רק ע"י קנין התורה לכל העם לשדרותיו, שידיעתה תתן לו העוז והעצמה להתגאות במקור מחצבתו ולקוות וליחל, כי בוא תבוא ההבטחה כי "נצח ישראל לא ישקר". אלה הם הדברים שהונחו ביסודות מוצקים בשיטת החינוך בצרוף עבודה שבלב זו תפלה. את העיקרים האלה מילאו באמונה רבה מחנכי העם ומדריכיו, וכל ילד מבן 5 שנים ומעלה נכנס למוסד החינוך העממי לתורה ולתעודה.

קו זה נמשך בלי הפסקה מיום גלות העם מארצו עד ימינו אלה. זהו הגורם העיקרי וסוד הקיום שעם שנותק מארצו ושפתו נגזלה ממנו ובכ"ז נשאר חי וקיים מבלי להתבולל ומבלי להטמע בגויים אחרים, ובכוח האמונה הגדולה הרכין ראש על כל גלי הים והביט עליהם כעל קצף שעל פני המים שבן רגע יחלופו, כדברי המשורר: "על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים". כל הסגולות והתכונות האלה השתרשו בעם הודות לשיטת חינוך זו והודות למאמצי המחנכים ששמם מלמדי תנוקות וראשי ישיבות במשך דורות. מכל ההישגים האלה העלימו המקטרגים את עיניהם ולא הזכירו אף במלה אחת של שבח את מאמצי דורות אלה למען האמת ההיסטורית ולציין את תעודת המלמדים שמילאו את תפקידם באמונה ולא עשו את מלאכת ה' רמיה, מפני זה אינני מתבייש לאמור בפה מלא, כי כל אלה דברי השקוצים בדויות הם ובשקר יסודם, אנחנו כולנו חונכנו בחדרים אלה ומדריכנו היו המלמדים האלה שהעמדתם אותם לעמוד הקלון. לו היה אחוז אחד אמת באלה הדברים שנשמעו כאן, הייתי מתבייש בשמי היהודי, הלא מדבריכם יש לדון שכל היהודים שלמדו בחדר צריכים להיות אטומי־מוח, מושחתי מידות ולא־יוצלחים לחיי חברה הגונה,

והמציאות האמתית מוכיחה לנו על סמך הסטטיסטיקה, כי אחוז הפושעים הפליליים בין היהודים חניכי החדר הוא מועט באופן יחסי מבין שאר העמים. חיי המשפחה עומדים על גובה מיוחד במינו ומצטיינים בטהרת המדות ובנקיות הדעת ועולים בזה על שאר העמים. בנוגע לפיתוח כשרונות העם הן בידיעות עיוניות והן בשימושיות יעידו גאוני הרוח ואנשי המעשה הרבים שיצאו במשך הדורות מעם ישראל, שהיוו את האחוז היותר גדול מבין כל העמים. לשם הדגמה כדאי להזכיר שמות אחדים מהדורות האחרונים ששמם וזכרם עודם חרותים בפי כל האומה כמו הבעש"ט והגאון מוילנא. לא לחנם נתרקמה האגדה החסידית, כי הבעש"ט יוצר המהפכה הרוחנית בחלק היותר גדול של העם, היה בימיו הראשונים, לפני שהתגלה, עוזר למלמדים והיה מוביל את התנוקות לבית רבן, וגאוני הרוח הנ"ל התחנכו בחדרים החשוכים ע"י המלמדים מחוסרי השכל והמדע.

ומאנשי רוח נעבור לאנשי מעשה. אם ברצונכם לדעת מי הם יוצרי התעשיה החדישה ומיסדי השרותים הכספיים היותר מפורסמים, ומי הוא זה שעשה את המהפכה בתנועת מסילת הברזל ברוסיה הגדולה, כל אלה היו חניכי החדר שלא קיבלו חינוך אחר: שמואל פוליאקוב, שקנה לו שם גאון בבנית מסילת הברזל, היה יליד עיירה קטנה דוברובנה (פלך מוהילוב), למד בחדר והודרך ע"י אלה המלמדים "הלא־יוצלחים". הברודסקים, הפוזננסקים ודומיהם, כולם היו מהטיפוסים האלה שהם הם שכבשו את העמדות בשכלול התעשיה ובשאר ענפי הכלכלה ברוסיה, בשלביה הגבוהים ביותר.

החדרים האלה היו רק הפרוזדורים המכינים את חניכיהם לכניסה לטרקלין, אלו הן הישיבות שהיו מלאות ברובן בעלי כשרונות, שמהם יצאו הרבנים היותר מפורסמים, מהם הרבה שנכנסו אח"כ לבתי ספר גבוהים, גם התלמידים הבינונים שיצאו אח"כ לעולם המעשה, הצטיינו ג"כ בכשרונות ובחריצות. שיטת החינוך של החדרים הצטיינה גם בזה שבגללה רכשו להם התלמידים עוד בימי עלומיהם את מדת השקדנות וההתמדה וע"י זה קנו להם ידיעות חיצוניות שהצליחו להכנס לבתי־הספר התיכוניים והגבוהים כאקסטרנים. היו מדלגים מכיתות לכיתות עד שהיו יוצאים מוכתרים בכתר החכמה והמדע.

עד כמה שהשנאה הכבושה ללימודי התורה מקלקלת את השורה, אביא לכם דוגמא הסתכלותית מהעד קמנשטיין. הוא יליד העיירה וולוזין שהתפרסמה בישיבה הגדולה שלה. בשעת הופעתו כעד מצד הקטיגוריה שאלתיו בדבר הישיבה הזאת, שהסופרים שלמדו בה כמו ברדיצ'בסקי ועוד פרסמו אודותיה ציורים נפלאים מטיפוסי הישיבה ומתלמידיה, ומי לנו גדול מהמשורר הלאומי ביאליק שלמד בעצמו בישיבה זו והיא שסיפקה לו את החומר ליצירת שיריו "על סף בית המדרש", "אם יש את נפשך לדעת", "המתמיד" וקמנשטיין זה לא רצה להודות על היופי הרוחני הגנוז במוסד חינוכי זה ובמחי יד ביטל את כל אלה מתוך קנאות עיורת סובייקטיבית מבלי להודות על האמת. וכמה עיוות־הדין יש מצד הקטיגוריה שלא רצתה לוותר על גישתה הקנאית ולהודות על התנאים המיוחדים של החדר, אלא עמדו על עקשנותם המופרזת להוציא פס"ד כללי על סמך האשמה שסודר ע"י מומחים שבכונה

תחילה רצו להוציא דיבה על השיטה החינוכית של החדר ושל המלמדים ועל סמך דברי עדים שהעידו מה שהעידו. ברגע זה אינני רוצה לדבר כסניגור, כי אין החדר ושיטתו זקוקים לסניגוריה, הוא עמד כבר במבחן הדורות והוכיח את זכות קיומו, אלא להעיד כחניך החדר שאני ועוד רבבות מבני עמנו קיבלו בו את חינוכם היסודי. את עדותי זו אמסור בהן צדק שלי. נולדתי בעיירה קטנה ליאדי. שם היו לפי זכרוני כ־40 חדרים ומלמדים ואת כולם ידעתי החל ממלמדי הדרדקי עד מלמדי גפ"ת. כולם, כל אחד לפי מדרגתו, היו בעלי תורה ובעלי מדות שהצטיינו בהנהגתם ובמוסריותם. בין כל אלה היה רק אחד המלמד מלוז'נה שאמרו עליו, שהוא מתנהג עם תלמידיו באכזריות והביטו עליו, בין חבריו המלמדים ובין תושבי העיר בכלל, בעין רעה. ולחדרו מסרו רק תלמידים שובבים שאין להם תקנה, וההורים חשבו שהרצועה של הלוז'נר תיטיב את דרכם ומעלליהם. שאר המלמדים היו כולם בעלי מזג טוב ויחסם אל התלמידים היה אבהי. המלמדים היו מדקדקים לשכור חדרים מלאי אור ואויר. לילדי הכיתות הנמוכות היתה אפשרות לשחק הרבה שעות בימי הקיץ בחוץ, הלא הלימוד היה עם כל תלמיד ותלמיד במיוחד ואלה שגמרו את שעורם אפשר היה להם לצאת החוצה. מובן שלתלמידים יותר מבוגרים לא ניתנה חופשה כזאת, מכיון שעליהם היה מוטל להקשיב לשעור גם בזמן לימוד חבריהם. כראיה עד כמה זרקו מרה במלמדים קפדנים תשמש העובדא הזאת ששמעתי מאחד החסידים החשובים, שראה מלמד אחד קפדן מכה את תלמידיו, גער בו בנזיפה ואמר לו: "לא אוכל לראות כי גוי מכה יהודי". ומה רבה היתה השתוממותי בשעת שמיעת עדותו של רבקין שהלעיז על מלמדו מעשים נבזים סקסואליים, דבר שמן הנמנע להאמין בו, הלא עיר מולדתו היא העיירה סוראג' הסמוכה לויטבסק ולו נפל דבר כזה בעיירה היה מתפרסם הדבר גם בויטבסק, ובודאי לא היו מרשים לאיש כזה לשמש במשרת ההוראה, וברגע זה עוברות לפני בעיני רוחי תמונות המלמדים שלמדתי אצלם, תמונות מעולם האצילות, כל אחד ואחד לפי דרגתו וסוגו, כולם היו מעורבים בין הבריות וכל מלמד היה נחשב בעיני הורי התלמיד כידיד בית. בין התלמידים בחדר גופא לא היו הבדלים מעמדיים, כבני עשירים וכבני עניים היו שווים לפני המלמד. בימי הקיץ אחר כלות שעות הלמוד היו הולכים עם תלמידיהם להתרחץ בנהר. הם בעצמם לא התרחצו אלא עמדו על חוף הנהר והשגיחו בעין פקוחה על הילדים שלא תארע להם שום תקלה. בזמן מחלתו של אחד מהתלמידים היה המלמד דואג לו ומבקרהו בכל יום ויום. בכלל נשאר המלמד לחניכו ידיד נעורים והרבה חניכים שמרו לו למלמד זה את חסד נעוריהם. גם בשעה שגדלו והתעשרו היו תומכים בהם בחיבה. כל אלה הדברים אינם קלוטים מהדמיון, כי אם עובדות ממשיות מתוך המציאות היום־יומית. וכמה מצער הדבר שבכל הישיבות האלה לא נשמעה אף מלה אחת לזכות העמלים האלה, הפרוליטרים הרוחניים, שבמשך כל ימי חייהם היו עניים מרודים והמיתו את עצמם באהלי התורה והמדות. ולא עוד, אלא שגם סילפו את דמותם ונתקבל הרושם כי מחנכי ישראל ומדריכיו אלה הם פראים ומושחתי המדות. כמה חומר אנטישמי אתם נותנים בדבריכם אלה לידי שונאינו ומנדינו, הלא כל אלה הדברים יראו אור בדפוס ויוציאו אותם גם בחוברות

מיוחדות שישמרו בארכיונים. כידוע נמצאים מחפשי מומים על עם ישראל בכל דור ודור, ועל סמך דברים אלה שנערכו בצורה משפטית יוציאו משפט לא רק על החדר ומלמדיו אלא על כל בית ישראל... בדברי המומחה מצד הקטיגוריה ודברי הקטיגורים נשמעו כל העלילות שבדו על עם ישראל, מלבד "עלילת הדם", ביתר שאת ועוז ממה שנשמעו מפי מקטרגים בני אומות העולם. מעולם לא שמענו מפיות המקטרגים היותר חריפים שיתבעו מאת עם ישראל את העוול שעשה יעקב אבינו לאביהם עשו כמו ששמעתי כאן, ועד כמה הוכו בסנוורים ולא בושו לפנות לעד מינץ ולרב מלמד בשאלות שנשמעו בזמן משפט ביליס מפי המומחה הידוע פרנייטיס ובזמן שהעירותי על זה ושאלתי את המומחה רוזנצוויג: "האמנם נעלם ממך הפולמוס שהיה בין פרנייטיס והרב מזא"ה?" ולשם חיזוק דברי הבאתי אתי את הדו"ח הסטנוגרפי ממשפט ביליס, העיז הקטיגור הצעיר לוומן להתבטא נגדי במלים חריפות, כאילו היתה זאת פרובוקציה מצדי... כמה עניות דעת ושפלות הרוח היו בדברי רוזנצוויג בפנותו לעד מינץ בענין "ולנכרי תשיך": האם יש צדק בחוק זה?" ועד כמה גדול יצר הליצנות של כרפקובסקי בהרימו על נס לימוד פרשת פרה אדומה בחדר ולא נשתתק אף אח"כ כשהבאתי את דברי הפרופ' בגינסקי שנדפסו בירחון "ווסחוד", המדבר דוקא בהערצה על פרשה זו. ועוד העיז לבטל את דברי הפרופ' כדברי הבאי. כמו כן בדברי הויכוח שלי עם הקטיגוריה שלדבריהם מצויה מחלת העצבים בין היהודים בגלל החינוך בחדר, שהבאתי לפניהם את מאמרו החשוב של ד"ר ביחובסקי ב"התקופה" בשם "מחלת העצבים אצל היהודים" המאיר את השאלה לכל צדדיה, גם על גורמי המחלה, בכ"ז ביטלו את הכל בהבל פיהם ועמדו על דעתם, שרק החדר והחינוך שלו ידם בכל... ועד כמה גדול עיוות־הדין של הנצחנות יש ללמוד מפגיעת הקטיגוריה בכבוד הפרוליטריון בעשותם מטעמים מהעובדא הזאת שכל "וודבוז" (נושא מים) נעשה בצר לו מלמד. היא, המתאמרת להיות הב"כ היחידי של הפרוליטריון, המיופת־כוח היחידה להופיע בשמו, לא נמנעה מלפגוע פגיעה קשה בכבודו. ואני אומר שזה דוקא מוכיח על גדלותו של חינוך החדר. הוא נתן את האפשרות לכל שכבות העם ללמוד וללמד. אני בעצמי מזכיר בכבוד רב את אחד המלמדים שלמדתי אצלו, ניסן לייב, שבימי נעוריו היה בנאי והצטיין במקצוע זה, אבל הוא היה בעל כשרונות וכשנתבגר בחר לו את ענף המלמדות למקצוע והצליח בו. הוא היה מטובי המלמדים בעיר והצטיין בידיעת התנ"ך בסגנון עברי, והוא בעצמו ג"כ היה חניך החדר. גם כאן בעירנו יודע אני מלמד אחד, בשם זלמן מניביץ, שזמן מסוים אחרי חתונתו התפרנס משאיבת מים ולו קרה אותו המאורע שקרה לברל "וודבוז", שהסוס והחביות נטבעו ועפ"י עצת קרוביו ומיודעיו נהפך למלמד, והצליח מאד במלאכתו זו והיה למופת. באהבתו ובמדותיו התרומיות רכש לו חיבה יתירה בין תלמידיו הדרדקים.

את הכלל הידוע "הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה" ראינו מתגשם בחדר ודוקא את ילדי העניים שהצטיינו בכשרונותיהם היו המלמדים מבכרים על ילדי העשירים. תמיד היתה התחרות בין המלמדים בדבר בני העניים הכשרוניים וכל אחד רצה לזכות בהם ובין הזמנים, עת רכישת תלמידים חדשים לחדרים, היו

מתפארים לפני בעלי הבתים הורי התלמידים שבחדרם נמצא ילד פלוני אלמוני המצטיין בכשרונותיו ובלימודיו. הודות לזה נתחבבה השיטה של החדר על השכבות העממיות ועליה יכולים אנו להגיד בפה מלא "וחיי עולם נטע בתוכנו". כל אלה שיצאו מן החדר ותלמודם בידם התגעגעו כל ימיהם ללמד לבניהם תורת ה' במסירות נפש. לפני 10 שנים ישבתי במשרדי בבית־החרושת שקוע בעבודתי, לפתע הרגשתי שעל יד החלון עומד איש מוזר במראהו, גבוה ורזה, בעל זקן צהוב ומדובלל, לבוש בגדי בד כפריים ויחף ובהכנעה יתירה פנה אלי ואמר: "אולי אוכל להשיג בבית־חרושת זה איזו עבודה שהיא?" התעניינתי באיש הזה, שאלתיו מאין הוא בא ובמה התעסק קודם, ומתשובותיו נודעה לי מגילת פגעים זו: הוא יליד המושבה הקטנה בילדיוגיס, הקרובה לעיר המחוזית דריסה בערך כ־110 ק"מ מעירנו. הוא בא ברגל לעירנו לשם חיפוש עבודה בלי פרוטה לפורטה. כל ימיו חי במושבה זו והמקורות למחיתו היתה כברת ארץ קטנה שהכשיר אותה לגינה ומירקות הגינה התפרנס הוא ומשפחתו — אשה ובן קטן. במשך תקופת הקיץ היתה לו גם פרה אחת, מובן, מפרות פרעה הצנומות והרזות. הבקתה שלו היתה בת חדר אחד, ובימות החורף היה מוכרח להכניס גם את הפרה לחדרו מחשש צינה. בעונת החורף היו באים לסביבה זו קצבים מדבינסק לשם קנית עדרי בקר. הוא התמחה בטיפול בקר והיה מקבל עליו את הובלת הבקר לדבינסק הרחוקה משם כ־150 קילומטר. במשך החורף היה מטפל בזה פעמיים. שכר עבודתו בעד טיפולו זה היה 6 רובלים. יוצא שבמשך החורף היה מרויח בסך־הכל 12 רובלים. זו היתה ההכנסה היחידה לקיום משפחתו ועכשיו הורע כל־כך מצבו עד שהוכרח לעזוב את ביתו ומשקו לפיקוח אשתו ובעצמו החליט לנדוד לשם חיפוש עבודה. הוא שמע כי בויטבסק יש תקוה להסתדר בעבודה ולכן בא הנה לשם זה. הסברתי לו שעבודת בית־החרושת הזה, תעשית לבנים, היא עבודה קשה ומפרכת ויש צורך מיוחד להסתגל אליה ומסופקני אם יעלה בידך להסתגל לעבודה זו. הוא נאנח ואמר: "ההכרח הוא המורה הכי טוב". יצאתי אתו לביהח"ר ואמרתי לסדרן שיסדר אותו בעבודה קלה, ויעזור לו להתאמן בעבודה. זה היה ביום ערב שבת בשעה 10 בבוקר. בשעה 3.00 אחרי הצהרים נכנס למשרד ובידו פתקה מאת הסדרן, כי גמר את העבודה שניתנה לו, ולרגל קדושת השבת עוזבים היהודים את העבודה. נתתי לו רובל אחד בשכר העבודה. הוא הסתכל בו וחייך. שאלתיו למה הנך מביט כ"כ בתמהון רב כזה? הוא השיב לי: "לא פללתי שאקבל סכום כ"כ גדול חלף עבודתי", ושאלני אם אפשר לו לבוא גם ביום א' לעבודה. עניתי לו בחיוב ונפרד ממני בברכת שבת חמה. צוהל ושמח הלך לו העירה, ביום א' סידרתיו בעבודה קבועה, ומכיון שכל העבודה בביהח"ר היתה בקבלנות, צויתי לפקיד שיתיחס אליו לפנים משורת הדין ויתן לו את האפשרות להסתגל לעבודה. במשך שבועיים נכנס לעבודה במרץ רב והסתגל אליה די טוב ובימי העבודה היה מרויח לערך 2 רובלים ליום. מובן, כי דאגתו למשפחתו היתה רבה והוא קבץ על יד סכום של 10 רובלים ושלחם הביתה. המכתבים מביתו היו מתקבלים על שמי. אנכי הייתי גם הקריין, מחמת שלא ידע כתוב. כשנתקבלה הגלויה הראשונה מאשתו ביקשני לקרוא אותה לפניו. הגלויה

היה כתובה די טוב בכתב ידה של אשתו ממש והיא כותבת לו חשבון מפורט מהכספים שקיבלה ופרטי ההוצאות. בשורה הראשונה כתבה לו: נתתי 3 רובלים לרבי של מאירקה בננו. כשעברתי על שורה זו הסתכלתי בפניו וראיתי שהוא נענע בראשו בחיוך של הסכמה מלאה ופניו קורנות מעונג ושפתיו מדובבות: "טוב טוב, הלא הכסף מגיע לו עוד מהזמן הקודם". למראה זה זלגו עיני דמעות וחשבתי: "רבונו של עולם, מי כעמך ישראל?". משה מאירוב זה המסכן שברוב עמל וזיעה, ממש בדם התמצית, עלה בידו להשתכר את הסכום של 3 רובלים והוא מביא אותם בשמחת נפש בכורים לשם חינוך בנו. מסופקני אם אפשר למצוא טיפוסים כאלה בין האומות היותר תרבותיות בעולם. הנה לפניכם, רבותי, דוגמה מהטיפוסים שנתן לנו החדר ושיטתו שהטביעו בלב חניכיו את המצוה "ולמדתם אותם את בניכם".

מאיש זה למדתי גם על געגועי בן ישראל עממי ואהבתו לארץ ישראל מהמקרה דלקמן: לשם חסכון בהוצאות סידרתי לו חדר לגור במשרד ביהח"ר. פעם ביום סגריר, כשהעבודה שבתה בביהח"ר לרגל מזג האויר, ישב לו מאירוב בחדרו לא רחוק מחדר עבודתי ואמר תהלים בקול מלא געגועים והשתפכות הנפש, וכשהגיע לפרק שהמשורר מתנה ומתאונן על גורלו המר של עם ישראל השמיע את קריאתו ברגש מיוחד, אם כי בלחש, עד לידי דמעות. הקריאה עשתה עלי רושם עז, למרות שהייתי שקוע בעבודתי. והנה הוא קם וניגש אלי ואמר: שאלה חשובה יש לי לשאול מאת כב'. הדבר הוא כך, בביתי תלויה קופסת רמבעה"נ מארץ ישראל ואשתי משלשלת לתוכה בכל ערב שבת פרוטה אחת מידי שבוע. פעם קרה לי שהייתי דחוק מאוד בעניני כספים וכבר השבת ממשמשת ובאה ואין לי אף פרוטה לפורטה לצרכי השבת, והחנוני כבר חדל מלתת בהקפה. הייתי נבוך ואובד עצות, האם אשאר מבלי נרות וחלות לכבוד שבת? והנה נמלכתי בלבי והחלטתי להוציא את הכסף מהקופסה בתור הלואה. מובן שעשיתי את זה בלב שבור ובדלית ברירה, ובסכום של 50 קופיסות שהוצאתי ערכתי את השבת כהלכתה ובטחוני היה חזק בה' שיעזור לי להחזיר את הכסף בהקדם ויסלח לעווני. והנה עכשיו תודה לא־ל יש לי האפשרות להחזיר את הכסף, אבל אינני יודע אם מחויב אני להחזיר את הכסף לאותה הקופה שהוצאתי ממנה או שמותר לי לשלם את החוב כאן במקום לגבאי הכולל, מבלי לחכות עד שובי הביתה. מובן שפתרתי לו את השאלה שיכול הוא למסור את הכסף כאן. ראיתי שפתרון זה הניח את דעתו ושמח לקראתו כאילו הוקלה מעמסה מלבו. באותו הרגע עלו שוב מחשבותי בלבי: "מי כעמך". ועתה אחרי כל אלו העובדות שאני מוסר לכם בלי כל הפרזה, האם יש עוד מקום לכל אלה השיקוצים שהטילו על החינוך המסורתי ועל המלמדים שהודות לעמלם חונכו טיפוסים כאלה, ולחנם הרים כרפקובסקי את קולו ואמר שאין להביא ראיה ממומחיותו של הרב מלמד "כי אין להביא ראיה מיחידי סגולה בעלי כשרונות", אבל כבר אמרתי וחוזר ואומר כי לא יחידים חריפי מוח יצאו מחינוך זה, אלא רבבות, והטיפוס לדוגמה שהבאתי לכם יוכיח, וזהו סוד קיום האומה בתנאים האכזריים המתמידים שהיינו נתונים בהם. אינני רוצה להאריך בדוגמאות נוספות לשם הוכחה, שהחדר ומלמדיו מילאו באמונה את התפקידים החינוכיים שהוטלו עליהם, לחנך את ילדי ישראל ברוח אמונה צרופה

ולנטוע בלבם מסירות לאותם העיקרים שהם המה חוט השדרה לקיום עמנו האומלל בארצות הגלות. לא פה המקום והזמן להוכיח את כל זה, אבל מאותם הדברים שציירתי לפניכם בחלקם, שאני מדגיש שוב שאין בזה משום הפרזה, תוכלו להווכח עד כמה שהשנאה מקלקלת את השורה ועד כמה שיש להתיחס ברציונות לדברי העדים שנשמעו כאן לפניכם ושעדותם היא מסייעת לביסוס כתב האשמה ב"משפט" זה. ברצוני לפרט בקצרה את דברי הקטיגוריה, עד כמה שאין להם שום שייכות לשאלה העומדת ברומו של העולם הפדגוגי ועל דברי התיפלה שהשמיעה לא רק נגד החדר, אלא גם נגד כל הקדוש לעם ישראל, שביחס אליהם צריכים להגיד "של נעליך מעל רגלך", כמו שהרב מדליה העיר כבר בדבריו הנרגשים בפניתו לציבור: "זכרו כי דורי דורות מאבותיכם מסרו נפשם למען היהדות וכאן באים ודנים בגסות רוח ובדברי הלצה העושים רושם כאילו אנחנו באמת נמצאים בקרקוס...". הקטיגוריה חזרה על כל העלילות שבכל תקופה ותקופה היו מגנים שונאי ישראל את אומתנו ועוד הוסיפה נופך לערות עד היסוד דברים שהם בבחינת "ובהיכלו כולו אומר כבוד", ערכים מכובדים כאלה שגם הגויים לא העיזו לשלוח בהם יד. דיברו כאן על השאלה אם "תורה מן השמים", כאילו אפשר לפתור שאלות כאלה ע"י משאלי עם ושכחו את האמרה הנלהבת שאמר המשורר היינה על דבר החזיון של תורה מן השמים: "לאיזה הר גבנון נהפך הר סיני בשעה שגדול הנביאים משה עמד עליו". גם בתפילה הנשגבה שלנו נזכר מעמד זה בדברי השתפכות נפש נפלאים: "גם כל העולם כלו חל מפניך בהגלותך... על הר סיני ללמד לעמך תורה ומצות". בקורת זולה ודברי זלזול מפי הקטיגור כרפקובסקי על לימוד פרשת הפרה האדומה בחדר, הרשו לי להגיד כאן שאינני היחיד מכל הקהל הזה המתגאה בלימוד הפרשה הזאת המעידה שגם בתקופה הקדומה ביותר, בזמן שהחושך כיסה ארץ וערפל לאומים, בזמן שלגויים לא היה עוד שום מושג להבדיל בין קודש לחול, בין טומאה וטהרה, בין נגע לנגע, זכתה כבר האומה הישראלית לקבל חוקים כאלה, שגם בימינו אלה מעלים גדולי המדע על נס את ההבנה העמוקה שיש בהם בנוגע לעיקרים יסודיים של שמירת הבריאות ודיזנפקציה ששרשם טבוע בעיקרי המדע. בצדק אמר חברי זקס שכרפקובסקי עלול להטיל אימה גם על מלאך המות, הוא לא נרתע גם מלהתעלל ברגש הקודש של תפילת "הקדיש" זו התפילה המקשרת את החיים עם המתים, שהיא כעין צנור שבאמצעותה מתיחדים אנו עם הנפשות היותר יקרות לנו ועל ידה יעברו לפניך הזכרונות היותר חבויים וצפונים בלב ומעלים חוויות ותמונות מאבותינו הנמצאים בעולם הנצחי, העומדים לפניך כחיים וקיימים בעולם שכולו טוב. תפילה זו היא הנחמה היחידה, כלעני כלעשיר, להקל עליהם את פחדו של המות ואימתו. כמה שירה והשתפכות הנפש ישנם בשיר העממי "אבריוועלע דער מאמען", בדברי האם הגלמודה הנפרדת מבנה יחידה ההולך למרחקים, המבקשת שלא ישכח מלכתוב מכתב לאמא, ולבסוף גם מזכירה לו את תפילת "הקדיש" שעליו להתפלל אחרי שתלך לבית עולמה. בתפילה זו גלומות הרגשות המקילות גם את יסורי המות ברגעים אחרונים של התאבקות עם מלאך־המות, שבידו הטיפה המרה ששמה אבדון.

הצעיר שבין הקטיגורים מר לוומן והמומחה מר רוזנצווייג לקחו על עצמם את

עבודת הקודש של בקורת המקרא ולא חסכו מפיהם כלימות ורוק גם על אבות האומה. הם לא רצו לחפות על עוון יעקב אבינו — בחיר האבות, שגרם שהברכות "הוה גביר לאחיך" לא נפלו בחבלו של הדוד האדמוני, דבר שרק אם הבנים הרגישה בשכלה הטבעי, עד כמה ברכה זו בידי בנה איש השדה עלולה להביא חורבן לעולם, והיא היא שעמדה על המשמר, כי בנה התמים יקדים את אחיו ושגם בניו יהנו מטל השמים ומשמני הארץ. בדברי ליצנותם לא שכחו גם להטיל דופי על "הפרוליטרי", שפרשת חייו היתה "14 שנה עבדתיך, ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני". אבל כבר ניבא הנביא בחזונו: "לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו" אפילו מדברי הבלע של יוצאי חלציו, המטילים פגם בכשרות הפרוליטרית שלו.

הקטיגור לוומן, זה שרבים מאתנו הכירו בו השראה, שדיבר בהתלהבות יתירה על היופי המיוחד של השפה העברית ועל התפתחותה בזמננו, ואמרנו בלבנו שהוא יהיה באמת, "כשושנה בין החוחים", אבל לצערנו הרב התאכזבנו מרה: הוא התנפל על אלישע הנביא בדבר מ"ב הילדים והדובים שטרפו אותם. אבל מר לוומן: אם קראת לא שנית את האגדה האומרת שהדברים נאמרו באופן אליגורי עד כמה "יפרע עם בלי חזון" בזמן שילדי הרחוב מתקלסים בנביא וקוראים אחריו "עלה קרח" מבלי מוחה, הוכחה עד כמה פרוע הדור וחינוכו לקוי כאילו נמצאים ביער סבוך, משכן דובים טורפים. לדאבון לבנו הננו גם עכשיו עדי ראיה למחזות כאלה, שילדים גם מהרחוב וגם מתלמידי ביה"ס מרשים להם להתנפל על יהודים תמימי דרך וביניהם גם רבנים — מחנכי הדור, מעפרים בעפר וקוראים אחריהם: "אוכלי לחם חנם". כן, גם ברגעים אלה מרגישים אנחנו, כי לא מבני הישוב אנחנו אלא בתוך יערות קדומים משכננו.

האחרון לקטיגורים מר קרסינסקי הכביד לשאול ממנו את השאלה, שכנראה נשארה בזכרונו עוד מזמן למדו בחדר, שאלת פרעה הידועה "מי ה'?" כן, מר קרסינסקי, הקשית לשאול, זהו ההבדל בינינו וביניכם. אתם הרציונליסטים מאמינים רק בדברים שאפשר למשש בידים. אינכם מאמינים אלא בתמונות אליליות המונחות בכיסים, אבל מושגי העם היהודי הנם אחרים לגמרי. שכחת את גירסא דינקותא "כי לא יראני האדם וחי" ואת עיקרי היהדות "שאין לו גוף ודמות הגוף". אתם המאמינים בדרוויניזם ומתיחסים לצאצאי הקופים ראוי לכם לשאול שאלות כאלה, שיראו לכם את הרואה ואינו נראה, אבל אנחנו המתיחסים לצאצאי אבות האומה שהכירו את בוראם מסרו לנו מושגים אחרים לגמרי על דבר בריאת העולם ויצירתו של בחיר הברואים, מושגים האומרים, כי כשם שבן אדם אינו רואה את הנשמה שבגופו, כך אי אפשר לראות את היוצר כל. שהוא נשמתו של העולם כולו. ולא רק בזה אנו נבדלים מכם, אלא גם בזה שאתם מאמינים אמונה אלילית, כי כל עלילות מצעדי האנושות הם מסיבות חמריות, זו השיטה המטריאליסטית שנביאכם מרכס אצל מהודו עליה ואתם בניתם את כל השקפת עולמכם עליה. ואתה מר קרסינסקי השתדלת בנאומך להטיף מוסר לסוטים מדרכיה ואיימת בשלילת זכות הקיום לכל אלה הכופרים בה ואינם רואים בשיטה זו את הפתרון היחידי לשאלת החיים של האנושות, שיביא בכנפיו את המרומז ב"והיה באחרית הימים" ולשם זה הנך

שולח יד בקדשי האומה וקניניה, כאילו הם המפריעים להכנסת האנושות לג"ע, אבל לאט לך לעם ישראל, זה העם העתיק־יומין המלומד בנסיונות רבים, מאמין בודאות מוחלטת בתורת א־ל חי, האומרת שיש עילת העילות וסיבת הסיבות. הוא מאמין שהתקופה "והיה באחרית הימים" תגשם בזמן שהאנושות תלמד להדבק במדותיו של הקב"ה "מה הוא רחום אף אתה רחום", בזמן שכל בני האדם יכירו במושגי היהדות לדעת את ה' הכלולים במדותיו "ה' ה' אל רחום וחנון". לחנם הנך תולה את הקולר בזה שאין כל היהודים נוהים אחרי שיטתכם, בחדר ובשיטתו, אם כי מספר הגויים המתנגדים לכם, שלא למדו בחדר, הוא יותר גדול, אנו דוקא מיחסים לעובדה זו את החיוב שבחדר, שהילד מקבל עוד משחר ילדותו מושגים סוציאליים ביחס לשאלת הפועלים כמו: "לא תעשוק שכר שכיר", "לא תלין פעולת שכיר", כי אליו הוא נושא את נפשו, ואנו חושבים בודאות כי גרעינים ששתלו על תלמי לבבנו בילדותינו נתנו את פרים גם בימי בגרותנו, ואתם כולכם המשתתפים כאן, חניכי החדר, עדים לכך. הננו מעיזים להגיד לכם שהמורה הגדול שלכם ירש את הגרעין הזה מאבותיו שהיו מבני אברהם יצחק ויעקב. דוקא אצלנו התיחסו לשאלה הזאת ביחס מיוחד. ידועה העובדה על אחד מנותני העבודה שהזהיר את בנו על היחס לפועלים שלו, שהם בני אברהם יצחק ויעקב... אבל באחד איננו תמימי דעה אתכם, בזה שהנכם מאמינים ששיטה זו הנה למעלה מכל בקורת ואסור אפילו להרהר אחריה ואנו מסופקים במקצת אם האמצעים להתגשמות השיטה הזאת כפי שמציע יוצרה, המורה הגדול שלכם, יביאו לידי המטרה שאנו כולנו שואפים אליה. אנו מביטים עליו כעל ילוד אשה העלול לטעות ויש לנו יסוד לזה. יחסו אל העם היהודי, שאבות אבותיו עמדו על הר סיני ושמעו את דברי אלקים חיים: "אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם", והוא הגדיר את נשמתו של העם היהודי שהיא ממתכת... ואמרה זו משמשת חרב בידי מנדינו. הוא שלעג לחוקי היהודים והשפיל את ערכם באמרו: "איך יכולים אנו להתיחס בכבוד לספר חוקים שישנם בו הלכות כעין הלכות בית הכבוד", הוכחה נוספת על השנאה הכבושה לעמו, עד שדרש לגנאי חוקים שעליהם גאותינו שיסודם ב"ולא יראה בך ערות דבר". אותם החוקים הסניטריים וההיגייניים שהעולם הנאור הכיר בהם רק בתקופות האחרונות, הגשים אותם העם היהודי עוד אלפי שנים מקודם. תרשו לי להוכיח לפניכם את ההבדל בין המורה שלכם, מרכס, שיצא מגזע ישראל, ואחד מגדולי המדע שגם אחרי התנצרותו המליץ על עצמו "ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי" זהו הפרופ' דניאל חוולסון שלא התנכר לעמו צור מחצבתו ולחם לכבודו. הוא שהתפרסם בספרו נגד העלילה האיומה — עלילת הדם, שעמנו סבל בעטיה במשך תקופות רבות. ספרו זה היה תמיד לעינים לפני השופטים הגוים בישבם על מדין במשפטים אלה וע"י זה זיכו תמיד את הנאשמים בעלילה זו. ברצוני גם לצטט לפניכם דברים אחדים שהדפיס הפרופ' הנ"ל בעתונות העברית בשנות ה־80, לרגל הפולמוס שהתעורר בציבוריות היהודית ע"ד אופי השתדלנות של עמנו בזמן הגלות. היו סופרים שביקרו את השתדלנות בזעם, גינו את השתדלנים מהטיפוס הישן והעמידו למופת את השתדלנים מהטיפוס החדש שקמו לעם ישראל, הלוחמים ברגש של גאון לאומי פטריוטי, נגדם

יצא יעקב ליפשיץ והוכיח בעובדות היסטוריות שהשתדלנים בשעתם הצילו בחרף־נפש את עם ישראל מאסונות רבים. נגדו יצאו חבר סופרים והכו אותו בשבט פיהם, כי רק אנשים ריאקציוניים יכולים להגן על שיטה זו. הפרופ׳ חוולסון פנה אז במכתב גלוי ע״י העתונות לסופר ליפשיץ וכתב בו מעין זה: על כל דבריך עברתי בתשומת לב מיוחדת, ובהגיון רב הגין על עמדתו של הסופר ליפשיץ וסיים את מכתבו בדברים אלה: בזה הרגע ראיתי בספר ״כד הקמח״ של רבנו בחיי ז״ל על מנהג עתיק שהיה אצל יהודי וירמיזא, שאנשים אמידים ציוו לפני מותם שיעשו את ארון קבורתם מקרשי השולחן שעליו סעדו. כוונתם היתה בזה שהקרשים יעידו עליהם שהיו מאריכים בסעודתם בכדי לתת אפשרות לעניים לבוא ולאכול אתם. קראתי זאת ועיני זלגו דמעות. כן, אולי הפטריוטים החדשים שקמו ברחוב היהודים יכתבו ג״כ צוואות מעין אלו שיעשו להם ארון מקרשי השולחן הירוק שעליו האריכו ימים ולילות במשחק הקלפים. עוד אצטט לפניכם מכתב שני מסוף שנות ה־80 בזמן שהתעוררה השאלה בדבר הכנסת שינויים בעניני החינוך וביחוד בלימודי הישיבות. היו כאלה שהציעו שינויים רדיקליים בתכנית הלימודים. חוולסון השתתף בויכוח זה כמומחה בשאלה והביא ראיות חותכות להצדקת הקו הישן בחינוך. בסוף דבריו הוא כותב: ״מעיד אני עלי שמים וארץ כי כל המדות הטובות המתנוססות בלבי הן בירושה מאמי הצדקנית ז״ל ומרבי ומורי ר׳ יעקל׳ה קאוונער וספרי המוסר של עם ישראל שבהם הגו ועיינו תלמידי הישיבות יכולים להיות מופת לעמים הכי־תרבותיים שעוד לא הגיעו למדרגה זו״.

מגנים אתם אותנו שהיינו בין מצדדי המשטר הישן ומסתמכים על זה שהיינו מקבלים את פני המלכים בספרי תורה ובבתי הכנסת היו מתפללים בשלומה של המלכות, אבל אינכם מכירים את התנאים שבהם חיינו ואינכם מתחשבים בסיבות שגרמו להם, כי דוקא באלה האמצעים היינו מצילים נפשות שהיו לקוחים למות בכדי לרצות את פני אלה שגורלם של הרבה מצעירי עמנו היה תלוי בידם, אבל יש להצטער שאינכם מזכירים את התפילה שעם ישראל מתפלל שלש פעמים ביום: ״ומלכות הרשעה מהרה תעקר״. אוכל למסור לכם את דברי הד״ר ברוך, זה האיש שגם אתם מדברים בשבחו. בזמן שהצאר עבר דרך עירנו והעדה שלנו הוכרחה לערוך לו קבלת פנים כמנהג כל הקהלות החשובות, ועליו, שכיהן אז בתפקיד הרב מטעם, הוטל למסור את ספרי התורה. הוא אמר לי: ״שער בנפשך שעלי לקיים מעשה זה נגד מצפוני לקבל את פני הצאר הצורר ועוד בספרי תורה״. עלי לציין שדברי המקטרגים מצטיינים בצרות־עין ובהעלמת האמת, בזה שאינכם רוצים להודות על האמת שדוקא עמנו מצטיין בנאמנותו למהפכה ומתומכיה, מפני שאנו מכירים שהיא נתנה לעמנו את הזכויות המלאות בלי שום הפליה ומתחשבת אתנו כאזרחים נאמנים, לא נחותי דרגא. לחנם הנכם מאשימים אותנו חניכי החדר כי הננו אנשים מוגי לב ופחדנים. לא ולא. אנכי מעיז בישיבה זו לחזור על דברי הנביא שהעיז להגיד למלך: ״לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת״, והנני אומר לכם: ״לא אתם תבנו בתי חינוך לעמנו, כי דברי הנביא מכוונים גם לכם״. סבלנו במשך דורות על אי אמונה באליליות, על אי־הכרת פולחן צלמא דדהבא, וגם

עכשיו איננו מאמינים בכם. לשוא הנכם מאיימים עלינו שהפרוליטריון יטאטא אותנו, אבל אזכיר לכם את דברי משוררנו: "כן, המטאטא יטאטא אבל איננו יודעים את מי יטאטא...".

הנני מסיים את דברי, גם הרב מלמד וגם חברי זק"ש הציעו לכם, שאם באמת ובתום לב אתם מתעניינים בחינוך ילדי עמנו, אז יש רק דרך אחת ויחידה לייסד ועדה משותפת שתדון בכובד ראש בעיבוד תכנית מתאימה לתקופתנו שאנו חיים בה. אבל בתנאי אחד: לא אתם תהיו הבוחרים ב"מעשה'לך" של התנ"ך על קצה המזלג. לא ולא. הבוחר יהיה עם ישראל, שידרוש בכל תוקף את לימוד התורה בשלמותה מ"בראשית עד לעיני כל ישראל".

ואל תטילו אימה בפסקי־הדין שלכם שתוציאו עלינו לשם כפיה לקבל מידכם את התורה החדשה כי "לית דין ולית דיין". לא ולא. תוכלו רק להכריח אותנו ללמד תורה לילדי ישראל במחתרת. ואנו נתנהג כאבותינו בכל ימי הגלות שלא כרעו ברך לפני רודפיהם, ולכם אחים תמימי דעים אתנו נאמר: אל יפול לבבכם אם למחרת בבוקר תקראו פסק־דין, כי אסור ללמד לילדיכם את תורתנו, יכול להיות כי נסבול בגלל חטאינו אלה, אבל מובטחני שאתם כולכם תזכרו את דברי הנביא "לך עמי בוא בחדריך וסגור דלתיך בעדך, חבי כמעט רגע עד יעבור זעם". ובאחת אוכל לנחמכם, כי גם אחרי כל האכזבה והיאוש שאחזו אותנו בשמוע דברי נאוץ מפי בנינו מנדינו, אנכי חלקי לא בין המתיאשים ובאזני מצלצל הקול שנשמע ברמה: "מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה... ויש תקוה לאחריתך... ושבו בנים לגבולם".

לפרשת החרמת בתי הכנסת בויטבסק

באמצע חודש אדר, תיכף אחרי פורים, הוזמנתי לבוא למשרד היבקום. כשנכנסתי לחדרו של הח' אברם קיבלני בנוכחותם של שוטרים. הוציא ממגרתו תעודה וקרא לפני את החלטת האיספולקום (הועד המוציא לפועל) בישיבתו האחרונה, להפקיע מרשותנו את חצר בית־הכנסת עם כל הבנינים שבשטח זה. מצדו הוא, הוסיף הח' אברם, כי נותנים לנו זמן של 2 ימים בכדי לפנות את הבנינים, להוציא משם את ספרי התורה ושאר תשמישי־קדושה. עד כמה שהדבר הזה הפתיע אותי, השתדלתי בכ"ז להבליג ובמלים קצרות אמרתי לו: אנחנו בעצמנו לא נעשה שום דבר, לא נגע בידינו אנו בקדשי ישראל, ועזבתי את חדרו.

הבשורה הזאת דיכאה מאד את רוחי. בינתים נזכרתי שבבית הכנסת הלובאביצ'י הנמצא בחצר זו, ישנו ארון כסף שהגישה העדה בשעתו שי לצאר ניקולאי השני, עם ספר תורה, ולפי נימוסי המלכות קיבל הצאר רק את ספר התורה ואת הארון החזיר. חששתי לחיפושים שיערכו בבתי־הכנסת שיגלו את המטמון הזה, העלול להשפיע לרעה על כל מהלך הענין. מהרתי לביתו של גבאי ביהכ"נ מר רוסלסון ומסרתי לו בקצרה את הבשורה והפניתי את תשומת לבו לארון הכסף הזה ולתוצאות העלולות לצאת מענין זה. הוא הרגיעני ומסר לי שהוציא את הארון מבית־הכנסת והטמינהו במקום בטוח. ממנו הלכתי לד"ר ליברמן להתיעץ על הצעדים שעלינו לנקוט בהם, ומכיון שיום זה היה יום א' בשבוע, בזמן שמשרדי הממשלה סגורים,

החלטנו להכנס לביתו של אחד הפקידים הגבוהים מראשי השלטון המקומי, יהודי שאינו נמנה על אנשי היבסקציה, ולהשפיע עליו שיתערב בענין זה, אבל לא מצאנוהו בביתו. החלטנו לקרוא באופן דחוף לישיבת ועד בתי־הכנסת. הישיבה היתה די סוערת ואחרי דיונים רציניים הוחלט, כי עלינו ללכת בדרכים חוקיות ולא להגרר אחרי אלה המיעצים לצאת במלחמת תנופה נגד היבקום. בישיבה זו נבחרה משלחת בת ששה אנשים שעליה להתיצב ביום המחרת בבוקר לפני האיספולקום. בין הנבחרים למשלחת זו היה גם צעיר אחד בשם בזפרוזוואני — בונדאי ימני שהיה ממבקרי בית־הכנסת והוא בעצמו הביע את רצונו להשתתף במשלחת. ביום השני בשעה הקבועה עלינו למשרד ראש האיספלקום הח' וריקס. אבל הוא סרב לקבלנו באמתלה שהוא עסוק כרגע ואינו רוצה להכנס לענינים שכבר הוחלט עליהם. ענינו לו בדברים נמרצים: תדע לך, כי כל המשתתפים במשלחת זו הנם חברים באגודות מקצועיות ויש לנו הרשות המלאה לדרוש שהשלטון המקומי ישים לב לדרישתנו הצודקת והחוקית, ולא להוציא לפועל את ההחלטה מבלי רשיון מאת הממשלה המרכזית. דברי אלה עשו עליו רושם, והוא פנה למזכירו ואמר לו שיזמין לישיבה דחופה לשם דיון בשאלה זו בשעה 3 אחה"צ והזמין גם אותנו להופיע לפני הישיבה. אחרי שיצא עם גמר דבריו, אמר לנו המזכיר שעלינו לעמוד בכל תוקף נגד החלטה זו, כי היא בלתי חוקית ובאמת נודע לנו אח"כ שהיו חילוקי דעות בישיבה הראשונה בשעת הדיון על ההפקעה. כשיצאנו משם החלטנו לשלוח טלגרמה לממשלה המרכזית במוסקבה וביקשנו את התערבותה בענין זה. הפקידה בדואר המקומי לא רצתה לקבל את המברק, אבל אחר התערבות הפקיד הראשי שהודיע "שיש רשות לכל מי שהוא לשלוח מברק לממשלה המרכזית", נשלח המברק. כשנודע הדבר לשלטון המקומי, הוציא פקודה לא לקבל מברקים בלי רשותם.

בשעה 3 הופיענו לישיבת האיספולקום, שהתקיימה בנשיאותו של וריקס. קיבלתי את רשות הדיבור, בארתי לפניהם קצרות שבהחלטה זו פגעו קשה ברגשות הקודש של עמנו, נוסף לזה רואים אנו בהחלטה זו גם הפליה ביחס ליהודים כלפי עמים אחרים. כל הדבר הזה הוא בלתי חוקי ואנו דורשים בכל תוקף שלא יוציאו את ההחלטה לפועל בלי אישור הממשלה המרכזית. אחרי דברי אלה קיבל רשות הדיבור הצעיר בזפרוזוואני. כשהתחיל לדבר ולחזק את דברי הקודמים, הפסיק אותו יו"ר הצ'יקה שוארץ ואמר לו: "הגם אתה מתערב בענינים דתיים? אני מבין את הזקנים האלה, אבל מדבריך אתה, אני לומד שישנה כוונה לעשות מענין זה "פוליטיקניות", תדע שאעשה אתך חשבון במקום אחר". אז ראינו שנכשלנו בבחירתו למשלחת, ועלינו היה להמנע מזה, מסיבת השתייכותו המפלגתית. אחרי גמר דברינו אלה עזבנו את החדר, במשלחת זו השתתפו 6 אנשים: ריבלין, זקס, יעקובסון, מינץ, בזפרוזוואני, וולפסון. אחרי זמן־מה הודיעו לנו שההחלטה הקודמת נשארה בתקפה. במעמד זה החלטנו להתאסף בבית הכנסת הגדול לעת ערב ולהודיע לקהל את תוצאות הביקור. בינתיים נודע לנו שפועלים אחדים פנו לר. ק. א. (הועדה העליונה לבקורת) בענין זה. היו"ר קורסיקוב השיב להם, כי לפי השקפתו ההחלטה היא בלתי חוקית, ובהזדמנות ימצא את שעת הכושר

להתערב בדבר. לבית־הכנסת לא בא קהל רב לזמן המיועד, מפני שלא היתה אפשרות לפרסם את דבר האספה ברבים. הסברתי לפני הנאספים את המצב והוספתי שעלינו ללכת בדרכים ליגליות בלי שום התפרצות ובטוחים אנו שהממשלה המרכזית תענה לנו ותבטל את ההלטת השלטון המקומי. כמו־כן הצעתי שלמחרת בבוקר, לפני ההוצאה לפועל של פינוי בתי־הכנסת, להתאסף ולהתפלל את תפלת השחרית בציבור שם. בינתיים נודע לאנשי היבסקציה שמתקיימת אספה בבית־הכנסת והבהילו לשלוח אחדים מחבריהם לאסור את האספה הזאת ולהזהיר בנו שלא נערוך שום אספות. יצאתי נגדם בדברים חריפים והוכחתי אותם שאין להם רשות לבוא לביהכ"נ לפני הזמן המיועד, ובכלל מה עוול מצאתם באספה זו, הלא דנינו באופן חוקי איך להעביר את רוע הגזירה שגזרתם עלינו?

ירדתי מהבימה וישבתי לי בפינה מדוכא מהמצב. אנשי היבסקציה שבאו לביהכ"נ מצאו מעט אנשים, הם יכולים לדון מזה, כי ההמון אדיש ואולי לא יעמוד לצדנו. בזכרוני עלו סיפורים מדברי ימינו, איך התנהגו אבות אבותינו במקרים כאלה. האם היו עוזבים את בית־הכנסת בלילה, שהוא אולי האחרון שיש לנו האפשרות לשפוך שיחנו בו לפני אבינו שבשמים, באותם המקומות הקדושים שמאות בשנים ספגו כתליהם את דמעות אבותינו המהולות בדם על חורבן בתי קדשנו. אמנם אנכי בעצמי דרשתי לא להתנהג בהתפרצות נגד הממשלה, אבל אין זאת אומרת, שאסור לנו להשאר בלילה זה בבית הכנסת ולסדר תיקון חצות... ברגעים אלה פנה אלי צעיר אחד ואמר: "אנכי החלטתי לא לצאת מן המקום הזה ולהשאר כאן עד אור הבוקר". הצעיר הזה היה ישראל ריפין. צעיר ציוני שטעם כבר את טעמן של ערבות סיבירה בזמן שלטון הצאר עבור חטא הציונות. דבריו אלה היו מרפא לנפשי. חשבתי, אמנם יחידי הוא, אבל ניצוץ אחד מכלה הרבה קוצים. נר אחד קטן מגרש אופל. לא עניתי לו כלום. הסתכלתי מסביבי וראיתי כל בית הכנסת נתרוקן ורק הצעיר הזה נשאר יושב על־יד ארון הקודש. אנכי יצאתי והוא נשאר יחידי בבית־הכנסת עד שהיבסקים אסרו אותו. אמרתי בלבי: "אשריך ישראל". הסרדיוטים תפסו אותו והובילוהו לבית הסוהר ושם היה אסור עד הבוקר.

למחרת בשעה מוקדמת באנו להתפלל לבית הכנסת. התפילה היתה תפילה זכה. בכוס היגונים נוספו נטפי דמעות שחשבנו אולי הם ימלאו אותה. הרב רבינוביץ עלה אחרי גמר התפילה על הבימה ובקול תמרורים קרא את פרק עט מתהלים "אלקים באו גויים בנחלתך". ובאותה השעה הופיעו סרדיוטים מזוינים ברובים והחלו לגרש את המתפללים בחירופים ובגידופים, אחדים מהם עמדו על יד הדלת ורצו לאסור את המתפללים, אבל אח"כ הרפו מהם. אנכי יצאתי מבית־הכנסת דרך החלון והלכתי ישר למשרד ר. ק. אי. נכנסתי לחדרו של היו"ר קורסיקוב ומרוב התרגשות פרצו דמעות מעיני ולא יכולתי להוציא אף הגה מפי. בקושי הוצאתי את המלים "לך וראה את התעללות אנשיכם בבית קדשנו". הוא התחיל להרגיע אותי. הוא פנה ליועץ המשפטי של המשרד — העו"ד צרנומורדיק שישב על ידו ואמר לו שיסדר היום ישיבה דחופה בענין זה, ואתה מצדך תעיין ותגיד לנו את חוות דעתך מהצד

היורידי. אח"כ פנה אלי ואמר: מבטיח אני לך שבכל כחותינו נעמוד לימינכם כי לפי דעתנו הצדק אתכם.

הבריונים מהיבסקציה דרשו מאת שמשי בתי־הכנסת שימסרו להם את המפתחות. הם נעלו את בתי־הכנסת. דבר אחד עודד את רוחנו, היחס מצד ההמונים, ובעיקר מצד הפועלים שהביעו לנו רגשי השתתפות בצירוף הבטחות לעמוד לימיננו. סודרו טופסי מחאה שחולקו בין כל האגודות המקצועיות. המחאה היתה כתובה בטון חריף מאד נגד החרמת בתי־הכנסת, וכמעט כל חברי האגודות הנ"ל באו על החתום. המחאות נמסרו לאיספולקום וגם לר. ק. אי.

התסיסה בעיר היתה עצומה, הכנסיה הנוצרית פנתה אלינו בהצעה לעבוד אתנו בנדון זה שלובי־יד. אבל אנו דחינו את ההצעה בהסברה שלא הלילה מתוך פגיעה בכבודם אנו עושים זאת, אלא משום טובת הענין רצוי שלא להכניס גורמים אחרים וע"י זה לתת לשונאינו פתחון־פה כאילו יש בזה "פוליטיקה". בהרבה אספות שהתקיימו אצל הפועלים בעניניהם, התעוררה גם שאלת החרמת בתי הכנסת. הפועלים דרשו בכל תוקף לבטל את הגזירה הזאת.

ביום החמישי בבוקר כשהלכתי ברחוב, קראתי בעתון "דער שטערן" שהיה מודבק על הקיר (מחוסר נייר ששרר בימים ההם היו מדביקים את העתונות על הקיר) מאמר בכותרת גדולה "תעמולת הקונטר־ריבולוציונרים של ועד בתי־הכנסת". את שמי הזכירו במיוחד וכיבדו אותי ג"כ בתואר קונטר־ריבולוציונר. החלטתי לקדם את פני הרעה ולפנות ליו"ר הצ'יקה — שוארץ ולבוא אתו בדברים בנדון זה. במקרה פגשתי את מינץ וסיפרתי לו את הדבר ואת החלטתי. הוא אמר לי שהוא מוכן להלוות אתי למשרדי הצ'קה. נכנסנו למשרד וביקשנו ראיון עם היו"ר. הפקיד פנה אליו טלפונית וקיבל תשובה חיובית. קיבלנו את הרשיון להכנס לחדרו. פניתי אליו ואמרתי: חושבני כי אתה עברת כבר על העתון "דער שטערן" וראית בודאי את הדברים שנדפסו היום בקשר עם החרמת בתי־הכנסת ואת העלילה שרוצים להעליל, כאילו מתארגנת כאן התקוממות נגד הממשלה ואת הכינויים המיוחדים נגדי המכנים אותי בשם קונטר־ריבלוציונר ועוד, לכן החלטתי לבוא בדברים אתך ולגלות לפניך את השקפותי הפוליטיות בלי מסוה, כדי שתוכל לדון בלי משוא פנים! נוסף על השקפתי הדתית הנני נאמן גם לתנועה הציונית, בגללה נאסרתי כמה פעמים, אבל לא מצאו בי שום חשד במרדנות נגד הממשלה. בשאלה זו של החרמת בתי הכנסת, אגיד לך בגלוי־לב שהננו לוחמים נגד היבסקציה, היא שהכשילה את הממשלה לקבל החלטה בלתי חוקית. דרישתנו היא שלא ינהגו בשרירות לב ולא יעשו שום פעולה עד שיתברר הענין ע"י הממשלה המרכזית. הוכחה לדבר שגם הארגון הממשלתי הכי גבוה במקום, הר. ק. אי. קיבל החלטה לפנות לאיספולקום ולעורר את תשומת לבו שהחלטתו בנדון זה היא בלתי חוקית ולהמנע מלהוציא לפועל אותה עד שתתקבל החלטת הממשלה המרכזית. חושבני שאין מקום להקרא בשם קונטרריבולוציונר על דרישות חוקיות וצודקות אלה. זוהי דיבה מצד היבסקציה. הוא התרשם מדברי ואמר לי: "טוב עשית שהקדמת לפנות אלי לפני שהוטל עלי

להזמין אותך אלי". בינתיים נכנס אתי בשיחה די ארוכה על דבר הציונות. בתוך זה שאלני: "האם יודע אתה את הד"ר ש. מראשי הציונים בקובנה?", עניתי לו בשלילה. "הוא אחי" אמר. שיחתנו ארכה זמן ממושך, ולבסוף כשנפרדתי ממנו אמר לי: "עלי להזהירכם להיות זהירים בתעמולה בין ההמונים. עליך לדעת, כי ריבולוציה לא נעשית בכפפות של משי, אלא בלי משוא פנים. על ביקורך זה אעשה לך הפתעה". הוא הוציא חבילת גליונות "הצפירה" שהופיעה בורשה ואמר לי: "שב בבקשה על יד השולחן ותקרא בהם". החלטתי בנפשי שלא הזמן והמקום מוכשרים לקריאה רצינית. עברתי במעוף־עין על הגליונות והחזרתי לו את הגליונות בהבעת תודה. הוא אמר לי שבכל זמן שתרצה לעיין בעתונים תוכל לסור אלי ואתנם לך בחפץ לב. הבעתי לו תודה פעם נוספת על אדיבותו, אבל שמרתי על הכלל "ואל תתודע לרשות". לפנות ערב נודעו לנו פרטים על החלטת ר. ק. אי. פניתי אליהם בבקשה להמציא לנו העתק ההחלטה באופן רשמי, קיבלתי הבטחה שימלאו את בקשתנו. ואמנם למחרת בבוקר שלחו לי את ההעתק. בינתיים התפשטה שמועה בעיר, כי היבקום החליט ביום הששי לגשת לפעולות ההוצאה לפועל. אם כי לא האמינו בזה בכ"ז נאספו עשרות זקנים ממתפללי בית־הכנסת הקבועים ועמדו על יד החצר לשם משמר בכדי שלא לתת לגשת לבית הכנסת, אבל אחרי בוא הפלוגה הצבאית גורשו מהמקום.

כשהגיעו השמועות אלי לא רציתי להאמין בהן, מכיון שהר. ק. אי. שלח את מסקנותיו לאיספולקום, ולא עלה על דעתי שלא יתחשב עם המסקנות האלה. חשבתי את תעודת הר. ק. אי. שהיתה בידי לשריון די חזק נגד שרירות לבו של היבקום.

לרגל עבודתי הייתי אחרי הצהרים ב"סובנרחוז". הביאו לי שמה בשורה, כי הרחוב סובורוב ששם נמצאת חצר בית־הכנסת מוקף בחלקו ע"י צבא פרשים. נבהלתי ורצתי תיכף למקום, כשהגעתי לפנת הסימטה ביבקון — סובורוב בקרבת בתי־הכנסת, כבר ראיתי את פלוגת הפרשים ומתוך בית היבקום הנמצא בסביבה זו יצאו כ־15 מגבורי היבקום ובראשם אחד מחברי ועד היבקום בשם כהן. כשהתקרבו לעברי פניתי אליהם בקול בוכים: "שובו בנים שובבים". באותו הרגע שמעתי קול מאחורי: "לאסור אותו". שני בחורים תפסו אותי ורצו להובילני, אבל תיכף ניתנה פקודה לשחררני. הם המשיכו ללכת בכיוון בית־הכנסת ואני אחריהם. אולם כשהגענו לשורות הרוכבים לא נתנו יותר ללכת. התפרצתי בחזקה בהחזיקי ביד את החלטת הר. ק. אי. והחילותי לצעוק: תנו לי את האפשרות להמציא לאלה שנכנסו לבית־הכנסת את התעודה הרשמית האומרת שאין להם שום רשות לעשות פעולות אלו, אבל החיילים לא שמו לב לדברי ולא נתנו לי לעבור את שרשרת הרוכבים. הגיע לידי כך שאחד הרוכבים כיוון את הרובה נגדי. התחלתי לצעוק, שלא אעזוב את המערכה אפילו אם תירו בי. באותו הרגע הרגיש אחד מראשי הפלוגה שעמד מרחוק את חליפת הדברים ביני ובין החייל שרובהו מכוון נגדי, הוא ניגש במהירות אלי ושאלני: מהו הענין? הראיתי לו את החלטת הר. ק. אי. והסברתי את רצוני למסור לממונים על ההוצאה לפועל את התעודה הזאת. הוא עבר עליה ונתן פקודה להרשות לי לעבור לבית־הכנסת. נכנסתי לפנים החצר ומצאתי שדלתות בית־הכנסת

הלובאביצ'י פתוחים לרווחה. כשנכנסתי פנימה חשכו עיני מראות, כי דלתות ארון הקודש פתוחות והבחורים ובראשם כהן עומדים על ידו. עליתי על הבימה וקראתי בקול את החלטת הר. ק. אי. אח"כ ניגש אלי כהן והתחיל להתפלפל אתי ולגלות פנים בנוסח ההחלטה שאינה חלה עליהם. הם ממלאים את פקודת היבקום ועליה אינה חלה פקודת הר. ק. אי. איש זה שבקושי רב ידע לקרוא לועזית התנצח אתי על תוכן ההחלטה של הר. ק. אי. בדברים נמרצים התוכחתי אתם להעמיד אותם על טעותם ביחס לפירוש ההחלטה. כהן זה שהיה ממכירי, התיחס אלי ברגשי כבוד, אבל פתאום עלה על הבימה אחד ממשרתי היבקום וסחבני בכוח בערפי מהבימה והוציאני מבית־הכנסת. יחידי הייתי שם בין המנוולים האלה גם בבית הכנסת וגם בחצר. אם כי אחרי שניתנה לי רשות הכניסה לבית־הכנסת עזב הצבא את המקום. כשהוציאו אותי לפרוזדור בית־הכנסת, נאחזתי בידים ברשת וצעקתי בקול: על גוי תוציאו את ספרי התורה מבית־הכנסת. המנוול שהוציאני הפילני בחזקה ארצה. בו ברגע הופיעה בתי הבכירה הרופאה סוניה וולפסון וראתה בעיניה את המחזה של ההתאבקות וההתעללות הזאת. היא התחילה למחות בתוקף נגד אכזריות זו. אבל מובן שגם לדבריה לא שמו לב ובחזקה הוציאו אותי לחצר בית־הכנסת. שם נמצאו אז אי אלה אנשים שהכניסוני לבית התמחוי. בזמן ההתאבקות הוצאתי מפי תוך התמרמרות דברים שאיני זוכר אותם. אנשי היבסקציה בספרם "דער משפעט איבערן כיידער" רשמו שצעקתי "תמות נפשי עם פלשתים". השמש נטתה לערוב וקדושת השבת ממשמשת ובאה. הגיעה השעה לזמן קבלת שבת שמאות יהודים מתאספים להתפלל בבתי־הכנסת שהתרוקנו עכשיו, ומבית הכנסת הלובאביצ'י הוציאו כבר את ספרי התורה ואנכי עד ראיה יחידי למעשה זה. על דעת עצמי מבלי שיקול דעת רב, קרעתי את בגדי. ביקשתי את האנשים שעמדו סביבי לקרוא את כהן, הוא בא תיכף ובפניו ניכרו סימני חיורון. אמרתי לו: כהן, הרי הנך אב לילדים קטנים, היודע אתה את האחריות שלקחת עליך, המעריך אתה את תוצאות פעולותיכם, לחלל את קדשי ישראל בכוח, בשעה שהעם היה תמיד מוסר את נפשו עליהם ומגין בחרף־נפש על הכביש היחידי שיש לעם האומלל בתבל? הוא התרגש מאד מדברי ואמר: "הלא בודאי ידוע לך שאני אנוס למלא את התפקיד שהטילו עלי, אבל הנני מבטיחך שלא נתתי לנערים להתעלל ואת החובה עשו ברגש של כבוד. תוכל להווכח ולראות שאת ספרי התורה שהוציאו מבית־הכנסת הלובאביצ'אי הכניסו לבית־הכנסת החב"די שבקומה השניה וסידרו על השולחנות". אחרי דו־שיח זה הלכתי הביתה כאבל ונזוף. הרחוב היה ריק ולא נראו עוברים ושבים, וכעין חרדת אלוקים היתה בסביבה זו. פגשתי רק איש אחד ששאלני: "במה נגמר הענין?" השיבותי לו במרירות: "למה תשאלוני, איה הייתם כולכם בשעה זו? לך תראה בעיניך כי שמם בית קדשנו, בית־הכנסת נסגר על מסגר וחותמת הושמה על דלתותיו". סר וזעף באתי הביתה. קשה ביחוד היה לי לשמוע את דברי בתי שהיתה עדת ראיה למחזה, באמרה אלי: "אולי צדקו אלה האנשים שהוציאו אותך מבית־הכנסת, באמרם איה שאר האנשים שיעמדו להגן על קדשיהם ולמה רק הוא יחידי לקח לו את התפקיד הזה?" עניתי לה: זוהי הוכחה נוספת למצב האיום בו נתונים האנשים

הנאמנים למסורת, שנתקיימו דברי התוכחה "ורדף אותם קול עלה נדף"... חברי זקס בא לבקרני, אבל מרוב התרגשות וחולשה לא יכולתי להוציא הגה מפי ונמצאתי זמן ממושך במצב של "וידום אהרן"... ליל שבת קודש זה היה לי הפעם לליל זוועות, הייתי כמו נדהם ולפעמים חשבתי שכל מראות עיני במחזה התוגה הם רק פרי הדמיון. דיכאה מאד את רוחי העובדה שהייתי רק אני העד היחידי למאורע תעתועים זה ואיה המה ההמונים שלבם עודנו רד עם א־ל ונאמן לקדשי ישראל? ולמה לא באו לעזרתי בזמן ההתאבקות המרה? הרי אחרי שהפלוגה הצבאית עזבה את המערכה היתה כבר אפשרות להכנס לחצר בית־הכנסת. אמנם שמתי לי לקו במשך המשא ומתן הממושך הזה לא להשתמש באמצעים חריפים נגד הכנופיה הזאת, אבל לאור ההחלטה של הר. ק. אי. שקבעה שהפעולה הזאת היא בלתי חוקית, ניתנה לנו אפשרות לדרוש בחזקה שהמצב ישאר כפי שהוא, שבתי־הכנסת יהיו אמנם סגורים, אבל מבלי להוציא מהם את ספרי התורה ולא לעשות שאר פעולות בלתי חוקיות. במחשבות אלה עבר עלי הלילה הזה בנדודי שנה ובהתעוררי מדי פעם בפעם הטרידה אותי השאלה שוב, אולי זה חלום ופרי הדמיון? השכמתי בבוקר ולא יכולתי לשוב לסדר יומי הרגיל. השאלה כיצד להגיב על מאורע זה לא נתנה לי מנוחה. בלבי התעוררו ספקות ולבטים: האמנם עלי לשמוע לדרישת אנשי ביתי לעזוב את המערכה, ואולי יש בזה משום "מיחזי כיוהרא"? בעיר גדולה בעלת אוכלוסיה של רבבות יהודים לא עליך לעמוד יחידי במערכה קשה נגד בריונים אלה שהראו בפומבי את ירידתם המוסרית, אבל מאידך גיסא זכרתי את דברי חז"ל על הפסוק "אהבת צדק" — אהבת להצדיק את הבריות. אולי היתה זאת רק שגיאה פטלית מצד המוני העם שלא הספיקו להגיב כראוי ברגעים היסטוריים אלה. אינני מאמין שלא ימצא בלבות העם ההד הדרוש להגנה על קדשיו. החלטתי ללכת להתפלל לחצר בית־הכנסת. באתי אל החצר והיא ריקה מאדם. כעבור אי־אלה רגעים התחילו להתאסף המוני אנשים ממתפללי בתי־הכנסת שנסגרו. כנראה שעברה השמועה ברחובות העיר שמתפללים בחצר בית הכנסת. כעבור חצי שעה היתה החצר מלאה אנשים. בין המוני המתפללים בא גם חזן בית־הכנסת הגדול, חברנו מר מוסטוב, שקרוב לשלושים שנה היה שליח ציבור ומנעים את התפלה עם המקהלה המסודרת שלו. בעברו לפני התיבה, היה בית־הכנסת מלא וגדוש ותפלתו נשמעה בהקשבה רבה וברגשי קודש. אם כי היה אז קור גדול בחוץ והיתה סכנה גמורה בשבילו להתפלל במקום זה, בכל זאת לא שמע לעצת ידידיו שישמור על בריאותו ולא יעבור לפני התיבה, ועמד בתוקף על דעתו ועבר לפני התיבה. התפילה היתה מעין "ממעמקים קראתיך ה'". החצר היתה כבר צרה מלהכיל את הנאספים עד שגם ברחוב מסביבה נאספו אלפי איש. אחרי קריאת התורה עלה על השולחן חברנו הד"ר ליברמן והתחיל דבריו בפסוק זה: "אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה'". בדברים נרגשים נאם כ־20 דקות. ולבסוף פנה בדבריו לממשלה ואמר: "בני יחידי נמצא זה כחמש שנים בחזית, האמנם אין זכות לעובד נאמן של הממשלה, שלאביו הזקן תהיה פינה מיוחדת להתיחוד עם קונהו? את הפינה הזאת באתם לגזול ממנו". דבריו עשו רושם עמוק על כל המתפללים. אנכי מילאתי אחריו

בדברים אחדים ופניתי לקהל במלים אלו: ישנם השואלים אותנו מה החרדה הזאת, על מה ולמה הנכם מרעישים עולמות? הלא ישנם בעירנו יותר מ־60 בתי־כנסת. האם באמת חסר לכם מקום להתפלל בו? אבל תשובה מספקת יש לנו בקריאת שבת זו (פרשת פרה) "זאת חוקת התורה" וחז"ל מוסיפים: אומות העולם מונין אותנו מה העבודה הזאת לכם? התשובה: "חוקה חקקתי" ועל כעין זה אין להתוכח. החוקים הקבועים של קדושת בתי־הכנסת שמרו עלינו בכל תקופות קיומנו ובהם כרוך הסוד של נצחיות עמנו, של קשיות ערפנו, שבשעת חרום היו מוסרים את נפשם אפילו על "ערקתא דמסאני". בשעת חרום זו שאנו רואים בעינינו ממש את הירידה המוסרית האיומה שפריצי עמנו מרשים להם לנגוע בבבת עיננו, על דעת עצמם מבלי חוות דעת הממשלה המרכזית ומרשים לעצמם להפיר חוקי עולם, אסור לנו לשתוק, צעקתנו ושועתנו צריכות לשבור את הלבות האטומים של בני עמנו אלה שמובטחני שבחדרי לבותם הומה בת קול "אוי לבנים שהחריבו את בית אביהם".

בתוך ההמון הרב הזה נמצאו אנשים שרצו לשבור בחזקה את המנעולים והחותמות, אבל אנכי עמדתי בפרץ ולא נתתי להם. הוכחתי להם שבדרכים אלה לא נצליח וכל כחנו רק בפה ובצעקה פנימית... אחרי התפלה נשאר הקהל במקומו ולא עזב את החצר. אנכי לא ראיתי את ההמון שברחוב, אבל מסרו לי שמספרם הגיע לאלפים ועוד נהרו המונים מכל אזורי העיר. נכנסתי לנוח קצת בדירתו של שמש בית הכנסת. אחרי רגעים אחדים באו אלי בבשורה שפלוגה צבאית מהצ'יקה ובראשם ראש הצ'יקה שוארץ הקיפה את הככר, וכי שוארץ רוצה לראות אותי באופן דחוף. מובן שברגעים אלה נמצאים יועצים טובים שיעצו לי להתחמק דרך פתח צדדי. הבעתי להם תודה על עצתם ויצאתי החוצה. נפגשתי עם שוארץ. ראש הצ'יקה וה"ידיד" חיבקני בזרועותיו ונכנסנו בשיחה ארוכה מעניני דיומא. בכדי שהקהל לא יפריע לנו נכנסנו יחד לביה"כ "גבריאל" (קרלין). הוא סיפר לי שיש להם ידיעות ברורות שניהלנו תעמולה חריפה נגד הממשלה בין ההמונים, מובן שעל זה אי־אפשר להם לעבור בשתיקה ועד כמה שהנך רואה את יחסי הטוב אליך, ועד כמה שאני בעצמי מצדיק את תביעתכם להתנהג עמכם באופן חוקי לפי החלטת הממשלה המרכזית, מוכרח אתה להודות לי שכאחראי לסדר יש לי הרשות המלאה לדרוש שהקהל יתפזר תיכף ודורש אני ממך שתשפיע על הקהל למלא את הפקודה. אמרתי לו: מדבריך אנכי שומע, כאילו יש לי הכוח להשפיע על ההמונים, טעות בידך דבר זה. אני דוקא מושפע מהם ודברי לא יעשו פרי. אבל מכל מקום הנני מציע לך ששנינו יחד נפנה לקהל ואז מובטחני שהם יצייתו לנו. יצאנו יחד ועלינו שנינו על השולחן שעמד במרכז החצר. פניתי לקהל ואמרתי: לא אחת שמעתם ממני כי השקפתי היא שעלינו ללכת בדרך משפטית ורואים אתם כי נחלנו נצחון בדרך זו. שהארגון הממשלתי הכי חשוב הר. ק. אי. מצדיק את עמדתנו ויש לקוות תקוה מלאה, כי גם הממשלה המרכזית תבטל את הגזרה. צר לי מאוד כי נודע לי כאילו נמצאים בתוך ההמון חמומי־מוח העלולים להכשיל אותנו. בטוח אני שאנשים אלה אינם מאנשי שלומנו ואולי פרובוקציה היא זו מצד מי שהוא. אבל בכל אופן הנני מבקש מכם שתשימו לב לדברי. עכשיו עשינו את שלנו, התפללנו בחצר בית־

הכנסת — זוהי המחאה היותר מתאימה לענייננו. אני מבקש כעת שכל אחד ילך לו הביתה בשקט, ולא יפריע את הסדר בחוץ. אחרי נאם שוארץ באדיבות ועורר את הקהל שימלאו את הדרישה החוקית תיכף ולא לסדר הפגנות. מובן שדברים אלה עשו רושם רב והקהל החל להתפזר. בינתיים נודע לי כי נאסרו ברחוב כמה אנשים, פניתי לשוארץ וביקשתיו כי ישחררו אותם. הוא הבטיח לי למלא את בקשתי ואת הבטחתו זו קיים.

בעיר היתה התסיסה רבה מאד בין כל החוגים אפילו בין המפלגתיים. האשימו את היבקום בהתנהגות גסה ופראית, בהשתמשו באמצעי אלמות כאלה. כפי הנראה היו גם בועד הפועל חילוקי דעות בנדון זה. בזמנו לא ידענו מזה. הח' אברם בדבריו שנדפסו בספר הפלסתר הודה, כי יו"ר האיספולקום, הח' וריקס, התנגד לשימוש בכוח הצבא נגד ההמונים, אבל הכריעו המשטינים. הכריעה בזה גם התערבותה של ה"רבנית" הבונדאית אסתר פרומקין, שהזדמנה לעירנו והשתתפה בפועל בענייני החרמת בתי־הכנסת. בכל תוקף עמדה על דעתה בהתיעצויות השונות להשתמש בכל האמצעים נגד הדת.

מן הצד נודע לנו כאילו נתקבלה הצעה מהממשלה המרכזית, לא להוציא לפועל את החרמת בתי־הכנסת עד הדיון בשאלה זו בממשלה המרכזית, אבל באופן רשמי העלימו מאתנו את הדברים האלה. הח' קורסיקוב יו"ר הר. ק. אי. אמר לנו: "הנני מבטיחכם שלימי החגים יחזירו לכם את בתי־הכנסת". בעיר נתפשטו שמועות כי הפעם יצא היבקום מהמערכה וידיו על ראשו... בכדי לבטל את השמועות הנ"ל ולהוכיח כי ידם עודנה נטויה, החליטו אנשי היבקום להוציא את ספרי התורה ואת שאר הספרים הדתיים מכל בתי־הכנסת שבחצר זו ולהעבירם למקום אחר. ביום ז' ערב ר"ח ניסן תרפ"א הטעינו את כל ספרי התורה והעבירו אותם באוטו משא לבית־הכנסת הגדול דזאריצי. עדי ראיה מסרו כי התנהגו בהתעללות ודרסו ממש ברגליהם את ספרי התורה בתוך האוטו. בלכתי ברחוב ליד העיריה ראיתי מרחוק את האוטו טעון ספרי התורה בלווית בחורי החמד בדרכו לבית־הכנסת הגדול. נבהלתי למראה עיני, אבל החלטתי לא ללכת אחריהם בכדי שלא לראות שוב קלקלה זו. הלא הלב יכול להתפלץ למחזה זה. ביום ערב שבת זה היה ליקוי חמה וחשכו המאורות...

בשבת בבוקר הלכתי להתפלל בביהכ"נ דזאריצי ולפני נגלתה תמונה מזעזעת זו: יותר ממאה ספרי תורה מונחים ע"י דלתות ביהכ"נ כמיותמים ומושלכים כאבן שאין לה הופכין. אנחות עמוקות התפרצו מלבות הרואים ודמעות שליש זלגו מעיניהם. כעבור יומים הוציאו את שאר הספרים הדתיים מבתי־הכנסת המוחרמים שבחצר והטילו אותם סביב ספרי התורה על הרצפה. רושם המראה היה כמראות שראינו בימי הפוגרומים. חברנו מר זקס הנציח את התמונה הזאת ע"י צילום. מטעם ועד בתי־הכנסת העברנו בעגלות את יתר הספרים שהתגלגלו בחצר לשם.

בהתיעצות מצומצמת שהתקיימה ביניינו החלטנו לשלוח תזכיר מפורט בענין זה לממשלה המרכזית במוסקבה. את התזכיר שלחנו ע"י חברנו מינץ שנסע למוסקבה אל הרב מזא"ה לשם חוות דעת על התקונים הדרושים בו. מינץ סיפר לי שבהגיע

הרב מזא"ה בעת קריאת התזכיר לפסקה ע"ד הוצאת ספרי התורה מבית־הכנסת הלובאביצ'אי זלגו עיניו דמעות. הוא לא הכניס בתזכיר שום שינויים. כשמסרנו את התזכיר לשם ניסוח יורידי לעורכת דין הגב' פרסקיה, הביעה את דעתה נגד הפסקה בדבר הוצאת ספרי התורה המנוסח ברגש עמוק המזעזע את הלב, לפי דבריה אין מקום בתזכיר התובע זכויות יורידיות לתאור זה. ביתר הדברים לא חדשה כלום. התזכיר נשלח לממשלה המרכזית במוסקבה. בקשר עם ימי החג החלטנו לפנות לח' וריקס ולבקשהו להרשות לנו להתפלל בבתי־הכנסת המוחרמים. נכנסנו אני וד"ר ליברמן למשרדו בנדון זה. הפעם דיברו אתנו רכות ובאדיבות מרובה. הוא אמר לנו, אני מבין אתכם שקשה לוותר על מקומות היסטוריים אלה (היו אלה בתי־כנסת עתיקים ביותר). הייתי מציע לכם להחליף את המקום הזה ולהעמיד לרשות היבקום בתי־כנסת אחרים שאין להם ערך היסטורי. השבנו לו תכף במקום תשובה שלילית, כי אמנם חשוב בעינינו גם המומנט ההיסטורי, כי זה יותר מ־200 שנה שיהודי המקום מתפללים בבתי־כנסת אלה. אבל בעיקר אנו עומדים על ההשקפה הדתית שלנו, כל מקום שבו מתפללים קדוש הוא לנו ולא נוותר עליו. בזה נתנו תשובה נצחת לדברי היבקום שניהל תעמולה בין ההמונים, שאנו לוחמים על בתי־כנסת אלה משום ששם מתפללים העשירים ולו קרה דבר זה עם בתי־כנסת של דלת העם לא היו נוקפים אצבע בגללם. וריקס השיב לנו: חשבתי שהצעתי זו תפתור את השאלה, אבל אחרי סרובכם לא אוכל לעשות כלום.

רושם עגום עשה הדבר בעיר בין חוגי העם על שלא הצלחנו לקבל את בתי הכנסת המוחרמים לימי החג. ביום הראשון של החג התפללתי בבית־הכנסת הגדול דזאריצי, ישבתי בקצה הבית לא רחוק מספרי התורה. התחמקתי מלהראות בפני הקהל. ביהכ"נ היה מלא וצפוף וכל מי שעבר על פני ספרי התורה חרד למראה עיניו. אחרי קריאת התורה עלו על הבימה אנשים ובראשם מושקין והחלו לעורר את דעת הקהל בדברים נרגשים שלא לעבור בשתיקה על חלול הקודש: ספרי התורה מונחים בקרן זוית באשמת בוגדי עמנו ואנחנו מחשים. אסור לשבת בחבוק ידים בלי הגבה; הננו מציעים להפסיק את התפילה ושכל המתפללים ילכו להפגין לפני האיספולקום וידרשו את הזכויות החוקיות שלנו, שיחזירו לנו את בתי־הכנסת המוחרמים. הקהל כולו הסכים להצעה זו ויצא החוצה בהמוניו ללכת לבית האיספולקום, דרך די ארוכה. הקהל שהגיע למעלה מ־1000 נהר בהמוניו וברחובות נוספו אליהם מהעוברים ושבים עד שהגיע מספרם לאלפים. אנכי השתדלתי ללכת בקצה המחנה, בדרך פגשני וולקוביץ, מי שהיה ראש העיר בימי קרנסקי, ואמר לי: "סידרתם הפגנה ציילנית. שוחחתי אתמול עם וריקס, הגר אתי יחד, על הענין הזה, אבל הפעם נכשלתם ע"י אחיכם". בכאב לב שמעתי את הדברים האלה ולא מצאתי מלים בפי מה להשיב לו.

הקהל סבב את בנין האיספולקום ודרש שיקבלו משלחת משלו לשמוע את דרישתם, אבל קיבל תשובה שלילית וגם התרו בו שבאם לא יתפזר ישתמשו נגדו בכוח. אחרי תשובה זו נשמעו מתוך הקהל קולות: "אם אינם רוצים לדבר עם באי־כוח ההמונים, הבה נפגין לפני משרד הר. ק. אי. ושם נביע את מחאתנו נגד האקט הבלתי חוקי

שנעשה ביחס לרגשות ההמונים הרחבים", בר. ק. אי. קיבל היו"ר קורסיקוב משלחת מתוך הקהל ובפניהם חזר על דבריו שאמר כבר פעמים אחדות, שהוא מוחה בתוקף נגד הפעולות הבלתי חוקיות אלה, והוא בטוח שהממשלה המרכזית תכנס סוף סוף לעובי הקורה ותבטל את ההחלטה של האיספולקום. דברים אלה הרגיעו את רוח הקהל והמתיחות רפתה במקצת, אבל בינתיים קרה אסון בדרך: ברחוב סמולנסקי פינת רחוב הארמון עבר אוטו צבאי ודרס זקן אחד שהשתתף בהפגנה. הוא נפצע קשה והועבר לביתו, כעבור שני ימים מת משפך דם.

מחוגי היבסקציה פנו למשפחה בהסתה לערוך משפט נגד ועד בתי־הכנסת, ובעיקר נגדי, שבגללו מת ראש משפחתם, אבל בני המשפחה נתנו להם תשובה נצחת: "לא ולא! המשפט לאלקים הוא, אבינו הזקן שבית־הכנסת הקבוע שלו היה נשמת אפו ובכל יום השכים להתפלל בו לפני עבודתו, הוא בעצמו ברצונו הטוב, מבלי השפעה מצד מי שהוא, הלך יחד עם כל העם לתבוע את זכותו להחזרת מקום תפלתו".

בישיבת ועד בתי־הכנסת הוחלט להכין פטיציה חתומה בידי כל מתפללי בתי־הכנסת ולהמציאה לידי הממשלה המרכזית. נוסף לתזכיר נבחרה ועדה מיוחדת מתוך חברי הועד הכי פעילים שטיפלו בענין במרץ רב בכל חום לבם, ביניהם ראוים לציון מיוחד הרב מדליה, הרב רבינוביץ, הרב בנימין כהן, הנקרא הרב מגומבין, זלמן יעקובסון, זקס, שיינין, אייזיק ריבלין, גלורקין, והפועלים מינץ, מושקין, סורקין, פורמן ועוד רבים מהצעירים בני הישיבה. ביחוד התמסרו לענין הרב מגומבין וידידי מר ריבלין. נאספו כ־1000 חתימות במשך זמן קצר; כמו כן סידרנו תכניות מבתי־הכנסת שבעיר שהם ברובם בנינים קטנים ושאין יסוד לדברי היבקום המוסר אינפורמציה כוזבת על ריבוי בתי הכנסת בעיר שהנם ריקים ברובם. מהתכניות יכולים להווכח שיש מחסור בבתי כנסת בעירנו, לפי מספר התושבים היהודים בעירנו המתפללים בקביעות בכל יום, והצפיפות גדולה בהם ביחוד בימי החגים. בעריכת התכניות האמורות פעל במרץ רב חברנו מר זאב כהנוב. את כל החומר הרב הזה ריכזנו לשם מסירתו לממשלה המרכזית ולצרפו לפטיציה המוגשת. מענין הדבר שלימי החג שבו לעירנו הרבה צעירים, ביניהם חברי המפלגה ועובדי ממשלה אחראיים במוסדות מרכזיים, והודות לבקשת הוריהם הבטיחו לנו עזרה מלאה בענין זה בשעת בירורו במוסדות. במיוחד הבטיח לנו את עזרתו צעיר מדבינסק אנטוקולי שעבד במזכירות הראשית של נשיא הסובייטים קאלינין, ואמנם בהיותי במוסקבה התראיתי עם אחדים מהם וקיבלתי את העזרה הדרושה מהם.

נסיעתי למוסקבה להשתדלות

הוחלט לשלוח ציר מיוחד למוסקבה לדעת את התוצאות מהתזכיר שלנו שהגשנו. את השליחות הזאת הטלנו על מר אייזיק ריבלין. הוא מילא את שליחותו במסירות נפש ממש. הועד שלנו היה מתאסף בביהכ"נ דזאריצי לשם דיון על המצב. היינו מוסרים לכל החברים אינפורמציה מהמתהוה אצלנו ומציינים את קוי הפעולה לשם עמידה על המשמר בשאלה זו. באחד הימים, שלושה שבועות אחרי חג הפסח, קיבלתי

הזמנה מאת הנרקומיוסט (הקומיסר למשפטים) המקומי לבוא למשרדו. כשבאתי קיבלני היושב ראש ודיבר אתי קשות: ראשית כל, למה לא פניתי אליהם בנדון זה, הלא זהו ענין משפטי ועליהם להיות המכריעים בענין זה; שנית, למה אתם מרעישים עולמות כל־כך בענין לא חשוב כזה. מענין פעוט עשיתם סיר נפוח. השבתי לו: בנוגע לחשיבות הענין, זה תלוי בדברים שבלב ובשבילנו זהו דבר חשוב מאד; למחלקה המשפטית המקומית לא פנינו, פשוט, מחוסר ידיעה. חשבנו, מכיון שהשאלה הוכרעה באופן אדמיניסטרטיבי ע"י הועה"פ, שעלינו לפנות בנדון זה ישר לממשלה המרכזית ומפני שרצינו לעכב את פעולת ההחרמה פנינו לר. ק. אי., שבעיני התושבים הוא נחשב למוסד המפקח על כל הפעולות הממשלתיות המקומיות. ואמנם הר. ק. אי. מצא שהענין נכנס בסמכותו והראיתי לו את טופס ההחלטה. עודנו משוחחים והנה נכנס חברנו זקס ומסר לי מברק שנתקבל בביתו מאת הממשלה המרכזית המזמינה את יו"ר האיספולקום ואת ב"כ ועד בתי־הכנסת לישיבת ה"וציק" שתדון בשאלה זו ביום שני בשעה 10 בבוקר. מסרתי למנהל הנרקומיוסט את תוכן המברק ובזה גמרנו את שיחתנו. באותו יום הזמנו לישיבה דחופה את כל חברי הועד של בתי הכנסת, וכמו כן את שאר האנשים שטיפלו בענין זה. לישיבה באו הרבה אנשים. הראיתי להם את המברק והצעתי לבחור בבא כוח שיסע באופן דחוף למוסקבה. את השליחות הזאת הטילו עלי. לשם זה היה עלי לקבל קודם כל רשיון ממשרד ממשלתי לנסיעה בכלל, מלבד זאת צריך הייתי לקבל רשיון נוסף מאת האיספולקום לקבלת כרטיס נסיעה ברכבת. השעה היתה מאוחרת מאד וכל המשרדים הממשלתיים היו כבר סגורים. נכנסתי ליו"ר המשרד שלי הביתה. הראיתי לו את המברק וביקשתיו להכין לי באופן דחוף את כל התעודות הדרושים בכדי שאוכל לנסוע מחר בבוקר. את סידור הרשיון מאת האיספולקום קיבל עליו שיינין שהיה ידידו של פקיד גבוה ממחלקת הרשיונות. הוא פנה אליו וקיבל ממנו הבטחה שהרשיון יסודר מחר בבוקר בהקדם ואמנם בשעה 10 בבוקר קיבלתי את כל התעודות הנחוצות מאת האיספולקום וגם ממשרד מקום עבודתי. בשעה 2 נסעתי למוסקבה. בידי היה מרוכז כל החומר הקשור לענין ובתוכם הפטיציה והתכניות.

ביום השני בשעה 9 בבוקר הגעתי למוסקבה. ריבלין שידע כבר את השתלשלות כל הענינים, חיכה לי בתחנת הרכבת ויחד נסענו למשרדי ה"וציק" הנקרא "וציק זעירא". בראש המשרד הזה עמד סמידוביץ — סגנו של קאלינין, הוא עבד שם בקביעות. קאלינין היה בא למשרד בכל יום בשעה 12.00 כדי לקבל את הפונים בבקשות ובענינים שונים.

נכנסנו פנימה ללשכה, חדר לא גדול ביותר ששם ישב מזכירו של קאלינין — אנטוקולי שהזכרתיו למעלה. לידו מסרתי את כל החומר שהיה בידי. לחדר הזה היו שתי דלתות: האחת פונה לאולם הישיבות — מקום מושבו הקבוע של סמידוביץ והאחת ללשכת הפקידות של ה"וציק זעירא" שם היה מקבל קאלינין את הפונים אליו. החומר שלי נמסר לסמידוביץ ואנחנו ישבנו לישיבה. קרוב לשעה 12 כבר התחילו להתאסף חברי הועדה. אלה היו ב"כ הקומיסריונים השונים, כמו הנרקומיוסט, ר. ק. אי. ועוד, ביניהם גם מרז'ין (מנהל המחלקה היהודית בקומיסריון העממי לענינים

לאומיים). בחדר היו גם שני צירים (נוצרים) מעיר ויאזמה פלך סמולנסק, שהגישו את עצומותיהם בנדון החרמת בית־תפלה נוצרי ובירור ענינם נקבע ג"כ לישיבה זו. באנו בדברים אתם בנדון, ומובן שהיתה ביניגו שפה משותפת וחיכינו לתוצאות הישיבה. הישיבה אצל סמידוביץ ארכה כשעה ועם סיומה הזמינו אותי לשם. סמידוביץ עשה רושם טוב מאוד, הוא היה איש אינטלגנטי, דיבורו בנחת ומעורב עם הבריות. הוא פנה אלי ואמר לי: מדוע לא בא וריקס יו"ר האיספולקום? עניתי לו כמעט בחיוך: תשובה אין לי, אבל חושבני שהסיסמה "השלטון לאנשי המקום" היא הגורמת לזה. הוא נענע בראשו ואמר: אתם מסרתם לי כ"כ הרבה חומר עד שכל הענין מחוור לנו מכל הבחינות, אבל בכל זאת החלטנו לא לדון שלא בפני הצד השני ואנו שולחים ועדה מיוחדת לשם חקירה במקום. הודיתי לו ויצאתי. אחרי הזמנו הצירים מויאזמה. כעבור רגעים אחדים יצאו ואחריהם גם מרז'ין. הוא פנה אלי ושאלני האם אנו שבעי רצון מההחלטה? אמרתי שלפי דעתי אי אפשר אחרת. תוך כדי הדברים אמר לי, כי הודות לכם זכו גם אלה הצירים מויאזמה, בגללכם הייתי מוכרח להסכים להחלטה זו. דברים אלה עשו עלי רושם רע: הלא יש בזה מעין שפלות הרוח וריח של חנופה נודף מזה. הוא ביקשני שאכנס אליו לשם שיחה במשרדו, וקבע לי את המועד בשעה 3. המזכיר אנטוקולי יעץ לנו שכדאי להכנס גם למשרד הנרקומיוסט, שגם אליו פנינו. משרדי הנרקומיוסט היו בפנים הקרמל ובכדי להכנס שמה צריכים רשיון מיוחד. הוא סידר לנו את הרשיון והודות לו זכינו להכנס לפני ולפנים של הקרמל. במשרדי הנרקומיוסט היה התיק שלנו בידי פקידה אחת יהודיה, היא ידעה את הענין על בוריו והתעניגה מאד בפרטי המאורע. מסרנו לה על ההחלטה שנתקבלה ב"וציק", היא אמרה: "חושבני שהענין יגמר בכי טוב". המזכיר כתב פתקה לקאליגין בזו הלשון: "הענין של החרמת בתי־הכנסת הוא כ"כ מסובך, שלפי דעתי רק ביכולתו של איליץ (לנין) לפתור אותו". בשעה 3.00 באנו למשרדו של מרז'ין לשם השיחה שנקבעה. מצאנו אותו כשהוא כבר יושב באולם. הוא אמר לנו שלצערו אין לו כעת פנאי לשיחה. אחרי התעניגות עלה בידינו לברר, מי הם חברי הועדה שעליהם יהיה לנסוע לויטבסק. נודע לנו שאחד מהם הוא כהנוביץ שהיה אז יו"ר האיספולקום בניז'ני נובגורוד; במקרה נפגשתי עם אחד ממכירי, תושב ויטבסק, שעבר לניז'ני. הוא הכיר את כהנוביץ ודיבר בשבחו.

לפנות ערב הלכתי לבקר את אחד מידידי תושב מוסקבה, בשם ריבקין. בביתו פגשתי את מר שטיינברג, מי שהיה הנרקומיוסט בקבינט הראשון של הסובייטים, אשתו היתה ממשפחת ריבקין. נכנסנו בדברים בנדון הענין שלי. שאלתי לדעתו על הצד היורידי שבענין זה. הוא ענה לי, שבדרך כלל לא נקבעו חוקים קבועים במקצוע היורידי, והכל תלוי בשודא דדיינא, ועפ"י רוב נחתכים ענינים כאלה באופן אדמיניסטרטיבי. נעים היה לי מאד לשבת בחברתו של זה שהיה מיניסטר ולפי עדותו של מר ריבקין היה מתפלל ומניח תפלין בכל יום.

כשנודע ליבקום החלטת ה"וציק" בדבר משלוח ועדת חקירה, ניגשו להכניס תיקונים ושינוים בבתי־הכנסת בכדי לקנות את הגזלה בשנוי מעשה, ולהכריח בזה את הועדה להתחשב בעובדה המוגמרת.

בחודש יוני הגיעה הועדה לעירנו. כהנוביץ סרב לקבל עליו את התפקיד הזה, ובמקומו נתמנה אחד מחשובי המפלגה — נמצובסקי. כמזכיר נתמנה אחד ממשפחת תושבי עירנו קלבנובסקי. לצרכי עבודת הועדה נמסר חדר מיוחד באיספולקום. עם בואה של הועדה נכנסנו אני וריבלין אליהם. הצענו את עצמנו כב"כ ועד בתי הכנסת ונגענו גם בענין תפקיד הועדה. קבלת הפנים הראשונה של נמצובסקי לא היתה מעודדת. הוא אמר לנו מעין הדברים ששמענו מפי מנהל הנרקומיוסט המקומי: "איך העזתם להטריד את השלטון המרכזי בענינים קלי ערך כאלה, ובשל מה כל הרעש הזה?". תשובתנו היתה, שלא אנחנו מטרידים את הממשלה, אלא היבקום שלקח על עצמו את העבודה הזאת להפריע למהלך החיים התקינים ובאופן בלתי חוקי לשלול מרבבות אנשים אותן הזכויות שרק הממשלה המרכזית רשאית להפקיע אותן. אחרי זה הנמיך את קולו ונכנסנו לברור הענין באופן מעשי, הראיתי לו את צלום ספרי התורה והספרים המתגוללים בבית הכנסת דזאריצי. בראותו את הצלום נבהל ואמר: "הרי יש לזה צורה מעין פוגרום". האמנם הנכם מפיצים את התמונה בין ההמונים? הרי זוהי תעמולה נגד הממשלה? עניתי לו, כי הצלום נעשה לא לשם תעמולה, כי אם להראות בשעת הצורך לאנשי השלטון ולא יותר, ועיניך רואות שכל פעולותינו הן במסגרת החוק ובלויאליות גמורה ביחס לממשלה שאין אנו מאשימים אותה, אלא קובלים לפניה על אותם המעשים הבלתי חוקיים שעוללו לנו. הסברנו ג"כ שאנו מצדנו מוכנים לתת לצרכי העבודה התרבותית בית גדול שיתוקן על ידינו ויוכשר במיוחד לצורך זה. אחרי שגמרנו את השיחה המעשית פנה אלי נמצובסקי ושאלני על יחסי למפלגה הקומוניסטית. עניתי לו: מעריכים אנו את ערכם של אנשי המפלגה האידיאליסטים שבפעולתכם ישנם הרבה דברים חיוביים, אבל מביטים אנו בשאט נפש על אלה המתאמרים כחברים במפלגה, בזמן שמקומם אינו שם. בזה נפרדנו ממנו. הועדה ישבה 2 ימים בעירנו ובכל מהלך העבודה וכן בביקורים בבתי־הכנסת לא מצאו לנחוץ להזמין אותנו. הם התהלכו תמיד בלווית היבקום. בזמן ביקורם בבית־הכנסת הגדול דזאריצי, פנה החבר אברק אל נמצובסקי והראה לו את המקומות של בית־הכנסת המסומנים בשמות של העשירים, והוסיף: "כעת הנך רואה את הסדר "היפה" שלהם. את המקומות החשובים מסרו לעשירים ודלת העם עמדו על יד הפתח". על סמך הדברים האלה שנמסרו לי מפי אנשים מהימנים, כתבנו תזכיר מיוחד לועדה והסברנו את הגורמים למצב זה ששמות העשירים חרותים על הספסלים, זהו פרי המצב המדוכא של היהודים במשטר הצארי, בו בזמן שהממשלה בנתה על חשבונה בתי־תפלה בשביל הנוצרים, לא ניתנה שום תמיכה לצורך בתי־הכנסת של היהודים והם נבנו על חשבונם של אנשים פרטיים שתמורת השתתפותם הכספית ניתנה להם הזכות להתפלל במקומות אלה, אבל גם בשביל מחוסרי האמצעים הקצו הרבה מקומות בתוך הבית ושם ישבו כל אלה שהקדימו לבוא לבית־הכנסת. אחרי ימים אחדים נודע לנו שהועדה הציעה לאיספולקום לנצל את הצעתנו לקבל בית אחר במקום חצר בית־הכנסת הליובאביצאי. על סמך זה מצאנו בית גדול בן שלוש קומות, מקודם גמנסיה פרטית שהופקעה ע"י הממשלה, במשך שנתיים נתקיים בבית זה "ושאיה יוכת שער".

ערכנו תכנית התיקונים והתקציב ואשרנו את הכל ע"י מחלקת הבניה של הסובנרחוז המקומי. קיבלנו בנדון זה סיוע רב מאת האדריכלים של הסובנרחוז ובעיקר מאת פקידי המחלקה הזאת: כהנוב, מאירוביץ ופישהוף, סכום התקציב עלה ל־5,000,000 רובל (ערכו של הרובל היה ירוד מאד אז). את התכנית עם התקציב המאושר הגשנו לשלטונות המוסמכים, אבל גם הפעם הראו ה"חרדים" לצרכי תרבות העם את כוונתם האמתית, שלא צרכי תרבות מעניינים אותם אלא השפלת ערכם של הקניינים הקדושים בעיני עמנו. תיכף אחרי החלטת הועדה החלו בהתאמצות ובשקידה מיוחדת לעשות תיקונים בבית־הכנסת דזאריצי ולהכשירו למועדון תרבותי. פעולתם זו הרעישה את לבבות כל האנשים הישרים וביניהם גם חברי המפלגה הקומוניסטית, עד שבעתון הרשמי של המפלגה "פרבדה" נתפרסם מאמר חריף נגד תעלולי האיספולקום, וביחוד נגד היו"ר וריקס והזכיר לדראון את שמו "כי בזה הם נותנים חומר בידי שונאי הממשלה, כי בזמן שנמצאים אנשים המוכנים להעמיד בנין מפואר משוכלל באמצעיהם הכספיים לצרכי חינוך ותרבות, דוחים הם את ההצעה המעשית הזאת במחי־יד ומחרימים בתי־כנסת הזקוקים להרבה השקעות כספיות מאוצר הממשלה לשם התאמתם לצרכי תרבות וחינוך". אבל לדאבוננו נתאמתו דברי שטיינברג בשיחתנו במוסקבה, שאנו חיים בתקופת "לית דין ולית דיינא". הצעתנו נדחתה בהחלט, ועינינו כלו לראות את ההתעללות הגסה בקדשי עמנו להכעיס.

הנימוק היחידי להצדיק את סירובם להחזיר את בית־הכנסת תמורת הבית המוצע, היה זה שאי־אפשר לעשות הנחות ל"מאה השחורה". הממונים יראו בזה נצחון של הריאקציה על הממשלה. נוכחנו שכל מאמצינו המרובים שהשקענו ושעלו לנו גם בקרבנות, היו לשוא ועלינו רק לצפות לרחמי שמים.

בחודש אלול נגמרו כל התקונים בבית הכנסת הגדול. היבקום החליט לפתוח את המועדון התרבותי בפומביות גדולה ובחגיגיות. יום הפתיחה נקבע לשבועים ימים לפני ראש־השנה. היתה בזה כונה מחושבת להתעלל ברגשות העם בימי הסליחות. כשבתי־הכנסת מלאים מתפללים גם בלילות, נכנסים מחרפי א־ל אלה ביד רמה לבית קדשי הקדשים של האומה לחרף מערכות א־ל. באספת עם שהתקיימה בביהכ"נ דזאריצי נתקבלה פה אחד ההחלטה שביום ה"פתיחה" ימסרו מחאה בכתב נגד מעשה תעלולים זה. נוסח המחאה הוקרא לפני הקהל כולו ונתקבל פה אחד. במוצאי שבת כששבתי מהאספה, עוד לא הספקתי להחליף את בגדי השבת, והנה צלצול בדלת. חמישה אנשים מהיבקום ומ"הצ'יקה" הופיעו ובידם פקודה לערוך חפוש בביתי, לפי ראות עיניהם הרשות בידם גם לאסור אותי. החיפוש ארך כ־4 שעות ובפעם הזאת הציגוני ככלי ריק. החרימו את כל רכושי, כסף, שוה כסף, תכשיטין וכו', כמו־כן דרשו שאמסור להם את המחאה שהוקראה בבית־הכנסת שאמנם לא היתה בידי. בגמר החיפוש אסרוני והעבירו אותי לצ'יקה. אחרי שאלות פורמליות אחדות ע"י חוקר־הדין, הורידו אותי למרתף האסירים, לחדר שהיה מלא וצפוף אסירים עד אפס מקום. עמדתי ע"י הדלת וחיפשתי פנה ע"י הקיר להשען. לאשרי שכב על ספסל אצל הדלת יהודי שהכירני והציע לי לשכב על ידו. הלילה

עבר עלי מבלי שינה. מצב־רוחי היה מדוכא מאד. כשקמתי בבוקר האיר כבר היום, התבוננתי בפני שכני וראיתי שברובם הם אנשים כפריים הנאשמים, כביכול, בקונטר־ריבולוציה. אחדים מהם פקידי ממשלה הנאשמים בסבוטז׳ה. היהודי היה יחידי ביניהם ואשמתו היתה ספסרות. בחדר נמצאו כ־30 איש. את היהודי הוציאו באותו היום. הכפריים היו כולם צעירים, התנהגו בפראות. לעומת זה היו הפקידים עצובי רוח ומביטים בתמהון לב על המצב. אחרי שחברי היהודי עזב את החדר נשאר הספסל ששכבתי עליו כולו ברשותי. שכני הקרוב אלי ביותר היה פקיד דואר איש אינטלגנטי. התודענו איש אל רעהו והתודינו על חטאינו, אם כי באופן רשמי לא ידעתי במה חטאתי. החטא של שכני היה קונטר־ריבולוציה באופן רציני. הוא נאשם בהשתתפות באספת פקידי הדואר שדנו בחומר מצבם הכלכלי. בניגוד לסיסמת הממשלה: "מי שאיננו עובד — אינו אוכל", הכריזו הם "מי שאיננו אוכל — אינו יכול לעבוד". בגלל חטא זה נאסרו אחדים מראשי האספה וגם הוא ביניהם.

עבר שבוע למאסרי ועדיין לא נמסר לי כתב־אשמה. נזכרתי ב"אהבה הישנה" ביני לבין ראש ה"צ׳יקה" שוארץ. החלטתי לפנות אליו בכתב, תארתי לפניו את מצבי שזה שבוע ימים שאני נמצא אסור במרתף מבלי לדעת מה פשעי ומה חטאתי. ביקשתי ממנו רק אחת שיוציא פסק־דין מהיר וצודק. כעבור יומים קיבלתי את כתב האשמה, לפיו אני נאשם בקונטריבולוציה ובספסרות של זהב. הגורם להאשמה השניה היה זה שמצאו אצלי 6 מטבעות זהב בנות חמשה רובלים. מובן שחשכו עיני מחטאי אלה. (עד כאן נמצא מזכרונותיו לפרשה זו).

ב

מזכרונותיו של הרב רפאל מרדכי באריישנסקי, הרב דהומל

("מארגען זשורנאל", 19 נובמבר 1923)

המאבק שלי נגד הקומוניסטים היהודיים. בשנת 1918 כבשו הבולשביקים את הומל והמחוז ושלטו בה 4 חדשים. הם היו עסוקים במלחמת האזרחים, ועל ידי טירור חיזקו את עמדותיהם. בעבודה הרוחנית שלנו לא התערבו כלל. יכולנו לנהל את עבודתנו באין מפריע.

באותה שנה, בחודש מרץ, גרשו הגרמנים את הבולשביקים ועד ינואר 1919 שלטו הם באזור זה. לאחר מכן התחילה נסיגת הגרמנים מרוסיה, והומל נמצאה שוב תחת שלטונו של הצבא האדום. האגרוף הקומוניסטי השתולל שוב. אבל מלחמה גלויה נגד הדת עוד לא הוכרזה מטעם הבולשביקים. רק כעבור שנה, כשהם הרגישו עצמם יותר בטוחים במעמדם, התחילו היבסקים (הקומוניסטים היהודים) את עבודתם ה"תקינה" והתחיל המאבק האכזרי נגד הקליריקלים והקונטררבולוציונרים, במלחמתם של היבסקים נגד הדת היהודית.

ממחבואיהם יצאו היבסקים בערב יום כפור 1921. בתיאטרון על שם קאלינין

בהומל נערך "משפט פומבי על הימים־הנוראים", בעתון שלהם "קומוניסטישער עמעס" חירפו וגידפו הקומוניסטים היהודים את הדת היהודית, בדברי נאצה על ד' ועל משיחו — זה בא לשמש להם כהכשרת הלבבות וכהסברה לקראת המשפט על "הימים הנוראים".

המאמר האחרון בסדרת המאמרים המוקדשים למשפט המיועד, נסתיים במשפטים הבאים: "במשפט המיועד ניצחנו את אויבינו הבורגנים, הקליריקלים השחורים". באותו עתון קומוניסטי ניתן אז מקום גם לתשובה משלי. בה הסברתי עד כמה אוילית היא התנהגותם המחוצפת; לפני שהמשפט עוד נסתיים ועוד לא ידוע מי את מי ינצח בויכוח והם כבר צועקים שהם זכו במשפט.

כדאי להזכיר, כי בתקופה הראשונה כשהמלחמה נגד הדת עוד נמצאה בחיתוליה, נתנו לי היבסקים תמיד מקום בעתונם לענות להם על התנפלויותיהם על הדת. טבעי היה זה שלמאמרי היו באים הערות המערכת הקומוניסטית ובהן היו כלולים דברי גידוף וזלזול כלפי. היבסקים שלחו 50 כרטיסי־הזמנה למשפט ל"כלי קודש" היהודים, בתוכם גם לי. סירבתי להופיע. באה אלי משלחת והפצירה בי שאבוא. אבל החלטתי לא ללכת, בחשבי כי זהו חילול הקודש להתמודד עם בריונים אלה. חשבתי בדעתי כי יותר כדאי לי לנצל יום קדוש זה בבית־המדרש לנאום בפני קהל יהודים על הדת ושם גם לתת את תשובתי למשפט היבסקי.

המאשים במשפט היה אחד ושמו ניימיניוו, בחור מעיר הסמוכה זלוביז, מורה עברי לשעבר, גבה קומה ורזה. בחיצוניותו היה נראה כ"מלמד" אמתי, לבוש בלבוש כפרי. בחור זה ציטט הרבה מאמרי חז"ל, בהם השתדל להוכיח על ה"צביעות" שבה"ימים הנוראים". בחור אחד בשם בוברוב שם לאל את כל הוכחותיו של ה"למדן" היבסקי, בהצביעו על הבורות של חצאי הציטטים ועל חקירותיו של הבטלן הזה. הופיעו עוד כמה מתלמידיו של הבטלן הזה שדיברו בלשון רבם. המשפט נסתיים בכשלון ליבסקים.

ליבסקים נודע שאני עומד לנאום ביום כפור ורבים מהם באו לבית המדרש. בנאומי השמעתי דברי תוכחה כלפי אלה שנפל עליהם פחד מפני היבסקים. "הם שופטים אותנו — אמרתי — ואותם בני הבליעל תשפוט ההיסטוריה היהודית, האומה היהודית".

את נאומי סיימתי במלים אלה: לשוא אתם טורחים, את האליל של הפטיש (הסמל הקומוניסטי פטיש וחרמש) לא נעבוד!...

למחרת יום כפור ארגנו היבסקים הפגנות ברחוב העיר בליווי נאומים, שירה והצגות, בכדי להחליש את הרושם שהשאיר נאומי מיום כפור.

מיום ליום נעשה המאבק עם היבסקים יותר חריף. התחילו הפגנות רחוב תכופות, על הדגלים התנוססו קריקטורות של ישו הנוצרי ולהבדיל של אלקי ישראל. צחוק וצריחות של אספסוף פרוע ליוו את שריפת הקריקטורות. במהרה התחילו להכשיר את הבסיס למאבק נגד ה"חדר". בעתונם התחילו להופיע מאמרים תחת הכותרת "סודות מן החדר", בהם שמו ללעג ולקלס את החדר: החדר מגדל בעלי מומים, קצרי ראיה וכו' וכו'.

שאלתי אותם: מדוע אינכם גם אתם, שלמדתם פעם בחדר, קצרי ראיה? גם אנחנו הננו קצרי ראיה — ענו לי. נכון — אמרתי בלעג — הנכם קצרי ראיה ובעלי מומים. ביטויים כאלה וכדומה לא חסרו.

בכינוס שלהם נתקבלו החלטות הקוראות למאבק נגד החדר, אבל עד למעשים עוד לא הגיעו. החוצפה שלהם הגיעה עד כדי כך, שביום אחד הופיעו בישיבה כמה מהיבסקים ופקדו על הנערים לערוך תפילה בסימן הצלב הנוצרי, כשהם — המנוולים — צועקים לעומתם ״שמע ישראל״.

בחג השבועות, שנת 1922, נערך מטעם היבסקים כינוס מוקדש לשאלת החדר. במודעות על הכינוס נאמר: ״האם לסגור את החדר או לא?״. הקהל הוזמן לבוא ולהשתתף בויכוחים החפשיים.

נהלתי תעמולה בין הציבור להשתתף בהמון בכינוס זה, בכדי להתקיף את היבסקים. קהל חרדי רב הופיע בכינוס עד שהיבסקים נשארו במיעוט. בהרגישם את חולשתם נגד המון רב כזה שהיה מוכן לדרוס אותם — הופיעו על הבמה כעשרה קומוניסטים חמושים בנשק. בין הספסלים הסתובבו צעירים משלהם בכדי להטיל פחד על הציבור. הכינוס נפתח על ידי בחור אחד כבן 25, יושב ראש מחלקת התרבות במשרד החינוך והתרבות של המחוז. שם משפחתו פערל. הוא חירף וגידף את החדר.

הקהל היה נרגז עד מאד. נישאתי על ידיהם אל הבימה. עניתי להם על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. שמתי לאל את כל טענותיהם וגידופיהם. מבין הקומוניסטים נשמעו צעקות: ״רד מהבימה, זמנך הגיע לקצו״. סיימתי את נאומי ותוך כדי דיבור עניתי להם: ״שעתכם עוד לא התחילה, וכבר היא מגיעה לקצה״...

מאסרי

אחרי הכינוס האמור התחילו היבסקים לראות בי אויב ומתחרה רציני, ההולך למאבק ישר, פנים אל פנים. הם התחילו לטכס עצה. ב־4 ביוני 1922 בצהרים הופיעו בדירתי שלשה אנשים במדי צבא: אחד מהם יהודי והשנים רוסים. היהודי קטן קומה, שחרחר, זהו החוקר של הצ׳יקא (הבולשת). החוקר פנה אלי קצרות: הנך אסור, אנו עורכים חיפוש בביתך. שמרתי על שלותי. ראשית, אם הולכים לחזית צריכים להריח אבק שריפה. שנית, והעיקר: לא רציתי להעלות על דעתי, שיהודים — גם קומוניסטים — ירצו לאסור את הרב ולשפוט אותי. מה פשעי? הגנתי על הדת היהודית, אבל האם מרדתי נגד הממשלה הסובייטית?

נלחמתי נגד הקומוניסטים היהודים. הפתגם היהודי אומר: ״מה שהננו הננו, אבל יהודים הננו״. אבל התברר, שבשביל הקומוניסטים היהודים אין קיימים פתגמים יהודיים. ואם הם מסתמכים על פסוק יהודי, הרי הוא זה: ״ועל חרבך תחיה״...

החיפוש התחיל, חיפש היהודי בין ספרי וכתבי, בעוד ששני הצ׳יקיסטים הרוסים עמדו והסתכלו. הבטתי אל פניהם מתוך רגש של רחמנות, ראיתי בעיניהם את התמימות הרוסית האופינית, כאילו רוצים הם להצטדק בפני: ״יסלח לנו הראבין, זהו

לא אשמתנו, שלחו אותנו והלכנו". תוך כדי דיבור, כאילו לאשר את הרהורי, הושיט לי אחד מהם סיגריה: "בבקשה". לקחתי את המתנה מתוך רגש מעורב והמשכתי להסתכל בפניהם.

הרבה זמן לא נשאר לי לחשוב. בסך הכל ארך החיפוש כשעה. החיפוש היה שטחי, החומר הקונטרבולוציוני שנמצא היה: ש"ס, חומשים, שאלות ותשובות וכדומה. הוא פקד עלי לשבת בעגלה שהיתה מוכנה לכבודי בחוץ.

בעת פרידתי מהמשפחה הרימו יללה. החוקר הטיף להם מוסר: קודם חוטאים ואחר־כך בוכים...

התישבו על העגלה: אני, ה"חוקר" וחייל אחד, השני צעד אחרי העגלה.

העגלה נסעה דרך סימטאות צדדיות. הם הבינו שאם יוליכוני דרך הרחובות הראשיים יתאסף קהל רב והדבר יביא לידי התנגשות.

בתפיסה

הושיבוני בתא לא גרוע. כשפקחתי את עיני, ראיתי על ספסל ממולי יושב אדם זקן, על חזהו צלב, מגודל שער, לבוש גלימה ארוכה. נקל היה להבין שאחי לצרה הוא... כומר. משהתחלנו לשוחח, סיפר לי כי הוא הכומר הראשי מעיר מוהילוב והושם בתפיסה בשל "קונטרבולוציה". האפטריארך טיכון כתב לו מכתב, שלא יתן לקומוניסטים להוציא את כלי הכסף והזהב מהכנסיות. מתחילה הסתכל עלי בעין רעה, אבל לאחר שסיפרתי לו מי אני ומה אני עושה כאן, הפכנו ל"ידידים טובים". שוחחנו על הקומוניזם ועל הדת וכדומה. אילו הציץ מישהו לתוך התא, היה משתומם לראות את המחזה: בפינה אחת יושב לו רב יהודי בעל זקן ופאות ואומר תהלים ובפינה ממולו כומר נוצרי עורך תפילה עם הצלב. אין רוגז וקטטה ביניהם. אדרבה: משוחחים בלבביות. ברגע זה גורל אחד לשנינו. הכומר גם משבח את העם היהודי, יש אחדות בעם זה, במצבים הקשים ביותר הוא שומר על אמונתו, ואילו אצל הנוצרים כמעט ונסגרו כל הכנסיות ואין מי שיעמוד בפרץ, גם האדוקים ביותר הגם פחדנים. אצל היהודים מוכן האחד ללכת באש ובמים בעד חברו. אין פחד אצלם ולא בנקל יקחו מהם את בתי־הכנסת.

הרגשתי היתה שאילו נאמרו דברים אלה מפיו לא במאסר, היה בזה אולי גם מאנטישמיות, אבל כאן בתפיסה, אין זה אלא שהוא שופך את מר לבו.

בשיחותינו הייתי נהנה לשמוע דברים מעין אלה בנוגע ליהודים, אבל יהודים הושיבו אותי במאסר זה...

פעם ביומיים הייתי מוזמן לחקירה. ה"חוקר", זה ששם אותי במאסר, השתדל להוציא מפי הודאה באשמה נגד הממשלה, כיון שידוע לי כי החוק הממשלתי אוסר את ה"חדרים" ואני ניהלתי תעמולה בעד החדרים.

החקירה היתה מתנהלת בצורה הבאה בערך:

חוקר: — ניהלת תעמולה בעד החדר?

אני: — כן, ניהלתי תעמולה בעד החדר.

חוקר: — על איזה נושאים היית נואם בבית המדרש?

אני: — הייתי אומר, כי אנו מצווים לשמור את התורה כפי שניתנה לנו.

חוקר: — מכיון שהטפת לקיום החדר וגם ידעת שחוק הממשלה אוסר את החדר, נמצא שפעולתך הייתה נגד הממשלה!

אני: — נגד הממשלה אין לי שום דבר, אתם הקומוניסטים היהודים הכנסתם הצעה זו לממשלה לסגירת החדרים וכו'. לממשלה אין כל שייכות לזה.

ככה חזר הדבר ונשנה פעם אחרי פעם.

ראיון עם בני ביתי לא הורשה לי. למעלה מזה, שער החצר של התפיסה היה עשוי מגדר תייל. מעת שהוכנסתי לתפיסה, כוסה השער לבל יראו אותי מהחוץ, כשאני מטייל בחצר.

בזמן טיולי בחצר נתודעתי לשני יהודים שהוטלו למאסר משום שלא רצו למסור לאוצר הממשלה עטרה עשויה מכסף מספר־תורה שבבית־מדרשם.

לאט לאט התרגלתי למצבי זה וחיכיתי למשפט.

המשפט

המשפט נגדי נערך בתיאטרון ע"ש קאלינין בהומל. רשות הכניסה רק לפי כרטיסים. המשפט נמשך מהחמישה־עשר עד התשעה־עשר ביולי 1922. לעובדה שהכניסה הותרה רק לפי כרטיסים היו ליבסקים שני טעמים. ראשית, שלא ישתתף קהל רב מדי, ושנית, וזה העיקר, הכרטיסים חולקו בין אנשי שלומם של היבסקים. "דעת הצבור" היא שדרשה שיענישו אותי. הם, הקומוניסטים, מתחשבים כידוע רק בדעת הקהל ומכיון שדעת הקהל היא לשפוט אותי בכל חומר הדין, מוכרחים הם להשמע לה... והם, היבסקים, לא טעו בחשבונם. מיד כשהתחיל המשפט, התחיל ה"קהל" להגיש פתקאות לועד השופטים ובהם: "אנו דורשים להוציא פסק־דין חמור". או "אין רחמים לקונטררבולוציונרים" וכדומה.

היושב־ראש של המשפט היה יהודי אחד בשם דראגינסקי, אדם כבן 30. ידוע כמנוול בעיר הומל. השופטים היו רוסים, אחד אופה לפי מקצועו והשני מלח בצי, שניהם בורים מחוסרי השכלה. הקטיגורים יהודים, ניימייניוו, סימנכוויטש ורשניקוב. הסניגורים, עורכי הדין צייטלין וגורוויץ. השתדלותי להזמין בתור סניגור את עורך דין ארנשטיין, נדחתה. כמו כן נדחתה בקשתם של הסניגורים שלי, להזמין בתור עדים עוד אנשים מסויימים. זה הוכיח באופן בולט, שה"שופטים" לא התכוונו לדין ומשפט, אלא רק אחת — להאשים אותי. לא הורשו להופיע במשפט האנשים האמורים, שהיו אמנם משלהם, אבל היו פחות או יותר אחראים למצפונם ובגלל זה לא נתנו להם להופיע. הם לא התאימו למשפט. כי שפטו אותי בעד הקמת ארגון קונטר־רבולוציוני ולא בעד מאבקי על הענין הדתי, ואילו הוזמנו אנשים שיש בלבם קורטוב אמת, היה מתברר שאין זו אלא עלילה. לא זממתי מרד נגד המשטר... אבל במקום זה הופיעו כעדים נערים בני 16—18, שכירים של היבסקים, שמתפקידם היה להעיד שהנני מורד בממשלה, עוסק בקונטררבולוציה.

מענין הדבר שהסניגור שלי, העורך־דין צייטלין, גילה בין אנשי העדות שני גנבים, שהובאו למשפט בעוון גנבה בנוכחותו שם. הקטיגורים שלי הדגישו בגאומים

שלהם, כי יודעים הם כי העתונות היהודית באמריקה תכתיר אותם בשמות פראנייטס[1], פורישקוויטש[2], קרושיוואן[2], אבל זה לא איכפת להם, מכיון שהם לוחמים בעד האמת. ברצונם היה להוכיח במשפט כי הנני פושע נגד הממשלה. לעומתם השתדלו הסניגורים להראות את האבסורד שבאשמה.

בנאומי האחרון הדגשתי, כי נגד הממשלה אין לי שום דבר. אמנם, בדרשותי טענתי תמיד כי הקומוניסטים היהודים הנם עבדים לעבדים — וזה אני אומר גם כעת. לחמתי בעד החדר, ואינני מכחיש את זה גם עכשיו. אינני מרכין ראשי בפניכם, כשם שלא עשיתי זאת אף פעם בפני העשיר והחזק ממני. אני דורש משפט צדק, אבל לא רחמים.

ההתיעצות על פסק־הדין שלי נמשכה לילה. והפסק דיבר קצרות: האזרח באריזנסקי נאשם במאבק נגד חוק הממשלה ונשפט לשנתיים תפיסה במאסר.

עלי לציין, כי למרות שהשופטים ישבו בהתיעצות שש שעות לפני הכרעת פסק־הדין, היה פסק דיני ידוע להם זמן רב לפני זה. כבר ימים אחדים לפני זה היו מוכנים על יד בנין בית־המשפט שוטרים רוכבים שעמדו להוליך אותי כל אימת שיצטוו על כך. בלוויית שוטרים אלה הובלתי אחרי המשפט אל בית־הסוהר. קהל יהודי רב מצא לו חובה ללוות אותי עד שערי בית־הסוהר.

בתאי במאסר נפגשתי שוב עם הכומר הנזכר. הוא כבר נשפט מזמן, והובל הנה. התא שלנו פה היה גרוע בהרבה מהתא הקודם שבמאסר הארעי. לא חסרו בו עכברים ופשפשים.

למזלי התיחס אלי הממונה על הסוהר, בורנשטיין, באופן אנושי. אבל ירח הדבש שלי לא נמשך זמן רב. הדבר נודע ליבסקים. נוסף לזה היו לו עוד "חטאים". הוא פוטר ממשרתו ובמקומו בא מלך חדש. גזירות חדשות וסדרים חדשים הונהגו בבית־הסוהר ומצבי הורע בהרבה. אבל התרגלתי גם למצב זה. הדאיג אותי במיוחד דבר אחד: הנה כבר חודש אלול ועוד מעט "ימים נוראים". ניסיתי לבקש משלטונות הסוהר להרשות לי ללכת לבית־הכנסת בימי ראש השנה ויום כפורים בלווית משמר. בקשתי לא נתקבלה. ביקשתי להרשות לערוך תפילה ב"מנין" מבין האסירים בתפיסה וכל האסירים היהודים חתמו על הבקשה הזאת. אבל התשובה היתה הגיונית מאד: אנו נלחמים נגד הדת ברוסיה ובגלל זה הוטלתם למאסר ואתם רוצים פה במאסר לערוך מנין?...

הכומר שוחרר בערבות. ניסיתי גם אני להשתדל לשחרורי בערבות וגם בזה לא הצלחתי. חיפשתי לי תחבולות איך להתפלל בציבור בימים של ר"ה ויום־כפורים. חשבתי הרבה ומצאתי עצה.

מצב בריאותי התרופף בזמן האחרון והרופא אישר שהלב אצלי לא כשורה. העבירוני לבית־החולים שבסוהר. יהודים הרבה נמצאו שם. המשטר פה לא היה חמור כל כך. האחות היתה טובת לב. ננסה פה לעשות מנין. אם הדבר יתפרסם, יכול לקרות שיעבירוני שוב לכלא ובכן אין זה אסון, אנו נמצאים בקרבת מקום מהכלא.

1. "מומחה" מצד הקטיגוריה במשפט בייליס. 2. צוררי ישראל נודעים לשם בימי אותו משפט.

ימים נוראים בכלא והחנינה

בבית־החולים מצאתי אסירים יהודים. שנים מהם נאשמו בקונטררובולוציה בגלל שלא נתנו להוציא את תכשיטי הכסף מבית־המדרש. הם הם אותם שהכרתי בעת טיולי בחצר הכלא. יהודים אחרים — בגלל חטאים אחרים. מספר רב של רוסים — פושעים פליליים. כאן היה עלינו לקיים מנין לתפילה. האוירה בנוכחותם של הפושעים הפליליים לא התאימה למטרתנו. ראשית, היה בידם להפריע לנו בעת התפילה, ושנית, במקרה הטוב ביותר יכלו הם למסור את הדבר לשלטונות הכלא.

החלטנו על כן להתפלל מעריב מאוחר בלילה, בעת שהפליליים ישנו כבר את שנתם. ושחרית — בהשכמה. אמנם גם בזה לא היינו בטוחים בהצלחה, אבל לא היתה ברירה.

לא אשכח כל ימי את הרגשתי בימים אלה. האנוסים בספרד אולי לא הרגישו מה שהרגשנו אנחנו בעת התפילה בשנת 1922 ב"רוסיה החפשית".

בשביל האנוסים בספרד היתה התפילה במרתף צרת רבים, אבל אנחנו מספר אסירים התפללנו בחדרי חדרים, בעת שמסביבנו נמצאו בתי־כנסת פתוחים. היבסקציה בין שרצתה בכך או לא רצתה, עמד קהל רב של יהודים והתפלל בגלוי: על דעת הקהל ועל דעת המקום אנו מתירים להתפלל עם העברינים. במה אשמנו שהוכרחנו לפרוש מהציבור ולהתפלל במסתרים בכדי ש"עין יהודית" לא תרגיש בנו. האנוסים בספרד יכלו לפחות להתנחם שהם נרדפים על ידי גויים, אבל אנחנו נרדפים מאת אחינו... ברוסיה החפשית בשנת 1922. אחינו הפכו לשונאינו ומגדינו ועל זה דוה הלב...

החלטנו להתפלל בחשאי, אבל הלב היה רגיש מאד. הרבה דמעות, שחיפשו מוצא להם, ניגרו מעינינו. הענין נודע בין האסירים, אבל דמעותינו השפיעו והענין עבר בשלום.

יותר מזה, מחזה זה שראוהו פעם ראשונה בחייהם, נגע עד לבם. הם הראו עצמם משתתפים בצערנו ואגב זה סיפרו לנו על מאורעות שהתרחשו במקומות מגוריהם בתקופת הפרעות. הסיפורים היו מזעזעים בזוועותיהם.

בינתיים יום רדף יום, פניתי אל בית המשפט העליון והגשתי ערעור למשפטי, בקשתי נדחתה מיום ליום. עד שהגיעה החנינה הכללית לכבוד ה־7 בנובמבר, יום המהפכה. החנינה ויתרה לאסירים מחצית או שליש מתקופת מאסרם. אבל אני לא נעזרתי מחנינה זו, מכיון שהחנינה חלה רק על אלה שנידונו לשנה אחת תפיסה, פסק־דיני היה לשנתיים מאסר.

גורלי היה תלוי בהחלטה ממוסקבה. לבסוף הגיעה ההחלטה ממוסקבה של בית־הדין המהפכני העליון ובה נאמר: כי פסק־הדין שניתן בהומל מאושר על ידו, אלא שלרגל החנינה הכללית מורידים הם שליש ממאסרי. אף שמפושעים פליליים הורידו מחצית ממאסרם, אבל ברוסיה צודק בית־הדין של המהפכה ומשפטו צודק. גם זו לטובה — יכול היה להיות גם גרוע מזה.

כבר השלמתי עם הרעיון שעלי לשבת 16 חודש, 6 כבר ישבתי, נשאר לי עוד פחות משנה. אבל בני לא השלים עם הפרשה הזו. הוא נסע למוסקבה והשתדל לפני

יושב ראש הועד הפועל הכל־רוסי, קאלינין, השתדלו בזה עוד אנשי ציבור יהודים. כעבור חודש ימים של עמל והשתדלויות הגיע פסק־דינו של קאלינין לשחרר אותי. ב־20 לדצמבר 1922 יצאתי מעבדות לחרות.

היטב חרה להם ליבסקים שתכניתם לא הצליחה ומשחזרתי הביתה עוד לא הספקתי לשמוח עם משפחתי, הופיעו פקידי הצ׳יקה לערוך חיפוש בביתי, הם חושדים שבני הוא ציוני וממילא אנטי־מהפכני.

שמחתי הופרעה — אבל בעזרת השם שום דבר חשוד לא נמצא בביתי. מכיון שהחיפוש לא הצליח, הם נפלו על המצאה אחרת: על השולחן נמצאה אותה שעה כוס יין שרף שידידים הביאו לכבוד שחרורי לשמוח בשמחתי, והנה נמצאה האשמה: היתכן? האם אינך יודע כי השכרות אסורה ברוסיה? חזרה לבית־הסוהר. האנשים שנוכחו מחו נמרצות נגד העלילה הנמבזה ושוב עזבוני לנפשי. השמחה היתה גדולה. היבסקים לא הניחו את נשקם וחיבלו כל מיני תחבולות בכדי למרר את חיי. החלטתי סופית לצאת את "רוסיה החפשית".

מצב בריאותי נתרופף בגלל הסבל. עצבי היו מתוחים ביותר. יצאתי לנופש לזמן קצר, אבל כל יום הביא לי "דרישת שלום" משונאי היבסקים. מדי יום ביומו היה מופיע איזה בחור, שהיה "מגלה" לי שהוא פקיד הצ׳יקה הזוממת למשוך אותי בפח. בעצם הוא נשלח לאסרני אבל הוא מרחם עלי ולא יגע בי לרעה. הבנתי שאין בזה דבר רציני, אבל לבריאותי זה לא הוסיף. לבושתי מוכרח הנני לגלות שלבעל רחמנות זה הייתי נותן מתנת יד ונפטר ממנו.

משפחתי ביקשה לשכנע אותי לעקור מהומל. הכל יכול לקרות ברוסיה אם לא היום — מחר, שונאי כבר ימצאו עילה להתנקם ובפעם נוספת, הענין לא יצא חלק, גם עצבי נתרופפו עד כדי כך, שכל דפיקה בדלת היתה מעוררת את פחדי. התחלנו לחפש דרכים להשגת רשיון לצאת מרוסיה, אבל היבסקים עמדו בדרכי על כל שעל ושעל. ידידים יעצו לי להתישב במוסקבה ולהשתדל שם בדבר רשיון יציאה. נראה היה כי הדבר לא יעלה בקלות, אבל אנשי ציבור יהודים השתדלו בעניני עד שהצלחתי להגר מרוסיה.

חושבני לא כמיותר לתת בסוף סקירה קצרה על מצב היהדות ברוסיה. היהדות הדתית הולכת ומתחסלת מיום ליום. רוח ההפקרות עולה במהירות מסחררת. עכשיו לאחר שהונהג ה"נאפ" ברוסיה מתבטא הבולשביזם ברחוב במאבק ורדיפות נגד האמונה והדת. בהומל לבדה הולאמו תשעה בתי־כנסיות. האכזריות שהיבסקים משתמשים בה בעבודת ה"הסברה" שלהם בפני ההמונים על "חשכת" האמונה — אינה ניתנת להעלות על הכתב.

תסמרנה שערות הראש ולא יאומן כי יסופר. לדוגמה, אשתקד הכניסו היבסקים בעיר מינסק חזיר לתוך בית־המדרש והתהוללו שם. בית הקברות הישן בהומל נחרש. כל אלה הן עובדות ולא דמיון. הלב כואב למראה החורבן וההרס שהמשטר הקומוניסטי עולל לקדשינו. ועוד יותר מזה: כי יהודים הם הנוטלים חלק בראש מלאכת החורבן. נוצרים בהומל נרתעו מלעבוד בבתי־הכנסיות שהפכו למועדוני רחוב. וכדי בזיון!

הקבוץ היהודי הגדול ברוסיה, מקור יניקתה הרוחנית של האומה, הולך ונחרב, האם נשתוק? העם היהודי צריך להרים את קול מחאתו. על פני ימים ומדבריות תשמע זעקתנו, להציל את שארית הפליטה מהחיסול הצפוי לה.

ג

קטעים ממכתבי האדמו״ר מליובאוויטש לאמריקה

קטע מתאריך ה׳ מנ״א תרפ״א רוסטוב ע״נ דון

״לחשוב מחשבות אודות אחיהם (ומהם כמה קרובים כבשר ממש, דודו או בן דודו ובן משפחתו) יושבי מדינתנו יחיו הרעבים ללחם לרגלי הרעב השורר במדינתנו ר״ל ועוד זאת, כי עתה עוד השמש זורחת על הארץ וחם, ובקרוב יבואו ימי הקור, רובם הולכים קרועים ובלי מנעלים וד׳ הוא יודע מאין יוקח כל אלה. וכל זה אלה העובדים בשכירות או במסחר והדומה, ומה יעשו הזקנים והזקנות שאפסו כחם וגם אין להם דואג עבורם והרבה יתומים ר״ל ואומללים מרוב הפרעות שעברו עליהם במשך השנים, ירחם השי״ת ויאמר די. ובפרט בני ״תומכי תמימים״ (הישיבה) תסמר שערות הראש מראות המצב הנורא והאיום בהוה, והעתיד בימי הקור והשלג שאין במה להחם הבתים, בתי כנסיות ובתי מדרשות, הנה גם בשנה העברה לא התפללו בהם מפני הקור ולא היה באפשרי להתקיים, ומה גם בשנה הבאה שהכוחות מתמעטים והולכים מזמן לזמן. ושאר עניני הקהלה כמו החזקת המקוה וקמח של פסח, אשר מבהיל הרעיון מה יהי בזה? ה׳ ירחם.

ואחינו היושבים בכל המדינות עליהם לדאוג בכל עניני הכלל ולמהר בעזרתם בסדר מסודר שיגיע אל המטרה בדיוק ובסדר״.

קטע ממכתבו מתאריך כ״ט שבט תרפ״ב

״נוסף על המצב הכללי בפנים המדינה, אשר מעבר האחד חדוה תקועה בלבאי מתוקף האהבה אל התורה והמצוה, בכל עיר ועיר מקום אשר יקירינו אנ״ש שיחיו ותלמידינו התמימים נמצאים תו״ל מסדרים חדרים, ישיבות־קטנות, ושעורי לימוד יהי ד׳ בעזרם, ינטלם ינשאם למעלה ראש. ומעבר השני בכיה תקועה בלבאי ממצב המחיה והכלכלה. היוקר יאמיר מיום אל יום ממש, ולחם אין.

היאומן כי יסופר: אנשים בעלי צורה אוכלים מאכלי בהמה, פסולת גרעינים (הנקרא מאקוחע) אשר גם להסקה לא היו חפצים להשתמש בו, ועתה הוא מאכל אנשים וגם זה במשקל, כי פרוטה אין במה לקנות גם זה (כן כותב לי רב אחד שי׳ מידידינו מאחת המושבות בפלך חערסון) אשר היה מקום אוכל לרוב. ועל שבת־קודש משתדלים להשיג מין לחם לברך עליו ברכת המוציא ולקדש עליו יום המנוחה.

וזה אוכלים בפחדי מות ר״ל מפחד ואימת השודדים הנופלים רק על היהודים, ישמרם השי״ת. נורא הדבר במאד. ירא ד׳ בעינינו ומרודנו וירחם על עם קדשו״.

קטע ממכתב ליהודי אמריקה בבקשה להשגת עזרה חמרית ליהדות רוסיה לחיזוק עניני הדת

"הפרעות רח"ל הידועות עזבו אחריהם ציה ושממה וכמה וכמה מקומות נחרבו ר"ל, הרבנים והשו"בים והבעלי־בתים הנכבדים מהם נהרגו, נטבחו וכו' וכו'. והשארית אשר נשארה בחסדי אל עליון, שבורים ורצוצים, עניים מרודים וכל עניני הקהלה ומוסדי הדת נחרבו כמו בתי הטבילה והדומה ובאתי במכתב כללי אל אחינו שבחו"ל בענין זה כ"ג שבט תרפ"ג — לבקשם ולעוררם כי יואילו נא לתת עזרה ותמיכה בדבר כזה, כי באי כוח המוסדות של צדקה (מחו"ל) היושבים בפה במדינה הנה לבד זאת אשר רוחם זרה לעניני הדת (אם לא רק אחדים כיוצאים מן הכלל) ועוד זאת כי הם יכולים לעשות ככל אשר יפקדו עליהם משלחיהם, כי המה עושים רק מה שהורשו לעשות, אבל לא להתערב בעניני דת והדומה. וידוע לי שערי תירוצים ואמתלאות לא ננעלו, ובפרט לאלה הרוצים להשתמש במקרים כפי חפצם הפנימי המה, ונותנים עזרתם על הכל מלבד על דבר אשר בו ריח תורה ויראת שמים.

ובמוחש הלא כמה וכמה רבנים שיחיו, גם היום גוועים ברעב, כמה בתי טבילה חרבים, אשר ישנן עיירות שלימות שאין בהם בתי טבילה והשם הוא ירחם.

בשנה העברה כשלחי מכתבי הנזכר, דמיתי אשר בטח יתעוררו ידידינו בזה שהוא ענין כללי וידעו ויבינו היטב למצוא דרכים ואופנים איך לבוא בעזרת אחים על הדבר האמור, באופן אשר עזרתם יגיע אל מקום הנדרש אל אנשים אשר ימלאו חפץ הנותנים על מילואם בעזרת השי"ת, וכאשר ראיתי כי הזמן הולך ומענה טרם קבלתי, והמצב נורא ואיום הוא, עבדתי עבודה רבה בכל כוחי להשיג נדבות מכל הבא לידי, וגם לויתי הלואות גדולות על מנת לשלם במשך הזמן (מטבע של זהב וכדומה) ושלחתי במקומות שונים סכומים קטנים גם גדולים, ומסרתי את עצמי על הדבר ולא נחתי ולא שקטתי, וכמה פעמים הזדמן לי להתראות עם גדולי הרבנים שליט"א אשר ידועים הם בעריהם למדי לשם ולתהילה, אמנם לעזור בזה הם אינם יכולים, כי כל עניני תמיכה הבאים, הרי הם נתנים רק לא על ידם ושלא בידיעתם. והלב מתפלץ מלראות ר"ל עזובה כזו בעניני דת, ובגלל מה? בגלל אשר אין משים לב. הלא על פי חוקי המדינה כל עדה יכולה להחזיק בית טבילה על חשבונה. גם הלמוד מותר הוא לנערים שהם למעלה מי"ח שנה ואומרים ואין מורה. גם נערים קטנים יכולים ללמוד, אמנם, רק כתות של ז' (אולי צ"ל ג) ולא יותר. אבל אהה, כי אין היכולת במה להסיק את בית הטבילה. התבוננו ידידינו בצערעוואניעץ אחד (שהוא בערך ארבעה וחצי דולר) יכולים להחזיק בית טבילה בעיר שיסיקו אותו ב' פעמים בשבוע. והנסיון הוכיח כי כאשר עוזרים בעזר מועט אז מתעוררים דיירי העיר ומשיגים כוחות שלהם, כי לב ישראל פתוח הוא לכל דורש טובה. וכן בעניני תורה אחרי שהושקט תו"ל במדינה, הנה באתי בדברי התעוררות לעשות קביעות ללמוד ברבים, ועל פי רוב לומדים בכל בתי הכנסיות. רק הרבה מקומות ישנם אשר חסרים רבנים, כי אין ביכולת אנשי העיר להחזיקם וצריכים עזר וסיוע מעט גם מן הצד, וכבר כתבתי בזה והתחננתי אל אגודת הרבנים בניואַרק ועזרת צדיקים בפילאדעלפיא, כי יעשו עזר ותמיכה מיוחדת לדבר זה (בשביל

הרבנים שיחיו והאמת היא שזה רק על זמן מועט ואח"כ יהיה להם פרנסתם בעזרת השי"ת ובמקום שיש רבנים הם לומדים שעורים גדולים בבתי הכנסיות) רק שצריכים עזר לזה לעת מן העתים בסכום קטן של צערעואניעץ או ב' לחודש והוא להסיק את בתי הכנסת והדומה. הנסיון הראה לי אשר בצערעואניעץ אחד אשר הוצאתי על עיר אחת שבה כשבעה בתי כנסת תו"ל לומדים בכל בית כנסת ובית כנסת שעורי גמרא וזה עולה לי חמשה רובל (היינו חצי צערעואניעץ) וכאלה רבות הנה. ואין אני מתחרט על מעשים טובים שעשיתי אלא שאני בעל חוב גדול, והיינו פי עשרים מאשר הואילו לשלוח לראד"מ שי', כי אנוכי אינני מביט על שום הבדל מפלגה, ח"ו, לי אחת היא אם מאנ"ש או שאין שמה מאנ"ש שי' ונוגע לי כל עדה וקהלה בישראל שיהיה בה בית טבילה וכו' . . .

ומכל המקומות פונים אלי בבקשת עזרה ותמיכה ויש לי צער גדול מזה שאי אפשר למלאות בשום אופן, ומכמה טעמים לא אוכל להאריך כפי הראוי בענין זה ורבותינו ז"ל אמרו ודי לחכימא ברמיזא.

בשנה העברה בחדש שבט (בסופו) פניתי אל ועד "ארא" שהיה אז בבקשת עזרה עבור קמחא דפסחא עבור חבל קרים ביחוד שהיה אז עדיין במצב רעב ובעבור עוד מקומות ובתחילה חפצו לעזור עזר מועט וגם עזרו אך אח"כ הגיעה פקודה שלא ליתן, כי אומרים אשר לפי התנאים שלהם אי אפשר לעזור על דברים כאלה. אבל במקומם יכולים לעזור, ושם היו הקרובים מקבלים מהם סכום נכון והיו שולחים איש איש מהם למכירו. כי הלא בכל עיר ועיר הרי יש להם מכירים וידועים ואם מפני חלופי העתים והזמנים נשכחו מהם שמות קרוביהם. בזה אוכל לשרתם ולהיות בעזרם.

וזה לא כבר ראיתי אחד מעיר קיוב ואמר לי כי על חג הפסח הבא עלינו, יודרש להם בעירם עזר עבור י"ד אלף נפש, האם יוכל לשער ההוצאה הגדולה. ובאחרקוב נדרש ג' אלף, ויטבסק וכו' וכו'. הא לכם דוגמא בעיר ניעזין הלא ידוע אשר ל"ע בהיות בה הדיעניקינצעס והמאחנאווצעס אשר עשו מטבח ר"ל ונהרג הרה"ג המפורסם הר"ר מנחם מנדל חן זצ"ל איש דגול מרבבה ואתו עמו כמאה איש תנצב"ה והיאומן כי יסופר אשר אלמנתו ויתומיו יהיו חסרי לחם וחסרי בגדים חמים בימי החורף וזה לא כבר תפרו לבנו הבכור נעלים אבל בגד אין. היתכן דבר כזה? (וכמקרים כאלה רבים המה) ובזעת אפה תשיג לחמה ולחם בניה ובנותיה יחיו ולא אדע איה איפה אקח ומן העזרות בהכרחיות ההכרחיות נעשיתי בעל חוב גדול כזה. ויפנו נא אל ידידנו ר' דוד שיפרין בניוארק אשר יבאר להם במעט מכל העבר וכן ידידנו הג"ר ש"ז שיחיה האולין ומהם ידעו מילואים לדברי אלה.

ואל יפלא בעיניהם הקצור במקום שראוי להאריך. והנה בהגיע להם מכתבי זה, הנה עוד מועד יהיה אשר יוכלו לדרוש טובת אחינו בהנוגע לקמחא דפסחא, ודבר המובן הוא אשר תמיכה כזו יכולה להיות רק מאגודה כללית כמו הדזוינט וכדומה והם כאזרחי הארץ יכולים לפעול בהשתדלות נכונה ושם הלא אין כל התרוצים האלה וימצאו דרכים איך כי עזרתם תגיע בקמחא דפסחא".

קטע ממכתבו לאחד החסידים באמריקה על ישיבת ליובאוויטש ברוסיה

"הנה כן הוא כהיום הזה בחסדו ית' התלמידים הם יקרים ונעימים, חברים מקשיבים בקול הורים ומורים, שוקדים בתורה ועבודה. איש איש כל אשר לו יתן בהתמסרות אל התורה מבלי התחשב עם כל המעצורים המונעים ומעכבים, לא מניעות ועכובים של העדר מעדנים והדומה, כ"א פשוט סובלים רעב, קור ר"ל. והכל בשביל ללמוד תורה. היו ימים אשר סבלו יסורים ולחץ מיוחד לומדי התורה, כי הנערים הפרועים והננערים מהתורה ומחריבנו מצאו קן למו להשתרר על לומדי תורה. כהא דעבדי לאס"י בן רבנו די נסיבו כל קנינא די הוה לי' בכספא, בדהבא במאנא דביתא, בלבושא דקייטא וכל דא בדיל אתקף ידוהי דאולפי אוריתא. ובכל זה לא נפל רוחם עליהם ורוח ממרום מתעורר ויעמדו על עמדם תו"ל. וכעת הנם בפולטבה. יהי ד' בעזרם ויעלו מעלה מעלה.

והנהגת אחיך התמימים יחיו היושבים בכמה עיירות איש איש כפי גזירת ההשגחה העליונה, מבלי התחשב עם המצב הנורא במחיה וכלכלה השוררת על כל המדינה. הנה כל אחד ואחד עוסק במלאכת הקודש בהרבצת תורה, הן בהתייסדות חדרים ת"ת וישיבה, שעורי ערב בחול ושבת קודש באמירת וחזרת דא"ח (דברי חסידות) ותו"ל עושים חיל רב. יהי ד' בעזרם.

בעיר מולדתך ראהאצאב, זה כשנה אשר א' מהתלמידים שי' מהצעירים יסד שעור "עין יעקב" תניא לקוטי תורה (ספרי חסידות) וחוזר דברי חסידות בש"ק, הנה תו"ל התגדלה האגודה, כי במשך השנה באו כמה תמימים שי' הביתה, וגם ממרחקים, אחדים יחיו אשר לרגלי ענינים הפרטיים באו לשם. ותו"ל היא אגודה נכונה ואור תורה וחיבת מצוה במושבותם. יעזרם האלקים.

בעיר זלאבין, התמים הרב ר' משה שי' אקסלרוד יסד ישיבה וחדרים וכ"כ מערכת "תומכי תמימים" מליובוויטש והיא על הוצאות העיר זלאבין.

בעיר האמעל התמים ר' יחזקאל שי' פייגין והתמים ר"י שי' פארעצקין בהשתתפות אנ"ש שיחיו יסדו ישיבה בשם תומכי תמימים דליובוויטש, ג"כ על הוצאת העיר. בטח קרא מכתבי אודות הישיבה הגדולה אשר נמצאה בעיר גרוזני אשר יסד הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נ"ע ע"י תלמידנו הרב שמואל לויטין בנו הצעיר של הרב המשגיח ר' זאב וולף ע"ה שהיה רב בראקשיק ותו"ל שם לומדים כמה עיירות קרוב לאלפיים תלמידים כן ירבו. ואם חסר ידיעות דברים, בזה והדומה לזה, ידרוש מאת ידידנו ר' דוד שיפרין שיחי' בניוארק.

ועתה שלחתי ציר מיוחד, אחד מתלמידינו היקרים ר' נחום שמרי' סאסאנקין אל היהודים ההרריים הקרובים למדינת גרוזיה ליסד גם שם חדרים וירחם השי"ת ויהי' בעזרתו בגשמיות ורוחניות".

קטע ממכתבו לאמריקה בדבר מצב היהדות ברוסיה מתאריך י' אלול תרפ"ג

"אשר לומדי תורה נהרסים, נשברים מחמת המציק שלא כדין הממשלה רק מנקמת נערים, צוררי אנשים. בחורים הלומדים רצים להחבא מעיר לעיר מחמת פראי בליעל, כי על פי חוק הממשלה אלה שהם למעלה מי"ח שנה, יש להם הרשות

להתאחד יחד עשרים וחמשה וכו' חמשים וכו' איש יחד ולקבוע להם יחד מקום ללמוד ואיש לא יוכל להפריעם מזה. כן הוא החוק ויכולים לקבל הספקתם מאנשים, אחדים או רבים, החפצים לתמכם. אמנם הקטנים הבלתי יודעים חוק הממשלה, ובדיוק יותר שהם חפצים ואינם מתחשבים עם החוק מעלילים עלילות על רבנים (ג"כ מהח' הנ"ל) המקואות סגורות בתי הכנסיות לקוחות. והרעב הרוחני מתגבר מיום ליום. ובא הנכד הנ"ל (הרבי) במכתבים קורעים גם לב אבן, בדמעות שליש, אנא הושיעה בשביל הנשמה והנפש כמו שהושעתם בשביל הגוף. החייתם עם רב ע"י אמצעות עזר חבילות מזון והדומה. ועתה עשו גם בשביל נשמת ישראל ושלחו עזר להקים הריסת יעקב מהפרעות והתנפלות שודדים צוררי ישראל. אנא חוסו נא ישראל אחיך מבקשך כי תרחם עליו ותתן לו היכולת לשמור חוקי האלקים: טהרת המשפחה, מתחנן הוא אליך כי תעזור להקים לו את המקוה ההרוסה, תהיה בעזרו להשיג שו"ב שלא יהיו ח"ו ממזרים ושלא יכשלו במאכלות אסורות, ואין עונה.

מכל עבר ופינה קבלתי מכתבים לעשרות ולמאות... רחם נא דרוש נא חסד וחנינה בעדינו הלא אם כה כולנו אבדנו. הזביחה והטבילה — היסודות העקריים בחיי עם הקודש ח"ו מתבטלים. זה חדשים, שנה, שנתיים, — אשר אין מקוה. יקום דור ח"ו אשר יראו עליו באצבע ויכתב בספר: בני נדה בנים וכו'. אוי ואבוי לנו אלה מה חטאנו?

כהמון פתגמים כאלה נמצאים במכתבים שהם קורעים הלב בפועל ואני מה אוכל לעשות? פניתי לימין ולשמאל, צעקתי מנהמת לבי באתי במכתב ארוך (כ"ב טבת פ"ג) לכל אחב"י שבחו"ל ארצות הברית, אנגליה, צרפת, אשכנז, בלגיה, אוסטריה, ועשיתי עליהם נוספות, מכתבים קצרים בכל מדינה ומדינה לחכמים, סופרים, אנ"ש, וביותר לאנ"ש שי' אשר בטח יתעוררו מעצם הענין הגדול הזה.

ועוד זאת, כי יתבוננו אשר אבות אבותיהם היו מקושרים להוד כ"ק אבותינו רבותינו הקדושים זצוקללה"ה נשמתם בגנזי מרומים זכותם יגן עלינו, וכהיום, בן ונכד אבות הקדושים טהורי לב, עליו נפל הגורל לראות בעיניו ולשמוע באזניו אנקת חללי נקם וצעקת שדודים ואין לאל ידו להושיעם. הישמע הוא? התראה כזאת במחנה ישראל עם הקודש. אשר זה כשמונה חדשים שנשלח הקול־קול יעקב בכל רחבי המדינות בבקשת רחמים בעד נשמת ישראל ולא הגיעה אף עזרה היותר קלה. איך לא יבינו אלה האנשים שיש להם אף צל יראת אלקים? אין הזמן גרמא לדבר, כי חודש אלול הוא ואב הרחמים יפתח שערי רחמים בחדש הרחמים וישפיע שפע חיים וברכה וכל טוב בגשמיות ורוחניות לכל אחד ואחד מישראל. אבל הלב מתפלץ מהקרירות הנוראה ומכל המון כתבי בענין זה קבלתי רק עגמת נפש ר"ל ויסורים. כי יצא הקול אשר קבלתי תמיכה מאחב"י שיחיו מחוץ לארץ לצורך הדבר הזה ביחוד, וסיבה לדבר כי כתבתי בהתעוררות דבר זה הרבה ועוד זאת אשר קבלתי הרבה והרבה מכתבים במאד אשר ממש כמה חדשים שאין בית טבילה, ומהם שנה, שנה ומחצה והענין כמעט שנעשה הרגל והסכם ונרעדתי על זה. וראיתי אשר בהרבה מקומות יכולים לתקן זאת, בעזרתו יתברך, בדבר מועט היינו כאשר נדרש פונט (שהוא צערעואניץ במדינתנו) אם יתנו מהצית או פחות, ויכתבו הרבה מכתבים עם התעוררות. הנה לב ישראל ער הוא (כאן בא מאמר חז"ל) הלא מתעוררים הם

ולויתי גמילות חסדים (הלואה) ומהם, על מנת לשלם בהתר עסקא, כי באופן אחר אי אפשר היה להשיג, כי "הגבירים" שלנו הם רק לדוגמה, והגבירות שלהם היא — נ"ח שלהם מלוים? ועזרתי בכמה מקומות וסכומים הללו עלי לקבץ נדבות ממכרי וידידי למען לשלם המגיע.

ועוד היום אני מקבל ריבוי מכתבים בבקשת עזרה ולא ידעתי מה לעשות? בעבודתי המצומצמה הלא נעשה התעוררות גדולה במאד בבקשת עזרה עוד יותר ויותר וכסף אין במה לענות לדורשים.

עתה יאמר נא ר' מ"מ שיחיה הטוב טוב עשה כי שתק בזה בעיר ואם בישראל כמהנו? האם לא נמצאו אלה אשר היה בידם לאסוף על זה אלף או אלפיים פונט אשר בזה היו מקימים שלוש מאות בתי טבילה או האם לא ימצאו לבות ישרות שהיו דורשים ממוסדות צדקה השונים כי יהיו בעזר בענין הזה הנוגע לכלל חיי ישראל בכל המדינות, וכצעקתם באחד המכתבים: אחים הצילו נא אחיכם בעת צרה ומצוק. זכרו בעת השעה הלזו שהננו פונים אליכם בתחנון בעד נפש בנינו ובנותינו אשר יהיו יהודים כשרים ואם החרש תחרישו בעת הזאת הכתם הנורא עליכם יהיה, וכן הוא באשמת אטומי לב. יסלחו על אשר קוראים אותם בשמם האמיתי וכידוע הפתגם (ביידיש) אז פאר אמת איז מען ברוגז".